

*До 145-річчя
від дня народження*

*Професор Мирон Кордуба
(1876–1947)*

В. П. Руденко, К. В. Грек

**Професор
МИРОН
КОРДУБА:**

**УКРАЇНСЬКА
ГЕОГРАФІЧНА
СПАДЩИНА**

Чернівці
Видавництво «Наші книги»
2021

УДК 911.3:330.15(914.77)

P83

Це видання та його підготовка частково здійснені за сприяння Канадського інституту українських студій Альбертського університету, Вічного фонду ім. Анни і Нікандра Буковських

Рецензенти:

І. М. Дудник, доктор географічних наук, професор (Національний авіаційний університет),

П. І. Штойко, доктор географічних наук, професор (Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського),

Ж. І. Бучко, доктор географічних наук, доцент (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Рекомендовано до друку вченою радою Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 12 від 1 грудня 2021 р.)

Руденко В. П.

P83 Професор Мирон Кордуба: українська географічна спадщина / В. П. Руденко, К. В. Грек. – Чернівці : Наші книги, 2021. – 480 с.

ISBN 978-966-482-057-5

У виданні висвітлюється життєвий та творчий шлях професора Мирона Кордуби в географії. Досліджується його українська географічна спадщина: проблеми географії населення України; економіко- та політико-географічні крає- і країнознавчі твори; географо-педагогічні та картографічні праці; історико-географічні та географо-топонімічні напрацювання. Публікується кілька маловідомих географічних розвідок проф. Мирона Кордуби.

Для представників академічної спільноти, викладачів, молодих учених, аспірантів, студентів, учителів-географів.

УДК 911.3:330.15(914.77)

ISBN 978-966-482-057-5

© В. П. Руденко, К. В. Грек, 2021
© ТОВ «Видавництво «Наші книги»», 2021

ПЕРЕДМОВА

Географічна спадщина професора Мирона Кордуби є на сьогодні малодослідженою й маловідомою в українській науці та освіті. Основною причиною цього є, на нашу думку, сприйняття, осмислення й бачення М. Кордуби насамперед як фахівця-історика, що збагатив українську науку новітніми дослідженнями у царині історичних дисциплін.

Водночас з поля зору дослідників творчої спадщини професора випадає надзвичайно потужний пласт географічної діяльності Мирона Михайловича, який лише поверхово висвітлений як його сучасниками, так і нинішніми науковцями. Впродовж усього свого життя професор Мирон Кордуба роздвоювався між історією і географією, час від часу надаючи пріоритет першій чи другій ділянкам своєї творчості. Недооцінка наукової спадщини професора Мирона Кордуби як сучасною йому географічною спільнотою, так і пізнішими дослідниками була пов'язана, на наш погляд, ще й з тим, що на час його подвижницької діяльності, на жаль, йому було мало рівних серед науковців за творчим потенціалом. Наведемо лише один приклад на підтвердження сказаного вище.

У 1912, 1914 та 1922 роках Мирон Кордуба складає і видає україномовний шкільний «Географічний атлас». Це був дійсно перший за всю історію розвитку української середньої освіти географічний атлас рідною мовою. Нічого подібного до творчого напрацювання у галузі географічної картографії до Мирона Кордуби не було, як і за довгі роки після 1912-го. Воднораз далеко не всіма педагогічними працівниками, науковцями-географами була сповна оцінена подвижницька праця

професора Мирона Кордуби. Чому? З одного боку, це було зумовлено відсутністю у рецензентів власного досвіду у сфері картографічної освіти і науки у середній школі, а з другого – очевидно, пов'язано із втратою первинної «першості» у виданні такого потужного географічного твору у ті часи... І все ж саме географічні напрацювання Мирона Кордуби стали основою життєдайного українотворчого руху у галузі географічної освіти та науки, що на десятки років випередили сучасний йому стан розвитку цієї галузі знань і стали стимулом для подальшого прогресу в географічних дослідженнях.

Серед українських географів першим започаткував вивчення географічної спадщини Мирона Кордуби професор О. І. Шаблій. Він дав загальну характеристику творчого доробку вченого, опублікував його найважливіші географічні праці. Спільно з О. І. Вісьтак розкрито значення картографічних напрацювань Мирона Кордуби. Підготовлена до друку у серії «Постаті українського землезнання» книга праць професора М. Кордуби з передмовою О. І. Шаблія, що мала вийти у 2017 р.¹

Названими іменами вчених власне і вичерпується список географів-дослідників наукової спадщини професора Мирона Кордуби.

Чимало праці у вивчення творчого доробку професора Мирона Кордуби вкладено істориками та педагогами Д. Дорошенком (1941, 1957), О. Оглоблином (1957, 1959), О. Пріцаком (1972, 1990), Я. Ісаєвичем (1962), Я. Дашкевичем (1963, 2003), сучасними науковцями І. Федорів, О. Піхом, О. Рудою, Р. Федорищак, С. Трубочаніновим, Ю. Поліщуком, бібліографом

¹ Шаблій О. Професор Мирон Кордуба / О.Шаблій. Суспільна географія: книга четверта. У пошуках істини [Вибрані праці]. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2019. С. 555-557.

Т. Кульчицькою, котрі ретельно досліджують також і історико-географічні здобутки вченого.

Найповніше творчий доробок професора Мирона Кордуби розкриває бібліографічний покажчик його наукових праць, підготовлений за безпосередньої участі видатних істориків Омеляна Прицака та Ярослава Дашкевича і опублікований у репринтному виданні твору *Korduba Miron. La litterature historique sovietique – ukrainienne. Compte – rendu 1917–1931.* – München: Wilhelm Fink Verlag, 1972. – 366 р.². У цьому мюнхенському 1972 р. передруці праці Мирона Кордуби, що вперше побачила світ у Варшаві у 1938 р., на стор. XX – LVI подаються: 1) перелік його 263 книг та статей за 1895–1950 рр.; 2) 7 дискусійних розвідок М. Кордуби щодо джерел української нації; 3) 7 періодичних видань, редактором яких був Мирон Кордуба; 4) 88 рецензій та оглядів вченого за 1895–1942 рр.; 5) неопубліковані і/чи незавершені матеріали, що зберігаються в архівах колишнього «Інституту соціальних наук» у Львові, приватному архіві М. Кордуби, нинішній Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника (всього 21 найменування); 6) 11 праць українських дослідників, які розкривають творчу спадщину Мирона Кордуби. Тут же охарактеризовано 103 періодичні, ювілейні видання, календарі, альманахи, з якими М. Кордуба співпрацював як рецензент чи як дописувач. Завершується репринтне видання іменним та географічним покажчиком до бібліографії творів Мирона Кордуби, ретельно складеними О. Прицаком та Я. Дашкевичем.

У 2012 р. Тетяною Кульчицькою здійснено бібліографічне видання, що включає друковані праці

² *Korduba Miron. La litterature historique sovietique – ukrainienne. Compte – rendu, 1917–1931.* München: Wilhelm Fink Verlag, 1972. 366 р.

М. Кордуби та літературу про нього за 1895–2010 рр.³. Названий біобібліографічний покажчик наукових праць Мирона Кордуби охоплює близько 450 найменувань. Уже попереднє ознайомлення зі змістом опублікованих та рукописних результатів досліджень вченого у багатьох випадках вказує на їх чітко виражену географічну спрямованість.

Водночас значна частина спадщини вченого залишається неопублікованою. З метою пошуку географічних рукописів Мирона Кордуби нами здійснено ретельне обстеження й вивчення фондів Державного архіву Львівської області, Державного архіву Чернівецької області, відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка, Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого, Національної історичної бібліотеки України, Головної бібліотеки Віденського університету, Бібліотеки Історичного інституту Університету Варшавського, що дозволило систематизувати та до певної міри опрацювати творчий доробок видатного українського географа.

Важливою працею у цьому зв'язку, що ґрунтується на архівних джерелах – матеріалах картотеки Мирона Кордуби, стало видання «Історичне краєзнавство...», упорядниками якого є О. Піх та О. Руда⁴.

³ Кульчицька Т.Ю. Мирон Кордуба (1876–1947): історико-біобібліографічне дослідження / відп. ред. М.М. Романюк; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Львів. 2012. 248 с.

⁴ Історичне краєзнавство (за матеріалами картотеки Мирона Кордуби). [Текст]: [бібліографія]. Ч. 1: Історичне краєзнавство, історична географія та картографія українських земель / упоряд. Олег Піх, Оксана Руда. Львів: НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Альберт. ун-т, Канад. ін-т укр. студій. 2015. 315 с.

Частина 1 цієї праці називається «Історичне краєзнавство, історична географія та картографія українських земель». Як бачимо уже із назви твору, його упорядники до історичного краєзнавства включають власне історичне краєзнавство, історичну географію та картографію. На нашу думку, науковці у цьому випадку дещо применшують роль та значення географії та географічного краєзнавства в дослідженнях М. Кордуби, хоча і посилаються на відоме твердження С. Рудницького, що краєзнавство мало би ґрунтуватися на синтезі всіх його видів (етнографічного, історичного, природознавчого тощо)⁵. Про це ж, до речі, заявляв і сам М. Кордуба: «Ладжена мною бібліографія охоплює щодо змісту історію України в найширшому значенні цього слова, тобто не лише політичну, але й культурну та господарчу історію, суспільний та державний лад, праісторію, краєзнавство, історичну географію, політичні історичні науки (палеографію, дипломатику, хронологію, геральдику, сфрагістику), джерелознавство, методологію, історіографію і навчання історії»⁶.

На с. 45-51 «Історичного краєзнавства...» упорядниками подана «Бібліографія праць Мирона Кордуби з історичної географії, історичного краєзнавства та топоніміки», що нараховує лише 50 публікацій вченого, у тому числі включає і його географічні атласи, розвідки з географії населення України, географічної номенклатури, української національної території, географічного краєзнавства. Мабуть, йдеться все ж таки про основні твори Мирона Кордуби у названих галузях

⁵ Шаблій О. Три життєві злами і три наукові іпостасі Степана Рудницького. Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. Тернопіль. 2007. Вип. 16. С. 15-16.

⁶ Пісковий С. [Дашкевич Я.]. М.М. Кордуба та його «Бібліографія історії України». Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1963. № 6. С. 63.

знань, оскільки його творчих напрацювань, зокрема географічного спрямування, безперечно, є значно більше.

Частина 2 упорядкованого О. Піхом та О. Рудою видання «Історичного краєзнавства...» характеризуватиме матеріали картотеки Мирона Кордуби з рубрики «Оселі» – близько 2900 бібліографічних записів щодо історії та географії міст і сіл України.

Загалом же рукописна картотека вченого – «Бібліографія історії України», що є, по суті, археографічною пам'яткою загальної українознавчої бібліографії, містить понад 73 тис. бібліографічних карток, і наукова громадськість України щиро завдячує О. Піху та О. Рудій за перші значні кроки у її опрацюванні та виданні.⁷

Звичайно ж, тут йдеться лише про один із напрямів історико-географічних досліджень професора Мирона Кордуби.

Виявити, знайти, розвинути підвалини географічної науки, освіти, українського географічного світогляду, виховання, закладені багаторічними пошуками і здобутками професора Мирона Кордуби, – надзвичайно важлива мета, яка постала сьогодні перед багатьма сучасними українськими географами-науковцями, освітянами, вихователями. У їхній когорті і автори цього видання.

Більш конкретними завданнями, які, на нашу думку, необхідно розв'язати для реалізації поставленої мети, є:

- розкрити життєвий шлях і становлення Мирона Кордуби як географа;
- проаналізувати внесок вченого у географію населення України;
- відобразити економіко-географічні напрацювання професора у крає- та країнознавстві;
- розглянути політико-географічні погляди Мирона Кордуби;

⁷ Піх О. Мирон Кордуба (1876–1947). Львів. 2012. 56 с. [Серія: Історики України. Вип. 10].

- оцінити його картографічний доробок;
- дослідити географо-педагогічні надбання освітянина;
- висвітлити основні складові історико-географічної спадщини вченого;
- опрацювати географічні здобутки Мирона Кордуби в українській топоніміці.

Як черговість постановки завдань, так і наступна послідовність викладу матеріалу в цій книзі пов'язані зі структурою суспільної географії, обґрунтованою у працях О. І. Шаблія (1997) та О. Г. Топчієва (2001), за якими до основних дисциплін належать: географія населення, соціальна, економічна та політична географія; до допоміжних – методика викладання і дослідження суспільної географії, суспільно-географічна картографія та інші; до суміжних дисциплін – історична географія, географічне краєзнавство і інші⁸.

Отже, запропонована увазі читача розвідка про українську географічну спадщину професора Мирона Кордуби складається з п'яти розділів. У першому розділі висвітлюється життєвий і творчий шлях Мирона Кордуби в географії. Другий розділ характеризує розлогі фундаментальні праці вченого у царині географії населення України. У третьому розділі розглядаються економіко- та політико-географічні крає- та країнознавчі напрацювання професора. Четвертий розділ присвячений географо-педагогічним та картографічним творам освітянина. У п'ятому розділі розкриваються основні результати історико-географічних та географо-топонімічних досліджень професора Мирона Кордуби.

⁸ Шаблій О. Суспільна географія: книга четверта. У пошуках істини [Вибрані праці]. Львів: ЛНУ імені І. Франка. 2019. С. 158. – Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: навчальний посібник. Одеса: Астропринт. 2001. С. 190-191.

Завершують книгу кілька важливих географічних творів Мирона Кордуби під спільною назвою «З національної скарбниці» та список географічно орієнтованих друкованих і рукописних праць вченого, що дуже важливо для подальшого вивчення його творчої спадщини.

Варто зауважити, що не всі розділи цієї монографії опрацьовані з однаковою повнотою. З одного боку, це пов'язано з багатогранністю наукових інтересів самого Мирона Кордуби, що, зрозуміло, різною мірою представлені у його географічних розвідках, а з другого боку, – зібрані нами матеріали, безперечно, ще не є достатніми, щоб розкрити всі сторони творчого таланту вченого. Саме тому ми з розумінням і вдячністю сприйmemo зауваження й пропозиції зацікавлених читачів щодо подальшого поліпшення змісту та структури пропонованого видання.

Як автори книги висловлюємо насамперед щирою подяку працівникам:

- Наукової бібліотеки ЧНУ ім. Ю. Федьковича;
- Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника;
- Державного архіву Чернівецької області;
- Державного архіву Львівської області, зокрема Володимирі Мирошу.

Особлива наша подяка рецензентам монографії: докторові географічних наук, професорові, завідувачу кафедри Національного авіаційного університету Івану Дуднику, докторові географічних наук, професорові Львівського державного університету фізичної культури ім. Івана Боберського Павлу Штойку, докторові географічних наук, завідувачці кафедри Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича Жанні Бучко.

Окрема подяка Канадському інституту українських студій Альбертського університету та ГО «Чернівецький міський фонд імені професора Антона Синявського» за фінансову підтримку нашого видання.

I. ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ МИРОНА КОРДУБИ В ГЕОГРАФІЇ

В українську географію лише в останні кілька десятиліть повертаються імена її славних сподвижників, видатних вчених, педагогів, громадських діячів. Серед них – професор Мирон Кордуба, що більш відомий як визначний історик. Проте його багата географічна спадщина ще потребує ретельного вивчення та оцінки у середовищі сучасної географічної громадськості України. Серед дослідників, що почали знайомити українських науковців та освітян з географічними напрацюваннями Мирона Кордуби, варто назвати О. І. Шаблія, О. І. Вісьтак, О. М. Піха, С. В. Трубочанінова, І. О. Федорів.

Водночас поза увагою науковців залишаються ті перші вчителі-наставники, що своєю працею вивели Мирона Кордубу на широку ниву географічної освіти і науки, як і його творчий шлях як українського географа.

Мирон Кордуба народився 2 березня 1876 року в селі Острів (нині Тернопільський район Тернопільської області) у родині священника Михайла Кордуби (1850–1924). Однак уже в 1881 р. батько переїжджає на свою парафію при церкві святого Симеона Стовпника у село Сушно (Північно-Західна Галичина, нині Радеківщина, що на Львівщині). Природно, що саме ці краї, де проходило дитинство майбутнього вченого, Мирон Кордуба визнавав своєю малою батьківщиною.

Безперечно, саме родина, що ревно берегла українські традиції, та навколишня мальовнича природа були першими вчителями хлопчини, які пробуджували в ньому захопленість та любов до географії рідного краю.

Рівнини Малого Полісся та схили Волинської височини, річка Білосток та Головний європейський вододіл, соснові та дубово-грабові ліси. Лісостепові та

поліські ландшафти, межиріччя Західного Бугу та Стиру. Яружно-балкові та карстові форми рельєфу, а навколо – чорноземи опідзолені та сірі лісові ґрунти... Таке розмаїтє довкілля, таке багатство навколишньої природи наскрізь проникало і збагачувало душу, збуджувало уяву допитливого Мирона, кликало його поринути у незнаний світ Природи та Всесвіту, у світ Геродота, Арістотеля, Ератосфена...

Спочатку сільська початкова школа, а з 1885 до 1891 року – Тернопільська (перша) класична польська гімназія. Як засвідчує «Sprawozdanie Dyrekcyi...», вчителем географії у гімназиста Мирона Кордуби з 1885 по 1889 рік, тобто в Ia, Pa, Ша, IVa класах, був Миколай Матіяш (Mikolaj Mathiasz)¹.

Про цього вчителя у своїх «Споминах з життя» провідний західноукраїнський математик, професор Львівського університету Володимир Левицький, що, як і Мирон Кордуба, з 1886 р. до 1889 р. навчався в Тернопільській гімназії, згадував: «На такому часу інший викладач «Історії і географії» є ще один українець – «старий неіспітований суплент Матіяш [...]. З причин вічних родинних журб, з причин свого становиська як вічний заступник вчителя не мав серед молоді ані значіння, ані поваги»². У зв'язку з

¹ Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Wyższego Gimnasyum w Tarnopolu za rok szkolny 1886. Tarnopol: drukarnia J. Pawławskiego, 1886. S. 50 (pol.).

– Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Wyższego Gimnasyum w Tarnopolu za rok szkolny 1887. Tarnopol: drukarnia J. Pawławskiego, 1887. S. 53 (pol.).

– Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Wyższego Gimnasyum w Tarnopolu za rok szkolny 1888. Tarnopol: drukarnia J. Pawławskiego, 1888. S. 58 (pol.).

– Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Wyższego Gimnasyum w Tarnopolu za rok szkolny 1889. Tarnopol: drukarnia J. Pawławskiego, 1889. S. 60 (pol.).

² Левицький В. Спомини з життя // ЦДІА України (м. Львів). Ф. 771. Оп. 1. Спр. 2. Листопад 1933 р. (Арк. 66).

*Тернопільська гімназія. III клас.
Мирон Кордуба – перший ряд, другий зліва (сидить).
(ДАЛО. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 93 (15 арк.)*

від'їздом Миколая Матіяша у 1890 р. до Стрийської гімназії, викладачем географії та історії у Мирона Кордуби став Ян Ленік (Jan Leniek) (1857–1920) – доктор філософії, член історичної комісії Академії наук у Кракові³. Ян Ленік був відомим науковцем, знавцем історії і географії Австро-Угорської монархії, автором підручника «Historia i statystyka Monarchii Austriacko-Wegierskiej dla klas wyższych szkół średnich, przerobit i uzupełnit Jan Leniek» (Tarnopol, 1892)⁴.

Варто зазначити, що в IVа класі Мирона Кордубу навчав німецької мови не менш знаний професор,

³ Stinia M. Podręczniki w gimnazjach galicyjskich w latach 1860–1918 / Prace Komisji Historii Nauki: Polska Akademia Umiejętności. 2004. Tom VI. S. 5-39.

⁴ Stinia M. Podręczniki w gimnazjach galicyjskich w latach 1860–1918 / Prace Komisji Historii Nauki: Polska Akademia Umiejętności. 2004. Tom VI. S. 5-39.

вчитель географії та історії Віктор Загайкевич (1840–1890) – український освітянин та громадський діяч.

Природно, що в процесі вивчення німецької мови викладач робив наголос на базові для нього предмети – географію та історію, кваліфікацію учителя за якими він здобув у Львівському та Віденському університетах.

Не можна, принагідно, не згадати про третього викладача географії та історії, що працював у Тернопільській (першій) класичній гімназії у роки навчання у ній Мирона Кордуби, – професора Льва Рудницького (1851–1898). У 1889 р., коли Мирон здобував знання у IVа класі, Лев Рудницький навчав гімназистів географії та історії у паралельному IVв класі⁵. Цікаво, що його син – Степан Рудницький – майбутній всесвітньо відомий географ-академік ВУАН впродовж 1887–1891 рр. – з I до IV класу також навчався у Тернопільській гімназії і, очевидно, обидва юнаки – Мирон і Степан були особисто знайомими уже з 11–15-річного віку⁶.

У VII–VIII класах (1891–1893 роки) Мирон Кордуба продовжує навчання вже у Львівській академічній гімназії – першій в Україні новочасній середній школі з українською мовою викладання. «Понад 30 років (1868–1901 рр.), – стверджує Ореста Коцюмбас, – викладав географію і історію в гімназії Анатоль Вахнянин»⁷. Славнозвісний композитор, письменник, педагог та громадський діяч у 1868 р. закінчив історико-географічний

⁵ Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Wyższego Gimnasyum w Tarnopolu za rok szkolny 1889. Tarnopol: drukarnia J. Pawlowskiego, 1889. S. 60 (pol.).

⁶ Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Wyższego Gimnasyum w Tarnopolu za rok szkolny 1888. Tarnopol: drukarnia J. Pawlowskiego, 1888. S. 58 (pol.).

⁷ Коцюмбас О. Викладацький склад академічної гімназії у Львові (друга половина XIX – початок XX ст.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту: Серія «Історія». 2017. Вип. 2(1). С. 56-61.

факультет Віденського університету. Був автором підручника «Учебник географії для шкіл середніх». – Львів, 1884⁸.

До викладання географії долучався і директор гімназії з 1868 р. до 1892 р. Василь Ільницький, що публікував географо-природничі та етнографічні розвідки («Геологічний чоловік в Європі» (1879), «З різних країн і народів» (1884) та ін.)⁹.

Навчаючись у Львівській гімназії, юний Мирон Кордуба у 1891–1892 та 1892–1893 навчальних роках проживав у Інституті св. Миколая (гуртожитку). Тут директор цього інституту Остап Макарушка zorganizував науково-літературний «кружок» «Праця», де мешканці гуртожитку готували і виголошували реферати за підтримки та сприяння свого наставника. Як згадував пізніше, у 1935 р. Мирон Кордуба: «Такі реферати примушували учнів плекати серйозну позашкільну лектуру, поширювали виднокруг, знання й заінтересування, розбуджували критичний змісл, привчали до самостійного думання; а що вони торкалися переважно рідної історії та письменства, то зміцнювали національну свідомість.

Український народний дім у Львові, в якому розміщувалась Академічна гімназія, де навчався Мирон Кордуба (сучасний вигляд)

⁸ Мазепа Л.З. Вахнянин Анатоль (Наталь) Климентович. ЕСУ. К.: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України. 2005. Т. 4. С. 161-162.

⁹ Герасимова Г.П. Ільницький Василь Степанович / Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. К.: Наук. думка, 2005. Т. 3. С. 449-450.

В пізнішому житті, на учительських конференціях мені не раз доводилося бути учасником гарячих спорів на тему корисності організування серед учнів кружків самоосвіти і тоді противникам цього засобу виховання я вказував на благодатний вплив, який мав кружок «Праця» на питомців «Інституту св. Миколая»¹⁰.

Випускників Львівської академічної гімназії зараховували без вступних іспитів до Львівського університету, в якому на філософському факультеті і продовжив своє навчання Мирон Кордуба у 1893–1895 роках. У автобіографії Мирона Кордуби для Чернівецького університету, згадуючи прослухані лекції і семінари професорів у Львівському університеті названі серед інших прізвища Ремана Антонія з географії та Грушевського Михайла з історії¹¹.

Антоній Реман (пол. Antoni Rehman) (1840–1917) був відомим польським географом, геоморфологом і геоботаніком, професором географії Львівського університету, а у 1897–1898 роках і його ректором. Ґрунтовно досліджував географію рослинного світу Карпат, Поділля, Криму. Підготував фундаментальну працю «*Ziemie dawnej Polski i sasiednich krajow slawianskich, opisane pod wzgledem fizyczno – geograficznym. Czesć pierwsza: Karpaty*». – *Wielkowie: Wydane z zasilkiem Akademii Umiejetności w Krakowie, 1895. – 657 s.*, присвячену фізичній географії Карпат. Частина друга цієї праці описувала низовини Польщі і вийшла у світ 1904 р. Не менш

¹⁰ Кордуба М. Інститут св. Миколая і Остап Макарушка (Жмут споминів). Двадцятьп'ятиліття Товариства «Учительська громада»: Ювілейний науков. зб. Львів: Накл. Т-ва «Учительська громада», 1935. С. 245.

¹¹ Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби. Оп. 1. Спр. 1 (Документи біографічного характеру (паспорт, свідоцтво, автобіографія, посвідчення і ін.)). Арк. 4.

відомий вчений і як комплексний дослідник Південної Африки, експедиції якого у сімдесятих роках ХІХ ст. були піонерними й збагатили світову фітогеографію, гідрографію, кліматологію та етнографію.

У 1894 році Мирон Кордуба познайомився зі щойно прибулим до Львова професором Михайлом Грушевським, що був призначений на посаду ординарного професора кафедри «всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи» Львівського університету¹². Ця зустріч стала визначальною у житті Мирона Кордуби як науковця, педагога, не лише історика, але й географа. І це не випадково. Сам М. Грушевський постійно відчував нагальну необхідність у конструюванні «історичного простору» України, Європи та Росії¹³. Таке «конструювання» було одним із важливих підґрунть розвитку його власної концепції історії України-Русі. Можливо, до певної міри, тут був мимовільний вплив батька Грушевського – Сергія Федоровича, що, як відомо, у гімназії Ломжі працював учителем, викладаючи географію Росії та Королівства Польського. Проте безсумнівим є власне бачення М. Грушевським надзвичайної важливості географічного методу для розвитку історичних досліджень. М. Грушевський стверджував, що «...територія українська представникам правительства і неукраїнської демократії представлялась дуже не ясно»¹⁴.

У 1896 р. професор Ф. Вовк пише М. Грушевському: «Вийшла у Вас Етнографічна карта України-Русі

¹² Верба І.В. Грушевський Михайло Сергійович 29 (17).09.1866 – 24.11.1934). Енциклопедія історії України. К.: Наук. думка, 2004. Т. 2 (Г-Д). С. 232-235.

¹³ Ващенко В. «Ментальна географія» епохи Модерну: конструювання М. Грушевським «історичного простору». Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. 2013. Т. 7. С. 32-58.

¹⁴ Грушевський М. Поповнення У. Ц. Ради представниками меншостей. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. С. 33.

Величка... се річ дуже поважна і ми маємо великий інтерес її яко мога розповсюдити... я сам презентую її і зроблю дотичний реферат, у котрому розкажу про те, що таке Україна і українці, чому їх нема на карті Ріттиха, а є на польських картах...»¹⁵.

М. Грушевський інтенсивно шукає ту «географічну основу», на яку могла б лягти обґрунтована ним власна концепція історії України-Русі. Шукає і знаходить цей «історичний простір». Ось як описує цей процес В. Ващенко: «...Геометрична» «полісна» стратегія побудови когнітивних мап (стратегія «Геродота-Піфагора»)... дозволяла історика репрезентувати відповідний історичний простір як трикутник міст – «полісів» історичної Русі (Києва – Чернігова – Переяслава) та легітимізувати права України на спадщину Русі..., а різновид античного «прометеєвого міфу» дозволяв М. Грушевському легітимізувати кордони сучасного культурного простору України по вісі Центр/Захід як території, що визначається зв'язком двох міст – Києва та Львова»¹⁶.

Звичайно ж, такі географічні обґрунтування М. Грушевського історії України-Русі будуть у його майбутніх працях, а у 1894 р. 28-річний викладач зустрічається з 18-річним Мироном – своїм студентом-другокурсником і розробляє програму їхньої співпраці, що триватиме наступні 40 років.

На першому ж, початковому етапі М. Грушевський залучав своїх студентів до наукової роботи через реферування й оцінювання найновіших і найважливіших історико-географічних праць, що були на той час доступними його слухачам. М. Кордуба писав пізніше: «Нас,

¹⁵ Вовк Ф. Грушевському М. 5 травня 1896 р. Листування Михайла Грушевського. Нью-Йорк, 2001. Т. 11. С. 121.

¹⁶ Ващенко В. «Ментальна географія» епохи Модерну: конструювання М. Грушевським «історичного простору». Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. 2013. Т. 7. С. 32-58.

своїх студентів, професор затагнув до рецензійного відділу. Зразу це нам видалося дивним, бо не почували за собою відповідної підготовки, щоб обговорювати твори учених-спеціалістів. Але М. Грушевський вмів швидко розігнати сумніви. Роздав кожному по книжці й велів прочитати. Потім радив порівняти прочитане з тим або іншим давнішим твором про дану тему та при стрічах зараз випитував про вислів порівняння. Вислухавши терпеливо усного реферату, докинув тут і там свої замітки й кінчив: «А тепер, товаришу, попробуйте все те написати». Так поробив із нас 18-20 літніх хлопців-рецензентів»¹⁷.

Лише за 1895–1896 роки Мироном Кордубою було підготовлено і опубліковано 37 рецензій та оглядів історико-географічного змісту. Серед них, зокрема, праці, що стосувалися: бібліографії Колумба; взаємовідносин мадяр і слов'ян у минулому; краєзнавства Буковини та Галичини; опису географічно-статистичного повіту Камянецького; території і населення Карпат; міст Білорусії і Литви¹⁸.

¹⁷ Кордуба М. Приїзд проф. М. Грушевського до Львова. Вісник Союзу Визволення України. 1916. Ч. 128. С. 795-796.

¹⁸ М.К. [Огляд] *Historia nowożytna do r. 1700*. *Kwartalnik Historyczny*. 1895. R. 9. S. 582-588.

– К. [Огляд] *Kwartalnik Historyczny*. – 1896. – R. 10. – S. 870-871. – Рец. на кн.: Kaindl R. Fr. Franz Adolf Wickenbauser 1809-1891. – Czernowitz. 1894. Kaindl R. Fr. *Geschichte der Bukowina Bd. 1, 2.* – Czernowitz. 1895. Kaindl R. Fr. *Kurze Landeskunde der Bukowina.* – Czernowitz. 1895. Kaindl R. Fr. *Bericht über die Arbeiten zur Landeskunde der Bukowina I-V.* – Czernowitz. 1891–1895. Kaindl R. Fr. *Die Huzulen.* – Wien. 1894.

– Кордуба М. [Рец.] *Записки НТШ.* – 1896. – Т. 9, кн. 1. – Розд. Бібліографія. – С. 52-55. – Рец. на кн.: Миколаєвич Я. *Опис географічно-статистичний повіта Камянецького.* – Львів. 1894. – VIII+120 с.

– Кордуба М. [Рец.] *Розвідки Д-ра Раймунда Фридриха Кайндля з етнографії рускої. Записки НТШ.* – 1896. – Т. 11, кн. 3. – Розд. Наукова хроніка. – С. 1-10. – Рец. на праці: *Die Wahrheit*

З 1895 р. до 1898 р. Мирон Кордуба продовжує своє навчання у Віденському університеті. Засвоює двадцять навчальних курсів. З-поміж них у своїй «Автобіографії для Чернівецького університету» відзначає відвідані лекції та семінари з географії у професорів А. Пенка та В. Томашека¹⁹.

Альбрехт Пенк (Albrecht Penck) (1858–1945) – видатний німецький географ і геолог, член Наукового товариства ім. Шевченка – вчитель як Мирона Кордуби, так і Степана Рудницького. З 1885 р. до 1906 р. був професором Віденського університету. У своїй науковій і педагогічній діяльності займав чітко виражену проукраїнську позицію, відстоював права України на культурну і політичну незалежність. Підтримував тісні контакти зі своїми учнями. Під час Першої світової війни, як стверджував проф. Є. Онацький, Альбрехт Пенк по-батьківськи піклувався у таборах про українців, полонених з російської царської армії. Чого лише

über die Huzulen; Galizisch-rutheniseche Weinachtbräuche; Die volksthümlichen Rechtsanschauungen der Ruthenen und Huzuinen; Jud Zelman; Liebesorakel. Das Alpdrücken. Der Eid im Volksleben. Diebglauen. Bida Hexenleiter. Warum gehen Spuckgeister kopschelos um; Die Wetterzauberei bei den Ruthenen und Huzulen; Baba Jaudocha Dokia; Die Seele und ihr Autenthaltort nach dem Tode im Volksglauben der Ruthenen und Huzulen; Zauberglaube bei den Ruthenen in der Bukowina und Galizien; Kosmogonische Sagen der Ruthenen und Huzulen; Die Chorna Hora als Kultstätte der Huzulen; Die Ruthenen in der Bukowina, I-II; Die Huzulen; Die Lippowaner; Neue Beiträge zur Ethnologie und Volkskunde der Huzulen.

– Кордуба М. [Рец.] Записки НТШ. – 1896. – Т. 12, кн. 4. – Розд. Бібліографія. – С. 7-8. – Рец. на кн.: Очеркь Карпатской терри- тории и населенія. Филевичь И. Журнал министерства народно- го просвещенія. – 1895. – Т. 4-5.

– Korduba M. [Рец.] Kwartalnik Historyczny. – 1896. – R. 10. – S. 692-693. – Рец. на кн.: Стукалич В.К. Белоруссия и Литва. Очерки из истории городов в Белоруссии. – Витебск, 1894.

¹⁹ ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби. Оп. 1. Спр. 1 (Документи біографічного характеру (паспорт, свідо- цтво, автобіографія, посвідчення і ін.)). Арк. 4.

варті думки проф. А. Пенка з його праці «Die Ukraina» (Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde. Berlin, 1916. S. 345-361, 458-477): «З точки погляду дальшої долі Європи матиме величезне значення, якщо вдасться замкнути перед Росією українську браму, якою вона через свою жадобу завоювань пхається на Захід. Це вдасться найдокладніше зробити, коли на Україні знов, як у XVII столітті постане незалежна держава, що як і давніші попередниці, прилучиться до західної культури світу»²⁰. Такі погляди вчителя, безперечно, знайшли своє продовження і розвиток у численних політико-географічних розвідках Мирона Кордуби.

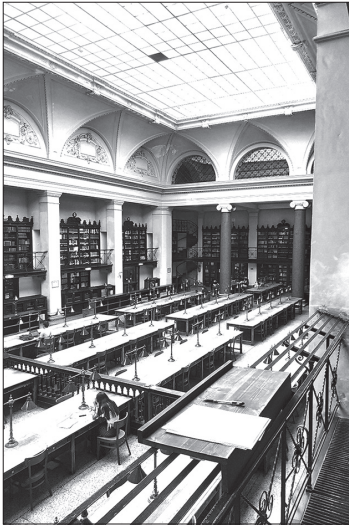
Не менш знаним і авторитетним педагогом, з яким Мирону Кордубі пощастило співпрацювати, був чесько-австрійський географ і орієнталіст, професор Віденського університету Вільгельм Томашек (Wilhelm Tomaschek) (1841–1901)²¹. Основні напрацювання професора були пов'язані з історичною географією, історичною топографією, топографічною топономастиком, етногеографією²².

Вплив наукових поглядів Вільгельма Томашека на майбутню творчу діяльність Мирона Кордуби був потужним і беззаперечним. Тому не випадково у своїй Автобіографії для Львівського університету 1946 року серед своїх трьох головних напрямів наукової

²⁰ Онацький Є. Пенк Альбрехт (1858–1945). Українська мала енциклопедія: 16 кн.: у 8 т. Буенос-Айрес, 1962. Т. 5. – Кн. X. С. 1318-1319.

²¹ Penck Albrecht (1902). Wilhelm Tomaschek (Nekrolog). Almanach der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. 52. Jahrgang. S. 291-295. IA=Google – USA.

²² Tomaschek W. (1898). Historisch – Topographisches vom oberen Euphrat und aus Ost-Kappadokien // Beiträge zur alten Geschichte und Geographie. Festschrift für Heinrich Kiepert. – Berlin. S. 135-149. IA=Google – USA=Wisconsin – USA.

*Велика читальна зала
Головної бібліотеки
Віденського університету, у
бібліографічному відділі якої
з червня 1898 р. до жовтня
1900 р. працював Мирон
Кордуба (сучасний вигляд,
серпень 2021 р.)
(Universitätsring 1, 1010 Wien)*

діяльності поряд з «історією козаччини», «критично-бібліографічними оглядами і рецензіями» професор Мирон Кордуба другим за значенням напрямом називає «історичну географію та топографічну топономастику»²³.

Завершальним акордом навчання Мирона Кордуби у Віденському університеті стали написання та захист докторської дисертації на тему «Історія і відносини в Галицькому князівстві до середини XIII ст.», науковим керівником якої був професор Макс Бюдінгер (Max Büdinger) (1828–1902)²⁴.

Співпраця учня зі вчителем ґрунтувалась насамперед на близькості, спорідненості їхніх наукових уподобань. Макс Бюдінгер був знавцем і перекладачем творів київського літописця Нестора, а отже, володів давньоруською мовою. Він досліджував спадщину Геродота, якого вважають одним з перших географів і вчених-мандрівників, що здійснив перший опис життя скіфів за результатами своїх відвідувань північного

²³ ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби. Оп. 1. Спр. 1 (Документи біографічного характеру (паспорт, свідоцтво, автобіографія, посвідчення і ін.)). Арк. 4.

²⁴ Там само.

узбережжя Чорного моря. У 1898 р. у Відні опублікував працю про Христофора Колумба²⁵. Успішний захист докторської дисертації Мирона Кордуби відбувся 21 травня 1898 р.

Залишившись на роботу бібліографом у бібліотеці Віденського університету (з 1 червня 1898 р. до кінця жовтня 1900 р.), МIRON Кордуба працював, щоб отримати «габілітацію» для науково-педагогічної кар'єри в університеті²⁶.

У цей період з'являється низка його розлогих історико-географічних, культуро- та наукознавчих оглядів західноєвропейської літератури за 1897, 1898, 1899 роки. Одним з їхніх визначальних акцентів є географо-країнознавчий²⁷.

Активна наукова і громадська діяльність Мирона Кордуби у цей час відзначається Михайлом Грушевським: «Ви належали до невеличкого числа моїх справжніх учеників, за котрих я завсіди памятав і по

²⁵ Literatur von und über Max Büdinger (<https://portal.dnb.de/opac.htm?method=simpleSearch&query=11705495X>) im Katalog der Deutschen Nationalbibliothek.

²⁶ Зайцева З. Мирон Кордуба й українські наукові товариства. Український історичний журнал. 2002. № 6. С. 108-122.

²⁷ Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1897 р. [Початок]. Записки НТШ. – 1898. Т. 22, кн. 2. – Розд. Наукова хроніка. С. 1-42.

– Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1897 р. (Кінець). Записки НТШ. – 1898. Т. 25, кн. 5. – Розд. Наукова хроніка. С. 31-80.

– Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1898 р. [Продовження]. Записки НТШ. – 1899. Т. 29, кн. 3. – Розд. Наукова хроніка. С. 1-31.

– Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1899 р. Записки НТШ. – 1900. Т. 38, кн. 6. – Розд. Наукова хроніка. С. 26-38.

зможі опікуватися і сподівався пожитку для нашої бідної суспільности»²⁸.

Надії доктора Мирона Кордубина працювати в університеті, проте, не справджуються через матеріально-фінансові проблеми, неотримання бажаної стипендії. Це змушує молодого науковця повертатися в рідні краї. Він планує переїхати на Буковину, в Чернівці, щоб зайняти посаду суплента (молодшого вчителя) у Другій державній гімназії з українською і німецькою мовами навчання, що потребувала викладача географії та історії.

Така посада вимагала серйозної підготовки. Як відомо, 1897 р. Міністерством віросповідань і освіти Австро-Угорщини було видано розпорядження NL2117: «Правила, що стосуються екзаменів кандидатів на вчителів гімназій та реальних шкіл»²⁹. Щоб стати «учителем звичайним» і отримати дозвіл на працю в гімназіях чи реальних школах, необхідно було: 1) мати закінчену або незакінчену вищу університетську чи політехнічну освіту; 2) скласти три види кваліфікаційних іспитів; 3) обов'язково пройти річне стажування під керівництвом досвідченого професора. На складання кожного з цих кваліфікаційних іспитів відводилось не менше трьох місяців.

Цим тернистим шляхом успішно пройшов Мирон Кордуба. Захистивши у 22 роки докторську дисертацію (травень 1898 року) і пропрацювавши практикантом у

²⁸ Михайло Грушевський – Мironові Кордубі. Львів, 9/XIII (28/X) [18] 97 [р.]. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / Упорядник, автор вступних розділів і наукового коментаря Олег Купчинський. Львів. Наук. товариство ім. Шевченка у Львові. 2016. С. 133.

²⁹ Розпоряджене Міністерства віросповідань і освіти з 30 серпня 1897 щодо іспиту кандидатів учительського уряду при гімназіях і реальних школах. Вісник законів державних. Відень, 1897. С. 1293-1307.

бібліотеці Віденського університету, через матеріальні нестатки молодий науковець переїжджає до Чернівців і 30 жовтня 1900 р. влаштовується тут на посаду суплента (заступника викладача) у II державній гімназії («к.к. Staatsuntergymnasium in Czernowitz»)»³⁰.

Уже 26 листопада 1900 р. Мирон Кордуба розпочинає діяти згідно з чинними «Правилами...» – подає заяву до «Високої к[айзерівської] к[оролівської] екзаменаційної комісії» щодо іспитових випробувань на отримання дозволу викладати в гімназіях та реальних школах. Як засвідчує його особова справа, у березні 1901 р. М. Кордуба був атестований у Чернівецькому університеті з педагогіки історії, а у листопаді цього ж року – склав письмовий іспит під наглядом екзаменатора Райфенкугеля з української мови та з географії, написавши впродовж 2,5 годин роботу німецькою мовою «Найважливіші шляхи сполучення Тіролю»³¹.

У квітні 1902 р. Мирон Кордуба ознайомив екзаменаційну комісію зі своєю домашньою географічною роботою, що характеризувала морени в Альпах³². Тоді ж ним були написані три роботи з історичних проблем Австрії та монархії Габсбургів. Додатковим аргументом на користь М. Кордуби був поданий на розгляд членів екзаменаційної комісії рукописний текст його

³⁰ Трубочанінов С.В. «Чернівецький період» в житті Мирона Кордуби (1900–1918): наукова та навчально-методична діяльність. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський. 2017. Вип. 10: Присвячено 100-річчю Української революції. 1917–1921 рр. С. 398-413.

³¹ Матеріали про прийняття державних екзаменів у випускника філософського факультету Кордуби Мирона (1900–1902 рр.). Держ. архів Чернівецької обл. Ф. 216 «Чернівецький університет». Оп. 2. Спр. 125. 144 арк.

³² Там само.

докторської дисертації, присвяченої історії і відносинам у Галицькому князівстві до середини XIII ст.

Все це у підсумку дозволило членам комісії – професорам Кайндлю, Смаль-Стоцькому, Герцбергу, Ціглауеру та ін. у травні 1902 р. засвідчити здатність М. Кордуби викладати географію та історію у гімназіях і реальних школах.

Отже, з перших років своєї праці у Чернівцях доктор Мирон Кордуба активно поринає у вир педагогічного, наукового, громадсько-політичного життя. У гімназії, як пише він М. Грушевському 18/X 1902 р., має 24 години тижнево та ще 5 год. філологічних додатково через хворобу проф. Шпойнарівського. Це змушує Мирона Кордубу надалі відмовитися від подання ним до НТШ щорічних історико-географічних оглядів західноєвропейської літератури³³. Проте вже напередодні побачили світ його «Писанки на Галицькій Волині», перекладена ним на «руську мову» «Стінна карта Європи (Wandkarte

*Чернівецька гімназія № 5
Управління освіти міської
ради (вул. Дмитра Загула, 8)
(травень 2021 р.). Колишня
(з 1901–1902 н. р.)*

*Пі цісарсько-королівська
гімназія, де працював
Мирон Кордуба*

³³ Мирон Кордуба – Михайлові Грушевському. Чернівці. 18/X 1902 [р.]. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / Упорядник, автор вступних розділів і наукового коментаря Олег Купчинський. Львів. Наук. товариство ім. Шевченка у Львові. 2016. С. 177-178.

*Серед професорів II державної гімназії у Чернівцях
(Мирон Кордуба сидить другий зліва)
(ДАЛО. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 93 (15 арк.)*

Europas)», «Суспільні верстви та політичні партії в Галицькій князівстві до половини XIII століття»³⁴.

У цей час він плідно співпрацює з надзвичайним професором історії Східної Європи в Чернівецькому університеті Франца Йосифа Володимиром Мільковичем (Wladimir Milkowicz) (1857–1916) – українським істориком сербського походження, що, до речі, у 1893 р.

³⁴ Кордуба М. Писанки на Галицькій Волині. Матеріали до українсько-руської етнології: видання Етнографічної комісії НТШ. Львів. 1899. Т. 1. С. 169-210.

– Стінна карта Європи (Wandkarte Europas) / після укладу і під наглядом Вінкента Гардта виконана в Географічному інституті Е. Гельцля у Відні; перевів на руску мову др М. Кордуба. Відень. Накл. E.Hölzel, [1899]. 1 карт. на 4 л. Кольоровий друк.

– Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькій князівстві до половини XIII століття. Записки НТШ. 1899. Т. 1-32. Кн. 5-6. С. 1-42.

конкурував із Михайлом Грушевським при його обранні на кафедру «всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи» Львівського університету³⁵.

В. Мількович запросив М. Кордубу на установчі збори Українського історичного товариства у Чернівцях як члена-фундатора і запропонував йому зайнятися складанням географічних карт з особливим наголосом на назви парцел (земельних поділів), річок, лісів, пагорбів на Буковині. Необхідно було організувати експедиційні дослідження за участю місцевої інтелігенції та ретельно обстежувати, вивчати місцеві назви географічних об'єктів, картографувати отриману інформацію. В. Мількович постійно рекомендував М. Кордубі ознайомити дослідників з Лейпцига з результатами цих наукових вишукувань Історично-картографічного інституту Чернівецького університету Франца Йосифа. Як стверджує З. Зайцева, «даних стосовно того, чи відбулася ця поїздка, ми не маємо, але М. Кордуба став збирачем і дослідником української топонімії з чернівецьких часів, і роль В. Мільковича тут незаперечна»³⁶. Отже, В. Мількович по праву може вважатися одним із авторитетних вчителів М. Кордуби³⁷.

³⁵ Тельвак Віталій. Михайло Грушевський *contra* Володимир Мількович (до проблеми формування дискусійного поля української історіографії початку ХХ ст.). Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. Вип. 9. К., 2007. С. 255-269.

³⁶ Зайцева З. Мирон Кордуба й українські наукові товариства. Український історичний журнал. 2002. №6. С. 108-122.

³⁷ З листа Мирона Кордуби до Михайла Грушевського (18/X 1902 р.) стає відомо, що його поїздка до Історично-картографічного інституту в Липську не відбулася, зокрема, і через «брак фондів» у Міністерстві віросповідань і освіти Австро-Угорщини. Водночас, як вважає О. Купчинський, «із заснуванням Історичного товариства у Чернівцях (1902) і обговоренням необхідності використання картографії в історичних дослідженнях

*Будинок на вул. Шевченка, 30
у Чернівцях, де проживав
Мирон Кордуба
(сучасний вигляд)*

Завершуючи розвідку про перших вчителів Мирона Кордуби, що дієво наставляли, формували у ньому географа-науковця-педагога, варто згадати Раймунда Фрідріха Кайндля (Raimund Friedrich Kaindl) (1866–1930) – надзвичайного професора австрійської історії та ректора (1912 – 1913 рр.) Чернівецького університету Франца Йосифа, дійсного члена НТШ з 1899 року. Раймунд Фрідріх Кайндль, закінчивши університет,

склав іспити на вчителя історії та географії. Чимало років свого життя на Буковині присвятив краєзнавчим, народознавчим та етногеографічним дослідженням³⁸. Працюючи у Чернівцях, Мирон Кордуба сподівався габілітуватися в Чернівецькому університеті. І саме професор Р. Ф. Кайндль розглядався ним як його можливий

у вченого з'явився потяг до показу історичних подій у географічному просторі та картографії. Більшість його великих за обсягом розвідок у ХХ ст. супроводжується саме мапами» (Див.: Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби. Упорядник, автор вступних розділів і наукового коментаря Олег Купчинський. Львів. Наук. товариство ім. Шевченка у Львові. 2016. С. 178, 302).

³⁸ Kaindl R. F. (1894). Die Huzulen. Ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung. Wien: Alfred Hölder. Internet Archive=Google-USA.
– Kaindl R. F. (1903) Die Volkskunde. Ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode. Ein Leitfaden zur Einführung in die Volksforschung. – Leipzig und Wien: Franz Deuticke. Internet Arhive= Google-USA.

науковий керівник-консультант³⁹. На жаль, цим сподіванням не судилося здійснитися...

Життя доктора Мирона Кордуби у Чернівцях – напружене, сповнене творчих пошуків: і в педагогічній діяльності, і в наукових експедиціях, і громадських справах.

Молодий педагог рішуче виступає проти утравкізму у гімназіях (двомовності в освіті), за необхідність викладання рідною мовою⁴⁰. У 1904 р. він здійснює переклад українською з німецької «Учебника з географії для нижших клас австрійських гімназій» Ф. Умлявфта зі своїми доопрацюваннями⁴¹. З точки зору М. Кордуби, цей підручник «тепер вже далеко не найліпший, подає багато сухих дефініцій та знов за мало звертає увагу на читане карти. Тому пожаданий новий підручник, по змозі оригінальний⁴².

«...Відповідно до теперішніх вимог географічної науки звернено би більшу увагу на геологію та морфологію, не відділювано гідрографії від орографії, зменшено топографічно-політичний балаяст і т. и.»⁴³.

Цей підручник, доопрацьований доктором Миром Кордубою, вийшов у Чернівцях у 1913 році другим виданням (див.: «Бібліографія праць М. Кордуби». Державний архів Львівської області (ДАЛО). Фонд Р-2923. Опис 1. Справа 74. Аркуш 225).

³⁹ Федорів І.О. Наукова і громадсько-політична діяльність Мирона Кордуби (1876–1947 рр.): дис. ... канд. істор. наук. Тернопіль, 2004. 212 с.

⁴⁰ Кордуба М. Утравкізм в гімназії. Чернівці. 1904. 41 с. Додаток до «Проміня» (суспільно-науковий орган русько-укр. учительства. Вашківці над Черемошем).

⁴¹ Умлявфт Ф. Учебник географії для нижших клас австрійських гімназій / переклад М. Кордуба. Чернівці. 1904. 58 с.

⁴² Кордуба М. Українські підручники в середніх школах на Буковині: реферат з рамени Тов. ім. Сковороди у Чернівцях, читаний д. 26. IX. 1909 р. на засіданню анкети в справі українських підручників для середніх шкіл в Австрії. Наша школа. 1909. Чис. 3/4. С. 95.

⁴³ Там само.

Д-ра Фридриха Умлявфта

УЧЕБНИК ГЕОГРАФІЇ

для

НИЗШИХ КЛАС АВСТРИЙСКИХ ГІМНАЗИЙ

перевів і до ужитку шкіл з рускою викладовою мовою
приладив

Др. Мирон Кордуба.

Перша часть:

Основи географії (для першої класи).

Ціна оправленого примірника 1 кор.

Прозерено 1989

Чернівці, 1904.

Умлявфт Ф. Учебник географії для низших клас австрійських гимназій. Перевів і до ужитку шкіл з рускою викладовою мовою приладив др. Мирон Кордуба.

Перша часть: Основи географії (для першої класи). Чернівці: Накладом товариства «Руська Школа». 1904 (з друкарні тов. «Руської Ради» в Чернівцях, під зарядом Ів. Захарка)

У поле наукових інтересів доктора Мирона Кордуби цього періоду і практично на все його подальше творче життя потрапляють дослідження географічних назв-топонімів – назв місцевостей, населених пунктів, рельєфу, водних об'єктів, будь-яких частин поверхні Землі. Початком вивчення ойконімів, гідронімів, оронімів, мікротопонімів та інших географічних назв, звичайно ж, була Буковина. Виходять праці доктора Мирона Кордуби «Найдавніші оселі на Буковині» (1905 р.), «Кілька слів про руску географічну номенклятуру» (1905 р.)⁴⁴. Як інтегральна наукова дисципліна, що об'єднує та використовує дані з трьох наук: географії, історії та мовознавства, топоніміка захоплювала молодого дослідника, що як знавець багатьох європейських мов і дипломований географ та історик був всебічно підготовлений до ґрунтовних досліджень в цій галузі знань. На допомогу вчений залучає громадськість та старших гімназистів.

У своєму лаконічному і скромному «Життєписі» (23 січня 1946 р., м. Львів) Мирон Кордуба свій творчий шлях на Буковині характеризує кількома рядками: «На становиську учителя, відтак професора в II. держ. гімназії в Чернівцях оставав до кінця березня 1919. В признанні за наукові праці Наукове Т-во ім. Шевченка у Львові вибрало мене 1 липня 1903 своїм дійсним членом»⁴⁵.

За цими словами – роки самовідданої праці на географічній ниві: новаторські підходи в географо-

⁴⁴ Кордуба М. Найдавніші оселі на Буковині. Буковина. 1905. 17 квіт. (чис. 45/46). С. 3-4; Кордуба М. Кілька слів про руску географічну номенклятуру. Промінь: сусп.-наук. орган русько-укр. учительства. Вашківці над Черемошем. 1905. 1 квіт. (чис. 7). С. 103-104.

⁴⁵ Кордуба М. «Життєпис». Документи біографічного характеру (паспорт, свідоцтво, автобіографія, посвідчення і ін.). ДАЛЮ. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 62.

№ 44.

3

Наукове Товариство імені Шевченка
у Львові

на засіданні 8. IV. 1903 іменовано Вас. Високопова-
жаний Добродію, своїм дійсним членом
в історико-філософській секції, про що має по-
честь Вас сповістити.

У Львові дня 11. квітня року 1903.

Тарова Товариства

Микола Грушевський

Секретар Товариства

Володимир Шалітський

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Високоповажаний Добродію

Д^н: Мирон Кордуба

у Чернівцях

Посвідчення про членство Мирона Кордуби
у Науковому товаристві імені Шевченка у Львові
від 8. IV. 1903 р. (ДАЛО. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3)

педагогічній діяльності; наукові відрядження до Відня, Москви, Бухареста; географо-краєзнавчі експедиції по регіонах Західної України; вихід класичних географічних та історико-географічних праць – «Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого» (1906), «Ілюстрована історія Буковини» (1906), «Хто ми?» (1907), «Географічний атлас» (1912, 1914) та ін.⁴⁶

Активна життєва проукраїнська позиція сприяє поступовому перетворенню, перевтіленню доктора Мирона Кордуби в громадського та політичного діяча Буковини, України загалом. Він не лише аналізує, широко висвітлює, але й безпосередньо реалізує себе як політико-географ. Один з його фундаментальних висновків – твердження про провідну роль національно свідомої інтелігенції у здобутті та розбудові пригнобленим народом своєї незалежної держави:

«Тої національної верстви, яка являється представником національної культури, яка зводить у політичну систему національні змагання народніх мас, на Україні не було, – вона майже вся зросийщила ся, стала чужою для народніх мас. А разом з тим не було й повної і ясної свідомости в національнім почуттю українських

⁴⁶ Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого. Наук. збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). Львів. Видане Комітету. 1906. С. 158-184.

– Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руська Бесіда. 1906. 87 с.

– Кордуба М. Хто ми? Письмо з «Просвіти». 1904. Чис. 11. С. 4-16.

– Кордуба М. Географічний атлас. Містить 24 карт головних і 11 побічних. Коломия: Галицька наклядна Я. Оренштайна. 1912. 24 с.

– Кордуба М. Географічний атлас. Містить 24 карт головних і 11 побічних. 2-ге вид. Коломия: Галицька наклядна Я. Оренштайна [1914]. 24 с.

*Мирон Кордуба з персоналом друкарні товариства «Руська Бесіда». Чернівці, 1903 р.
(ДАЛО. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 15)*

народних мас, бо не було кому працювати над розвитком тої свідомости, а навпаки, весь склад державного життя працював над вирванем всякого національного почуття з народної маси.

Була в тім своя добра і своя зла сторона. Добра лежить в тім, що український нарід, позбавлений соціально висших клас, мусів зв'язати свою національну політику з найпоступовішими соціально-політичними домаганнями, елімінуючи з неї всякий соціально-політичний консерватизм і назадництво, через що українська національна політика набирає поступового, загально-людського змісту.

Зла-ж сторона такого стану в тім, що доки широкі народні маси не дібють ся належної їм участі в правлінню держави, доти в біжучій політиці нікому заступати українські національні інтереси.

*Чернівці, 1903 р. Жіночий ліцей
(Мирон Кордуба у третьому ряду четвертий зліва).
(ДАЛО. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 15)*

Таким станом українського народу пояснюють ся також його розвиток за перші два роки російської конституції. Український національний рух проявляє ся на цілім просторі України з елементарною силою, народня маса виявляє свої елементарні національні почуття, але не достає тому рухови ясної і певної національно-політичної і навіть національно-культурної програми.

...До соціально-політичного гнету, який лежить на народніх масах по всій Росії, на Україні долучаєть ся ще й гнет національний. І чим сильніша атмосфера гнету, тим менше нормальним життям живе країна і тим податнійший у ній ґрунт для всяких реакційних елементів.

...Сумний се стан для українського народу, як і взагалі сумне сучасне положенє російської держави, але падати в невіру нема найменшої причини. ...А так само

не викуєть ся в думі й доля України, отже й нічого по падати в зневіру, що Україна не заступлена в третій (чорносотенній) думі.

Долю України викує праця між українськими народніми масами і на ту працю треба покласти найбільшу вагу.

Треба тільки, щоб національна свідома українська інтелігенція вміла ті умови використати як слід... Треба тільки працювати серед тої темної ночі, щоб сонце свободи український нарід зустрів сильнішим у своїй національній свідомості й національній силі, ніж зустрів він першу заповідь смерти самодержавія: «конституційний маніфест»⁴⁷.

Свої уже чітко сформовані політико-географічні погляди доктор Мирон Кордуба наполегливо розвиває у численних наукових та публіцистичних працях. Варто хоча б побіжно назвати його публікації у буковинських і західноукраїнських виданнях політико-географічного змісту цього періоду: «Всенародне руске віче в Чернівцях» (1903), «Політичні відносини на Буковині» (1903), «Росія і демокрація (після Г'Еуропеен)» (1904), «Борба за конституцію в Росії на початку ХІХ в.: за очерками Б. Глинського» (1906), «Третя дума і Україна» (1907), «Вибори до 3-ої думи» (1907), «З політичного життя Буковинських Русинів» (1909), «Капітуляція буковинських Дудикевичівців (Від власного справоздавця)» (1911) та ін.⁴⁸

⁴⁷ Мирон Кордуба (Без підп.). Третя дума і Україна. Діло. 1907. 5 листоп. (чис. 239). С.1.

⁴⁸ Кордуба М. (Без підп.). Всенародне руске віче в Чернівцях. Діло. 1903. 26 черв. (чис. 140 і 141). Додаток. С. 1.
– Кордуба М. (Без підп.) Політичні відносини на Буковині. Буковина. 1903. 5 лют. (чис. 16). С. 1-2.
– Кордуба М. Росія і демокрація (після Г'Еуропеен). Буковина. 1904. 20 черв. (чис. 73). С. 1-2.

У роки Першої світової війни Мирон Кордуба здійснював культурно-освітню роботу у Зальцведельському таборі (Пруссія) серед 30 тис. українських бранців. Боровся за зростання їхньої національної самосвідомості як вірних синів майбутньої незалежної Української держави.

Як член буковинського Крайового комітету Української Національної Ради ЗУНР Мирон Кордуба активно протистояв окупації Буковини румунськими військами. Був делегований Радою (спільно з О. Безпалком) до Києва, де вони вручили українському міністерству закордонних справ протест проти окупації краю Румунією⁴⁹.

Друкує в цей час надзвичайно важливі географічні праці: «Етнографічна територія України» (1917), «Північно-західна Україна» (1917), «Територія і населення України» (1918), «Territorium und Bevölkerung der Ukraine: ein geographisch-statistischer Beitrag» (1919), «Le territoire et la population de l'Ukraine: contribution géographique et statistique» (1919)⁵⁰. Отримавши пізніше

– М.К. Борба за конституцію в Росії на початку XIX в.: за очерками Б. Глинського. Буковина. 1906. 24 мая (чис. 61). С. 1; 26 мая (чис. 62). С. 1-2; 31 мая (чис. 64). С. 1-2; 2 черв. (чис. 65). С. 1.

– Кордуба М. (Без підп.). Третя дума і Україна. Діло. 1907. 5 листоп. (чис. 239). С. 1.

– Кордуба М. (Без підп.). Вибори до 3-ої думи. Діло. 1907. 22 жовт. (чис. 228). С. 2.

– Кордуба М. (К. б.) З політичного життя Буковинських Русинів. Діло. 1909. 20 груд. (чис. 28); 21 груд. (чис. 282); 23 груд. (число 283). С. 1.

– Кордуба М. (Без підп.). Капітуляція буковинських Дудикевичівців (Від власного справоздавця). Діло. 1911. 12 трав. (чис. 103). С. 3-4.

⁴⁹ Кордуба М. (Буковинець). Події на Буковині. Нова рада (Київ). 1918. 27 листоп. (чис. 224). С. 2.

⁵⁰ Кордуба М. Етнографічна територія України. Вістник Союзу визволення України. 1917. 16 груд. (чис. 181). С. 802-808; 23 груд. (чис. 182). С. 819-824; Населення на етнографічній території України. 30 груд. (чис. 183). С. 836-839.

у лютому 1920 року цю працю, доктор Мирон Кордуба як географ у своїх «Спогадах» не зміг не зауважити таке: «Надійшло до Львова кілька українських публікацій, виданих в Берні в французькій мові, між ними і моя..., перевід добрий, і видання, як на теперішні відносини доволі чепурне. Одно тільки розсердило мене, що замість дати карту, яку я свого часу зладив і на котрій етнографічні границі зазначені зовсім строго на основі позитивних статистичних даних, ...долучили до брошури невідомо ким зладжену карту з етнографічними границями, зовсім довільно сфабрикованими»⁵¹.

Воєнні лихоліття тривали. Боротьба продовжувалась. «Загарбанне Буковини Румунами примусило мене вертати до забраної Польщею Галичини і тут шукати праці, – пише у своєму «Життєписі» Мирон Кордуба. – Польський уряд приділив мене провізорично до служби в філіялі Академічної гімназії у Львові. Відтак Кураторія Львівської шкільної округи декретом з 21 липня 1922 р. признала мене постійним учителем філіалу Акад. гімназії у Львові з зарахованнем перебутих в Австрійській державі літ служби. Українська Академія Наук в Києві іменувала мене 9 травня 1926 членом своєї Археографічної Комісії, а 23 березня 1928 дійсним членом Історичної секції. Український Соціологічний Інститут в Празі вибрав мене в 1927 р. своїм членом-

– Кордуба М. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союза визволення України. 1917. 89 с. + 1 мапа.

– Кордуба М. Територія і населення України. Відень: Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. 24 с.

– Kordouba M. Le territoire et la population de l'Ukraine: contribution géographique et statistique. Berne: R. Suter. 1919. 111 p. 1 carte.

– Korduba M. Territorium und Bevölkerung der Ukraine: ein geographisch-statistischer Beitrag. Wien: Wistnyk zytia. 1919. 32 S.

⁵¹ Кордуба М. «Спогади (рукопис) 1919–1925». ДАЛО. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 9-10.

Українська академічна гімназія у Львові, де працював Мирон Кордуба (сучасний вигляд)

кореспондентом. В рр. 1920–1922 я викладав всесвітню історію на тайнім Українськiм університеті у Львові»⁵².

Отже, як дізнаємось, Мирон Кордуба багато сил та енергії віддавав справі організації Українського університету у Львові. І коли відкрити державний університет не вдалося, – став одним з керівників таємного приватного Українського університету як декан філософського факультету та член сенату.

Останнім акордом у справі Українського університету у Львові було згідно з розпорядженням польського міністра освіти д-ра Станіслава Грабського «скликання» організаційної комісії академічного шкільництва з українською викладовою мовою» на 4 січня 1926 року. Заступником голови цієї комісії був призначений доктор Мирон Кордуба. Проте ця комісія у визначений час «не зійшлася»...⁵³

Працюючи в Українській академічній гімназії викладачем-професором історії та географії, доктор Мирон Кордуба активно проводить географічні дослідження. Втретє видає «Географічний атлас» (Київ, Ляйпціг,

⁵² Кордуба М. «Життєпис». Документи біографічного характеру (паспорт, свідоцтва, автобіографія, посвідчення і ін.). ДАЛЮ. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 62.

⁵³ Мудрий В. Український університет у Львові у рр. 1921–1925. Нюрнберг: Вид-во «Час». 1948. С. 50.

1922). Виходять його праці «Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело» (1924), «Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долиною Сяном» (з картою)» (1925), «Українська національна територія і кількість українців у Польщі» (1925), «Розвій українського населення в Галичині за останні сто літ» (1926), «Територія і населення Радянської України» (1926), «Михайло Максимович і перші дослідження над українськими географічними назвами» (1928), «Потреба організації збирання географічних назв» (1928) та ін.⁵⁴

Практично, починаючи з 1902 р. і впродовж усього свого наступного життя, доктор Мирон Кордуба докладно вивчав географічні назви, які систематизував у «Матеріалах до географічного словника Галичини і Буковини» й розвивав у своїх подальших розвідках. Вчений переконував, що географічні назви є найдавні-

⁵⁴ Кордуба М. Географічний атлас. Містить 24 головних карт і 11 побічних. 3-тє переробл. і допов. вид. Київ; Ляйпціг: Укр. накладня. [1922]. 24 с.

– Кордуба М. Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело. Стара Україна. 1924. Чис. 7/8. С. 93-97.

– Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долиною Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософської секції / під ред. І. Крип'якевича. 1925. С. 159-245.

– Кордуба М. (М.К.) Українська національна територія і кількість українців у Польщі. Народній ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1926. Річник 48. Львів. 1925. С. 57-60.

– Кордуба М. Розвій українського населення в Галичині за останні сто літ. Світ. 1926. Чис. 13/14. С. 4-7.

– Кордуба М. Територія і населення Радянської України. Народній ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927. Річник 49. Львів. 1926. С. 37-44; 1 карта.

– Кордуба М. Михайло Максимович і перші дослідження над українськими географічними назвами. Записки НТШ. 1928. Т. 149. С. 1-8.

– Кордуба М. Потреба організації збирання географічних назв. Conference des historiens des États de l'Europe Orientale et du Monde Slave. Varsovie: Société Polonaise d'Histoire. 1928. Part 2. P. 101-108.

шими пам'ятками осельництва, господарського життя, історії та мови. Їхня цінність ще й у тому, що вони перейшли у мову сусідніх з українцями народів, зустрічаються у тих регіонах, де українці вже давно не проживають. Доктор Мирон Кордуба обґрунтував методику збору географічних назв, розробив докладний питальник (квестіонар) відомостей про населений пункт та очолив сам процес надходження відповідних матеріалів. Уже згадана вище стаття вченого «Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело» (1924) підбивала лише перші результати його творчих пошуків. Значна частина зібраних матеріалів зберігає нині у фонді № 61 Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника⁵⁵.

Систематизовані Мироном Кордубою «Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини» включають: алфавітний список словникових позицій; матеріали до збірки топографічних назв; карти населених пунктів; топонімічні описи, які здійснили різні особи⁵⁶.

У ці часи відбувається активне взаємне листування між Мироном Кордубою та Михайлом Грушевським, обмін актуальною інформацією, досвідом, методикою наукових досліджень. Так, зокрема, у листі від 30/III 1926 р. Михайло Грушевський рекомендує Миронові Кордубі: «[...] читаючи копію Голінського, побачив я [...] що Ви переписуючи модернізуєте правопись. Прошу ласкаво примінитись до мого принципу: не

⁵⁵ [Особистий архів]: Кордуба М. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 61 (Кордуба М.). Оп. 1. 44 арк.

⁵⁶ Пакун М. «Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини» (1910–1923) як складова частина особистого архіву Мирона Кордуби Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Записки Львів. націон. бібліот. ім. В. Стефаника. 2013. Вип. 5 (21). С. 422-434.

модернізувати правописи ні української, ні польської, ні московської, ні німецької, а то в цитатах виходить неодностайність»⁵⁷. Ця порада, безперечно, надзвичайно важлива і для нинішніх науковців.

Знаючи про напружену працю доктора Мирона Кордуби над Історично-географічним словарем Галичини і Буковини, над вивченням ним перших дослідів над українськими географічними назвами проф. Михайла Максимовича, Михайло Грушевський у своєму листі від 11/XI 1927 р. запрошує свого колегу до Києва 2. X. на урочисте засідання, присвячене пам'яті М.О. Максимовича: «Тут ближче б познайомились і умовили б щодо Ваших істор[ично]-географ[ічних] занять з моїм братом, [що] кермує Істор[ично]-географ[ічною] комісією»⁵⁸.

Як відомо, брат М. Грушевського – О. Грушевський з 1919 р. очолював Комісію для складання Історико-географічного словника української землі при УАН.

А вже наступного дня – 12/9 1927 р. Михайло Грушевський просить Мирона Кордубу «зладити інформ[ативну] доповідь про сьогорічні польські міжнар[одні] зїзди – істор[ичний] і географ[ічно]-етнограф[ічний], що вони дали інтересного з укр[аїнського] становища»⁵⁹.

⁵⁷ Михайло Грушевський – Миронові Кордубі [Київ], 30/III [1] 926 [р.]. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / упорядник, автор вступних розділів і наукового коментаря Олег Купчинський. Львів. Наук. товариство ім. Шевченка у Львові. 2016. С. 205-206.

⁵⁸ Михайло Грушевський – Миронові Кордубі [Київ], 11/IX [19] 27 [р.]. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / упорядник, автор вступних розділів і наукового коментаря Олег Купчинський. Львів. Наук. товариство ім. Шевченка у Львові. 2016. С. 228.

⁵⁹ Михайло Грушевський – Миронові Кордубі [Київ], 12/IX [19] 27 [р.]. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / упорядник, автор вступних розділів і наукового коментаря Олег Купчинський. Львів. Наук. товариство ім. Шевченка у Львові. 2016. С. 229.

*Тут – у великій залі
Варшавського університету
30 січня 1929 р. Мирон Кордуба
виступив з інавгураційною
промовою, що поклала початок
його праці на семінарі (кафедрі)
історії України*

Серед студентів, що слухали лекції Мирона Кордуби у Варшавському університеті, переважали теологи. Слухав лекції професора «також Єжи Гедройц, який у своїх спогадах зазначає, що саме лекції М. Кордуби зацікавили його проблемами України. Враховуючи те, – пише Б. Білінський (внук ученого), – що в США історію України тоді ще не викладали, а в СРСР її було практично заборонено, семінар, а згодом кафедра

Як засвідчує доктор Мирон Кордуба у своєму «Життєписі», на запрошення Варшавського університету з 1 січня 1929 р. він стає «провізоричним надзвичайним професором», з 24 лютого 1934 р. його «іменовано постійним надзвичайним», а з 14 вересня 1937 року – «звичайним професором кафедри історії України» цього закладу. У березні 1934 р. Мирона Кордубу обирають «дійсним членом» Варшавського Інституту дослідів національних справ», а у 1938 р. – «почесним членом «Українського Наукового Інституту» у Варшаві⁶⁰.

⁶⁰ Кордуба М. «Життєпис». Документи біографічного характеру (паспорт, свідоцтва, автобіографія, посвідчення і ін.). ДАЛЮ. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 62.

М. Кордуби були чи не єдиними установами, де такі виклади відбувалися»⁶¹.

У варшавський період професор Мирон Кордуба продовжує проводити інтенсивні географічні дослідження. Виходять у світ його праці: «Історична границя між Галицькою державою і Польщею» (1930), «Початки української нації» (1930), «У справі збирання географічних назв» (1930), «Як записувати топографічні назви?: Квестіонар» (1931), «Ukraina (USSR)» (1933), «Буковина – до 1848» (1935), «[Буковина] 1914–1918» (1935), «Шевченко як краєзнавець і археолог» (1935), «Rozwój imperializmu rosyjskiego. Evolution of Russian imperialism» (1935), «Що кажуть нам назви осель» (1938), «Болеслав-Юрій II: останній самостійний володар Галицько-Волинської держави: з нагоди 600-ліття його смерті» (1940) та ін.⁶²

⁶¹ Білинський Б. Мирон Кордуба в контексті епохи. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / [відп. ред. Микола Литвин]. НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів. 2012. Вип. 5. С. 195.

⁶² Кордуба М. Історична границя між Галицькою державою і Польщею. Наш прапор: ілюстр. календар-альманах на р. 1930 (Перемишль). 1930. С. 46-51.
– Кордуба М. Початки української нації: (у відповідь Українському Історично-Фільологічному Т-ву в Празі). Діло. 1930. 26 груд. (чис. 286). С. 2-3.
– Кордуба М. У справі збирання географічних назв. Діло. 1930. 14 січ. (чис. 9). С. 22.
– Кордуба М. Як записувати топографічні назви?: Квестіонар. Літопис Бойківщини (Самбір). 1931. Чис. 1. С. 159-162.
– Korduba M. Ukraina (USSR). Minerva-Zeitschrift. 1933. Jahr. 9. N. 9/10. S. 147-162; N. 11/12. S. 203-208.
– Кордуба М. Буковина – до 1848. Українська Загальна Енциклопедія. 1935. Т. 3. С. 671-674.
– Кордуба М. [Буковина] 1914–1918. Українська Загальна Енциклопедія. 1935. Т. 3. С. 679-680.
– Кордуба М. Т. Шевченко як краєзнавець і археолог. Т. Шевченко. Повне видання творів: у 16 т. / Укр. Наук. Ін-т; за ред. П. Зайцева. Варшава; Львів. 1935. Т. 6: «Назар Стодоля» та різні твори. С. 256-280.

Бібліотека Історичного інституту (з 1930/1931 академічного року) Варшавського університету, де плідно трудився професор Мирон Кордуба (сучасний вигляд – жовтень 2019 р.)

Давнім творчим задумом професора Мирона Кордуби була підготовка підручника з географії як для вищих, так і середніх шкіл. Над цим питанням він напружено працював довгі роки. І хоча С. Сірополко стверджував, що серед «великого комплексу підручників для середніх і вищих шкіл з географії» на Українській книжковій виставці в Празі експонувався і підручник з географії М. Кордуби, – варто, проте, зауважити, що цього твору не містить власноруч складена

автором «Бібліографія праць М. Кордуби» на 449 арк.⁶³

Натомість у Державному архіві Львівської області зберігається унікальний рукопис Мирона Кордуби – «Підготовчі матеріали до підручника географії» на 82

– Korduba M. *Rozwój imperializmu rosyjskiego. Evolution of Russian imperialism.* Warszawa: Wyd-wo kwartalnika «Wschod». 1935. 26 s.

– Кордуба М. *Що кажуть нам назви осель?* Львів: Наша Батьківщина. 1938. 22 с.

– Кордуба М. *Болеслав-Юрій II: останній самостійний володар Галицько-Волинської держави: з нагоди 600-ліття його смерті.* Краків: Укр. вид-во. 1940. 28 с.

⁶³ Сірополко С. *Українська книжна виставка в Празі.* Діло. 1926. 4 листоп. (чис. 244). С. 4.

– Кордуба М. «Бібліографія праць М. Кордуби». ДАЛО. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 74. 449 арк.

*Варшава. Історична прогулянка зі студентами.
(ДАЛО. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 15)*

аркушах, дрібно списаних автором з обох боків⁶⁴. Рукопис не має дати написання, але судячи зі статистичних таблиць та тексту, над ними вчений працював у 1936–1937 роках та влітку 1941 року, а може, і пізніше. Уже попереднє ознайомлення з рукописною працею професора вказує на необхідність її докладного опрацювання, систематизацію і структурування основних положень та висновків, з'ясування головних напрямів дослідження та логічної послідовності викладу матеріалу.

З початком Другої світової війни та закриттям у 1940 р. Варшавського університету Мирон Кордуба переїжджає до Холма, де викладає у місцевій українській

⁶⁴ Кордуба М. «Підготовчі матеріали до підручника географії». ДАЛО. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 45. 82 арк.

Центральний
державний історичний архів УРСР
в м. Львові

КОРДУБА МИРОН МИХАЙЛОВИЧ, ІСТОРИК, ПРОФЕСОР ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

(назва фонду)

1876-1947 рр.

ФОНД № Р-7 Р-2923

ОПИС № 1

(назва опису)

~~1846-1969~~ 1893-1969
(крайні дати документальних матеріалів)

Документи і матеріали проф. Мирона Кордуби у Державному архіві Львівської області. Ф. Р. 2923. Оп. 1. (1893-1969)

№№ пп.	Діловий №	Заголовки справ	Крайні дати	Кількість аркушів	Примітки
78		Бібліографія праць до історії Буковини, Молдавії, Угорщини	б/д	355	
79		Тези про гуцульщину	б/д	37	
80		Картотека географічних назв з бібліографічними посиланнями	б/д	883	
		IV. РЕЦЕНЗІЇ НА ПРАЦІ М.КОРДУБИ			
81		Рецензії Вальєра Е. та інш. на підручник М.Кордуби "Історія Австро-угорської монархії" для вчительських семінарій /рукопис/	1913-1914	5	
82		Рецензії невстановлених авторів на "Географічний атлас" М.Кордуби /рукописи/	1912	17	
		V. ЛИСТУВАННЯ			
83		Листи Антоновича М., Бордуба М., Горбатюка В., Луцького О., Ортенка І., Яковліва А. та ін. приватних осіб	1910-1946	50	
84		Листи Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, видавничого комітету у Варшаві та інш. про участь у з'їздах, нарадах, про надіслання праць, статей, автобіографій, рецензій та ін.	1919-1947	29	

Фрагмент опису Архіву проф. Мирона Кордуби у Державному архіві Львівської області Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 78-84

Я народився 2 березня 1876 р. в с. Острозі біля Тернополя. Після закінчення Академічної гімназії у Львові і вступлення іспиту на філософський факультет Львівського університету, де після закінчення 1895 продовжував заняття на Віденському університеті; від жовтня 1895 продовжував заняття в гімназії тиррідича брав участь у лекціях та вправах в т.зв. „Institut für österreichische Geschichte“. 21 травня 1898 отримав на Віденському університеті ступінь доктора філософії. Від 1. червня 1898 до листопада 1900 був урядовцем в бібліотеці Віденського університету. Відтак став помічником учителя історії та географії в II. держ. гімназії в Чернівцях на Буковині. В Тут на основі учительського іспиту перед держ. комісією Чернівецького університету отримав 9. травня 1900 диплом з правом навчання історії та географії в гімназіях і реальних школах Настановившись учителем, відтак професора в II. держ. гімназії в Чернівцях оставав до кінця березня 1919. В признанні за наукові праці Наукове Т-во ім. Шевченка у Львові вибрало мене 1 липня 1903 своїм дійсним членом.

Загарсає Буковини Гумунами примусило мене вертати до забраної Польщею Галичини і тут шукати праці. Польський уряд призначив мене тимчасово до служби в Філіалі Академічної гімназії у Львові. Відзначивши мене постійним учителем Філіалу Акад. гімназії у Львові з зарахованнем перебуток в Австрійській державі літ служби. Українська Академія Наук в Києві іменувала мене 9 травня 1926 членом своєї Археологічної Комісії, а 23 березня 1928 дійсним членом Історичної секції. Український Соціологічний Інститут в Празі вибрав мене 1927 р. своїм членом — кореспондентом. В прр. 1920 — 1922 я видавав всевітнню історію на тайнім українським університеті у Львові.

1. січня 1929 я дістав заклик від Варшавського університету, щоб як провізоричний надзвичайний професор перебраться викладати історію України на цім університеті. Декретом президента Польської республіки з 24 лютого 1934 іменовано мене постійним надзвичайним професором історії України на Варшавським університеті. В березні 1934 вибрано мене дійсним членом «Варшавського Інституту дослідів національних справ» і в 1938 почесним членом «Українського Наукового Інституту» у Варшаві. В цім часі я брав активну участь в двох міжнародніх конгресах істориків: в 1933 р. у Варшаві і в 1938 р. в Парижі, виступаючи на обох з науковими рефератами.

Розгром Польської держави німцями у вересні 1939 р. позбавив мене професури і засобів до життя. Тому у вересні 1940 я став учителем в українській гімназії в Холмі. З початком грудня 1941 переїхав до Львова, став урядовцем в бібліотеці Філіалу АН УРСР, відтак учительвав в українських гімназіях. Після звільнення Львова радянською Червоною армією ректор університету ім. Ів. Франка настановив з 7 серпня 1944 настановив мене в.о. професора в цім університеті. Одночасно я став старшим науковим співробітником АН УРСР.

У Львові, 23.січня 1946.

Мирон Миколайович Кордуба

«Життєпис» Мирона Кордуби.
(ДАЛО. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 62)

гімназії. У 1941 р. у Кракові виходить його історико-географічний твір – «Історія Холмщини й Підляшшя»⁶⁵. Уже з грудня цього ж року вчений повертається до Львова – трудиться у Бібліотеці Наукового товариства імені Шевченка, учителює в Українській академічній гімназії, гімназії Сестер Василянок. Їхні випускники згадували пізніше: «...добру згадку про себе залишив в моєму серці професор Мирон Кордуба – викладач географії»⁶⁶; «учений... надзвичайно солідний і вимогливий... На лекціях географії відкривав перед ученицями таємниці природи і «мандрував» не тільки по рідних землях, але й по цілому світі»⁶⁷.

7 серпня 1944 ректор університету ім. Ів. Франка «настановив мене в. о. професора в цім університеті. Одночасно я став старшим науковим співробітником АН УРСР», – так завершує свій «Життєпис» Мирон Кордуба 23 січня 1946 року⁶⁸.

Як учень і послідовник наукової школи Михайла Грушевського Мирон Кордуба зазнав морального терору з боку комуністичних радянських діячів, проте не відрікся від спадщини свого вчителя.

2 травня 1947 р. вчений, педагог, громадський діяч завершив свій земний шлях. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

У цьому короткому викладі – лише фрагменти великого, багатогранного, наповненого думками, ідеями і

⁶⁵ Кордуба М. Історія Холмщини й Підляшшя. Краків: Укр. вид-во. 1941. 128 с. Іл., табл. мапа. (Минуле й сучасне. Чис. 10).

⁶⁶ Ювілейна книга Української Академічної гімназії у Львові: Част. третя. Філадельфія–Львів. 1995. С. 514.

⁶⁷ Памятна книга гімназії Сестер Василянок у Львові. Нью-Йорк. Париж. Сідней. Торонто. 1980. С. 88-89.

⁶⁸ Кордуба М. «Життєпис». Документи біографічного характеру (паспорт, свідоцтва, автобіографія, посвідчення і ін.) ДАЛЮ. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 62.

почуттями творчого життя видатного українського географа, історика, топоніміста, джерелознавця, краєзнавця, педагога, вірного сина своєї Вітчизни. Переглянуті лише окремі новели його титанічної діяльності, невтомної праці в географії. Майбутні дослідники, безперечно, в опублікованих та рукописних напрацюваннях Мирона Михайловича Кордуби знайдуть невичерпні джерела нових ідей, тверджень, концепцій для подальшого розвитку географічної науки та освіти в Україні.

II. ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Географія населення України, безперечно, була чи не основним і, мабуть, найулюбленішим напрямом географічних досліджень Мирона Кордуби, якому він присвятив десятки своїх опублікованих і рукописних праць. Побудова цього розділу, як і книги загалом, слідує твердженню, настанові самого вченого – «...науку географії починаємо від пізнання найближчого оточення, села і його околиці, повіту і краю, щоби відтак обнимати щораз ширший виднокруг...»¹.

1. ХТО МИ Є? УКРАЇНСЬКИЙ ЕТНО- І НАЦІОГЕНЕЗ

Доктор Мирон Кордуба, що через усе своє життя проніс палку любов до свого талановитого українського народу зі славним минулим, і найхарактернішою рисою якого було самостверджуюче почуття національної гордості, завжди й неухильно у своїй науковій і просвітницькій діяльності намагався донести власні патріотичні погляди та переконання до найширших народних мас. Цим прагненням вченого пронизана практично вся його творчість. Особливо виразно думки доктора Мирона Кордуби про національну самосвідомість, український етно- та націогенез, історичну пам'ять українського народу проявились у низці його публікацій під збірною назвою «Хто ми є? Про українську народність, державу і мову»².

¹ Кордуба М. Наука історії рідного краю в буковинських народних школах. Bukowiner Schule: Zeitschrift für das Volksschulwesen. Czernowitz. 1905. Н. 4. S. 210.

² Кордуба М. Хто ми? Просвітні листки. 1907. Чис. 11. С. 4-16.

У цих розвідках, що впливає з самої їхньої назви, вчений-патріот порушує і намагається доступно донести до своїх читачів три основні проблеми: перша – походження та становлення української народності (народу); друга – це рідна українська (руська) мова; третя – рускі землі і окрема українська держава.

Отже, *центральне, головне питання*, яке ставить доктор Мирон Кордуба перед «нашими людьми» – те, «чим чоловік є, з якого роду походить, він повинен про се знати, повинен тим цікавитись і прапор свого народного імени повинен скрізь ставити сміливо і не закривати свого роду перед світом»³. То хто ж ми є? Ми є «Русини-Українці», бо «належимо до русько-української народности», – стверджує вчений⁴.

Дуже важливо при цьому свою народність, своє походження не пов'язувати зі своєю християнською вірою. Церква може бути однією, але мова, традиції, звичаї є відмінними, вони в своїй сукупності й визначають приналежність людини до тієї чи іншої народності.

Ось чому так цінно, на думку доктора Мирона Кордуби, було розкрити таку «важну і цікаву для нас справу», як питання витоків слов'яно-української прабатьківщини, проблеми походження русинів-українців, початки розвитку українського етносу та становлення сучасної української нації, тобто висвітлити власне етнологію українського народу.

– Кордуба М. Хто ми? Письмо з «Просвіти». 1907. Річник 1. Чис. 12. С. 2-5.

– Хто ми? Веселка: Календар Української Соціал-демократичної Партії на рік 1907. 1907. С. 78-87. Без підп.

– Кордуба М. Хто ми є? Про українську народність, державу і мову. Чернівці: Друк. Т-ва «Руської Ради». 1911. 47 с.

³ Кордуба М. Хто ми є? Про українську народність, державу і мову. Чернівці: Друк. Т-ва «Руської Ради». 1911. С. 4.

⁴ Там само. С. 7.

Вчений розпочинає свій аналіз з древніх русичів – племен «полян», «деревлян», «бужан», «племені, що мало зватися «Русь». Це «найвідважніше, найсильніше і найбільше воєнничє плємя... силою змушувало непослушні племена до сполуки, а з часом, – пише доктор Мирон Кордуба, – плємя «Русь» запанувало і поневолило їх... І се були початки рускої держави, народности рускої»⁵. Так постали «руські люди» з однією мовою, вірою, традиціями, що утворили державу «Русь». «Нарід від держави, – продовжував дослідник, – став зватися «руським», а поодинокі люди – «Русинами». І се був початок великого руского народу, корінь теперішніх Русинів»⁶. Проіснувавши понад 500 років, Русь у XII ст. розпалася на вісім удільних князівств, відбулась її етнічна дезінтеграція. А ще через 300 років опісля – в середині XIV ст. Польща, Литва, молдавські воєводи «підчинили Русь під своє панованє». 130 років потому (на час написання М. Кордубою його твору. – *Авт.*) всі руські землі були розділені під новими поневолювачами – Росією та Австрією.

Що ж ставалося з поневоленими народами? Народи пізнавали один одного, переймали один в одного кращі надбання, а також звичаї, освіту, устрій. І з цих усіх цінностей лише одна – мова «означувала окремішність одного народу від других». Отже, *збереження рідної мови – це друга найважливіша проблема національної ідентичності русинів-українців*. «І, коли-б так – не дай Боже Русини втратили, занехали свою мову, а прийняли чужу, тоді по Русинах і слід загинув би на сьвітї, тоді їх не стало би на лиці землі. Закинувши свою рідну мову, а прийнявши чужу, Русини не мали-б чим відріжняться

⁵ Кордуба М. Хто ми є? Про українську народність, державу і мову. Чернівці: Друк. Т-ва «Руської Ради». 1911. С. 9.

⁶ Там само. С. 10.

від других народів, втратили-б свою окремішність, тай як кажемо не стало-б їх на сьвітї⁷.

Доктор Мирон Кордуба називає нашу рідну мову «неоціненим скарбом в нашому житю», «головним сторожем, що береже і не допускає до того, щоби Русини злились цілком з яким иншим, чужим народом», «мова нас держить на сьвітї, через ню не загибає а навпаки зростає руский нарід» – отже ми повинні, мусимо єї любити, шанувати і дорожити нею над усї инші мови»⁸.

Вчений з гиркотою змушений був констатувати, що «наш чоловік», на жаль, як слід не шанує рідну мову. І головна причина цьому – завойовницька, колонізаторська політика поневолювачів, що забороняли русинам-українцям навчатися, писати книжки, слухати слово Боже на своїй рідній мові.

Не міг не згадати «не злим, тихим словом» Мирон Кордуба і руських великих мужів, учених, вельмож – Потоцьких, Баворівських, Сапіг, Радивилів та інших як нащадків тих русинів, що зі власного самолюбства стали ворогами свого народу, прислужниками московських та польських панів.

Проте «душі народу, живого слова не знищить на сьвітї ніяка злочинна рука! Рускої мови не змогли виврати з серця руского народу ні польські, ні московські кати!» – стверджував гордо доктор Мирон Кордуба⁹.

Як сміливі борці – сподвижники волі своєму народу, так і славні духовні мужі невдовзі «повстали між руським народом» – Іван Котляревський, Маркіян Шашкевич, Юрій Федькович, Григорій Квітка-Основ'яненко,

⁷ Кордуба М. Хто ми є? Про українську народність, державу і мову. Чернівці: Друк. Т-ва «Руської Ради». 1911. С. 14-15.

⁸ Там само. С. 16.

⁹ Там само. С. 18.

Тарас Шевченко, Марко Вовчок та ін. Ними українська мова була піднесена до найвищих світових вершин.

Поневолювачі відчули небезпеку і, як наслідок, – Емський царський указ 1876 р., яким російські гнобителі витіснили українську мову з культурного життя країни.

На відміну від царської Росії, конституційний закон Австро-Угорщини 1867 р. руську мову визнавав рівноправною серед інших мов імперії. Проте, як пише доктор Мирон Кордуба, «публичні уряди в Галичині і на Буковині дуже часто незважають на цісарське право. Ломлять его і руську мову упосліджують, тай недопускають її до публичних урядів. Роблять так на свою користь в Галичині Поляки, а на Буковині Німці та Румуни»¹⁰.

Так стається, з одного боку, через незнання русинами-українцями своїх прав, їх малограмотність, а з другого боку, – через «твердих Русинів» – москвофілів, що є «негідними злочинцями народними», які зневажають свою рідну мову та нав'язують українцям мову московську.

Вихід зі складної ситуації доктор Мирон Кордуба бачив у підготовці й завзятій роботі по вишколенню урядників і підурядників на всіх рівнях з числа своїх щирих і свідомих русинів-українців. «Наші уряди переповнені тепер з гори на діл самими чужинцями. Русинів там і непомітно. А як би ми мали там повно своїх людей, було-б кому урядувати по руски, тай свої люди не робили-б нам так на шкоду, як се роблять тепер чужинці», – підсумовує вчений¹¹.

Надзвичайно велике значення для відновлення та ствердження прав і свобод русинів-українців в Австро-Угорщині, як переконував доктор Мирон Кордуба, мав

¹⁰ Кордуба М. Хто ми є? Про українську народність, державу і мову. Чернівці: Друк. Т-ва «Руської Ради». 1911. С. 21.

¹¹ Там само. С. 29.

перепис населення – «спис людности, що заселює в тім часі громаду». Йшлося про закон від 29 березня 1869 р. про «конскрипцію»: кожних десять років 31 грудня записували до конскрипції кожного мешканця Австро-Угорщини. У цьому списі людності вказувалось про чоловіка «хто він є хто», чим він займається, якою мовою у щоденному житті розмовляє, якої він віри і т. ін. Чим більше громадян тієї чи іншої народності проживає у певному краї, тим більше ця народність домагається своїх прав – відповідних народних шкіл, урядування на мові тієї чи іншої народності і т. д.

Саме тому, як відзначає доктор Мирон Кордуба, наприклад, на Буковині волохи, а на Галичині поляки «хотять все мати верх над Русинами. Сі чужинці все горляють, що вони є панамі на рускій землі, бо їх є більше, а де більшість, там після сегоднішних установ – має бути і слухність»¹².

Однак все має бути по правді! Кожен русин-українець має відверто «признати ся до того, що він є Русином!» Це великий народний гріх – відректися від своєї народності і записатися до чужої. І цю правду про свою приналежність до русинів-українців необхідно донести, відстояти у так званих «конскрипційних комісарів», обраних по громадських радах. «Отже, – підсумовує доктор Мирон Кордуба, – як би правительство побачило, що в его державі така сила Русинів, то признало-б, що для них мусять бути їх рускі школи, університет, по урядах мусить бути руска мова в урядованю і загалом призначило-б Русинам ті права, які мають другі численні народности. Бо хто в державі численнійший, той і сильнійший, тому призначають більше прав»¹³.

¹² Кордуба М. Хто ми є? Про українську народність, державу і мову. Чернівці: Друк. Т-ва «Руської Ради». 1911. С. 31.

¹³ Там само. С. 37.

Нарешті, *третьою проблемою*, порушена доктором Мироном Кордубою у його запитанні «Хто ми є?», – *про рускі землі і окрему українську державу* (див. с. 42-47). Вчений переконали, що кожен русин-українець повинен знати «свої рускі землі, та про те, де ті землі лежать і кільки на них мешкає нашого руского народу»¹⁴.

Русини-українці проживають в основному на землях давньої руської держави, що на початок ХХ ст. входили до Російської та Австро-Угорської монархій. Заселена русинами-українцями територія в Російській імперії становила 618,0 тис. км², в Австро-Угорській імперії – 72,0 тис. км². Всього руська земля мала 690 тис. км²^{15*}.

«З сего бачимо, що колиби зі земель заселених Русинами утворити окрему державу, то та держава була би що до величини після Росії найбільшою в Європі, більшою від Австро-Угорщини, Німеччини і других держав», – підсумовує Мирон Кордуба^{16*}.

На цій території проживало, за підрахунками дослідника, 34 мільйони русинів-українців, з них близько 30 мільйонів у царській Росії та 4 мільйони в Австро-Угорській монархії. На початок ХХ ст. за чисельністю

¹⁴ Кордуба М. Хто ми є? Про українську народність, державу і мову. Чернівці: Друк. Т-ва «Руської Ради». 1911. С. 42.

¹⁵ * У своїх дещо більш пізніх працях, зокрема в «Територія і населення України». Відень: Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. 24 с., перекладеної у 1919 р. на німецьку та французьку мови, доктор Мирон Кордуба оцінює «простір» України в її етнографічних межах у 739,162 тис. км² із загальним населенням у 46,012 млн осіб (з них власне українці склали 32,662 млн осіб) (с. 17-24).

¹⁶ * Сучасні українські географи відносять нинішню Україну з площею 603,7 тис. км² «до найбільших у Європі», відзначаючи, що Росія простягається на дві частини світу – Європу та Азію (див., наприклад, «Соціально-економічна географія України: навч. посібник / за ред. проф. Шаблія О.І.». Львів: Світ. 1994. С.6).

русини-українці у Європі були п'ятими. Попереду них – французи (40 мільйонів осіб), англійці (42 мільйони), москалі (50 мільйонів) та німці (70 мільйонів)¹⁷.

Оскільки 9/10 нашого народу проживали в «полудневій» частині Російської імперії, яка «зоветься Україною, а живучі там Русини Українцями», ... «тому, – стверджував доктор Мирон Кордуба, – годі нам придержувати ся на дальше того, щоби в Австрії звати себе Русинами а в Росії Українцями. *Одні і другі, Українці і Русини, се один і той самий народ*»¹⁸.

Завершує вчений своє дослідження словами глибокої віри у краще майбутнє України і свого «великого українського народу», «який має свою окрему традицію, свою прегарну власну мову, та свої питомі звичаї і обичаї.

...Москалі і Волохи – се цілком собі окремі народи, до яких Русини – Українці не мають найменшої рації зачисляти ся»¹⁹.

2. ЕТНОГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БУКОВИНИ

Професор Мирон Кордуба (1876–1947), безсумнівно, стояв біля витоків української етнічної географії. Це засвідчує ціла низка його наукових і науково-популярних праць. Серед них варто назвати такі, як: «Розвідки Д-ра Раймунда Фридриха Кайндля з етнографії рускої» (1896), «Писанки на галицькій Волині» (1899), «Писанки» (1904), «Європа а русини» (1904), «Ілюстрована історія Буковини» (1906), «Хто ми?» (1907), «Хто ми

¹⁷ Кордуба М. Хто ми є? Про українську народність, державу і мову. Чернівці: Друк. Т-ва «Руської Ради». 1911. С. 44.

¹⁸ Там само. С. 45.

¹⁹ Там само. С. 46-47.

є? Про українську народність, державу і мову» (1911), «Де живуть українці?» (1912), «Українці на Буковині» (1913), «Ми і Волохи» (1916), «Північно-західна Україна» (1917), «Етнографічна територія України» (1917), «Територія і населення України» (1918), «Українська національна територія в Галичині і урядова австрійська статистика» (1919), «Простір і населення України» (1921), «Українська національна територія і кількість українців у Польщі» (1925), «Розвій українського населення в Галичині за останніх 100 літ» (1926), «Dla czego Rusini a nie Ukraińcy?» (1937), «Що кажуть назви осель?» (1938), «Холмщина і Підляшшя» (1940) та ін.²⁰

Водночас названі праці професора Мирона Кордуби до цих пір залишаються малодослідженими і маловідомими в українській географії. Проаналізувати їх етногеографічний зміст, з'ясувати основні напрями пошуку вченого в етнічній географії України – *основна мета цього підрозділу*.

Ретельне вивчення праць професора Мирона Кордуби, поданих вище, дозволяє нам розкрити такі його *основні результати*.

Вчений головний акцент робить на вивченні географічного розміщення етнічних спільнот, своєрідності і подібності їх культурно-історичної, соціально-економічної, політичної, біологічної складових. Мирон Кордуба ретельно досліджує межі етнічних територій, їхнє розміщення на земній поверхні по відношенню до інших територій та об'єктів, чисельність етнічних спільнот; вивчає поширення окремих етнічних рис, що об'єднують всю спільноту або певну її частину (традиції, вірування, мова, способи ведення господарства,

²⁰ Korduba Miron. La littérature historique soviétique-ukrainienne. Compte – rendu 1917–1931. München: Wilhelm Fink Verlag, 1972. 366 p.

форми політичної і соціальної організації); особливу увагу звертає на значення географічного середовища в утворенні та розвитку етнічних спільнот, на географічну зумовленість і територіальні відмінності у протіканні етнічних процесів.

Однією з класичних етногеографічних праць проф. Мирона Кордуби є його розвідка «Ми і Волохи», опублікована у «Буковинському православному календарі на зв. р. 1917» у Відні у 1916 р.²¹. Зупинимось на цьому дослідженні вченого детальніше.

Перш за все М. Кордуба намагається визначити межі між українським і волоським (румунським) народами. Вчений приходить до висновку, «що в давню давнину велика частина земель, тепер заселених Волохами, була українська, що межі, котрі нас від них ділили, йшли зовсім куда инде». У часи Київської української держави на території сучасних Буковини, Бессарабії і Молдавії, стверджує М. Кордуба, «жило українське плем'я Тиверців». Володимир Великий перед 924 роками прилучив до Київської держави і землю Тиверців. Пізніше – за Галицької держави – до неї «пристали також землі давніх Тиверців між Карпатами і Дністром аж по долішній Дунай і Чорне море. Галицькі купці заснували над долішнім Дунаєм місто Малий Галич, що тепер зветься Галацом... Коло р. 1150, – пише вчений, – повстало в південній Молдавії окреме українське князівство, в котрім згадуються два більші міста Берладь і Текуча»²².

Як вважав Мирон Кордуба, волоське населення почало переходити на східний бік Карпат зі своєї правітчизни – Семигороддя вже у XII і XIII століттях нашої ери й поселятися «між тамошним українським

²¹ Кордуба М. Ми і Волохи. Буковинський православний календар на зв. р. 1917. Відень. 1916. С. 123-142.

²² Там само. С. 123-142.

населенням». Цей процес став інтенсивнішим в часи татарської управи в краї, оскільки татарські хани радо поселяли всіх, хто платив їм десятину і служив у їхньому війську у разі воєнного походу.

В часи занепаду Галицької держави і завзятої боротьби за галицькі землі між Польщею і Литвою при сприянні татар, як пише Мирон Кордуба, «Волохи розгадувалися в південній Буковині без перешкоди і заснували там свою державу, котру від річки Молдави назвали Молдавією»²³.

Аналізуючи межі етнічних територій між українцями і волохами, їхнє географічне розташування, вчений нагадує про записаний у волоських літописах народний переказ про прихід волохів на Буковину. Йдеться про волоського воєводу Драгоша з Мараморошу, що, полюючи на тура (дикого бика), зайшов у незнайому йому місцину. Тут він зустрівся з дідом Яцком, з яким Драгош поспілкувався за посередництва свого слуги, що знав українську мову.

«Сей переказ, – пише Мирон Кордуба, – особливо цікавий оповіданєм про стрічу Драгоша з Яцком. Він стверджує, що земля, до котрої прийшли Волохи з Мармарошу, була заселена Українцями, представленими в оповіданю особою Яцка. Таким чином сам народний волоський переказ завдає брехню тим волоським недоукам, котрі всіми силами намагають ся доказати, що не Українці а Волохи були першими мешканцями Буковини»²⁴.

Мирон Кордуба значну увагу приділяє аналізу такої важливої компоненти етнічності, як *форми політичної організації етнічних спільнот*. Незважаючи на

²³ Кордуба М. Ми і Волохи. Буковинський православний календар на зв. р. 1917. Відень. 1916. С. 126.

²⁴ Там само. С. 127.

падіння Галицької держави, землі якої потрапили під панування Литви і Молдавської держави, українсько-литовські та українсько-волоські взаємини «значно оживилися». «Хоч князь був з литовського, а не з українського роду, то за короткий час він живився зі своєю придбаною землею, приноровлював ся до її життя і громадянства, переймав українську мову, віру і звичаї, коротко кажучи, українщив ся», – пише Мирон Кордуба²⁵.

Це ж саме відбувалося і серед молдавських воевод (Лазка; родини Мушат – воєводи Петро I, Роман I, Олександр I; Степана Великого). Степану Великому присвячена найстаріша друкована в 1571 р. українська народна пісня:

«Дунаю, Дунаю, чом смутен течеш?
Ой як мні, Дунаю, не смутно текти?
На верху Дунаю три роти стоять:
В турецькій ми роті шаблями ширмують,
В татарській ми роті стрілками стріляють,
В волоській ми роті Степан воевода...»²⁶.

Коли наприкінці 1498 р. Степан Великий з'явився на Покутті на чолі великого молдавського війська, то, як стверджує Мирон Кордуба, «українське населення горнуло ся до него, як до визвольника із ляцької неволі». Проте, констатує вчений, «Молдавія показала ся за слабкою до сего, щоби могли служити опорою для визвольних стремлінь українства. Вона сама незабаром попадає під вплив Туреччини»²⁷.

Дуже важливим компонентом етнічності, на якому фокусує увагу Мирон Кордуба, є *територіальна структура релігійної сфери*. Вчений відзначає, що саме

²⁵ Кордуба М. Ми і Волохи. Буковинський православний календар на зв. р. 1917. Відень. 1916. С. 128.

²⁶ Там само. С. 130.

²⁷ Там само. С. 131.

литовсько-український князь Юрій Коріятович надав Молдавії самостійну церковну організацію. Щоб зупинити поширення католицизму, Юрій Коріятович відділив Молдавію від Галицької митрополії і домігся у царгородського патріарха створення окремої молдавської митрополії, що підпорядковувалась би патріархатові в Охріді. Вже при молдавському воєводі Олександрі I Сучава стала резиденцією молдавського митрополита, що управлявся безпосередньо царгородським патріархом. При сучавській митрополії була заснована перша школа для боярських синів і духовна семінарія. Важливо для висвітлення географічних особливостей українсько-волоських *культурних взаємин* відзначити, що організація і керівництво цією школою Олександром I було передано київському митрополиту Григорію Цамблаку. Навчання в школі велося церковнослов'янською мовою. Воно базувалося на дорогоцінних Євангеліях, писаних «мішаниною церковно-слов'янської і української мови», що зберігались у монастирях Путни та Молдавиці²⁸.

Особливу зацікавленість Мирон Кордуба проявляв до політичної організації етнічних спільнот – волохів та українців за козацької доби. У цей період взаємини між Молдавією та Україною знову оживають. Вчений ґрунтовно аналізує роль і значення у міжетнічних зв'язках таких політичних діячів, як Дмитро Вишневецький, Степан Томша, Наливайко, Арон, Жигмонт Баторій, славний гетьман Богдан Хмельницький, розумний воєвода Василь Лупул, його дочка Домна Руксанда, Тимош Хмельницький, воєвода Матвій Басараба, князь Юрій II Ракоці та ін. Їхня діяльність розгорталась в географічних ландшафтах та місцинах, названих Мироном Кордубою, – в Україні, Волощині, Молдавії, Тегині,

²⁸ Кордуба М. Ми і Волохи. Буковинський православний календар на зв. р. 1917. Відень. 1916. С. 134.

Семигородщині, Зборівщині, Берестечку, Сучаві, Польщі, Туреччині, Московщині.

Завершує свій виклад Мирон Кордуба аналізом *територіальної організації міжетнічних взаємин у культурній сфері*. «В другій половині XVI століття розвиваєся по містах і місточках, зразу в галицькій, а відтак у цілій західній Україні живий просьвітний рух, – констатує вчений. – Повстають висші школи, огнища православної учености, осередки культурної боротьби проти грізного походу католицизму на схід»²⁹. Навколо цих вищих шкіл гуртуються учені люди православного світу у своєрідні наукові товариства не лише з України, але й з Молдавії та з Білоруси. Спільність віри і книжної мови були, безперечно, основою такого єднання. Серед найславніших «учених осередків» Мирон Кордуба відзначає братську школу у Львові, академії в Острозі на Волині та в Києві. Так, у братській школі у Львові училися молдованин Памва Беринда, автор «першого словаря української мови», славний Петро Могила – один з найученіших мужів XVII ст., засновник «Могилянської академії» в Києві, київський митрополит. У свою чергу, визначні українці також доклали багато зусиль до розвою освіти і науки в Молдавії. Так, відомий український учений Захарія Копистенський працював у монастирі Путни, а Анастасій Кримкович став «українським Петром Могилою у Молдавії». Спочатку як монах, радовецький єпископ, а пізніше – сучавський (молдавський) митрополит Анастасій Кримкович у 1587–1629 рр. «дбав про піднесенє осьвіти на Молдавії, старав ся придбати для бібліотек найбільше рідких рукописий і причинив ся до розвою молдавського книжкового малярства»³⁰.

²⁹ Кордуба М. Ми і Волохи. Буковинський православний календар на зв. р. 1917. Відень. 1916. С. 140.

³⁰ Там само. С. 141.

Правда, підсумовує Мирон Кордуба, «так було в давнину». Нині румуни «...стали згорда дивитися на своїх сусідів і давніх учителів, українців. Давня приязнь, давнє добро забули ся. Особливо на Буковині, де волоські пани-бояри і волоське попівство намагаються зволощити українське населення»³¹.

І все ж, на щастя, так думають не всі. Один із передових волоських політиків – Таке Йонеску в румунському парламенті в Букарешті промовив «знаменні слова»: українці повинні створити самостійну українську державу. «Тоді за стіною України Румунія була би безпечна»³². Настільки пророчими і нині актуальними є ці думки!

Отже, виходячи з вищевикладеного, можна зробити такі висновки:

1) Етногеографічним дослідженням проф. Мирон Кордуба присвятив понад два десятки своїх праць;

2) Основними напрямками етногеографічного пошуку вченого були:

- географічне розміщення етнічних спільнот;
- своєрідність і подібність їхніх культурно-історичної, соціально-економічної, політичної та біологічної складових;

- поширення окремих етнічних рис, що об'єднують всю спільноту або певну її частину (традиції, вірування, мова, способи ведення господарства, форми політичної і соціальної організації);

- географічна зумовленість і територіальні відмінності у протіканні етнічних процесів;

3) Розвідка проф. Мирона Кордуби «Ми і Волохи» (1916 р.) є однією з класичних, типово етногеографічних праць вченого, що поєднує в собі важливіші підходи та компоненти етнічної географії України.

³¹ Кордуба М. Ми і Волохи. Буковинський православний календар на зв. р. 1917. Відень. 1916. С. 141.

³² Там само. С. 142.

3. ДЕМОГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ БУКОВИНСЬКОГО КРАЮ

Як чітко засвідчують найповніші бібліографічні покажчики наукових праць проф. Мирона Кордуби: 1) підготовлений видатними істориками Омеляном Прицаком та Ярославом Дашкевичем і опублікований у репринтному виданні Korduba Miron. La littérature historique soviétique-ukrainienne. Compte – rendu 1917–1931. München: Wilhelm Fink Verlag, 1972. 366 p.³³; 2) Тетяни Кульчицької. Мирон Кордуба (1876–1947): історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2012. 248 с.³⁴, – 124 з близько 450 робіт вченого, тобто більше ніж 1/4 або безпосередньо присвячені Буковині, або ж пов'язані з Буковиною, або ж надруковані у буковинських виданнях. І це, зрозуміло, не є випадковим фактом, адже з цим краєм були пов'язані майже 19 найпродуктивніших років творчого життя Мирона Кордуби (кінець 1900 року, коли він починає працювати асистентом учителя у Другій державній гімназії у Чернівцях, – до березня 1919 р., коли він покидає Буковину через румунське вторгнення). Правда, при цьому варто підкреслити, що вже перша друкована праця Мирона Кордуби – «Виправа по золоте руно (оповідання)» побачила світ у «Неділі» – ілюстрованому додатку до газети «Буковина» ще у 1895 р., коли йому було лише 19 років. Остання ж надрукована робота вченого про Буковину – «Василь Сімович на Буковині (жмут спогадів)»

³³ Korduba, M. (1972). La littérature historique soviétique-ukrainienne. Compte – rendu. 1917–1931. München: Wilhelm Fink Verlag. 366 p.

³⁴ Кульчицька, Т. Ю. Мирон Кордуба (1876–1947): історико-бібліографічне дослідження. Львів: ЛННБ України ім. В. Стефаника. 2012. 248 с.

вийшла у 1944 р. Як бачимо, між ними – 50 років творчої діяльності. З цих 124-х праць Мирона Кордуби близько 70, на нашу думку, мають чітко виражену географічну спрямованість. Ознайомлення зі змістом географічних публікацій вченого про Буковину дозволяє виявити такі основні напрями його наукових досліджень:

1) майже 2/5 всіх публікацій складають політико-географічні та геополітичні праці; 2) близько 1/5 його творчого доробку становлять географо-педагогічні напрацювання; 3) майже стільки ж праць присвячено географії населення та етногеографії; 4) історико-географічні розвідки – десята частина отриманих результатів; 5) серед інших галузей наукових географічних пошуків Мирона Кордуби у Буковинському краї – географічна картографія, географія культури, географічні назви як історичне джерело.

Безперечно, комплексне, всебічне дослідження всієї географічної спадщини Мирона Кордуби, що охоплює «буковинський період» його життєдіяльності, – важливе завдання вже найближчих років. Нашим же завданням є визначення основних географо-краєзнавчих напрямів творчого пошуку вченого та ознайомлення географічної громадськості, зокрема, з його маловідомими працями у галузі географії населення та етногеографії Буковини.

З приїздом на зламі століть до Чернівців та працевлаштуванням у Другій академічній гімназії молодий, повний сил доктор Мирон Кордуба поринув у вир активного суспільно-політичного життя. Мав чітко виражені україноцентричні державницькі погляди, які енергійно відстоював і науково обґрунтовував. Тому видається цілком природною його підвищена увага до політико-географічних і геополітичних досліджень,

важливі напрямки яких розглядались нами раніше³⁵. Значне місце у творчому доробку вченого, зрозуміло, займають також географо-педагогічні напрацювання³⁶.

У той же час не меншу вагу у творчому пошуку доктора Мирона Кордуби мають праці з географії населення Буковини. Серед них можна назвати такі, як: «Дещо із статистики про буковинське населення»³⁷, «Народи Буковини»³⁸, «Хто ми є? Про українську народність, державу і мову»³⁹, «Ми і Волохи»⁴⁰ та ін.

Вивчаючи напрацювання вченого в географії населення Буковини, необхідно звернути увагу на надзвичайно цінний для дослідження проблем розвитку регіону – аналіз-рецензію Мирона Кордуби на офіційні матеріали перепису населення, опубліковані крайовим статистичним бюро⁴¹. Важливо, як стверджує М. Кордуба, що видавець не обмежується інформацією лише за 1900 рік, але й для порівняння подає дані і за 1880, і за 1890 роки. Варто було зупинитись на найважливіших показниках останнього перепису населення Буковини

³⁵ Руденко, В.П., Грек, К.В. Політико-географічні погляди професора Мирона Кордуби у праці «Простір і населення України» (1921). Суспільна географія: наукові традиції і сучасні виклики: матеріали Всеукраїнського наукового семінару, присвяченого 110-літтю від народження доктора географічних наук, професора О.Т. Ващенко. Львів. 2018.115-122.

³⁶ Руденко, В.П., Грек, К.В. Професор Мирон Кордуба: географічна спадщина. Науковий вісник Чернівецького ун-ту: збірник наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2018. 20-23.

³⁷ Кордуба, М. Дещо із статистики про буковинське населення. Україна. 1913. 38 (4).

³⁸ Кордуба, М. Народи Буковини. Читальня. 1911. 20-25.

³⁹ Кордуба, М. Хто ми є? Про українську народність, державу і мову. Чернівці: Друкарня Товариства «Руської Ради». 1911. 47.

⁴⁰ Кордуба, М. Ми і волохи. Буковинський православний календар на зв. р. 1917. Відень. 1916. 123-142.

⁴¹ Кордуба, М. З новітніх публікацій Буковини. Записки НТШ. Розд. Наукова хроніка. 1910. 163-172.

ще й тому, що ні буковинська, ні галицька громади не були докладно ознайомлені з цими матеріалами.

Перш за все, Мирон Кордуба звертає увагу на густоту населення та її географічний розподіл по повітах краю. За середнім показником – 70 осіб на 1 км² у 1900 р. Буковина посідала 9 місце серед австрійських країв (у 1890 р. – 10 місце після Істрії). Кіцманський і Садагурський повіти Буковини були «найгустіше заселені» – відповідно 125 і 123 особи на 1 км². Повіти Дорна Ватра і Селетин мали найнижчу густоту населення в краї (22 і 13 осіб на 1 км²). Для порівняння М. Кордуба подає дані про пересічну густоту населення в Чехії – 121 особа на 1 км² ⁴².

Дуже важливим показником перепису є приріст населення за останні десять років. Порівняно з 1890 роком, у 1900 р. населення Буковини зросло на 83,604 тис. осіб або на 12,9%. При цьому природний приріст склав 97, 218 тис. осіб, перевищення еміграції над імміграцією в краї – 13,644 тис. осіб.

За відносним показником приросту населення за останнє десятиліття – 12,9% Буковина вийшла на третє місце серед країв Австро-Угорщини. Попереду неї були лише Долішня Австрія (16,5%) і Терсті (13,4%). Цікаво, що в Галичині у 1900 р. було лише на 10,7% більше жителів, ніж у 1890 р.

Аналізуючи статеву-вікову структуру населення Буковинського краю, дослідник відзначає його «ввічність» у Австро-Угорщині – чисельність чоловіків є більшою від жінок «і ся ріжниця все збільшаєть ся». Так, зокрема, якщо у 1880 р. на 1000 чоловіків припадало 996 жінок, у 1890 р. – 993 жінки, то у 1900 р. лише

⁴² Кордуба, М. З новітших публікацій Буковини. Записки НТШ. Розд. Наукова хроніка. 1910. С. 169.

991 жінка. У гірських повітах Селетин і Кімполонг кількість жінок на 1000 чоловіків падає до 957⁴³.

За останні 20 років серед релігійних груп на Буковині, як підкреслює доктор Мирон Кордуба, найвищий приріст мали іудеї (42,6%) та протестанти, найменший – православні.

Істотну увагу у своєму аналізі географії населення краю рецензент зосереджує на мовному питанні. Ним відзначається, що українською мовою у 1900 р. розмовляли 41,2% від усіх жителів Буковини, волоською – 31,7%, німецькою – 22,0%, польською – 3,7%. Для показу динаміки розвою поодиноких народностей, їх «розговірних мов» М. Кордуба за результатами переписів 1890 та 1900 років подає таке зіставлення⁴⁴:

«На 1000 осіб уживало мови:

	в р. 1890	в р. 1900	
української	418	412	
волоської	324	317	
німецької	208	220	
польської	36	37	».

Висновок вченого – «замітний зріст елементу німецького і польського коштом українського і волоського»⁴⁵. Географічними особливостями «розвою головних народностей по поодиноким повітам» Буковини є зростання частки німців і поляків у чисто українських районах, а в змішаних повітах частка українців

⁴³ Кордуба, М. З новітніх публікацій Буковини. Записки НТШ. Розд. Наукова хроніка. 1910. С. 169.

⁴⁴ Там само. С. 170.

⁴⁵ Кордуба, М. З новітніх публікацій Буковини. Записки НТШ. Розд. Наукова хроніка. 1910. 170.

падає за рахунок збільшення волохів та поляків. Правда, у Чернівцях «сила українського елемента за останнє 10-літє» зростає на 2,2%.

Мирон Кордуба, характеризуючи географічні проблеми «на полі освіти» Буковини, відзначає «хоча невеликий, але тривкий поступ». Таке його твердження базувалося, по-перше, на зменшенні на 8% кількості неграмотних у краї з 419,713 тис. осіб у 1890 р. до 386,141 тис. осіб у 1900 р. При цьому у Вижицькому повіті 80% мешканців (без врахування дітей до 6 років) все ще були неграмотними, у Чернівецькому – 79%, Кимполунзі – 66%, у самих Чернівцях – місті – 42%. З другого боку, на жаль, лише 53% дітей шкільного віку відвідували школи. Прикрим фактом було і те, що грамотність саме серед українців складала лише 20,4%, що є найнижчим показником на Буковині. Для порівняння: освіченими серед волохів було 28,4%, поляків – 56,3%, німців – 70,5%⁴⁶. Враховуючи, що народжуваність серед буковинських українців є нижчою, ніж серед німців (євреїв) та волохів, а також пам'ятаючи про значне переважання еміграційних потоків над імміграційними серед українського населення Буковини, доктор Мирон Кордуба прогнозував у новому (1910 року) переписі населення скорочення частки українського люду серед головних народностей Буковини.

Серед галузей господарства краю М. Кордуба звертає особливу увагу на розвиток тваринництва, зокрема поголів'я домашніх тварин. Аналізуються останні п'ятдесят років. Учений відзначає, що якщо з 1850 р. до 1880 р. характерним був значний приріст поголів'я великої рогатої худоби, то в останньому двадцятилітті – сильний спад. Це ж стосується і вівчарства та

⁴⁶ Кордуба, М. З новітших публікацій Буковини. Записки НТШ. Розд. Наукова хроніка. 1910. 170.

козівництва. Натомість за останнє десятиліття (1890–1900 рр.) на 39% на Буковині зросло поголів'я свиней⁴⁷. Географічні відміни такі: конярство найрозвинутіше у повітах Радівці та Серет, велика рогата худоба, козівництво та вівчарство – у повіті Кімполонг, свинарство – у повітах Серет та Радівці.

Доповнює вищевикладене, як пише у своїй рецензії М. Кордуба, «незвичайно інтересна студія д. Захара» про економічне і культурне життя Буковини⁴⁸. Йдеться про оприлюднені звіти крайового статистичного бюро про зайнятість населення. Подані таблиці характеризують основні сфери господарської діяльності жителів Буковини. Вони згруповані у такі чотири відділи: «А. Пільне і лісне газдівство; Б. Промисл; В. Торговля і комунікації; Г. Горожанські і військові уряди та служба, вільні заняття і без заняття». Рецензент відзначає надзвичайну деталізацію сфер зайнятості населення краю. Так, названі чотири відділи розмежовуються на 30 груп, а групи, в свою чергу, поділяються на 182 роди заняття чи «зарібкованя». Варто зазначити, що до зайнятого господаря в тому чи іншому роді діяльності зараховували і членів його родини, яких він утримував. Статистичні таблиці всіх зайнятих у господарстві згруповували у такі п'ять суспільних верств: «I. самостійні, II. науково, купецько або технічно об'єднаний персонал, III. робітники, IV. денні наємники, V. помагаючі члени родини».

Мирон Кордуба висловлює жаль з приводу того, що матеріали 1900 р. не зіставляються з переписом 1890 року. Це пояснюється незіставленістю методик перепису за вказані роки, а саме – члени родини господаря, яких він утримував, не бралися до уваги у 1890 р. Серед

⁴⁷ Кордуба, М. З новітніх публікацій Буковини. Записки НТШ. Розд. Наукова хроніка. 1910. 171.

⁴⁸ Там само. С. 172.

«найзамітніших вислідів обчислень» Мирон Кордуба подає такі: загальна чисельність населення Буковини – 730,195 тис. осіб. У «пільному і лісному ґаздівстві» (відділ А) працювало 72,6%, у промислі (відділ Б) – 11,3%, торгівлі і комунікаціях (відділ В) – 8,6%, до відділу Г належали 7,5% населення (з них на різні уряди – 24,054 тис. осіб, військо – 4,458 тис. осіб, особи без заняття склали 8,842 тис.)⁴⁹.

Для нинішніх дослідників соціально-економічної географії Буковини будуть цікавими і матеріали перепису промислових заводів краю станом на червень 1902 р. За різними видами промислу вони поділялися на 25 відділів, 350 груп і 10298 одиниць.

Для цілісного пізнання проблем географії населення краю великий інтерес викликає стисла, але надзвичайно інформаційна розвідка доктора Мирона Кордуби «*Bukowina v nástinu historickém a etnografickém*», що вийшла чеською мовою у серії «*Poznejme Ukrajinu*»⁵⁰. Ця стаття вченого тим більш вагома, що була опублікована в період роботи Паризької мирної конференції і, зокрема, підготовки Сен-Жерменського та майбутнього Севрського мирних договорів, де узаконювалась передача Буковини Королівству Румунія.

Мирон Кордуба, насамперед, звертає увагу читачів на слов'янську географічну назву краю – «Буковина» – «земля буків», що з'явилася вже з XIV століття. Буковина тісно пов'язана з географією та історією українського народу, з племенами тиверців, з Великим Київським князівством уже з кінця IX ст. Дослідник наголошує

⁴⁹ Кордуба, М. З новіших публікацій Буковини. Записки НТШ. Розд. Наукова хроніка. 1910. 172.

⁵⁰ Korduba, M. *Bukowina v nástinu historickém a etnografickém*. Kyjiv. Praha: V-vo Druzstva Čas. *Poznejme Ukrajinu*. Česká serie. 1919. 7-11.

на значному розширенні в другій половині XII ст. території Галицького князівства (куди входила Буковина) – від верхів'я Дністра, Карпат до нижнього Дунаю, де галицькими купцями був заснований Малий Галич (нинішній Галац). Наприкінці XIV – на початку XV ст. у Північній Буковині активно розвивалася «Шипинська земля» – автономне утворення, що продовжило функціонувати після занепаду Руського королівства, увійшовши згодом до Молдавського князівства.

Мирон Кордуба відзначає великий вплив українського місцевого населення на розвиток культури Молдови. Церковнослов'янська мова із значними домішками місцевої української була офіційною як в церкві, так і в державних установах Молдови аж до другої половини XVII ст. Воєвода Стефан Великий, гетьман Вишневецький, митрополит Анастазій Крімковіч, Захарій Копистенський, Тиміш Хмельницький, воєвода Лупул – одні як «будителі», інші – як політичні діячі, заклали основи українсько-молдовської співпраці та єднання⁵¹.

Доктор Мирон Кордуба, виходячи з надзвичайної актуальності проблеми поділу Буковини за етнічним принципом на Північну і Південну, і яка постійно порушувалась українськими представниками під час Паризької мирної конференції, послідовно привертає увагу читачів своєї розвідки до питань розселення, розміщення на території краю українського та румунського населення. Він посилається на визнану, широко відому «*Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie...*» 1855 р., а також на офіційні матеріали перепису населення в Австро-Угорщині 1910 р., згідно з якими з 794 тис. 929 мешканців усієї Буковини –

⁵¹ Korduba, M. (1919). *Bukowina v nástinu historickém a etnografickém*. Kyjiv. Praha: V-vo Druzstva Čas. Poznejme Ukrajinu. Česká serie. 5.

POZNEJME UKRAJINU
SBÍRKA INFORMAČNÍCH A ČASOVÝCH
POJEDNÁNÍ O UKRAJINSKÉ OTÁZCE.

DR. KORDUBA:

BUKOVINA

O. GOZDAWA:

UHERSKÁ UKRAJINA

ČESKÁ SERIE

Číslo 6-7

KVĚTEN
1 9 1 9

KYJIV-PRAHA

Cena 2 K.

NÁKLADEM UKRAJINSKÉHO VYDAVATELSKÉHO
DRUŽSTVA „ČAS“, KYJIV-PRAHA. TISKEM LIDOVÉ
KNIHTISKÁRNY J. SKALÁK A SPOL. PRAHA II.,

HYBERŇSKÁ 7. Č. 119
k.m.n.-5
14053

C. 10124

Korduba M. Bukovina. Kyjiv-Praha: V-vo Druzstva «Čas». 1919.
S. 7-11 (Poznejme Ukrajinu. Česká serie; Č. 6-7).

Bukovina v nástínu historickém a etnografickém.

Jméno: Už pojmenování země Bukovina dokazuje, že není zemí rumunskou. Jméno je slovanské a znamená »zemí buků« (Buchenland, pays des hêtres, beechland). Tento název v literárních pramenech 14. století poprvé vystupující vztahoval se původně na lesnaté pohoří, tvořící rozvodí mezi Prutem a Seretem. Teprve když černovický a sučavský kraj byly roku 1775 obsazeny vojsky habsburské dynastie, rozšířilo se ono pojmenování na celé území okupované a stalo se jménem nové korunní země pak v rakousko-uherské říši.

Dějiny: Minulost Bukoviny má velmi mnoho příbuznosti s dějinami ukrajinského národu. Již v dobách velikého stěhování germánských a slovanských národů opanoval kmen ukrajinských Tyverců území mezi Karpatami a Dněstrem, tedy kromě dnešní Bukoviny též i Besarabii a Moldavu. Tento kmen tvořil od konce 9. stol. část ukrajinského velkoknížectví kijevského.

Po oddělení haličské říše od velkoknížectví kijevského připadl oně napřed severní, pak i jižní díl země mezi Dněstrem a Karpatami. Jaroslav Přemysl (ve 2. polovici 12. století), nejznamenitější kníže haličský, rozšířil svou říši až k ústí Dunaje. Za časů jeho založili haličtí kupci na dolním Dunaji město Malý Halyč (dnes Galac). Později vynořují se i jiná ukrajinská knížata v Berladu a Tekuči (města na jih

7

Korduba M. Bukowina v nástínu historickém a etnografickém.

Kyjiv–Praha: V-vo Druzstva «Čas». 1919. S. 7-11

(Poznejme Ukrajinu. Česká serie; Č. 6-7).

305 тис. 101 особа або 38,4% були українцями, 273 тис. 234 особи (24,3%) – вважали себе румунами, 102 тис. 919 осіб або 13% відносили себе до євреїв, 65 тис. 932 (8,3%) мешканці називали себе німцями, 36 тис. 210 осіб (4,5%) були поляками^{52*}.

Дослідник детально розкриває географічні особливості розселення двох головних народів – українців і румунів у 12 повітах Буковини. Так, «чисто українськими» є повіти Заставна (92,7% українців, 0,1% румунів), Кіцмань (87,4% українців, 0,3 румунів), Вашківці (82% і 0,6% відповідно), Вижниця (77,1% українців, 0,2% румунів). Громада Радівців розпадалась на дві різні у національній структурі частини: Селятинську, де проживало 73% українців і 0,5% румунів, і власне Радівецьку – 67,8% румунів і 1,5% українців. До «чисто румунських» громад належали Гурагумора (69,7% румунів і 2,1% українців), Сучава (70,1% румунів і 9,6%

⁵² *Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der k. K. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1855. Massstab 1: 864 000.

Варто особливо наголосити на тому, що саме ця карта була взята за основу при визначенні меж Західноукраїнської Народної Республіки у «Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії» від 13 листопада 1918 р., у Артикулі II якого сказано: «Простір Західноукраїнської Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частями бувших угорських столиць (Комітатів): Спиш, Шариш, Земляни, Уг, Берег, Угоча і Мармарош – як вона означена на ... карті Карла барона Черніга (див.: Оригінальна публікація зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3505, оп. 1, спр. 35, арк. 169-169 зв.) (Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії. Оригінальна публікація зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

українців). У Дорні Ватрі румунське населення складало 57,1%, українське – 6,2%⁵³.

Миرون Кордуба окреслює і райони Буковини зі «змішаним» в національному відношенні населенням. Сюди належать: Чернівці з околицями (55,4% українців, 28,6% румунів), Серет (41% українців, 29,2% румунів), Кимполюнг (54,6% румунів, 17,4% українців). Власне у головному місті краю Чернівцях – 32,8% населення належало до єврейської общини, 17,8% – до української, 16,2% – до польської, 15,7% – до румунської громади.

На підставі вищевикладеного, доктор Мирон Кордуба подає такі узагальнення:

1. Ані в історичному, ані в етнографічному плані Буковина не може розглядатися як «чисто румунська земля», оскільки українці складають відносно більшість населення краю.

2. Громади Заставни, Кіцманю, Вашківців, Вижниці, околиць Селятина є чисто українськими, політична округа Чернівців із Серетом, як і українські частини громад Сторожинця та Кімполюнгу мають українську більшість. Саме відносна більшість певної національності в тому чи іншому районі повинна бути визначальною при «поділі Буковини на області з різними народностями».

3. Хоча в головному місті краю – Чернівцях і переважає єврейське населення, – українці є другими після євреїв. Місто оточене українськими громадами та граничить з невеликим «румунським острівком з декількох сіл». Тому природно «доправити» Чернівці до української частини Буковини⁵⁴.

⁵³ Korduba, M. Bukovina v nástinu historickém a etnografickém. Kyjiv. Praha: V-vo Druzstva Čas. 1919. Poznejme Ukrajinu. Česká serie. 9-10.

⁵⁴ Там само. С. 10.

Підсумовуючи проведений доктором Мироном Кордубою економіко- і соціально-географічний аналіз розвитку основної продуктивної сили Буковини на рубежі XIX та XX століть, можемо зробити такі узагальнення:

1. Здійснена ґрунтовна географічна оцінка народонаселення краю: його величини, густоти населення, природного та механічного приросту, національного та мовного складу.

2. Значна увага приділена висвітленню рівня освіти жителів Буковини та її територіальним відмінностям.

3. Ретельно вивчена структура зайнятості населення Буковини та його розподіл за основними суспільними верствами.

4. Чітко окреслені межі української та румунської «етнографічних територій» Буковини як основи для встановлення відповідних державних кордонів.

Отже, ознайомлення галицько-буковинської громади з географічними проблемами розвитку народонаселення Буковини сприяло консолідації, об'єднанню різних верст українського люду, зростанню його ідентичності та самосвідомості.

4. «ТЕРИТОРІЯ І НАСЕЛЕННЄ УКРАЇНИ»

Серед надзвичайно важливих, типово географічних праць доктора Мирона Кордуби особливе місце займає його ґрунтовне дослідження, опубліковане під назвою «Територія і населення України» у віденському видавництві «Вістника політики, літератури й життя» у 1918 році⁵⁵. Вже у 1919 році названа публікація вченого у

⁵⁵ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. 24 с.

перекладі французькою мовою вийшла у світ у Берні, а німецькою мовою – у Відні⁵⁶. Редактори видань відзначають, що рукопис твору доктора Мирона Кордуби був завершений і готовий до друку вже влітку 1917 року.

Головна мета автора – якомога чіткіше визначити межі етнографічної території України як єдиного цілого, як основи для обґрунтування політичних кордонів майбутньої Української держави.

У першому розділі своєї праці – «Етнографічна територія України» (с. 3-13), приступаючи до аналізу, до обґрунтування меж суцільної української території, доктор Мирон Кордуба згадує своїх попередників – Рігіха-Петермана, Григорія Величка, К. Фортунатова та інших. Відзначаючи їхні наукові доробки, Мирон Кордуба водночас зауважує, що отримані ними результати досліджень «опирали ся на дуже різнорідним матеріалі, дуже неоднаковим щодо своєї вартости й через се не давали повної запоруки докладности в подробицях»⁵⁷.

Це визнавали, власне, і самі вчені, праці яких передували дослідженням доктора Мирона Кордуби. Так, зокрема, Григорій Величко писав: «Біда лише з тим, що тою справою (етнографічною картою. – *Авт.*) мало займалися, мало матеріалів печатних, і ніяка карта зроблена з нинішніми датами не може претендувати на повну докладність і певність. Трудність збільшується дуже часто через се, що ми офіційно в Росії не признана нація і при вчисленню малоросси підпадають в рубрику «русские»... Не маючи особисто спроможності

⁵⁶ Korduba M. Territorium und Bevölkerung der Ukraine: ein geographisch – statistischer Beitrag. Wien: Wistnyk zytia. 1919. 32 S.
– Kordouba M. Le territoire et la population de l'Ukraine: contribution géographique et statistique / Myron Kordouba. – Berne: Imprimerie R. Suter & Cie, 1919. 111 p.

⁵⁷ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 3.

робити досліді в поодиноких краях, мусів я перевірити: о скільки вірні дати в карті Риттиха до поодиноких країв, непевні або невірні части поправити, позбирати на скільки можна нові дані, а декуда розпитувати знакомих [напр. із Таврії] або і переписуватися з деякими статистиками щодо місць непевних»⁵⁸.

Отже, щоб досягти науково обґрунтованих висновків, доктору Мирону Кордубі довелося переборювати великі труднощі для реалізації поставленої мети, пов'язані, з одного боку, з відсутністю достовірних статистичних даних, а з другого боку, – з тенденційністю, спотвореністю інформації від, наприклад, комісії загальноросійського 1897 року перепису населення, які (комісії) стояли здебільшого на урядовому твердженні – «що української національносте властиво нема, що є тільки простонародній український говір, – і всіх інтелігентів та півінтелігентів записували за «Руських», котрих опісля при сумаричних обчисленнях підраховували до Великоросів»⁵⁹. І все ж через відсутність будь-якої зведеної автентичної інформації про чисельність і розселення народів царської Росії доктор Мирон Кордуба саме перепис від 28 січня 1897 року бере за основу своєї «безпристрасної наукової розвідки».

З цієї ж самої причини, виходячи з наявного матеріалу, підґрунтям свого етногеографічного огляду, його первинною адміністративно-територіальною одиницею вчений визначає повіт. Звичайно ж, наголошує дослідник, – «зовсім докладну й вірну етнографічну границю можна би про вести тільки тоді, колиб ми мали дані про національний склад населення поодиноких сіл або бо-

⁵⁸ Величко Г. Деякі замітки до етнографічної карти Руси – України. Діло. Львів. 1893. Ч. 52 (6 (18) березня. С. 1-2.

⁵⁹ Кордуба Мирон. Територія і населенне України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 4.

дай волостей. Тільки ізза недостачі таких даних, при-неволені, як сказано, необхідністю, беремо за вихідну точку повіт і тільки там будемо старати ся провести докладнішу границю, де на се позволить инший автентичний матеріал»⁶⁰.

І, нарешті, найважливіша теза доктора Мирона Кордуби у проведеному дослідженні – «до суцільної української території» належать лише ті повіти, у яких частка українців перевищує 50% від усього населення або ж коли українці у цих повітах кількісно переважають, є першими серед інших націй⁶¹.

Визначення меж суцільної української території вчений розпочинав з північного заходу. В Городненській губернії українці складали абсолютну більшість населення у Берестейському і Кобринському повітах, а у Більському – відносну більшість. Мирон Кордуба не поділяв точки зору авторів карт Рітіха-Петермана та Григорія Величка, що відносили до української території і Пружанський повіт, оскільки у ньому за матеріалами перепису 1897 р. майже 3/4 населення склали білорусини. У той же час у Мінській губернії Мирон Кордуба етнографічну групу пінчуків відносив до населення волинського Полісся, посилаючись на авторитетні думки Митрофана Довнар-Запольського, Юхима Карського^{62*}. Саме тому Пинський і південну частину Мозирського повіту вчений розглядав в етнографічних межах України.

Південніше Мозиря межа етнографічної української території, як стверджує доктор Мирон Кордуба,

⁶⁰ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 4.

⁶¹ Там само.

⁶² *Див., наприклад, Карский Е.Ф. Этнографическая карта белорусского племени. 1903.

Д-р М. Кордуба

Dr. Myron Korduba

104

Territorium und Bevölkerung der Ukraine

(Ein geographisch-statistischer Beitrag)

WIEN, 1919

Im Verlag des „Wistnyk Žytia“

Druck von Adolf Holzhausen

233728

233728

*Korduba M. Territorium und Bevölkerung der Ukraine
(Ein geographisch – statistischer Beitrag). Wien: Wistnyk Žytia.
1919. 32 S.*

I. Das ethnographische Gebiet der Ukraine.

Schon seit jeher wurden Versuche einer genauen Abgrenzung des vom ukrainischen Volke besiedelten Gebietes und einer genauen Feststellung der Zahl der Ukrainer gemacht. Indessen konnten alle diese Versuche, wenigstens soweit es sich um die russische Ukraine handelte, keinen Anspruch auf wissenschaftliche Genauigkeit machen, da die dazu erforderlichen authentischen Daten vollständig fehlten. Die Karte von Rittich-Petermann, herausgegeben in Petermanns Geographischen Mitteilungen 1878, die Karte von Georg Velyčko*) aus dem Anfang der neunziger Jahre und andere stützen sich auf ein sehr verschiedenes und in seinem Werte sehr ungleichmäßiges Material und gaben daher nicht die volle Gewähr für Genauigkeit in den Einzelheiten. Erst die erste allgemeine russische Volkszählung, welche am 23. Jänner 1897 durchgeführt wurde, bot detaillierte Angaben über die Zahl und das Siedlungsgebiet aller das russische Reich bewohnenden Völker, somit auch des ukrainischen Volkes. Leider wurde diese Volkszählung später nicht wiederholt und daher sind die Angaben aus dem Jahre 1897 bis heute die einzige amtliche Quelle geblieben, die uns für die hier zu behandelnden Fragen zu Gebote steht.

Doch müssen wir uns hier schon dagegen verwehren, als würden wir jene Volkszählung in allen ihren Einzelheiten gleichsam als ein unfehlbares Evangelium ansehen, wie dies K. Fortunatov in seiner Broschüre „Die nationalen Siedlungsgebiete Rußlands“ und einige andere Forscher getan haben. Die amtlichen Volkszählungen der Nationalitäten haben den Fehler, daß sie den Einflüssen der offiziellen Politik unterliegen und mehr oder weniger unrichtige Ergebnisse liefern, und zwar immer zugunsten der staatlichen und zumungunsten der nichtstaatlichen Völker. Die alle 10 Jahre stattfindenden Volkszählungen in Galizien und Ungarn können als klassisches Beispiel einer amtlichen Fälschung der nationalen Statistik gelten. Im Vergleich zu ihnen ist die russische Volkszählung von 1897 noch ziemlich gewissenhaft. Daß aber auch sie das tatsächliche Verhältnis der nationalen Kräfte nicht getreu widerspiegelt, daß auch sie zugunsten des herrschenden (großrussischen) Volkes zugeschnitten ist, darauf hat schon Russow in seinen Berichten in der Freien ökonomischen Gesellschaft im Jahre 1905 sowie auch in einem Aufsätze „Einige Bemerkungen über das Territorium und die Bevölkerung der Ukraine“ (Ukr. Věstnik 1906) hingewiesen und auch V. Košovyj in der Abhandlung „Die nationalen und territorialen Grenzen der Ukraine“ (Lit. Nauk. Věstnyk 1907) vermerkt. Wir wollen versuchen, ihre Einwände durch einige eben jener Volkszählung entnommene Daten zu stützen. Wie schon bemerkt, ist die nationale Volkszählung von 1897 sehr ungleichmäßig und inkonsequent gearbeitet, je nach der größeren oder geringeren Geschicklichkeit und Gewissenhaftigkeit der mit der Volkszählung Beauftragten oder je nach dem Standpunkt, den gegenüber der nationalen Frage die Lokalbehörde, beziehungsweise der Vor-

sitzende der örtlichen Volkszählungskommission, der Ispravnik, einnahm. So ist z. B. bekannt, daß in den ukrainischen Gouvernements, wo die ukrainische Bevölkerung seit alterer oder zum mindesten seit einigen Jahrhunderten lebt, von einer großrussischen Kolonisation keine Rede sein kann. Die Zahl der Großrussen ist hier sehr gering; es ist dies ein ständig wechselndes, zuströmendes Element: Beamte verschiedener Kategorien, Priester mit ihren Familien, Polizei und Gendarmerie, militärische Organe, verschiedene Professionisten usw. und auch von diesen bei weitem nicht alle; gibt es doch auch unter ihnen genug ortsansässige Ukrainer. Alles das zusammen ergibt durchschnittlich 1—2% der Bevölkerung. Nur in den größeren politischen, Handels- und gewerblichen Mittelpunkten, wie Kyjiv oder Charkiv, finden sich Großrussen in größerer Zahl auch in den anderen Schichten der Bevölkerung, unter den Kaufleuten, Gewerbetreibenden, Facharbeitern usw. Daher weist auch in jenen Teilen des russischen Reiches, wo eine Bevölkerung mit stark entwickeltem Nationalbewußtsein lebt, wie z. B. in Polen, die Volkszählung nur 1/2—2% Großrussen aus. Sogar in einem so bedeutenden Mittelpunkt wie Warschau erreicht die Zahl der großrussischen Bevölkerung keine 8%. Dasselbe sehen wir auch in den altukrainischen Gouvernements, in jenen Bezirken, wo die nationale Volkszählung regelrecht und gewissenhaft durchgeführt wurde. So z. B. schwankt in allen Bezirken des Kyjiver Gouvernements mit Ausnahme des Kyjiver und Berditever Bezirkes, der durch die Volkszählung ausgewiesene Prozentsatz der Großrussen zwischen 11% (im Lipover Bezirk) und 23% (im Bezirke Vassyliv), im Gouvernement Poltava in allen Bezirken mit Ausnahme der Bezirke Poltava, Konstantinohorod und Krementš zwischen 0,6% (in den Bezirken Hadjač und Zinkiv) und 1,5% (im Bezirke Lubni). Sogar im Gouvernement Cernyhiv, das unmittelbar an das großrussische Nationalgebiet grenzt und von allen ukrainischen Ländern am längsten unter moskowitzischer Herrschaft gestanden ist, finden wir Bezirke mit einem ebenso geringen Prozentsatz großrussischen Elementes, so z. B. die Bezirke Borzna und Krolevec mit je 0,7%, Kozelec 1%, Sosnyca 1,2%, Oster 1,8%, Nizyn 1,9% u. a. Demgegenüber muß man die Angaben der genannten Volkszählung, als würde in den Bezirken des Cholmlandes und Volhyniens die Zahl der Großrussen zwischen 2—6%, im größeren Teile des Gouvernements Podolien zwischen 2—7%, in den ukrainischen Bezirken des Gouvernements Grodno zwischen 3—10% schwanken, als ganz sonderbar und unglauwbildig ansehen, zumal jene Gebiete später unter die moskowitzische Herrschaft gelangt sind, weit entfernt vom großrussischen ethnographischen Grenzgebiet und ganz abseits von der Richtung der großrussischen Kolonisation liegen. Nicht weniger rätselhaft erscheint es, woher im Bezirke Konstantinohorod, Gouvernement Poltava, 12% und im Bezirke Zmyjiv des Gouvernements Charkiv gar 35% Großrussen kommen. Auch das großrussisch-ukrainische Grenzgebiet ist stark zuzunehmender der Ukrainer zugeschnitten. Während wir sonst an

*) In den slavischen Namen des Textes schreiben wir v = w, č = tsch, z = ž, ž = dem stimmhaften s, š = sch und ž = žb.

*Korduba M. Territorium und Bevölkerung der Ukraine
(Ein geographisch – statistischer Beitrag). Wien: Wistnyk Žytia.
1919. 32 S.*

DR MYRON KORDOUBA

LE TERRITOIRE
ET LA POPULATION
DE
L'UKRAINE

CONTRIBUTION GÉOGRAPHIQUE
ET STATISTIQUE

BERNE
IMPRIMERIE R. SUTER & CIE
1919

*Kordouba M. Le territoire et la population de l'Ukraine;
contribution géographique et statistique. Berne: Impr. R. Suter.
1919. 111 p.*

іде на північний схід від Овруча вздовж північної межі Київської губернії до р. Дніпро. Впродовж майже 90 км на північ Дніпро є чітко визначеною українсько-білоруською «граничною рікою». Далі від впадання у Дніпро його притоки Сожі межа між білоруським і українським народами пролягає на схід до верхньої частини басейну ріки Снов, де стикаються між собою Могилівська і Чернігівська губернії. Саме тут на зміну білорусинам сусідами українців стають великороси.

Розглядаючи північ Чернігівщини, доктор Мирон Кордуба, виходячи з результатів перепису 1897 р., відзначає, що хоча в Новозибківському, Суразькому, Минському та Стародубському повітах «є безперечно чимало українців, усе-таки вони творять меншість населення і тому нема підстави до прилучення тих повітів до суцільної української території»⁶³. Орієнтирами етнографічної межі є: від верхнього Снову на схід та південь від Блешні, далі – с. Семенівка, с. Курковичі – знову на схід до гирла р. Судоти, що впадає у Десну.

Далі на схід адміністративна межа між Чернігівською і Орловською губерніями є українсько-великоруською етнографічним кордоном. В Курській губернії до української етнічної території М. Кордуба відносив Грайворонський, Ново-Оскольський, Путивельський та південну частину Суджанського повітів.

У південній частині Воронізької губернії, а саме в Бирюченському, Богучарському, Валуйському, Острогозькому та на півдні Павлівського повітів українці «живуть суцільними масами...» «Етнографічна межа йде від границі Курської губернії на схід вододілом річок Потудана й Саеної, наближуючи ся щораз більше до сеї останньої, і коло Коротяка доходить до Дону,

⁶³ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 5.

спускаєть ся Доном в низ аж до Павловська, далі завертає на схід та північний схід і вододілом між Осередом та Підгірною, лівими притоками Дону, доходить до границі Донської області»⁶⁴. Доктор Мирон Кордуба відстоює саме таке бачення українсько-великоруської етнографічної межі, зауважуючи при цьому, що на відомих картах Г. Величка та Рітіха-Петермана межі між розселенням українців та великорусів у названому регіоні «проведені здебільша невірною»⁶⁵.

В Області Війська Донського українське населення, згідно з переписом 1897 р., переважало лише в Ростовським та Таганрозьким повітах, тобто в її південно-західній частині.

Аналізуючи «границю суцільної української території» на сході, доктор Мирон Кордуба розкриває у цьому напрямі «нестримну, могутню течію» української колонізації, що «захоплює тут щораз нові області»⁶⁶. Ним висвітлюються два основних потоки нового розселення українців: північно-східний та південно-східний. У північно-східному напрямі через повіти Області Війська Донського українські колоністи йдуть у Саратовську та Самарську губернії, потім – через Оренбурзьку та Томську губернії аж до берегів Тихого океану, де постає «сибірська Україна». Вчений подає такі відсотки українського населення: Камишинський повіт Саратовської губернії – 15,1%, Аткарський – 13,4%, Амурський повіт Амурської області – 17,5%, Південно-Уссурійський край – 20,2% (супроти 33,8% великорусів)⁶⁷.

Південно-східний колонізаційний шлях українців через Область Війська Донського роздвоювався:

⁶⁴ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 5.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само. С. 6.

⁶⁷ Там само.

перший йшов у Підкавказ'є, другий – через Нижнє Поволжя – в Середню Азію. Так, зокрема, у Чорноярському повіті Астраханської губернії нараховувалось 40,8% українців, Царевському – 38,2%, у Чимкентському і Авлістинському повітах Сир-Дарійської області українців було навіть більше, ніж великоросів⁶⁸.

Велику увагу доктор Мирон Кордуба приділяв Підкавказькому колонізаційному терену, який відносив до «суцільної української території». У Кубанській області відсоток українців становив 63,2%, великоросів – 30,5%. У таких повітах, як Катеринодарський, Єйський та Таманський, українське населення було в абсолютній більшості. І це незважаючи на те, що російський перепис населення віддавав перевагу під час обрахунку національного складу великоруському елементу⁶⁹.

Вчений доводить, що при оцінці теперішнього стану народонаселення (на 1914 р.) треба брати за основу не лише природний приріст населення, але й враховувати імміграційні процеси. Коли ми знаємо склад населення за національностями по тих регіонах, звідки прибувають переселенці, – то неважко припустити, що приблизно такою ж буде і національна структура іммігрантів. «Перевівши цілий той складний розрахунок, побачимо, – пише доктор Мирон Кордуба, – що між переселенцями, котрі напливають в Кубанщину, Українці мають беззглядну більшість 50,4%, міжтим коли на Великоросів припадає 40,0%. Таким чином на Кубанщині український елемент з кожним роком росте, змагаєть ся, область щораз більше українщить ся»⁷⁰.

Що стосується Ставропільської губернії, то тут українці творять більшість лише в Благодаренському та

⁶⁸ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 6.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Там само. С. 6-7.

Святохрестівському повітах. Правда, серед переселенців у Ставропільську губернію українці складали майже половину, великороси – близько 2/5.

Отже, доктор Мирон Кордуба південно-східну межу суцільної української етнографічної території окреслював такими орієнтирами: ріка Кугу-Єя на північ – витoki ріки Єї – межа між Кубанською і Ставропільською губерніями – ліва притока Ягорлика – ріка Кубань – гирло р. Білої – головний хребет західного Кавказу – захід Новоросійська. На 120 км на схід від української частини Кубанської губернії лежить у Ставропільській губернії український етнографічний острів у складі Благодаренського та Святохрестівського повітів⁷¹.

Загалом же, за підрахунками доктора Мирона Кордуби, в Області Війська Донського та на Підкавказькому колонізаційному терені (включаючи ціле Покавказзя) проживало в 1914 році 2377,53 тис. українців⁷².

Суцільна українська етнографічна територія на півдні включає у Таврійській губернії лише три повіти – Бердянський, Мелітопольський та Дніпровський, в яких у середньому проживає понад 3/5 українців серед усього населення краю. В Криму відсоток українців найвищий в Євпаторійському повіті (21,1%) (тут переважали кримські татари – 42,6%) та Перекопському повіті (22,0%).

Всі повіти Херсонської губернії (за винятком Одеського) мали абсолютну чи відносну перевагу українського населення. Це ж стосується і Акерманського та Хотинського повітів Бессарабської губернії. Тут,

⁷¹ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 7.

⁷² Там само. С. 19.

до речі, вже за етнографічними межами проживало у 1897 р. 145,16 тис. українців⁷³.

Біля Новоселиці, що в Бессарабії, на захід межа української етнографічної території пролягала вже у кордонах Австро-Угорської монархії. Доктор Мирон Кордуба зауважує, що стан справ з етнографічною статистикою у цій країні є значно кращим ніж у Російській імперії. Дослідник може вивчати національний склад населення не лише за окремими повітами, але й за громадами, по селах та присілках. Починаючи з 1880 р., кожних десять років в Австро-Угорщині систематично проводився загальний перепис населення, що дозволяє аналізувати динаміку розвитку етнографічного складу громадян країни. Однак у той же час при проведенні національних переписів з боку пануючих народів Австро-Угорщини стосовно національних меншин стали проявлятися «грубі насильства і обманства», число яких «все більше та більше обкροюють». «Розумієть ся, – з жалем констатує доктор Мирон Кордуба, – що се дієть ся тільки фіктивно, на папері, бо в дійсности, на щасте, ані польщенне, ані мадяризація, ані румунщенне українського населення не поступає такою швидкою ходою, якби се виходило зі статистичних даних»⁷⁴.

Вчений, який з 1900 року до часу виходу його наукової розвідки в світ проживав у Чернівцях і знав

⁷³ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 7.

* Цікаво відзначити, що за даними перепису населення 1926 р., які характеризував проф. Ф.Д. Заставний, у західній і східній частинах Північного Кавказу нараховувалось 2,5 млн українців (Заставний Ф.Д. Географія України. Львів: Світ. 1990. С. 349). Як бачимо, отримані доктором Мироном Кордубою розрахунки чисельності українського населення краю, незважаючи на значні людські втрати періоду Першої світової та Громадянської війни (1914–1921 років) є достатньо точними і обґрунтованими.

⁷⁴ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 8.

реальну картину співжиття на Буковині українців та волохів, наводить конкретні приклади «безцеремонного фальшування правди» переписними комісіями у 1910 р. Йдеться, зокрема, про села Чагор, Горішні Милешівці, Медея, Данила, Іпотешти. У цих п'ятьох населених пунктах у 1900 р. за даними відповідного перепису населення співвідношення українців та волохів на 100 осіб населення було як 76 до 24, а у 1910 році відповідна переписна комісія видала сфальшований результат: лише 20 українців до 80 волохів на 100 душ мешканців названих сіл⁷⁵. Саме тому доктор Мирон Кордуба у своїх розрахунках глибоко аналізував та ретельно зважував результати переписів населення в Австро-Угорщині 1890, 1900 та 1910 років «для їх взаємної перевірки».

Ще одна особливість національної статистики Австро-Угорщини – невизнання євреїв як окремої народності. Євреїв, як правило, записували до «верховодячих народів» краю: на Буковині – до німців, у Галичині – до поляків, в Угорщині – до угорців. Доктор Мирон Кордуба принципово відстоює єврейську народність як окрему національну групу в етнографічній статистиці. Це, до того ж, дозволяє зіставляти дані переписів населення Австро-Угорщини з відповідними матеріалами по царській Росії.

Як «Буковинець» (один з псевдонімів Мирона Кордуби) з 18-літнім «стажем» життя та праці у цьому краї, вчений досконало дослідив райони розселення основних національностей на рівні окремих сіл. Тому проведена ним межа української етнографічної території є науково обґрунтованою, об'єктивною. На захід від Новоселиці українсько-волоська етнографічна межа йшла на північ від ріки Прут, перетинаючи її біля Чернівців,

⁷⁵ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 8.

а далі на схід – до кордону Австро-Угорщини з Румунією. Українські садиби вузькою смужкою розкинулись тут аж до річки Сучави, перейшовши на її правий берег біля Горішніх Милешівців. Потім українсько-волоська етнографічна межа слідувала на північ до вододілу між річками Серет і Прут, прямуючи від села Кабівців на південь до р. Великий Серет (північніше Сторожинця) та р. Малий Серет (південніше Молдавського Банилова). Звідси межа через гори проходить прямо на південь до вододілу між Молдавицею і Молдавою (до гори Паузи). Йдучи далі на південний захід, південніше Кірлібаби наближається до Золотої Бистриці. Там уже починається українсько-угорська етнографічна межа⁷⁶.

«Мати діло з угорськими статистичними публікаціями зовсім не належить до великих приємностей, – скрушно зазначає Мирон Кордуба. – Угорський уряд зі завзяттям, гідним ліпшої справи, усуває оригінальні назви осель, уживані місцевим населенням, і заступає їх довільними мадярськими, зовсім неподібними до первісних... Немов навмисне, щоб спричинити ще більшу замішанину, угорський уряд любить ся ще й у частих перемінах вже раз накинених назв... Всяке досліджування розвитку етнографічних відносин, всяке порівнювання вислідів двох сліdkуючих по собі переписей заганяє дослідника в хаос, серед якого визнати ся можна тільки після величезної затрати часу та праці»⁷⁷.

Ретельно дослідивши райони розселення українців в Угорщині, вчений до української етнографічної території відносить окремі (більші або менші) частини таких комітатів, як: Марамароський, Угоцький, Березький, Узький, Земплинський, Шаришський та Списький.

⁷⁶ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 8.

⁷⁷ Там само. С. 8-9.

Найчисельнішими українці є у Марамароші, у восьми повітах якого (Вишівському, Волівському, Густенському, Довжанському, Сигітському, Тисанському, Торецькому та Тячівському) їхній відсоток до всього населення регіону складає 75,9%⁷⁸. Сама ж українсько-угорська етнографічна межа від Кірлібаби йде державним кордоном на північний захід по Карпатському хребту, далі вододілом між р. Васир та р. Руськовою – до Вишови, перетинає Тису північніше Сигота і лівим берегом прямує до Вишкова. Південніше Вишкова межа знову ж лівим берегом Тиси виходить до Угоцького комітату.

В Угоцькім комітаті згідно з урядовою етнографічною статистикою лише в частинах Передтисянського і Затисянського повітів українці складали абсолютну більшість місцевого населення. Доктор Мирон Кордуба подає на підставі порівняльного аналізу двох останніх переписів населення неспростовні докази «урядових наглих перекосів», коли «досі українські громади виказувано мадярськими». Саме тому українська етнографічна межа, на його думку, від Марамарошу йшла до горішнього Батару, правого допливу Тура, на південь від Дубовинки границя повертала на правобережжя Тиси та поза Сивлюшем знову виходила на лівобережжя Тиси. Через кільканадцять кілометрів українсько-угорська етнографічна межа спрямовувалась на північ – на правий берег Тиси, а далі – р. Боржа, південніше гирла Іршави⁷⁹.

У Березькім комітаті українці серед всього населення абсолютно переважали у Горішньому, Ляторицькому, Нижньо-Верецькому та Свалявському повітах. У Мукачівському та Надтисянському повітах їхня

⁷⁸ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 22.

⁷⁹ Там само. С. 9.

перевага була лише в окремих частинах. Українсько-угорська етнографічна межа в Березькій комітаті – вздовж Боржи до устя Салви та до Ляториці, де впадає Визниця. «Відсіля, – стверджував доктор Мирон Кордуба, – (границя) йде правим берегом Ляториці, кілька кілометрів низше Мукачева переходить на її лівий бік, охоплює шість осель, положених на північному боці вододілу між Боржою та Ляторицею, і відскакує знову до Ляториці. Ляторицею в діл доходить до устя річки Старої, до межі узького комітату»^{80*}.

Особливістю демографічних процесів в Узькому комітаті є незначне зростання частки українців серед всього населення від перепису 1900 р. до перепису 1910 р. з 36,4% до 38,1%, що визнано офіційно. Таке зростання сталося перш за все за рахунок скорочення відсотка «словацького елемента» з 28,0 до 22,4.

Доктор Мирон Кордуба, як і Степан Томашівський, в Узькому комітаті з п'яти повітів власне українськими визначає Березнянський, Перечинський та Ужгородський. При цьому Березнянський повіт є «найбільш українським» в усій Угорській Україні (їх майже 9/10 серед всього населення)⁸¹.

⁸⁰ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 10.

* Додана до франкомовного видання праці Мирона Кордуби карта України, автором якої є Степан Рудницький (Див.: Rudnyckij S. / Carte de l'Ukraine / [S. Rudnyckij]. – 1 : 5 000 000. – Berne : Institut Géograph. de Kummerly & Frey, [1918]. – 1 к. : багатоколір. ; 37,5 × 49,5 см // Kordouba M. Le territoire et la population de l'Ukraine: contribution géographique et statistique / Myron Kordouba. – Berne: Imprimerie R. Suter & Cie, 1919. – 111 s., karta), є дрібномасштабною, оглядовою. У зв'язку з цим простежити на ній деталі етнографічних меж, які подає доктор Мирон Кордуба у тексті свого дослідження, є достатньо непростим завданням.

⁸¹ Томашівський С. Етнографічна карта Угорської Руси. Стаття по славяноведенню. Санкт-Петербург. 1910. Вып. 3. С. 178-269 (с. 201).

Мирон Кордуба дотримувався думки Степана Томашівського, що головними мітками українсько-словацької етнографічної межі були: устя ріки Стара, правої притоки Латориця, – правий берег Уга (біля Ужгорода) – вододіл річок Строви та Кривак – вододіл потоків Липовець та Собранецький – кордон Земплинського комітату⁸².

У Земплинським комітаті українці розселилися тільки в північній, гірській (карпатській) частині. Лише частково його чотири повіти, а саме: Гуменський (три громади), Межиляборецький (без Грубова і Грабівця), Снинський (без 4-х громад), Стропківський (без 16 південних громад) можна було віднести за переписом 1910 р. до суцільної етнографічної української території⁸³.

Шариський комітат на початку ХХ століття був заселений українцями лише на 1/3. Вчений веде мову лише про «вузьеньку гірську пасмугу вздовж галицької границі». Йдеться про Вишківський (Вижний) повіт та окремі частини Бардіївського, Гіралтівського, Липяньського та Сабінівського повітів.

Нарешті, на крайньому заході Угорської України, як зазначає доктор Мирон Кордуба, «з вісьмох повітів списького комітату найбільше Українців живе в старолубовенським повіті, де вони становлять більше ніж третину всього населення. Українських громад тут тільки шість... Взагалі на Угорщині поза границями суцільної української території живе по переписи з 1910 р. коло 30.000 Українців»⁸⁴.

⁸² Томашівський С. Етнографічна карта Угорської Руси. Статті по славяноведенью. Санкт-Петербург. 1910. Вып. 3. С. 202-203.

⁸³ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С.10.

⁸⁴ Там само. С. 11.

Аналізуючи розвиток національних відносин у Галичині, доктор Мирон Кордуба стверджував, що польське правління краю, аби «підперти свою політичну гегемонію», вдавалося до «планового» та «безпардонного» фальшування результатів офіційних переписів населення. Робилося це в кількох площинах:

– по-перше, до поляків зараховувались галицькі євреї – 800 тис. душ, які «ані по мові, ані по релігійним і культурно-історичним традиціям, ані вкінці по расі не мають нічого спільного з поляками»⁸⁵;

– по-друге, польські «політичні верховоди краю» записували поляками 235,328 тис. душ греко-католиків, що ставилось під сумнів багатьма відомими європейськими дослідниками, зокрема доктором В. Хекке⁸⁶;

– по-третє, на відміну від польських урядників, Мирон Кордуба 42,880 тис. східногалицьких римокатоликів, що спілкувалися живучи по селах українською мовою, вважав за «чистокровних українців»⁸⁷.

На підтвердження своїх висновків щодо «фабрикування» польським правлінням національних переписів у Галичині Мирон Кордуба подає динаміку розвитку чотирьох основних національностей (українців, поляків, німців, євреїв) краю з 1846 до 1910 року. Аналізуються 1846, 1851, 1857, 1880, 1890, 1900, 1910 роки⁸⁸.

Доктор М. Кордуба заявляє, що «так приладжена перепись дає потім політикам і ученим притоку до формування тез, які вони протиставляють українським національним домаганням»⁸⁹. Дослідник розвінчує

⁸⁵ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 11.

⁸⁶ Hecke, W. Volksvermehrung, Binnenwanderung und Umgangssprache in den nördlichen Ländern Österreichs. Statistische Monatschrift. 1914. 19. S. 653-723.

⁸⁷ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 12.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Там само.

насаджувану польськими політиками тезу, що Східна Галичина не може бути українським краєм уже хоча б тому, що там є повіти, де переважає польське населення. До таких повітів польські політики включали Львівський, Перемиський, Скалатський, Тернопільський та Теробовельський.

Щоб спростувати твердження про «польську більшість» у названих районах, Мирон Кордуба бере за основу такий надійний критерій, як віросповідання населення. У Львівським (без Львова) повіті греко-католики складають переважну (45,9%), а в Перемиському, Скалатському, Тернопільському та Теробовельському повітах – абсолютну більшість за результатами перепису населення 1910 року⁹⁰.

Для досягнення об'єктивності у національній статистиці Галичини вчений був змушений «свої обчислення оперти виключно на конфесійній підставі». Ось як сформулював дослідник свій основний науковий підхід до розв'язання проблеми. «Таким чином, – заявляє Мирон Кордуба, – на області Галичини ми в дальших виводах признаватимемо за Українців тільки греко-католиків і ту горстку православних, що заявили себе Українцями... а до Поляків прилучаємо всіх римокатоликів, навіть тих 42,822, котрих офіційна перепись признає Українцями. Ми свідомі того, що таким чином правдиве число Українців зменшуємо на кілька сот тисяч душ, але волимо виказати бодай мінімальне число Українців, стоячи на твердій річевій основі ніж губити ся в здогадах і орудувати уроєними числами, які не мали-б потрібної доказової сили та для вияснення справи не давали-б нічого позитивного»⁹¹.

⁹⁰ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 12.

⁹¹ Там само.

Отже, крайній південно-західний клин української етнічної території у Західній Галичині, за доктором Мироном Кордубою, розміщувався в Карпатах, зокрема в Сондецьких Бескидах. Саме тут розкинулися чотири чисто українські громади – Біла і Чорна Вода, Яворки та Шляхтова – «передня сторожа українського осельництва» (судовий повіт Кросценко, Новоторзький політичний повіт)^{92*}. Спрощені контури етнографічної межі далі (по основних географічних об'єктах) такі: правий берег Попраду – Грибів – Горлиця – Жмигород – Ясьолки – Іваніч – Риманів – північ Сянока – горішній Сян – устя Барички – Динов – Бабич – вододіл Сяну і Вислоку – потік Рокитниці – Вишня – Нелепковіце – Сінява – устя Золотої – на північ до російсько-галицького кордону⁹³.

Нарешті, на північному заході – у новоутвореній Холмській губернії з восьми повітів українці серед усього населення складають абсолютну більшість у Більському, Володавському, Грубешівському та Константинівському, переважну більшість – у Холмському та Томашівському повітах. Польське населення переважає у Білгорайському та Замостьському повітах^{94*}.

⁹² Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 12.

* На карті «Українська етнічна територія на початку ХХ ст.» відомого українця, картографа Ю. І. Лози з Національного атласу України цей ареал чітко простежується поряд з українськими етнічними островами Західної Галичини (Лоза Ю. І. Українська етнічна територія на початку ХХ ст. Національний атлас України. Київ: ДНВП «Картографія». 2007. С. 79.)

⁹³ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 13.

⁹⁴ * Докладний розгляд українського населення в етнографічних межах Холмської, Городненської, Мінської та Волинської губерній здійснений доктором Мироном Кордубою у його фундаментальній праці «Північно-західна Україна», що з березня до листопада 1917 р. публікувалась у «Вістнику Союзу визволення України» (числа 12, 13, 15, 16, 18, 19, 26, 31, 35, 44, 45) та вийшла окремим виданням (Кордуба М. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України, 1917. 89 с. + 1 мапа).

Отже, доктор Мирон Кордуба оконтурює «західну границю етнографічної України» російсько-галицьким прикордонням до витоків Танви – вододіл Вепра і Буга – південніше Красностава – західна межа Холмської губернії до Буга – далі до гирла Нурця правої притоки Нарви та на північ до самої р. Нарви⁹⁵.

Визначивши етнографічні межі України, дослідник розрахував її площу чи «простір» у 739,162 тис. км². Майже 9/10 з оціненої «поверхні» припадало на «російську Україну», близько 8% – на «австрійську», менше 2% – на «угорську Україну». Коли б на цій населеній українцями території постала Українська держава, вона «була б щодо великості другою в Європі», – стверджував учений⁹⁶.

Населення України в її етнографічних межах (чому присвячений другий розділ праці доктора Мирона Кордуби) за його підрахунками станом на січень 1914 р. сягало 46 мільйонів 12 тисяч душ, з них 86% проживало в межах царської Росії, близько 13% – в «австрійській Україні», більше 1% – в «угорській Україні». Отже, Українська держава в разі її становлення могла б бути п'ятою за населенням серед країн Європи⁹⁷.

Дослідник ґрунтовно аналізує показники густоти населення в розрізі 223 повітів, країв та губерній «етнографічної України». Зазначає, що «найгустіше населення зустрічаємо в українській частині Черновецького повіту на Буковині – 238,9 душ на 1 км²... Найрідше населення виказують карпатські та підкавказькі області, поруч з ними надприпетські багновини»⁹⁸.

⁹⁵ Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. 24 с.

⁹⁶ Там само. С. 13.

⁹⁷ Там само.

⁹⁸ Там само. С. 13-14.

Ретельно досліджений доктором Мироном Кордубою національний склад населення в етнографічних межах України. Зведені дані у розрізі держав, країв та губерній, де проживали українці «етнографічної України», подані вченим, розкриті нами у таблиці 1.

Варто при цьому наголосити, що у своїй праці «Простір і населення України», виданій дещо пізніше у 1921 р., доктор Мирон Кордуба викристалізовує головні закономірності в розселенні основних національностей досліджуваного регіону, розкриває проблеми міжетнічної взаємодії та динаміку міграційних процесів^{99*}.

Отже, як видно з таблиці 1, за загальною чисельністю українського населення виділяються (що цілком природно) Київська, Полтавська губернії, Галичина, Подільська, Волинська, Харківська, Катеринославська, Чернігівська губернії, що розміщуються на споконвічно українських землях і «простір» яких достатньо великий (від 38,3 до 71,7 тис. км²). З протилежного боку – незначні за площею і українським населенням комітати в Австро-Угорській Україні – Списький, Угоцький та Шариський.

Великороси, як друга за чисельністю національність в «етнографічній Україні», кількісно найбільш представлені у Херсонській, Катеринославській, Харківській губерніях, Кубанській області, Області Війська Донського, Воронізькій та Таврійській губерніях. Їхня частка у загальній чисельності населення падає на північний захід та особливо захід досліджуваного регіону.

⁹⁹ * Нами достатньо повно ці питання розкриті при аналізі названої праці Мирона Кордуби у III розділі даної книги. А тому далі зупинемось лише на узагальненні найхарактерніших особливостей розміщення етнічних спільнот у розрізі країв, губерній, комітатів.

Таблиця 1
Статистика населення в етнографічних межах України (за Мироном Кордубою, 1918)

Край, губерній, комітати	2	3	4	З того								13
				Українців	Великоросів	Поляків	Євреїв	Німців	Волохів	Мадярів	Інших	
1	Простір, тис. км ²	Населення по переписи 1897 (Рос. Укр.) і 1900 р. (Австро-Угорщ.), тис. осіб	Населення по обчисленню на 1914 р., тис. осіб	5	6	7	8	9	10	11	12	Густина населення на 1 км ² , осіб
Російська Україна												
Холмська	10,456	703,262	841,800	447,650	30,870	201,220	129,38	35,52	-	-	-	80,5
Городненська	13,701	567,326	715,6	443,37	48,57	89,11	119,75	-	-	-	10,3	52,2
Минська	19,953	321,343	469,7	355,92	13,32	11,53	87,37	-	-	-	-	23,5
Волинська	71,736	2989,482	4189,0	2936,08	155,21	257,24	553,09	240,68	-	-	37,75	58,4

Продовження таблиці 1

<i>l</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Подільська	42,017	3018,299	4057,3	3282,68	134,04	93,2	496,69	-	35,17	-	-	96,5
Київська	50,957	3559,229	4792,5	3746,31	320,78	87,7	579,84	19,48	-	-	-	94,0
Чернігівська	38,334	1662,541	2234,7	2050,35	68,8	-	98,3	5,62	-	-	-	58,3
Полтавська	45,894	2778,151	3792,1	3523,72	105,12	-	150,66	7,58	-	-	-	76,0
Харківська	54,493	2492,316	3416,8	2743,71	625,95	6,84	17,1	13,67	-	-	-	62,7
Курська	10,531	574,593	780,25	440,19	337,68	-	-	-	-	-	-	75,0
Воронізька	28,891	1051,265	1519,95	1150,31	349,21	-	-	-	-	-	-	52,6
Донського в. о.	20,861	782,727	1196,6	580,97	508,22	-	19,15	36,57	-	-	39,49	57,4
Ставропольська	17,398	246,644	492,5	248,1	218,64	-	-	4,1	-	-	6,11	28,3
Кубанська обл.	53,161	1114,631	1763,8	1078,46	563,0	-	-	6,24	4,8	-	53,81	32,6
Таврійська	35,064	901,198	1324,1	805,9	338,59	-	44,68	67,49	-	-	44,69	37,8
Катеринославська	63,392	2113,674	3455,5	2366,28	644,27	20,73	163,59	128,41	13,02	-	103,67	54,5
Херсонська	70,799	2733,612	3774,6	1977,03	834,09	41,52	450,55	172,83	100,92	-	42,92	53,3
Бессарабська	11,989	572,779	787,7	319,21	67,5	-	81,77	61,66	159,48	-	95,33	65,7
Разом	664,635	27183,072	39604,5	28505,24	5373,86	809,0	2991,92	796,85	256,7	-	870,07	59,6
				72 %	13,6 %	2,0 %	7,5 %	2,0 %	0,9 %		0,2 %	

Продовження таблиці 1

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Австро-Угорська Україна												
Галичина	54,577	4731,651	5378,65	3415,0 63,5 %	-	1243,37 23,1 %	661,49 12,3 %	47,38 0,9 %	-	-	-	98,6
Буковина	5,277	411,503	460,43	301,15 65,4 %	2,95 0,6 %	27,03 5,9 %	73,27 15,9 %	21,07 4,6 %	31,32 6,8 %	0,23 0,5 %	-	57,1
Марамарось- кий	6,347	177,305	212,24	160,59 75,6 %	-	-	34,6 16,2 %	2,39 2,0 %	0,49 0,2 %	12,01 6,0 %	-	33,4
Угоцький	594,7	36,398	40,62	32,24 79,6 %	-	-	4,32 10,8 %	0,016 0,0 %	0,04 0,1 %	3,01 7,6 %	-	68,3
Березький	2,401	112,622	134,93	104,48 77,5 %	-	-	16,5 12,2 %	2,97 2,2 %	-	9,16 6,8 %	0,04 0,8 %	56,2
Узький	2,167	71,922	78,86	61,36 77,8 %	-	-	6,87 8,7 %	0,24 0,3 %	-	5,67 7,1 %	4,21 5,3 %	36,4
Земплинський	1,640	46,692	48,65	37,59 77,3 %	-	-	4,51 9,3 %	0,25 0,5 %	-	1,27 2,6 %	3,41 7,0 %	29,7
Шариський	1,293	46,627	44,59	36,56 82,0 %	-	-	2,14 4,8 %	0,08 0,2 %	-	0,62 1,4 %	3,57 8,0 %	34,5
Списький	0,231	10,108	8,6	7,81 90,8 %	-	-	0,14 1,6 %	0,03 0,3 %	-	0,09 1,0 %	0,34 4,0 %	37,2
Разом	14,673	501,674	568,49	440,63 77,5 %	-	-	69,08 12,2 %	5,97 1,1 %	0,53 0,1 %	32,73 5,8 %	12,57 2,2 %	38,7
Всього в етнографічних межах України	739,162	32827,9	46012,0	32662,0 71,0 %	5376,8 11,7 %	2079,5 4,5 %	3795,76 8,2 %	871,27 1,9 %	435,24 0,9 %	32,96 0,07 %	958,47 1,73 %	62,3

Євреї – третій за чисельністю народ України. Їх налічувалося 3,796 млн осіб (8,2% від усього населення). Найбільшими єврейські громади були у Галичині, Київській, Волинській, Подільській та Херсонській губерніях. Проте відсоток єврейського населення серед усіх мешканців краю був все-таки вищим у Марама-рському комітаті та у Буковині, ніж в інших регіонах «етнографічної України», відповідно 16,2% та 15,9%¹⁰⁰. Найменше євреїв проживало в українських частинах Кубанської області, Ставропольської, Воронежської, Курської губерній.

За підрахунками доктора Мирона Кордуби у 1914 р. в етнографічних межах України число поляків становило близько 2,08 млн осіб (4,5% від усього населення)¹⁰¹. Природно, що основними районами їхнього розселення були сусідні або близькі до Польщі Волинська, Подільська, Городненська, Київська губернії. Зокрема, відсоток поляків від усього населення Городненської губернії складав 12,5, Волинської – 6,1, Буковини – 5,9, Подільської губернії – 2,3.

«Четвертим щодо числа неукраїнським народом на Україні, – за оцінкою доктора Мирона Кордуби, – є німці, котрих налічуємо 871,270 душ, значить 1,9% цілого населення України. Вони також не живуть ніде масово, лишень розкинені по різних закутинах території»¹⁰². Понад 1/4 всього німецького населення в етнографічних межах України зосередилося у Волинській губернії, 1/5 – у Херсонській, 1/7 – в Катеринославській губерніях.

¹⁰⁰ Kordouba Miron. Le territoire et la population de l'Ukraine: contribution géographique et statistique. Berne: R. Suter. 1919. С. 105, 107.

¹⁰¹ Там само. С. 111.

¹⁰² Кордуба Мирон. Територія і населення України. Відень. Вид-во «Вістника політики, літератури й життя». 1918. С. 16.

Далі слідує Таврійська, Бессарабська губернії, Галичина, Область Війська Донського, Буковина.

Головними регіонами розселення волохів, що цілком зрозуміло, є Бессарабська та Херсонська губернії. Саме тут сконцентровано 3/5 всього волоського населення «етнографічної України». Ще близько 15% їх проживають у Подільській губернії та на Буковині.

Серед менш чисельних народів «на цілім просторі нашої території» вчений відзначав маляр, черкесів, татар, турків, словаків та білорусів.

Отже, доктором Мироном Кордубою проведене фундаментальне географічне дослідження української етнічної території початку ХХ століття, що дозволило йому:

1) чітко окреслити українську суцільну етнічну територію та українські етнічні острови поза межами цієї території;

2) визначити та оконтурити ареали з переважаючим неукраїнським населенням у межах української суцільної етнічної території;

3) глибоко вивчити чисельність та етнічний склад населення в етнографічних межах України;

4) проаналізувати його густоту та з'ясувати основні закономірності розміщення населення у розрізі 223 повітів, країв, губерній та комітатів «етнографічної України».

Наукові географічні результати, отримані Мироном Кордубою, таким чином, значною мірою працювали на розв'язання злободенних завдань, поставлених ще у 1893 р. доктором Григорієм Величком – «щоби змощити національну свідомість, впевнившись, які реальні завдатки до розвою має Русь-Україна. Безперечно инакше дивитися в будучність»¹⁰³.

¹⁰³ Величко Г. Деякі замітки до етнографічної карти Руси-України. Діло. Львів. 1893. Ч. 52 (6 (18) березня). С. 1.

«Територія і населення Радянської України»

Однією з класично географічних праць доктора Мирона Кордуби є «Територія і населення Радянської України», що була опублікована в «Народнім ілюстрованим календарі Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927» у Львові і яка є, по суті, продовженням його дослідження «Територія і населення України» (1918 р.)¹⁰⁴.

Робота вченого (як видно вже і з її назви) складається з двох частин: перша – присвячена формуванню адміністративно-територіального устрою країни з розробленою Мироном Кордубою відповідною «Адміністративною картою Української Соціалістичної Радянської Республіки» (див. с. 37-39); друга – ґрунтовно оцінює чисельність, національний склад та розселення населення України за маловідомими сучасним дослідникам матеріалами «всесоюзної загальної переписі населення 1920 р.», «міської переписі 1923 р.» та «зладженого описання населення районів» 1924 р. згідно з наказом Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (див. с. 40-44).

У *першій частині* своєї праці Мирон Кордуба відзначає, що початком формування адміністративно-територіального устрою Радянської України стали шість цілих губерній давньої Російської імперії, а саме: Подільська, Київська, Херсонська, Катеринославська, Полтавська, Харківська. Ще три губернії – східна частина Волинської, північна частина Таврійської (без Кримського півострова) та Чернігівська (без Мглинського, Новозибківського, Стародубського та Суражського уїздів (повітів), увійшли до складу республіки значною

¹⁰⁴ Кордуба М. Територія і населення Радянської України. Народній ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927. Річник 49. Львів. 1926. С. 37-44.

мірою. Нарешті, з Облaсті Війська Донського до України був віднесений Таганріжський повіт.

З названих територій спочатку було виділено 12 губерній (обмежимось, за невеликим винятком, лише їх переліком): Волинську, Київську, Подільську, Одеську (до якої було передано Балтський повіт Подільської губернії), Катеринославську, Михайлівську (східна Херсонщина), Запоріжську, Кременчуцьку, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Донецьку¹⁰⁵.

Однак уже в 1923 р. постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету губернії і повіти скасовувались, натомість було створено 53 округи (замість 102 повітів) та 706 районів (замість 1989 волостей)¹⁰⁶. Підставою для такого реформування «адміністраційного ладу», як вказує доктор Мирон Кордуба, було «т. зв. економічне районування». Для Волині, Чернігівщини, Полтавщини, частково для Київщини за основу такого районування бралися сільськогосподарські передумови та «географічно-історичні прикмети», для Поділля, Харківщини та Одещини – «моменти торговельного і культурного тяготіння», в той час як у південно-східній частині України вирішальними були «промислові справи»¹⁰⁷.

Округи як основна адміністративна одиниця в Радянській Україні з приблизно 500 тис. жителів уподібнювались французьким департаментам чи пруським урядовим округам. У свою чергу основою округів ставали райони з 30 тис. населенням, утворені на базі 2-3 колишніх волостей.

¹⁰⁵ Кордуба М. Територія і населення Радянської України. Народній ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927. Річник 49. Львів. 1926. С. 37.

¹⁰⁶ Заставний Ф.Д. Географія України. Львів: Світ. 1990. С. 241.

¹⁰⁷ Кордуба М. Територія і населення Радянської України. Народній ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927. Річник 49. Львів. 1926. С. 48.

Доктор Мирон Кордуба в межах відомих колишніх губерній відзначає найхарактерніші особливості новоутворених округ.

Так, у *Волинській губернії* сформовані три округи:

– північна – з осередком у Коростені. Тут піскові і болотністі ґрунти, у посівах переважає гречка та жито, густина населення – 29 осіб на «квадратову верству»;

– центральна – з осередком у Житомирі. Супіщані ґрунти, посіви вівса та жита, густина населення – 69 осіб на «квадратову верству»;

– південна – осередок у Шепетівці. Чорноземні та суглинисті ґрунти, посіви ячменю та жита, 78 душ на «квадратову верству».

У трьох округах краю – 39 районів.

Подільська губернія має «доволі одноманітну територію» як з точки зору природних умов і ресурсів, так і з огляду «на господарські відносини». Саме тому утворені 6 округ тяжіють до найзначніших міських осередків, а саме: Вінниці, Кам'янця-Подільського, Проскурова, Могилева, Тульчина та Гайсина. Районів тут 93.

Основою для поділу *Одеської губернії* на округи, як стверджує доктор Мирон Кордуба, були «спосіб користування землею, роди сільськогосподарських культур, відсотки промислового населення» та «намагання зберегти давні границі повітів»¹⁰⁸. Установлено п'ять округ: Одеська, Першомайська (давній Ольвіопіль), Зіновівська, Миколаївська та Херсонська.

Підставою для розмежування *Чернигівської губернії* на п'ять округ стала «система обороту виробленими продуктами». Осередками округ визначені: Чернигів, Новгород-Сіверський, Сновська, Нежин, Конотіп. Районів усього 58.

¹⁰⁸ Кордуба М. Територія і населення Радянської України. Народний ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927. Річник 49. Львів. 1926. С. 38.

Поділ *Київської губернії* на округи здійснено, за Мироном Кордубою, «на основі економічного тяготіння». Центри округ – Київ, Біла Церква, Бердичів, Умань, Корсунь (округу названо Шевченківською) та Черкаси. Районів – 111.

Осередками округ у *Полтавській губернії* обгрунтовані Полтава, Кременчук, Золотоноша, Прилуки, Ромен, Лубні та Красноград (колишній Константиноград). Всього – 84 райони.

Особлива увага авторами економічного районування та адміністративно-територіального реформування Радянської України була приділена *Харківській губернії*. Поділ її на округи враховував і «розвій фабричного промислу, торгівлі, лучби та кооперативних спілок», і «відносини в сільському господарстві». Як наслідок – 5 округ з осередками: Харків, Суми, Охтирка, Купянка та Ізюм. Районів – 77¹⁰⁹.

Дуже цікавою з географічної точки зору є *Катеринославська губернія*, де взаємодіють якісно відмінні між собою промислова та рільнича частини. Промисловою частину формують три округи: Криворізька (рудна), Катеринославська (металургійна) та Запорізька (обробка металів).

Рільнича північна частина має центрами округ Олександрію та Павлоград. Південна частина губернії – ще дві округи з осередками у Мелітополі та Бердянську. Районів – 87.

У *Донецькій губернії*, де східні райони відійшли до Росії, – тому лише 5 округ з осередками: Сталин (колишня Юзівка), Артемівськ (колишній Бахмут), Старобільськ, Луганськ та на півдні – Маріюпіль.

¹⁰⁹ Кордуба М. Територія і населення Радянської України. Народній ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927. Річник 49. Львів. 1926. С. 39.

«Для політичних цілей», як відзначає доктор Мирон Кордуба, у кінці 1924 р. на території України було утворено також окрему Автономну Молдавську Соціалістичну Радянську Республіку, до якої прилучено окремі райони Одеської і Балтської округ Одеської губернії та Тульчинську округу Подільської губернії.

Розпочинаючи дослідження географії населення Радянської України у *другій частині* своєї праці, доктор Мирон Кордуба вказує на недостатню достовірність наявної інформаційної бази проведених у 1920 р., 1923 р. переписів населення та опису районів республіки у 1924 р. У зв'язку з цим особливу цінність для вченого мали праця Н. А. Черлунчакевича «Национальный состав Советской Украины». Харьков, 1925 та 80 випусків «Статистики України» (публікації Центрального Статистичного Управління)¹¹⁰.

Отже, чисельність населення Радянської України становила 27,243 млн осіб. Для порівняння: Польщі – 27,177 млн душ (з яких українців – більше 6 млн). Це свідчить про значно меншу густоту населення в Радянській Україні, ніж у польській державі.

Вчений звертає увагу на вкрай незначний відсоток міського населення в Україні, де він становить 11,5%, а за даними 1923 р. – 18,6%, у той час як у Польщі цей показник на рівні 25%, Франції та Німеччині – близько 50%, Англії чи США – значно більше 50%¹¹¹. Серед великих міст (з населенням понад 100 тис. осіб) Мирон Кордуба називає Одесу (427,8 тис. душ, а за даними міського перепису 1923 р. – 324 тис. душ), Київ – відповідно – 400,7 тис. осіб і 425,9 тис. осіб, Харків – 269,9 і

¹¹⁰ Кордуба М. Територія і населення Радянської України. Народний ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927. Річник 49. Львів. 1926. С. 40.

¹¹¹ Там само.

321,6 тис. осіб, Катеринослав – 162,97 і 129,4 тис. осіб, Миколаїв – 108,8 тис. осіб.

Міста з населенням від 50 до 100 тис. мешканців є середніми за величиною. Їх у Радянській Україні на початку 20-х років ХХ ст. було лише сім: Полтава (87,5 тис. осіб), Зіновівськ (Єлисаветгород), Херсон, Житомир, Кременчук, Вінниця та Запоріжжя (Олександрівськ) (50,0 тис. осіб).

Доктор Мирон Кордуба відзначає різке скорочення населення міст Радянської України (в середньому на 1/3) порівнянно з передвоєнним (перед світовою війною) часом.

Проаналізувавши процеси урбанізації в Радянській Україні, вчений скрупульозно досліджує національний склад населення республіки. Цьому питанню присвячено майже половину текстового обсягу праці доктора Мирона Кордуби.

Українців у Радянській Україні проживає 22,22 млн осіб або 81,6% (4/5) від усього населення. «Значить, – стверджує дослідник, – Радянську Україну треба вважати за суто національну державу. Найчисельнішими з національного боку є Київщина (99,3% українців), Полтавщина (98,4%), Чернігівщина (96,5%), Поділля (94,1%). Деякі округи в цих губерніях, як Шевченківська в Київській, Полтавська, Золотоніська, Кременчуцька, Лубенська і Прилуцька в Полтавській, Чернігівська і Ніженська в Чернігівській виказують цілих 100% українського населення»¹¹².

У той же час на Донеччині – «найбільша примішка чужих народів». Українців там лише 55,2%.

¹¹² Кордуба М. Територія і населення Радянської України. Народний ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927. Річник 49. Львів. 1926. С. 41.

Доктор Мирон Кордуба, констатує той факт, що по великих, та й по середніх містах України «український елемент» представлений ще у незначній кількості, з'ясовує основні причини такого стану. На його думку, це пов'язано: по-перше, з чисельними єврейськими громадами, що селяться переважно у містах; по-друге, зі столітньою русифікацією як політикою царської Росії; по-третє, «чужинецький елемент» тягнеться до міст як осередків торгівлі та промислу, що характерно для всіх держав та народів світу.

Ось чому українців у Харкові – столиці України – лише близько 21%, у Миколаєві – 15%, Києві – 13%, Катеринославі – близько 5%, Одесі – близько 3%¹¹³. Частка українців у середніх містах змінюється від 3/5 – у Полтаві, 2/5 – у Херсоні до 1/3 – у Вінниці, Запоріжжі та Кременчуку.

Серед «чужих народів» у Радянській Україні найчисельнішими є росіяни, яких близько 2 млн осіб або 7% від усього населення. Основні ареали їхнього розселення – великі та середні міста. Серед сільських колонізацій виділяються, як стверджує Мирон Кордуба, дві смуги: 1) на пограниччі між Україною та Росією; 2) вздовж Чорноморського та Азовського побережжя.

Євреїв у Радянській Україні близько 1,3 млн осіб (4,6% від усього населення). Як правило, всі вони проживають у містах та містечках. Характерною особливістю розселення євреїв є зменшення їхньої чисельності із заходу на схід та з півночі на південь України. Мирон Кордуба відзначає, що вісь від Сум – Полтави – Катеринослава – Запоріжжя є характерною, визначальною лінією, яка розмежовує райони зі значною та невеликою

¹¹³ Кордуба М. Територія і населення Радянської України. Народний ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927. Річник 49. Львів. 1926. С. 41.

густотою єврейського населення міст України. Вчений розкриває по п'яти великих містах республіки частку євреїв серед всього населення: Катеринослав (близько 45%), Одеса (близько 44%), Київ (32%), Миколаїв (29%), Харків (близько 21%)¹¹⁴.

Німці за загальною чисельністю були четвертим народом Радянської України (близько 320 тис. осіб). Як правило, вони заклали як колоністи свої зразкові господарства у причорноморських степах, а також окремими ареалами розселилися в районах Одеської, Катеринославської та Донецької губерній. Відсоток німецького населення падає від Одеської округи (близько 1/10 від усіх мешканців), Маріупільської, Миколаївської, Мелітопольської, Запоріжської до Бердянської та Сталинської округи (менше 4%)¹¹⁵.

Близько 1%, а саме – 239 тис. осіб проживали у Радянській Україні молдаване з румунами. Райони їхнього розселення – Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка (де їх 34,3% від усього населення), Першомайська і Зіновівська округи Одещини та Олександрійська округа Катеринославщини.

На шостому місці між народами республіки слідує поляки (близько 223 тис. осіб). Їх менше 1% від усього населення Радянської України. Це насамперед пов'язано з прилученням до Польщі західноукраїнських земель згідно з березневим (1921 р.) Ризьким польсько-радянським договором. На цих землях в окремих округах частка поляків серед усього населення була значно вищою, як, наприклад, у Житомирській окрузі, де вона сягала 6%, а у Коростенській – близько 5%.

¹¹⁴ Кордуба М. Територія і населення Радянської України. Народній ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927. Річник 49. Львів. 1926. С. 43.

¹¹⁵ Там само.

Менше піввідсотка від усього населення Радянської України належить грекам та болгарам. Правда, в окремих округах, як-от у Маріупільському, греків було більше, ніж 1/4 серед народів республіки. У той же час «головним осідком болгарів є Бердянська округа», де їх майже 1/7 від усіх жителів краю¹¹⁶.

Головні висновки, що випливають з проведеного доктором Мироном Кордубою дослідження, такі:

1. Розкриті початкові передумови та висвітлені основні результати процесу становлення, формування адміністративно-територіального устрою у перші роки більшовицької влади в Радянській Україні.

2. Оцінена чисельність населення республіки загалом та міського населення зокрема на початку двадцятих років ХХ ст.

3. Розглянуто національний склад населення Радянської України, з'ясовані географічні особливості розселення основних народів республіки.

Отже, як бачимо з вищевикладеного, Мирон Кордуба глибоко вірив і був переконаний у розквіті, кращому майбутньому України, свого «великого українського народу», «який має свою окрему традицію, свою прегарну власну мову та свої питомі звичаї і обичаї»¹¹⁷.

¹¹⁶ Кордуба М. Територія і населення Радянської України. Народний ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927. Річник 49. Львів. 1926. С. 44.

¹¹⁷ Кордуба М. Хто ми є? Про українську народність, державу і мову. Чернівці: Друк. Т-ва «Руської Ради». 1911. С. 45.

ІІІ. ЕКОНОМІКО- ТА ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ КРАЄ- І КРАЇНОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Професор Мирон Кордуба надзвичайно багато уваги приділяв розгляду економіко- та політико-географічних крає- і країнознавчих питань. Серед них і проблеми суспільно-географічної регіоналістики, типово краєзнавчі дослідження, розвиток та зміни державних, етнічних та адміністративних кордонів України, політико-географічні студії, «старі й нові держави» світу.

«Науку географії починаємо від пізнання найближчого оточення» (М. Кордуба) – повіту, краю, країн та держав.

1. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА «ПІВНІЧНО-ЗАХІДНА УКРАЇНА»

Однією з чи не найголовніших класично географічних комплексних праць доктора Мирона Кордуби є його «Північно-західна Україна», що впродовж дев'яти місяців 1917 року друкувалася у віденському «Вістнику Союзу визволення України» (з 19 березня (число 12) до 4 листопада (число 45), а потім вийшла у світ окремим виданням¹.

Важливість і своєчасність з'яви цього твору сам автор чітко окреслює у Висновках до «Північно-західної України»: «Область, котру ми тут розглянули, є від трьох літ тереном теперішньої світової війни, де бойова лінія пересуваєть ся то вперед, то взад. Ся область була

¹ Кордуба М. Північно-західна Україна. 1. Географічний огляд // Вістник Союзу визволення України. 1917. 19 берез. (чис. 12). С. 182-183.

вже почасти предметом відомого акту осередніх держав з 5-го падолиста 1916 р. й буде безперечно також предметом торгів на мировім конгресі. Се відчувають дуже добре наші сусіди Поляки й засипують книжний ринок ріжними агітаційними брошурами, ...що з тих земель одні (як Холмщина й Підляше) споконвіку польські, інші (як східна Галичина) напів польські, ще інші (Полісе, Волинь) гравітують до Польщі... Супроти тої прояви безприкладного імперіялізму з боку ще незовсім відбудованої польської держави й супроти карколомних прийомів блахманення читаючої публіки ми уважали своїм обов'язком подати жмут річевих фактичних даних, які без помочи бенгальського вогню ярко вияснюють справу»².

Згаданий Мироном Кордубою Акт 5 листопада 1916 року, як відомо, легітимізував проблему відбудови польської державності, становлячи серйозну загрозу поділу Галичини за етнічним принципом і майбутній післявоєнній автономії українських земель у складі Австро-Угорської монархії, на яку сподівалися українські політики краю.

Отже, головне завдання, яке ставив перед собою Мирон Кордуба у праці «Північно-західна Україна», – на основі об'єктивних, неспростовних «наведених дат і фактів» довести схожість, спорідненість чотирьох географічних областей краю – «Розточа, Волині, Підляша й Поліся» зі Східною Галичиною та з іншими українськими областями, що зумовлюються їхніми тісними географічними, історичними, культурними та економічними зв'язками (зносинами).

Для реалізації визначеної мети своєї праці Мирон Кордуба продумує її чітку, логічно послідовну структу-

² Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 87.

ру. Пропонуються сім розділів: 1. Географічний огляд. 2. Історична минувшина. 3. Національні відносини. 4. Освіта. 5. Рільництво й годівля домашніх звірят. 6. Промисл. 7. Торговля. Завершують дослідження «Висліди» та «Карта Північно-західної України»³.

* * *

Надзвичайно важливим моментом у «Географічно-му огляді» є обґрунтування меж досліджуваного регіону. До Північно-західної України, на думку Мирона Кордуби, варто включити Холмську та Волинську губернії, південну частину Городненської і південно-західну частину Минської. Вони охоплюють такі чотири тектонічно-морфологічні області, як: Розточе, Волинську плиту, Підляше і Полісе⁴.

Розточе (нинішня назва – Розточчя) або Львівсько-люблинський хребет є вузьким горбистим пасмом між долинами Сяну – Висли (на заході) і Західним Бугом (на сході). Висоти – 400-300 метрів. Південна частина Розточе вкрита лесом, а тому має родючіші ґрунти, ніж північні райони з «пісковими видами». Переважають листяно-соснові ліси, «підмоклі луги й торфовища вздовж потоків і Буга»⁵.

На схід від Розточе простягається Волинська плита. За Мироном Кордубою, плита поширюється на схід аж до Тетерева, на півдні вона впирається у Подільську плиту, а на півночі непомітно переходить в Полісе. «Краєвид Волинської плити, – поетично описує М. Кордуба, – доволі одноманітний: плоска горбовина, коло 250 м. висоти, поперерізувана широкими, забагненими

³ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 90.

⁴ Там само. С. 3.

⁵ Там само. С. 4.

долинами рік. Найінтересніша частина Волині – се, так сказати – б, хребет цілої плити, полоса між Стиром і Гориню. Тут плита піднімаєть ся найвище; в південній часті, коло Кременця, горби доходять до висоти понад 400 м. і, спадаючи стрімкими збочами у вузькі яруги, викликають вражіння живописної підгірської країни»⁶.

Північніше Холму і аж до рубця Білоруської плити в околицях Більська (етнографічна межа між українським і білоруським населенням) – безмежна рівнина – Підляше (сучасна назва – Підляшшя). Мирон Кордуба вказує на одноманітність краєвидів, переважання соснових лісів, малоурожайні глинисті і піскові ґрунти, підмоклі пасовища і торфовища, численні озера.

Нарешті, четвертою областю Північно-західної України є Полісе (Полісся). «Се, – образно пише Мирон Кордуба, – найсумніша, найнепривітніша й найбідніша частина цілої української території. Замкнене від півночі Білоруською, від півдня Волинською плитою, творить Полісе багнисту кітловину, найбільшу багновину в Європі, що своїм простором 70 000 км² майже дорівнює Галичині. Колись, у давнину, Полісе було одним величезним озером, що донині залишило за собою в заглибинах менші й більші озерця, а ще й тепер рік-річно в часі снігових розтопів або по довшій слоті розливають ся води Припяти та її притоків і переміняють цілі простори у безкрає озеро»⁷.

На підставі проведеного географічного аналізу дослідник робить узагальнюючий висновок про те, що між розглянутими географічними областями відсутні різкі відмінності у будові та краєвиді. Розточе так само мало відрізняється від Волинської плити, як Підляше

⁶ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союза визволення України. 1917. С. 4.

⁷ Там само. С. 5-6.

від Поліся. Між областями немає чітко визначених кордонів. Долинами рік Турії, Стохода, Стира, Горині та Случа Полісся глибоко вривається у Волинь. «Се дає нам повне право, – стверджує доктор Мирон Кордуба, – уважати всі чотири тут обговорені географічні області: Розточе, Волинь, Підляше й Полісе за спільну, окрему, під багатьома оглядами суцільну північно-західну українську географічну групу»⁸.

Коли ж вести мову про «вищу географічну цілість», з якою за своїми природними умовами найбільше споріднена північно-західна українська географічна група, то, безумовно, вважає вчений, варто «звернути увагу на Галичину». Географічний зв'язок усіх західноукраїнських областей від Карпат і до Поліся є значно більшим, ніж з Білоруською чи Середньоросійською плитами.

Отже, «східна Галичина й північно-західна Україна стоять між собою в географічній звязи й творять разом деяку цілість, одиницю вищого роду на території загально-української географічної провінції», – підсумовує вчений⁹.

* * *

Значну увагу у своїй праці доктор Мирон Кордуба приділяє **історико-географічним питанням**. Його теза: «Як з огляду на морфологічно-тектонічну будову та зверхній вигляд північно-західна Україна становить деяку цілісність, так само і в історичній минувщині вона займала окреме становище серед українських земель»¹⁰ – обґрунтовується докладним описом основних історико-географічних процесів та подій, що відбувалися в

⁸ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 6.

⁹ Там само. С. 7.

¹⁰ Там само.

краї, починаючи з Нестероваго огляду племен і закінчуючи початком XX ст.

Серед перших українських племен, що населяли названу територію, Мирон Кордуба називає Дреговиців, Дулібів, Деревлян. А вже у IX ст. поряд з Київською державою на Волині розвивалася власна держава Дулібів. У другій половині X ст., в часи найбільшого розквіту Київської держави, Північно-західна Україна входить до її складу.

Мирон Кордуба у політико-географічному та економічному розвитку Галичини і Волині особливо відзначає Романа Мстиславовича, «володимирсько-волинського князя, незвичайно талановиту й енергійну людину, одного з найбільш геройських постатей нашої князівської доби. Своїми знаменитими походами на Київ, Половців, Литву та своєю вмілою політикою став зверхником цілої України на захід від Дніпра та зробив Галич загальноукраїнським політичним осередком»¹¹. Велику справу батька продовжив його син – Данило Романович (1201–1264), що став королем Русі, останнім самостійним великим князем київським. Відстоявши свою державу від монголів, здійснив низку вдалих походів на північ у литовські землі. Здобуває Новогрудок, Городно на Німані (нинішня назва Гродно), одружує свого сина Шварна з донькою литовського великого князя Міндовга (Шварно короткий час правив на литовським великокняжім престолі). Холм стає столицею Королівства Русі.

Надзвичайно важливою подією для Північно-західної України та Галичини стало заснування митрополії у Галичі у 1303 р., що територіально зорганізувалась через Володимирсько-Волинську, Перемиську, Холмську,

¹¹ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 10.

Луцьку і Турівсько-Пинську єпископські єпархії. Отже, ці землі єдналися «не тільки політичним, але й церковно-адміністративним узлом»¹².

Після смерті останнього Романовича у 1340 р. землі Королівства Русі впродовж наступних 50 років захопили сусіди: уся Галичина, частина Волині з Белзом і Холмом відійшли до Королівства Польського; більша частина Волині з містами Володимиром і Луцьком – дісталася Великому князівству Литовському. Так тривало до 1569 року, коли було підписано Люблінську унію.

Люблінська унія (Мирон Кордуба замість 1569 р. помилково вказує 1659 р.)¹³ була спрямована насамперед проти українського населення – всі українські землі, що були під литовською державою, відходили до Польщі, що чинила стосовно українців «безмилосердний релігійний і національний гніт». Державний кордон по лінії Сокаль – Броди – Збараж – Хмельниця – Мурава став адміністративною межею між Руським воєводством, з одного боку, та Волинським і Браславським воєводствами, з другого. Ріки Горинь та Случ розділяли Волинське та Київське воєводства. І лише Берестейське воєводство залишилось при Литві.

Спротив латинізації і полонізації по більших західноукраїнських містах, –Мирон Кордуба їх називає: Берестю, Красноставі, Замостю, Володимирі Волинським, Луцьку, Кремянці, Білій, Холмі, з'ява у них церковних братств (особлива роль серед них львівської Ставропігії), «згуртували українське громадянство до самооборони»¹⁴. У цих умовах польські урядовці задумали через церковну унію – злуку католицької церкви з

¹² Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 12.

¹³ Там само. С. 14.

¹⁴ Там само. С. 15.

українською православною під егідою римського папи – прискорити процес переходу українців з православ'я до католицизму. У жовтні 1596 р. постала Берестейська унія. Впродовж XVII–XVIII століть, з гіркотою відзначає Мирон Кордуба, «цілу західну Україну переведено на унію. Собор уніятського духовенства в Замостю, котрий радив під проводом папського нунція Грімальді від 26 серпня до 17 вересня 1720 р., завершив організацію уніятської церкви в західно-українських землях»¹⁵. Проте східний обряд і церковнослов'янська богослужевна мова серед уніатів стали «заборолом проти польонізаційних змагань» і підтримували серед українців почуття національної ідентичності, відмінності від римсько-католицьких поляків.

Доктор Мирон Кордуба ретельно описує зміну державних кордонів – політико-географічних меж між Австрією, Пруссією і Росією в результаті трьох поділів Польщі 1772–1795 років та Наполеонівських воєн. Так, зокрема, «границя австрійської займанщини» у Північно-західній Україні охоплювала південну частину Холмщини з містами Замостє, Грубешів, Білгорай, Томашів, Грабовець і Городно (з 1772 р.), а з 1795 р. до Австрії відійшов залишок Холмщини (так зване південне Підляше). Росія захопила частину Волині і східну частину Полісся, з 1795 р. – решту Полісся. З 1815 р. Холмщина – у Варшавському князівстві, злученому з Росією персональною унією. З червня 1912 р. увійшов у силу закон Державної Думи в Петербурзі про утворення Холмської губернії на землях, заселених українцями (з колишніх частин Люблінської та Седлецької губерній).

Отже, як бачимо, в «Історичній минувщині» Північно-західної України доктор Мирон Кордуба акцентує нашу увагу насамперед на її історичній політичній

¹⁵ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союза визволення України. 1917. С. 17.

географії, оскільки досліджує історичні зміни державних кордонів, територій, столиць, адміністративно-територіального устрою краю.

* * *

Одним з центральних розділів праці Мирона Кордуби «Північно-західна Україна» є третій – «Національні відносини». В основу його написання покладені офіційні матеріали статистичних управлінь Росії, Польщі, Австро-Угорщини, як правило, за 1914 рік¹⁶. Ключовими чисто географічними питаннями «Національних відносин», розкритих автором, є:

- 1) процеси формування польсько-української та білорусько-української етнографічних кордонів, починаючи з IX століття і до двадцятих років XX століття;
- 2) чисельність та густина населення краю у розрізі чотирьох губерній та 19 повітів;
- 3) розподіл населення за віросповіданням;
- 4) національний склад населення краю.

В князівську добу (зокрема в IX ст.) крайньою українською областю на північному заході була Берестейщина, а «граничним містом – Більськ», – зазначає Мирон Кордуба¹⁷. Взятую за основу у своїй праці «Північно-західна Україна», теперішню польсько-українську етнографічну межу вчений визначає так: Страбля над Нарвою – Дорогичин над Західним Бугом – вздовж залізниці Сідлець – Ліда до річки Кржна – далі шляхом з Люблина до Холму – Красностав – середній Вепр (права притока Вісли) – північніше Щебрешина до річки Лада – далі до міста Білгорай – до річки Танви (правої притоки Сяну) – і, нарешті, – до річки Сяну¹⁸.

¹⁶ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 22.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. С. 23.

Що стосується західної частини білорусько-українського етнографічного кордону, то, на думку Мирона Кордуби, у давні часи визначити її доволі складно. Вчений вважав, що так звана Пинщина є «останком давнього українського населення Поліся, витисненого білоруською кольонізацією»¹⁹. Теперішня (станом на початок ХХ ст.) межа проходить від Страблі над Нарвою (як і польсько-українська) – далі на північний схід до витоків Нарви – потім на південний схід по Європейському вододілу – лівій притоці Прип'яті Ясельді до межі з Мінською губернією – на захід від Огінського каналу йде на північ до Вигонівського озера – далі на схід до річки Цни (лівої притоки Прип'яті), а по ній – до Прип'яті – південніше міста Мозиря. Отже, українці у Городненській губернії населяють Більський, Берестейський і Кобринський повіти; у Мінській губернії – Пинський повіт та південну частину Мозирського, що виходить за межі регіону дослідження вченого²⁰.

Відповідно, Північне українське Підляшє або українська частина Городненської губернії (охоплює три повіти), Західне Полісе (південно-західна частина Мінської губернії – один повіт), Холмщина (Холмська губернія у складі восьми повітів) і, зрештою, Історична Волинь (сім повітів), а все разом – Північно-Західна Україна займає територію у 79,3 тис. км² і майже рівна за площею до Галичини (78,5 тис. км²).

Чітко визначившись з межами Північно-західної України, доктор Мирон Кордуба здійснює глибокий економіко-географічний аналіз населення краю: його величини, густоти, релігійного та національного

¹⁹ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 23.

²⁰ Там само. С. 23-25.

складу. Оцінка подається у розрізі чотирьох губерній та 19 повітів. У підсумковому (зведеному) варіанті по губерніях територія, величина та густина населення Північно-західної України, розраховані Мироном Кордубою, представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

**Площа, величина та густина населення
Північно-західної України^{21*}**

Назва	великість, км ²	населення, душ	густина, душ на 1 км ²
Півн. укр. Підляше	13.701·3	715.600	52·2
Західне Полісе	11.866·5	333.600	28·1
Холмщина	13.500·3	1.087.800	80·2
Історична Волинь	40.244·4	2.246.400	51·2
Півн.-зах. Україна	79.312·5	4.383.400	55·3

²¹ * Розділ 3. «Національні відносини» свого твору «Північно-західна Україна», як відомо, Мирон Кордуба вперше опублікував у «Вістнику Союзу визволення України» 15 квітня 1917 р. До друку ж ця частина монографії вченого, як засвідчує його посилання в тексті (Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 36.), була передана не раніше кінця січня 1917 р. Отже, доктор Мирон Кордуба, безумовно, знав про ту страшну трагедію депортації українських мешканців з прадавніх етнічних земель Холмщини і Підляшшя в глибоку Російської імперії, здійснену за розпорядженням військового міністра А. Поліванова у червні 1915 р. Російське командування у зв'язку з масштабним відступом російської армії під натиском австро-німецьких військ вирішило вигнати з втрачених територій місцевих жителів, залишивши супротивнику випалену землю.

Всього з холмсько-підляських земель під час біженства було вигнано 300 тис. українців, повернутися ж до рідних осель змогли лише 180 тис. осіб, тобто 60% (Макар Ю., Макар В. Двічі позбавлені історичної батьківщини, або гірка доля холмсько-підляських українців // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. 2014. Вип. 19. Ч. 1. С. 234-252. (С. 244)).

Як бачимо, історична Волинь за «великістю» території займає більше 1/2 площі всього краю, потім іде Північне українське Підляшє – 17,3% території («простору»), майже стільки ж «простору» – 17% на Холмщині. Найменша «великість» – Західного Поліся (близько 15%).

Загальна чисельність населення Північно-західної України, підрахована доктором Мироном Кордубою, складала 4 млн 328 тис. 800 осіб²². За кількістю населення землі Північно-західної України розмістилися (у порядку спадання) так: Історична Волинь (51%), Холмщина – 25%, Північне українське Підляшє – 16%, Західне Полісе – 8%.

Велику увагу доктор Мирон Кордуба приділяє густоті населення. «Найгустіше заселена, – пише він, – холмська губернія, бо в ній припадає 80,2 душ на кожний км²; ся густина зовсім відповідає густоті сумежних галицьких повітів: равського й сокальського (82 душі на 1 км²). Волинь і українське Підляшє мають менш-більш однакову між собою густоту (55,2 і 52,2 душ на 1 км²); найрідше заселене західне Полісе (28,1 душ на 1 км²), де, як відомо, сама природа землі, багна й піски, не допускають густішого населення»²³.

Територіальна диференціація показника «густина населення» значно істотніша у розрізі окремих повітів. На підставі поданих вченим показників нами складений рангувальний ряд повітів за густотою населення краю (див. рис. 1).

Аналіз оцінкових матеріалів дозволяє дійти таких висновків: 1) з десяти перших за густотою населення повітів сім – з Холмської губернії, а решта – три – з Історичної Волині; 2) серед дев'яти рідкозаселених повітів

²² Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 26.

²³ Там само.

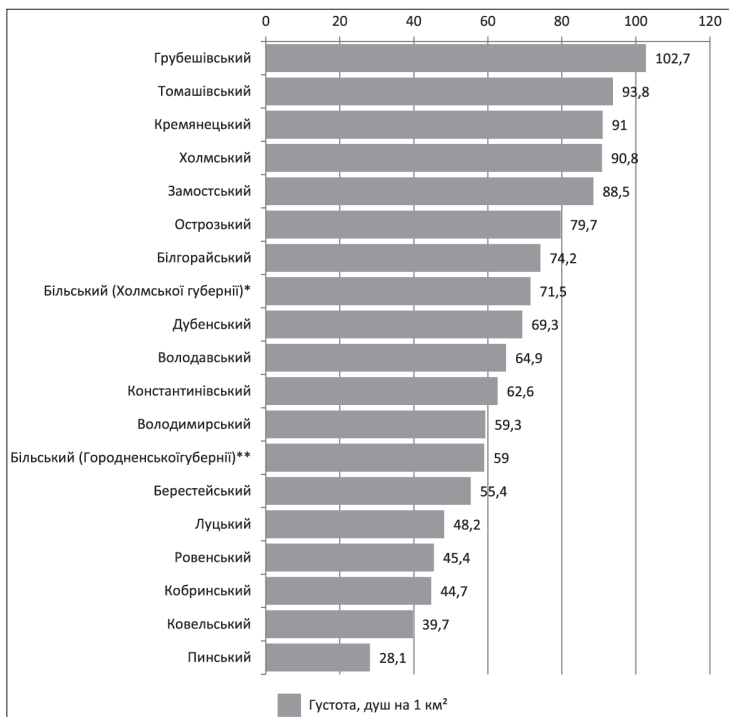

Рис. 2. Густота населення
за повітами Північно-західної України

* Більський повіт Холмської губернії – названий від міста Біла Підляська або Біла (польською Biala Podlaska), що знаходиться на річці Кшні, притоці Західного Бугу. Це центр Південного Підляшшя – українського етнографічного регіону.

** Більський повіт Городненської (Гродненської) губернії – від назви міста Більськ-Підляський або Більськ (польською Bielsk Podlaski)- головний національно-культурний центр українців Підляшшя. Знаходиться прямо на північ від міста Біла Підляська.

– усі повіти української частини Городненської губернії та південно-західної частини Минської губернії; 3) за середнім показником густоти населення по Північно-західній Україні загалом – 55,3 душ на 1 км² – край значно перевищує Європейську Росію (29 душ на 1 км²), а також такі «австрійські коронні краї, як от – Країну (52,8), Далматію (50,3), Тироль (35,4), Зальцбург (30,2), а також Румунію (54,0)»²⁴.

* * *

Доктор Мирон Кордуба ретельно досліджує релігійний простір Північно-західної України. В основу покладені результати головного перепису населення 1897 р. у царській Росії. На підставі поданих даних нами складені рангувальні ряди розподілу населення за віросповіданнями у розрізі повітів по губерніях краю (рис. 3).

Як бачимо, у чотирнадцятох з дев'ятнадцяти повітів Північно-західної України переважають православні. Це, насамперед, райони Історичної Волині, Західного Полісся та Українського Підляшя. Найвищим відсоток православних є у Кобринському, Ковельському, Кременецькому, Дубенському, Пинському, Володимирському та Берестейському повітах (понад 70-83%). Ще у чотирьох повітах – Томашівському, Білгорайському, Більському (Холмщина) та Константинівському – православні є другими за чисельністю після римо-католиків.

У десятих повітах Північно-західної України субдомінантним є юдейське віросповідання (як правило, після православного). Особливо значним є прошарок юдеїв у Більському (Холмщина) – 23,35%, Берестейському (20,94%), Замостському (18,03%), Грубешівському (16,22%), Ровенському (16,12%) повітах.

²⁴ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 27.

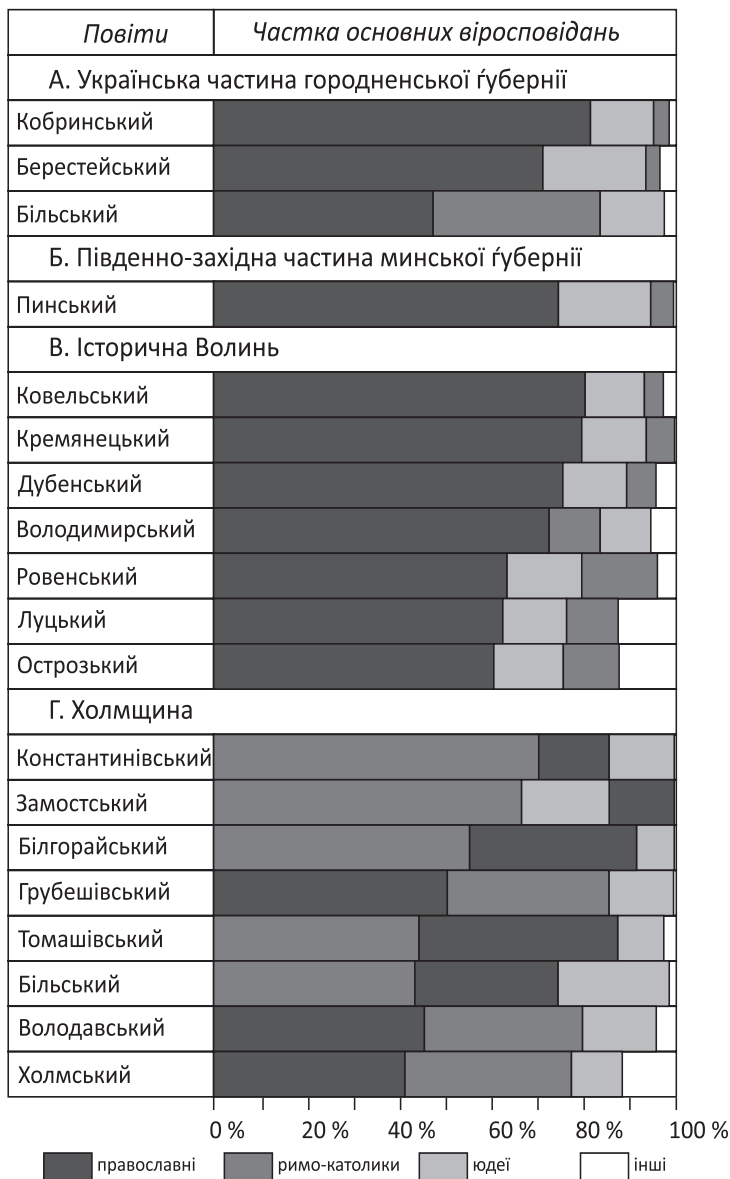

Рис. 3. Розподіл населення Північно-західної України за основними віросповіданнями

Римо-католики є домінантною релігійною конфесією у п'ятьох повітах Холмщини. Перш за все йдеться про Константинівський, Замостський та Білгорайський повіти, у кожному з яких римо-католиків більше 1/2 від усіх віруючих. Ще у п'ятьох повітах Північно-західної України римо-католики за чисельністю є другими після православних (Більський Городненської губернії, Володимирський, Грубешівський, Володавський та Холмський повіти)²⁵.

Доктор Мирон Кордуба, подаючи матеріали з географії релігій краю за повітами у відносних показниках, на жаль, не висвітлює зведеної інформації у розрізі українських частин губерній. Нами здійснений відповідний перерахунок показників релігійності населення, що дозволило отримати такі характеристики (див. табл. 3).

Таблиця 3

**Розподіл населення українських частин
губерній Північно-західної України
за основними віросповіданнями**

Губернії	Основні релігійні групи, %		
	Православні	Римо-католики	Юдеї
Півн. укр. Підляше	68,4	14,0	16,8
Західне Полісе	75,4	4,3	19,4
Холмщина	35,8	45,9	15,2
Історична Волинь	70,7	9,5	13,2
Півн.-зах. Україна	62,0	18,9	14,7

Аналізуючи осереднені дані по українських частинах губерній Північно-західної України, варто від-

²⁵ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 27.

значити, що православні, римо-католики та юдеї разом складають 95,6% від усього населення краю, 4,4% населення відносяться до інших віросповідань та атеїстів.

Православні переважають в усіх українських частинах Північно-західної України, за винятком Холмщини, де домінують римо-католики (45,9%). Після православних, знову ж таки, окрім Холмщини, другою за чисельністю релігійною групою в окремих районах краю є юдеї. Правда, по Північно-західній Україні загалом юдеї дещо поступаються римо-католикам (відповідно 14,7% та 18,9%). Це пов'язано з тим, що на Холмщині проживало майже 500 тис. римо-католиків – найчисельніша релігійна група цієї губернії.

Доктор Мирон Кордуба пояснює, що відносно мале число православних і «безприкладно високі відсотки римо-католиків» у Холмській губернії викликає «ілюзію, немовби то була неукраїнська, а в найліпшій разі мішана польсько-українська територія і польська публіцистика використовує се в тім напрямі»²⁶. Насправді ж це пов'язано з проголошеною у 1905 р. царською Росією так званою «свободою віри», коли православним було дозволено змінити своє віросповідання на будь-яке, але лише не на греко-католицьке (уніатське). «Населення, вірне церкві, з котрою вже здавна жило ся і в котрій вирросло, утікало під опіку латинського духовенства, що тисячами перетягало його до римо-католицизму», – пише М. Кордуба²⁷.

«Тому в інтересі українського народу треба домагати ся, щоб загнаним у латинство уніятам Холмщини й Підляша дано спромогу назад вернути до унії, з котрою вони вже поспіли зрости ся», – вказує вчений на

²⁶ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союза визволення України. 1917. С. 28.

²⁷ Там само.

необхідність та шлях розв'язання однієї з найважливіших проблем краю у релігійній сфері²⁸.

* * *

У якнайтіснішому зв'язку з релігійним перебуває національний склад населення Північно-західної України, його «національні відносини». Їх вивчення доктор Мирон Кордуба проводив на основі «Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года»²⁹ та окремого перепису по новоутворюваній Холмській губернії 1909 р. Вчений надавав перевагу в географічному «огляді національних відносин» «відсотковим» показником, оскільки, на його думку, впродовж такого невеликого 20-річного періоду (від часу першого у Росії перепису населення) будь-які «більші переміни» між окремими народностями «небувалі й немислимі».

Для більшої наочності знову ж таки спробуємо графічно оцінити національний склад населення Північно-західної України за окремими повітами українських частин губерній краю (див. рис. 4).

Як видно з діаграми, у всіх повітах Північно-західної України, за винятком двох – Замостського та Білгорайського, скрізь переважає український люд. У тринадцятьох повітах з дев'ятнадцяти після українців другими за чисельністю є євреї.

Поляки мають більшість у двох вищеназваних повітах, а ще у чотирьох – Більському (Городненська губернія), Грубешівському, Холмському та Томашівському – вони є другими після українців.

²⁸ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союза визволення України. 1917. С. 29.

²⁹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Изд. Центр. Стат. Комитетом М-ва вн. Дел; Под ред. Н.А. Тройницкого. – [СП б.]. 1897–1905.

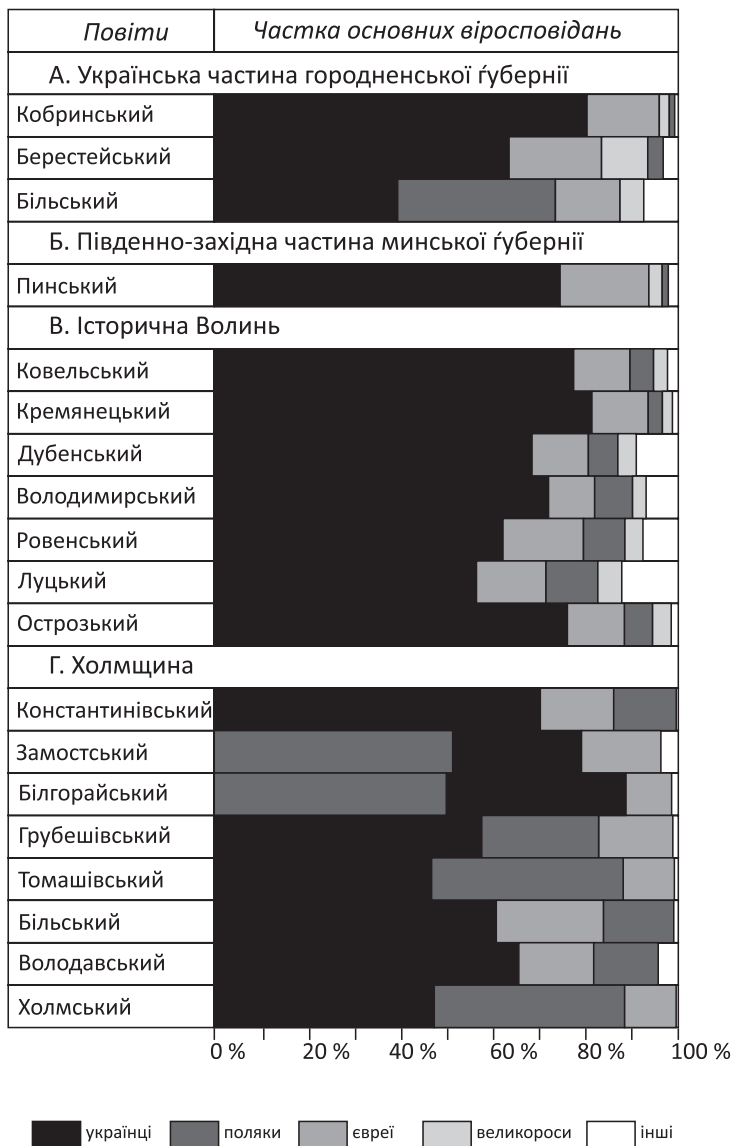

Рис. 4. Національний склад населення Північно-західної України за повітами українських частин губерній

«Тепер, для ліпшого перегляду, – пропонує доктор Мирон Кордуба, – зберім дані про повіти у відомі чотири області. Се дасть нам ось який образ національних відносин³⁰:

На 100 душ населення приходить

Область	Українців	Поляків	Євреїв
Підляше	62,0	12,4	16,7
Західне Полісе	74,3	2,6	19,5
Властива Волинь	70,0	7,0	12,6
Холмщина	51,8	30,0	15,1
Півн.-зах. Україна	64,79	12,78	14,51 ».

Для порівняння – у східній Галичині, за обчисленнями С. Томашівського, українців було 74%, поляків – 12%, євреїв – 12%³¹.

Вчений у своїй праці спростовує закиди чужинців – що, мовляв, українці на своїй землі не є «компактною масою населення, як наприклад, французи у Франції, чи німці у Німеччині». До певної міри правда тут у тім, що українці на своїй землі є поневоленим народом, що зазнає асиміляційних впливів з боку пануючих націй. Воднораз національна статистика в Німеччині зачисляє євреїв до німців, а у Франції євреїв вважають французами. В Австро-Угорщині, зокрема на Буковині, євреїв зараховують до німців, у Галичині – до поляків, на Закарпатті – до угорців, оскільки в цій країні офіційна статистика не визнає євреїв як окрему народність³².

³⁰ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союза визволення України. 1917. С. 32-33.

³¹ Там само. С. 34.

³² Там само.

Відповідно до викладеного вище, якщо застосувати прийнятну центральноевропейську методикою ведення національної статистики і зачисляти євреїв, що проживають на етнографічній українській території, до українців, тоді, підсумовує доктор Мирон Кордуба, «властивий відсоток Українців у західній Україні (83%) підходить зовсім близько до відсотка Поляків у зорганізованім тепер осередніми державами Польським Королівстві в межах державної Конгресівки, котрий виносить 85%»³³.

Отже, доктором Мироном Кордубою виявлені і ретельно проаналізовані особливості географічного розміщення основних етнічних спільнот Північно-Західної України. З'ясовані просторові відмінності у формуванні та розвитку в названій етноконтактній зоні основної – «титульної нації» – важливої частини українського народу, що практично у всіх районах краю складав переважну більшість серед його жителів.

* * *

Однією з характерних особливостей наукових досліджень доктора Мирона Кордуби був підвищений інтерес до **соціально-географічних проблем**. Глибокий аналіз питань географії освіти у його «Північно-західній Україні» (четвертий розділ – с. 35-46) – яскраве тому свідчення³⁴.

Перші школи в давнину в Україні, як відзначає Мирон Кордуба, «повставали при єпископських катедрах», по більших містах існували і приватні школи. Серед єпископських шкіл вчений називає туровську і володимир-волинську, приватні школи були, принаймні, у Галичі, Луцьку, Перемишлі, Белзі. Одним з найбільших

³³ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 35.

³⁴ Там само. С. 35-36.

просвітителів у цей час був єпископ турівський Кирило (1130–1180). Мирон Кордуба, характеризуючи освітню діяльність Кирила Турівського, посилається на відомого російського історика С. Соловйова, який писав: «Читаючи уважно твори Кирила, – не тяжко відкрити в нїм предтечу й земляка ораторів з південно-західної Руси, котрі так довго були у нас майже самотніми взорами. Як стиль Луки Жидяти зраджує Новгородця, так стиль Кирила Турівського вказує на Українця»³⁵.

Серед найважливіших пам'яток української літературної творчості вчений називає **Іпатську літопись**, що включала «Початкову літопись» (Нестора), київську літопись та т. зв. Галицько-Волинську літопись (XIII ст.), литовсько-руські літописи й Густинську літопись³⁶. Відзначається велика роль багатшої православної шляхти, зокрема Григорія Хоткевича із Заблудова на Підляшші, Юрія Слуцького зі Слуцька та особливо Василя-Константина Острозького (Острог на Волині) у закладенні друкарень та організації церковних братств, шкіл, поширенні освіти в краї.

Зі з'явою унії братства, що на початках були в опозиції до церковної ієрархії і розвивали українське шкільництво на широких світських загальноєвропейських засадах, пішли у відстоюванні православної віри на тісний союз з православним духовенством. Як наслідок – «буйний розцвіт полемічної літератури в XVII в., котрий з обох боків, православного й уніятського, дав чимало замітних творів, як от писання Івана Вишенського (зі Судової Вишні в Галичині), Мелетія Смотрицького, Потія, володимирсько-волинського єпископа, але й приглушив розвиток світської науки»³⁷.

³⁵ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 36.

³⁶ Там само. С. 36-37.

³⁷ Там само. С. 39.

Після поділу України за Андрусівським договором 1667 р. між Росією і Польщею українське шкільництво підпало, з одного боку, під «зросійщення», а з другого боку, – під спольщення. Український народ самотужки боровся за розвиток своєї освіти, науки та письменства.

Оцінюючи стан розвитку вищої школи в Північно-західній Україні в десятих роках ХХ ст., доктор Мирон Кордуба з боєм відзначає, що в краї під російським пануванням немає жодного університету чи фахового закладу вищої освіти, а в українській частині Галичини – шість вищих шкіл (з них – один університет). Проте в жодній з цих шістьох шкіл немає української викладової мови.

Серед 35 середніх шкіл Північно-західної України, що перебувала під російським пануванням (тобто одна школа була на 2266 км² та на 125,24 тис. осіб), скрізь, без жодного винятку, викладали «московською мовою». «Українська мова, – писав учений, – не сміє бути хочби й звичайним предметом науки, не то в публичних, але й в приватних школах»³⁸.

Натомість у Галичині, що за площею близька до Північно-західної України, функціонувало 155 середніх шкіл (одна школа – на 506 км² і на 51,84 тис. осіб). Отже, австрійська влада в 2,5 рази більше дбала (у розрахунку на душу населення) про розвиток середнього шкільництва, ніж російський уряд.

Проте і за Австро-Угорщини українська Галичина мала лише 5 державних гімназій з українською викладовою мовою, в усіх інших (за винятком німецької гімназії у Львові) – панувала польська мова. Ось чому українське громадянство було змушене засновувати за свій кошт приватні українські середні школи. Серед

³⁸ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союза визволення України. 1917. С. 41.

таких шкіл з українською мовою викладання у східній Галичині, за дослідженнями Мирона Кордуби, було 6 чоловічих, 2 жіночих гімназії, 1 реальна школа і кілька жіночих ліцеїв та учительських семінарій³⁹.

Характеризуючи географічні особливості «низшого шкільництва» Північно-західної України, вчений відзначає, що найгустіше нижчі школи були розміщені на Холмщині, Підляші, Волині, найрідше – на Поліссі (Пинщині), а в розрахунку на душу населення – найкраще забезпечені школи Підляше, найгірше – Волинь.

Рівень грамотності населення Північно-західної України (21%, серед чоловіків близько 29%, жінок – 13%) приблизно такий же, як по Європейській Росії загалом (дані – на кінець ХІХ ст.). При цьому на Холмщині і в Підляші він перевищує середньоросійські показники, а Полісся і Волинь дещо відстають. Для порівняння МIRON Кордуба подає рівень грамотності у Румунії – 22%, Сербії – 21%, Португалії – 26%, Болгарії – 35%, Іспанії – 36%⁴⁰.

Проте вже у 1910 році у Галичині загалом стан справ у шкільництві значно поліпшився – тут лише близько 41% населення залишалися неграмотними (36% чоловіків і 45% жінок). Серед українців відсоток неграмотних у краї становив 53,4 серед чоловіків і 68,7 – серед жінок. І, на завершення, доктор МIRON Кордуба робить невтішний **висновок**: «Всеж-таки Галичині ще дуже далеко до того рівня народньої освіти, яку бачимо напр. в судетській групі австрійських країв (Чехії, Моравії і Шлезьку), де по даним з 1910 р. було тільки 2,4% неграмотних!»⁴¹.

³⁹ Кордуба МIRON. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союза визволення України. 1917. С. 42.

⁴⁰ Там само. С. 45.

⁴¹ Там само. С. 46.

* * *

Майже четверта частина монографії «Північно-західна Україна» доктора Мирона Кордуби присвячена **географії сільського господарства краю**. Йдеться про її п'ятий розділ «Рільництво й годівля домашніх звірят»^{42*}. Варто одразу ж відзначити високий професіоналізм і глибокий та всебічний географічний аналіз, здійснений автором дослідження. Так, зокрема, лише з переліку основних питань, що характеризують розвиток рільництва, розглянутих доктором Мироном Кордубою, можна пересвідчитись у цьому: зайняті у хліборобстві на 1000 душ населення; структура землекористування; посідачі (власники) землі; вартість землі приватних власників; розподіл «мужицької землі» за величиною господарств (див. табл. 4)^{43*}. Далі ж подається географічна оцінка посівних площ, валових зборів, продуктивності рослинництва, поголів'я основних видів сільськогосподарських тварин Північно-західної України (див. табл. 5 та 6)^{43*}.

Характеристика основних показників розвитку сільського господарства краю постійно супроводжується їх зіставленням з аналогічними даними по сусідніх країнах, Європі загалом. Це є визначальною особливістю методики економіко-географічного аналізу й синтезу доктора Мирона Кордуби. Безсумнівно, зібрані та опрацьовані

⁴² * Мирон Кордуба звертає увагу читача на використані ним літературні джерела: Статистическій ежегодник совѣта съѣздовъ представителей промышленности и торговли на 1913 г. подъ ред. В. И. Шапаро; Fr. Bujak, Galicya, t. III; E. Pistor, Die Volkswirtschaft Österreich-Ungarns; G. Von Schulze-Gâvernitz, Volkswirtschaftliche Studien aus Russland [Кордуба М. Цитована праця, с. 47].

⁴³ * Нами тут узагальнений табличний та текстовий матеріал, поданий Мироном Кордубою, з метою уникнення надмірної деталізації та виявлення найхарактерніших географічних особливостей розвитку сільського господарства Північно-Західної України.

дослідником матеріали є неоціненним надбанням як вітчизняної, так і світової географічної спадщини.

Зупинемось детальніше на виявлених географічних особливостях розвитку рільництва Північно-західної України. Так, кількість зайнятих у хліборобстві, лісництві та рибальстві на 1000 осіб населення найбільшою є у Волинській та Минській губерніях, найменшою у Холмській^{44*}.

Цікаво простежити територіальні відміни у структурі землекористування краю. Як видно з таблиці 4, частка ріллі зростає від Минської, Волинської до Городненської та Холмської губерній. Саме в такій послідовності, що закономірно, падає лісистість регіонів краю. Відмінності у географічному розподілі сіножатей і пасовищ між губерніями відносно незначні (близько 6% між крайніми за величиною показника Минською (13,5%) та Городненською (19,6%) губерніями.

Таблиця 4

Географічні особливості розвитку рільництва Північно-західної України

Основні показники розвитку рільництва	Губернії			
	Городненська	Минська	Волинська	Холмська
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
1. Зайняті у хліборобстві, лісництві і рибальстві на 1000 душ населення, осіб	690	748	749	Люблинська губернія – 670, Сідлецька – 678

⁴⁴ * Холмська губернія, як відомо, була утворена лише у середині 1912 р. з частин Люблинської та Сідлецької губерній. У зв'язку з відсутністю з цієї причини даних М. Кордуба використовував наявну інформацію по Люблинській і Сідлецькій губерніях для характеристики Холмщини.

Продовження таблиці 4

1	2	3	4	5
2. Структура землеко- ристування (%):				Польща
– рілля	39,7	23,5	37,9	55,0
– ліс	23,7	40,2	23,4	20,6
– сіножати й пасо- вища	19,6	13,5	14,5	16,2
– інші роди	4,2	1,9	12,7	3,3
– нежитки (не вико- ристовувані землі)	12,8	20,9	11,5	4,9
3. Посідачі (власники) землі загалом (%):				
– держава і колектив- ні власники	17,0	10,1	11,3	8,1
– «мужицькі надільні землі»	46,3	24,3	39,8	55,5
– різні приватні влас- ники	36,7	65,6	48,9	36,4
У тому числі:				
«Держава і колективні власники» (%):				
– державні землі	65,3	89,0	73,5	?
– удільні землі	25,8	-	8,1	?
– церковні землі	6,0	6,1	14,0	?
– монастирські землі	0,5	0,6	0,6	?
– землі міст	2,4	4,3	2,4	4,6
– інші землі	-	-	1,4	?
«Різні приватні влас- ники» (%):				
– дворяни	73,9	83,6	79,1	?
– духовенство	1,0	0,1	0,3	?

Закінчення таблиці 4

1	2	3	4	5
– купці й почесні горожани	-	6,4	5,6	?
– міщани	14,3	1,2	6,1	?
– «мужики»	10,7	2,9	6,1	25,9
– Інші	0,1	5,8	2,8	-
4. Справжня вартість землі у групі польських приватних власників (окрім євреїв)	8,6	29,2	27,3	34,9
5. Розподіл «мужицької землі» за величиною господарств (% від загальної кількості господарств):				
– менше 1 дес (1,09 га)	2,9	0	0,5	(осереднені дані по Люблинській і Сідлецькій губерніях) 1,64-8,55 га – 73,0
– 1-3 дес (1,09-3,3 га)	0,8	0,9	2,3	
– 3-5 дес (3,3-5,5 га)	0,9	11,4	24,4	
– 5-7 дес (5,5-7,6 га)	1,9	28,3	26,8	
– 7-10 дес (7,6-11 га)	8,4	33,6	23,7	8,3
– більше 10 дес (11 га)	85,1	25,8	22,3	8,5

Досить значними, проте, є регіональні відмінності в організаційній структурі посідачів (землевласників). Особливою строкатістю між губерніями виділяються так звані «мужицькі надільні землі» – землі, що були залишені селянам у користування після селянської реформи 1861 року в Російській імперії. Так, якщо у Минській губернії їх частка серед всіх посідачів складала 24,3%,

то у Волинській – вже 39,8, Городненській – 46,3, а на Холмщині – 55,5%⁴⁵.

Доктор Мирон Кордуба акцентує увагу на такому болючому для української громади питанні, як «національна приналежність земельних власників» у групі приватних посідачів. У ті часи поширювалось твердження, що, мовляв, більше половини приватних земель краю перебуває у «польських руках». Насправді ж, як засвідчують наведені доктором Мироном Кордубою матеріали, у трьох губерніях – Городненській, Минській і Волинській польські посідачі не досягають і 1/3 від усіх приватних власників. І лише у Холмській губернії – близько 35%.

Важливою інформацією для з'ясування еволюції розвитку виробників сільськогосподарської продукції краю є аналіз їхнього територіального розподілу за величиною господарств. Географічні відмінності за цією характеристикою між окремими губерніями є досить значними. Так, зокрема, у Городненській губернії господарства більше 10 десятин (11 га) становили близько 4/5 від їхньої загальної кількості, у Минській губернії доміантними були господарства величиною 7–10 десятин (третина від усіх господарств), на Волині переважали 5–7-десятинні господарства, у той час як на Холмщині 3/4 всіх господарств мали площу від 1,64 до 8,55 га.

Сучасних дослідників географії сільського господарства нашої держави, безумовно, зацікавлять матеріали, проаналізовані Мироном Кордубою, що характеризують посівні площі, валовий збір та урожайність основної «рільничої продукції» Північно-західної України (див. табл. 5). Найбільш урожайними, практично за

⁴⁵ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союза визволення України. 1917. С. 49.

всіма сільськогосподарськими культурами, були повіти Люблинської губернії, за якими йшли райони Сідлецької та Волинської губерній.

Характерною ознакою оцінкових суджень вченого, що яскраво відображало його порівняльно-географічний підхід, було зіставлення даних по краю з відповідними показниками провідних європейських держав. Дослідник констатує «господарську відсталість» Північно-західної України. В австрійських краях, наприклад, урожайність пшениці становила 13,7 ц/га, жита – 13,8 ц/га, ячменю – 14,6 ц/га, в Норвегії ці показники відповідно були на рівні 16,6 ц/га, 15,9 ц/га, 18,1 ц/га, в Німеччині середній збір з 1 га ріллі складав по пшениці 20,7 ц/га, житу – 17,8 ц/га, ячменю – 20,1 ц/га⁴⁶.

Таблиця 5

Територіальні відміни у виробництві основних видів продукції рослинництва («рільничої продукції») Північно-західної України у 1907–1911 роках

«Рільнича продукція»	Губернії					Разом
	Городненська	Минська	Волинська	Люблинська	Сідлецька	
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
	Пшениця					
Посівна площа («засіяний простір»), тис. га	24,5	32,2	275,2	105,0	42,9	479,8

⁴⁶ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 61.

Продовження таблиці 5

1	2	3	4	5	6	7
Валовий збір, тис. ц	216,7	260,4	2725,2	1281,9	471,0	4955,2
Урожайність, ц/га	8,8	8,1	9,9	12,2	10,9	10,4
Жито						
Посівна площа, тис. га	416,8	634,5	625,0	227,8	250,7	2154,8
Валовий збір, тис. ц	3116,9	4236,5	5182,5	2235,3	2168,6	16939,8
Урожайність, ц/га	7,5	6,7	8,3	9,8	8,6	8,0
Ячмінь						
Посівна площа, тис. га	53,2	109,0	185,4	99,0	27,7	475,3
Валовий збір, тис. ц	399,6	845,4	1679,2	1187,2	282,2	4393,6
Урожайність, ц/га	7,5	8,0	9,1	12,0	9,8	9,2
Овес						
Посівна площа, тис. га	182,9	270,1	435,0	170,3	130,8	1189,1
Валовий збір, тис. ц	1244,6	2077,4	3984,1	1662,6	1119,9	10088,6
Урожайність, ц/га	6,8	7,7	9,1	9,8	8,6	8,5
Гречка						
Посівна площа, тис. га	32,7	78,3	131,2	34,0	14,1	290,3
Валовий збір, тис. ц	139,0	339,8	867,5	258,2	91,2	1695,7
Урожайність, ц/га	4,3	4,3	6,6	7,3	6,5	5,9
Бульба						
Посівна площа, тис. га	117,1	196,4	150,7	111,4	107,8	683,4

Закінчення таблиці 5

1	2	3	4	5	6	7
Валовий збір, тис. ц	734,6	1375,8	1158,8	1333,9	1002,4	5605,5
Урожайність, ц/га	62,7	70,1	76,9	119,7	93,0	82,1
	Тютюн					
Посівна пло- ща, тис. га	4,4	-	320,0	-	-	324,4
Валовий збір, тис. ц	87,0	-	3941,6	-	-	4028,6
Урожайність, ц/га	20,0	-	12,3	-	-	12,3

Разом з тим, відзначає вчений, «рільнича продукція північно-західної України покриває запотребування місцевого населення, плодів вистарчає для його виживлення», а за окремими культурами є «надвишка плодів»⁴⁷. Йдеться про пшеницю, жито, ячмінь та гречку. Якщо ж до них додати ще й картоплю як «визначний засіб поживи» українця, то Північно-західна Україна в її етнографічних межах щорічно продукує «більше ніж два мільйони метричних сотнарів кормового збіжжя на вивіз»⁴⁸. Вчений прогнозує, що за умов піднесення освітнього рівня хліборобів, проведення необхідних меліоративних заходів, покращення обробітку ріллі Північно-західна Україна уже в найближчий час могла б уп'ятеро збільшити вивіз кормового збіжжя – до 10 млн ц, а східна Галичина – 7 млн ц⁴⁹.

Тваринництво, або як іменує його Мирон Кордуба, – «годівля домашніх звірят», грає у Північно-західній

⁴⁷ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 63-64.

⁴⁸ Там само. С. 65.

⁴⁹ Там само.

Україні лише «другорядну роль» (див. табл. 6). Впродовж 1907–1911 років поголів'я основних видів сільськогосподарських тварин (за винятком коней) зменшилося. Головна причина – падіння ціни на продукцію тваринництва (наприклад, вовну) та «пошесні недуги». У той же час вчений висловлює сумнів щодо достовірності статистичних даних по свинарству та вівчарству краю, оскільки населення занижувало поголів'я «домашніх звірят», побоюючись відповідного оподаткування з боку властей.

Отже, підбиваючи підсумки географічних досліджень сільського господарства Північно-західної України, проведених Мироном Кордубою, наголошуємо на їх комплексності та глибині аналізу. Основна увага автором звернута на виявлення територіальної диференціації у структурі землекористування краю, оцінці продуктивності та перспектив розвитку рослинництва – головної галузі сільського господарства регіону. Водночас дослідником зроблений невтішний висновок про значну відсталість тваринництва Північно-західної України на загальноєвропейському рівні.

Таблиця 6

Поголів'я основних видів сільськогосподарських тварин Північно-західної України (1907–1913 рр.)

Основні види сільськогосподарських тварин (тис. голів)	Губернії					Разом
	Городненська	Минська	Волинська	Люблинська	Сідлецька	
Коні	226	419	688	222	134	1689
Рогата худоба	554	1094	1130	340	310	3428
Вівці та кози	516	624	673	167	140	2120
Свині	250	484	594	153	67	1548

* * *

Шостий розділ монографії доктора Мирона Кордуби – «Промисл» (1, с. 68-78).

Дослідник розпочинає свій економіко-географічний аналіз з оцінки природних ресурсів промисловості. Його загальний експертний висновок – «Північно-західна Україна дуже бідна мінеральними засобами»⁵⁰.

Серед корисних копалин, що відіграють провідну роль у великій промисловості, доктор Мирон Кордуба називає поклади кам'яного вугілля у Кремянецькому повіті на Волині, залізні руди (бурий залізняк і болотна руда) Полісся. Правда, відзначає вчений, що через великий вміст фосфору ці руди є економічно неефективними для виробництва заліза.

Промислове значення мають, хіба що будівельні матеріали – пісковик, граніт і базальт Ровенського повіту, мрамур та глини у Кремянецькому повіті. Дослідник звертає увагу і на значні ресурси бурштину на Ровенщині.

У промисловості краю станом на 1897 рік було зайнято 82-113 осіб на 1000 душ населення, що значно нижче, ніж, наприклад, у Польщі (154 особи) чи Саксонії, де майже половина працюючих «живе з промислу»⁵¹. У Північно-західній Україні основна частина «промислового» населення була зайнята домашніми та дрібними промислами, ремеслами, а саме: виготовлення виробів з дерева (стельмаший промисел, боднарство, теслярство, столярство); вироби з металів (ковальство та слюсарство); переробка мінеральних субстанцій (гончарство), переробка тваринних продуктів (кожем'яцтво), переробка волокнистих продуктів (ткацтво, виробництво сукна) і т. ін.

⁵⁰ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 68.

⁵¹ Там само.

Для детального аналізу географічних особливостей розвитку промисловості краю у розрізі повітів та губерній доктор Мирон Кордуба скористався матеріалами міністерства торгівлі та промислу Росії за 1900 рік⁵².

Ним зібрана унікальна інформація про кількість промислових підприємств, річний обсяг промислової продукції та її галузеву структуру по кожному з 19 повітів чотирьох губерній Північно-західної України.

У результаті опрацювання опублікованих Мироном Кордубою матеріалів про фабричний промисел краю, нами побудована стовпчаста діаграма, що характеризує річний обсяг промислової продукції підприємств повітів регіону (верхня частина) та кількість промислових підприємств Північно-західної України (нижня частина) (див. рис. 5). Як бачимо, спостерігається певна пряма залежність між обсягом виробленої продукції та кількістю промислових підприємств у повіті.

Провідний за рівнем промислового розвитку в краї – Ровенський повіт, на 39 підприємствах якого зосереджувалось майже 16% усього фабричного промислу Північно-західної України. Другим за обсягом річної промислової продукції був Грубешівський повіт – близько 12% виробництва краю, третім – Пинський – 11,6%. Отже, названі вище три повіти майже на 2/5 визначали промисловий профіль регіону. Серед найбільших виробників промислової продукції доктор Мирон Кордуба виокремлює велику рафінаду сиропу у Вел. Олексині коло Рівна, лісопильню в Оржеві, фабрику сірників, фабрику цвяхів, фабрику стеаринових виробів (всі у самім Пинську), Грубешівський повіт відзначається рільничим промислом⁵³.

⁵² Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 67.

⁵³ Там само. С. 72-77.

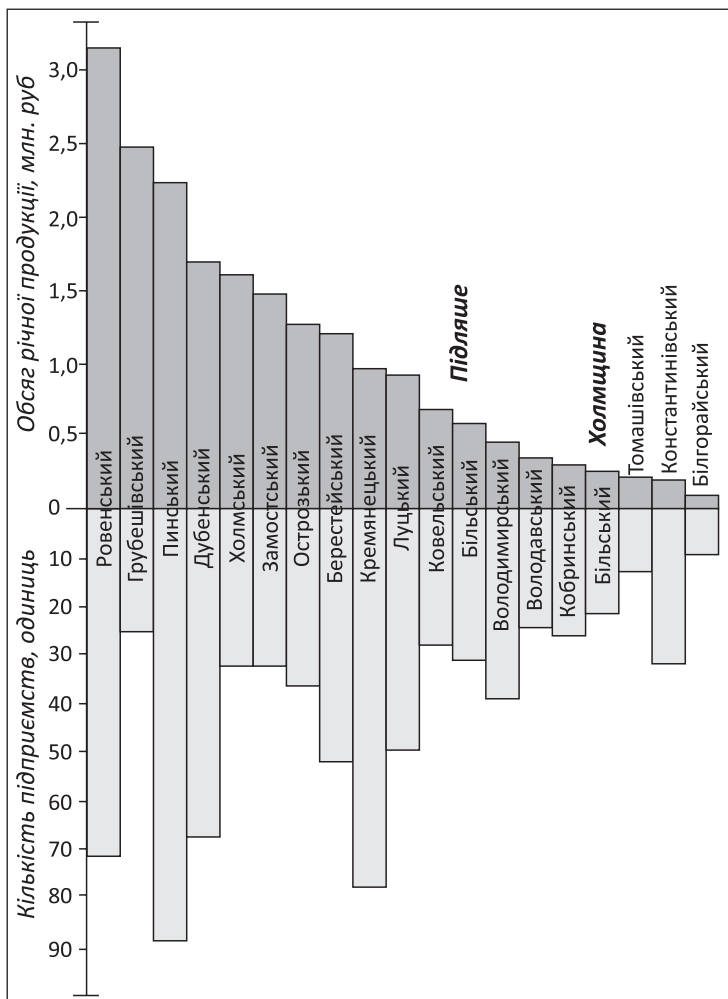

Рис. 5. Річний обсяг промислової продукції та кількість промислових підприємств повітів Північно-західної України

Не менш цікавим і важливим є економіко-географічний аналіз галузевої структури промисловості краю, що ґрунтовно описується дослідником. Нижче подано узагальнений скорочений витяг з наведених вченим даних про фабричний промисл Північно-західної України (див. табл. 7), що характеризує його внутрішню організацію, або, як висловлюється Мирон Кордуба, – «поділ промислу на рубрики».

Таблиця 7

**Галузева структура промислової діяльності
у Північно-західній Україні**

Губернії та повіти	Поділ промислу на галузі («рубрики»),%						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
<i>l</i>	2	3	4	5	6	7	8
А. Підляше (південна частина Городненської губернії)	28,5	8,5	20,9	19,0	9,8	12,3	1,0
Більський	25,0	5,6	26,8	8,9	33,7	–	–
Берестейський	19,5	11,5	19,6	28,8	–	18,8	1,8
Кобринський	68,9	–	14,6	–	–	16,5	–
Б. Полісе (південно-західна частина Минської губернії)	23,2	12,4	23,5	15,1	6,8	15,6	3,4
Пинський	23,2	12,4	23,5	15,1	6,8	15,6	3,4
В. Холмщина	79,4	–	10,1	7,9	0,3	0,6	1,7
Холмський	69,6	–	2,4	22,9	1,1	0,7	3,3
Білгорайський	78,7	–	–	–	–	8,2	13,1
Більський	47,1	–	45,2	2,4	1,3	4,0	–
Володавський	64,3	–	23,3	11,8	–	0,6	–
Грубешівський	98,9	–	0,3	0,5	–	–	0,3
Замостський	69,4	–	23,2	4,2	–	0,6	2,6
Константинівський	84,3	–	–	15,7	–	–	–
Томашівський	66,0	–	31,5	–	–	–	2,5
Г. Історична Волинь	53,2	1,3	34,1	8,9	1,0	1,4	0,1

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
Володимирський	79,9	0,9	18,9	0,3	–	–	–
Дубенський	78,8	1,7	10,5	5,4	–	3,6	–
Ковельський	64,5	0,9	23,7	10,9	–	–	–
Кременецький	59,3	4,6	32,7	1,5	–	1,0	0,9
Луцький	52,6	–	15,7	21,1	10,6	–	–
Острозький	50,5	2,6	15,9	31,0	–	–	–
Ровенський	33,1	–	62,4	2,3	0,4	1,7	0,1
Північно-західна Україна	56,0	2,8	23,4	10,4	2,4	3,9	1,1

До «рубрики I» віднесена переробка харчових продуктів рослинного та тваринного походження (борошно, олія, цукор, тютюн, м'ясо, риба і т. ін.). «Рубрика II» – тваринні нехарчові продукти – мило, шкіра, кістки, пір'я і т. ін. «Рубрика III» – вироби з дерева та лісові промисли. «Рубрика IV» – видобування мінералів та металів і їх переробка. «Рубрика V» – переробка волокнистих субстанцій (вовни, конопель, льону і т. ін.). «Рубрика VI» – виробництво хімічних продуктів (нафти, газу, паперу, фарб, сірників, гуми і т. ін.), «Рубрика VII» – інші промислові виробництва⁵⁴.

Як видно з таблиці 7, основною галуззю промислової діяльності у Північно-західній Україні у 1900 р. була харчова (у її сучасному розумінні) – «рубрика I» (за Миронем Кордубою). Хоча, наприклад, виробництво мила і миючих засобів, що нині відноситься до харчової промисловості, на початку ХХ ст. включалося до «рубрики II» – тваринних нехарчових продуктів.

Харчова промисловість в окремих повітах краю продукувала більше або майже 4/5 усього фабричного

⁵⁴ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 71-72.

промислу (Грубешівський повіт – 98,9%, Константинівський – 84,3%, Володимирський – 79,9%, Дубенський – 78,8%). У той же час у поліських районах частка цієї галузі становила менше 1/4 (див. Берестейський повіт – 19,5% чи Пинський повіт – 23,2%).

Другою за значенням у Північно-західній Україні була лісова і деревообробна промисловість – «рубрика III» (за Мироном Кордубою). Питома вага цього виду промислової діяльності по краю загалом – близько 1/4, на історичній Волині – понад 1/3. У таких повітах, як: Ровенський – підприємства галузі виробляли 62,4% продукції усього фабричного промислу, Більському – 45,2%, Кременецькому – 32,7%, Томашівському – 31,5%.

«Рубрика IV» – видобування мінералів та металів і їх переробка – третій за вагою вид промислової діяльності краю (10,4%). Значно вищими показниками від середньорегіональних відзначалися такі повіти, як Острозький (31,0%), Берестейський (28,8%), Холмський (22,9%), Луцький (21,1%).

Четвертою галуззю промислової діяльності у Північно-західній Україні було виробництво хімічних продуктів. Найбільше розвинувся цей промисел у Берестейському, Кобринському та Пинському повітах.

Інші галузі «фабричного промислу» відіграють загалом у регіоні допоміжну роль, хоча в окремих районах їхнє значення може бути істотним, як, наприклад, «переробка волокнистих субстанцій» у Більському районі Підляше, де ця «V рубрика» охоплює понад 1/3 всіх промислових виробництв.

Завершаючи розгляд «Промислу» Північно-західної України, доктор Мирон Кордуба насамкінець наголошує на таких його характерних особливостях: по-перше, переважанні виключно дрібних промислових підприємств, що мають обсяг річного виробництва близько 27 тис. руб.; по-друге, низькій вартості річної

продукції в розрахунку на душу населення – близько 5 руб., тоді як, наприклад, на Катеринославщині вона сягала 105 руб.⁵⁵.

* * *

Заключний **сьомий розділ** монографії доктора Мирона Кордуби розкриває економіко- та соціально-географічні проблеми розвитку торгівлі Північно-західної України (1, с. 78-87).

Відзначаючи «скупі» природні та соціально-економічні чинники для розвитку «живої» торгівлі в краї, вчений високо оцінює транспортно-географічні передумови його «торговельного руху». Перш за все йдеться про сплавні ріки та водні канали, що утворюють «систему водних шляхів»: Дніпровсько-Бузький та Огінський. Ці канали з'єднують: перший – Дніпро з Віслою, другий – Дніпро з Німаном. Використовувались насамперед для перевезення лісових матеріалів. Надзвичайно важливою є мережа залізниць – лінії Бересте – Москва, Київ – Ковель – Холм – Люблин, Рівне – Сарни – Вільна⁵⁶.

З метою «подрібного перегляду торговельного білянсу» районів Північно-західної України доктор Мирон Кордуба різноманітні предмети торговельного обороту об'єднує у сім груп, як це він робив за аналогією з дослідженням «Промислу». Оскільки чотири з пропонованих семи торговельних груп не збігаються за своїм наповненням з відповідними «рубриками промислу», тому необхідно для подальшого географічного аналізу внести до них використовувані Мироном Кордубою змістові уточнення.

Так, I група охоплює лише продукцію рослинництва; II – лише худобу та продукти тваринного

⁵⁵ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 77.

⁵⁶ Там само. С. 79.

походження; III – лісові матеріали та вироби з деревини; IV – мінеральні продукти та вироби з металу; V – мануфактурні і галантерейні товари; VI – мінеральні води та різні напої; VII група – домашньо-господарська (товари першої необхідності і харчові припаси, фарби, мило, меблі, білизна, папір та книги)⁵⁷. Грошовий обіг не включений до жодної з семи груп.

За поданими доктором Мироном Кордубою матеріалами нами складена діаграма розподілу повітів за обсягом торговельного обороту та кількістю підприємств торгівлі у Північно-західній Україні (див. рис. 6). Як видно з цієї діаграми, Берестейський, Ровенський та Пинський повіти сумарно майже на 2/5 визначають обсяги торговельних операцій усього краю. Тут же зосереджено більше 1/4 всіх підприємств торгівлі регіону. Найслабше розвинутий торговельний рух у Константинівському, Більському (Холмщина) та Білогірському повітах.

Серед губерній за обсягом торговельного обороту виділяється Волинь (42,0% від сумарного показника по Північно-західній Україні), далі – Підляшє (29,5%), Холмщина (21,6%) та Західне Полісє (6,9%)⁵⁸.

Значну увагу доктор Мирон Кордуба приділяє аналізу територіальних відмінностей у «торговельному русі» окремих груп товарів по областях та повітах краю. Йдеться про покомпонентну або внутрішньогалузеву структуру торгівлі Північно-західної України. За даними Мирона Кордуби вона подана в таблиці 8⁵⁹.

Вчений ретельно досліджує географічні особливості розвитку «торговельного руху» по окремих областях та повітах краю.

⁵⁷ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 79.

⁵⁸ Там само. С. 85.

⁵⁹ Там само. С. 80-85.

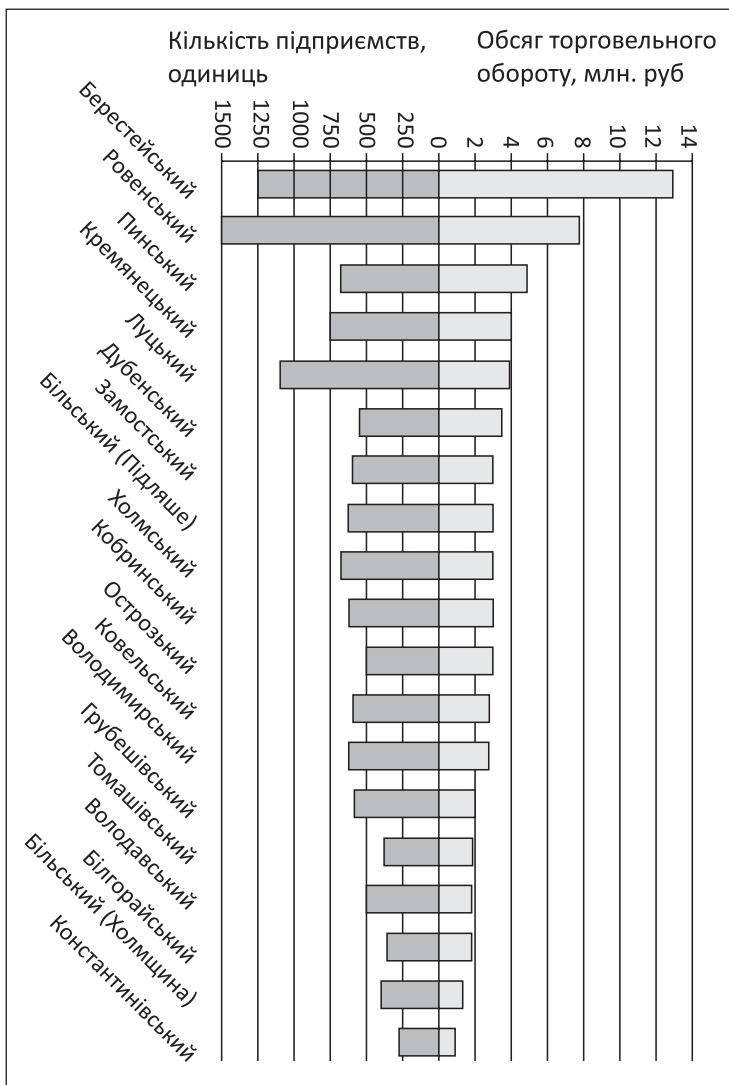

Рис. 6. Обсяг торговельного обороту та кількість підприємств торгівлі повітів Північно-західної України

Так, у Підляші виокремлює Берестейський повіт, що спеціалізувався на торгівлі худобою, шкірою, молочними продуктами (II група – 25,9%).

На Західному Полісі – Пинщина відзначалась торгівлею мануфактурних та галантерейних виробів, торгівлею деревини усіх видів, що через Дніпровсько-Бузький та Огінський канали доставлялись у басейни рік Німана та Висли.

Холмщина характеризувалась дрібною торгівлею домашньо-господарськими товарами, також «найвищий відсоток обороту дає торгівля напівками, головно горівкою»⁶⁰.

Таблиця 8

Покомпонентна (внутрішньогалузева) структура торгівлі Північно-західної України

Губернії та повіти	Поділ промислу на галузі («рубрики»),%						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
<i>1</i>	2	3	4	5	6	7	8
А. Підляше	8,8	19,5	5,2	6,7	14,1	11,8	33,9
Берестейський	10,8	25,9	4,1	7,6	13,0	8,5	30,1
Більський	4,1	6,8	5,5	4,6	20,4	14,8	43,8
Кобринський	4,5	3,2	9,9	4,8	12,1	24,3	41,2
Б. Західне Полісе	4,7	3,1	12,9	5,5	23,2	22,3	28,3
Пинський	4,7	3,1	12,9	5,5	23,2	22,3	28,3
В. Холмщина	12,2	9,1	7,0	8,4	15,8	19,2	28,3
Білгородський	14,6	12,8	16,4	7,4	11,8	14,8	29,2
Більський	3,2	5,9	11,4	4,4	9,6	25,9	39,6
Володавський	3,3	2,5	26,0	7,9	7,7	21,9	30,7
Грубешівський	10,3	4,7	3,6	9,0	26,4	17,4	28,6
Замостський	27,0	5,5	1,9	10,8	16,8	13,5	24,5

⁶⁰ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союза визволення України. 1917. С. 83.

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
Константинівський	4,5	4,6	2,5	2,8	8,5	31,9	45,2
Томашівський	12,8	22,8	1,5	3,7	19,4	18,1	21,7
Холмський	4,9	11,8	2,2	11,4	16,0	23,0	30,7
Г. Волинь	10,9	6,2	2,9	6,8	18,0	24,6	30,6
Володимирський	7,2	3,9	2,9	3,2	10,8	42,6	29,4
Дубенський	11,2	5,9	1,7	6,0	17,0	28,4	29,8
Ковельський	4,3	7,3	0,6	6,2	18,5	28,8	34,3
Кременецький	13,0	6,7	3,3	9,1	13,8	23,1	31,0
Луцький	13,7	4,7	2,4	7,1	15,2	24,7	32,2
Острозький	3,1	4,6	0,2	5,1	16,3	28,5	42,2
Ровенський	14,0	7,7	5,0	7,3	24,6	16,1	25,3
Північно-західна Україна, разом	10,1	10,5	5,1	7,0	16,7	19,7	30,9

На історичній Волині основним торговельним осередком є Рівне. Область зорієнтована на забезпечення торговельних потреб Польщі і лише Кременецький повіт через Радивилів тісніше обмінюється товарами з Австро-Угорщиною.

Доктор Мирон Кордуба, досліджуючи географію торгівлі Північно-західної України, чітко визначає як елементи територіальної структури «торговельного руху» – «торговельні осередки». Серед них перше місце займає Бересте, друге – Рівне і Пинськ, потім ідуть Ковель, Холм, Замостє, Володимир, Дубно, Луцьк, Кременець та Острог⁶¹.

Головний висновок – прогноз вченого щодо подальшого розвитку та «розросту» торгівлі у Північно-західній Україні – «ліпше використання місцевих припасів

⁶¹ Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союзу визволення України. 1917. С. 86.

та поліпшення перевозових засобів через проведення нових залізничних ліній та мурованих шляхів»⁶².

* * *

Короткі, лаконічні «Висліди» доктора Мирона Кордуби є квінтесенцією його блискучої праці, його твору, спрямованого «супроти тої прояви безприкладного імперіялізму з боку ще незовсім відбудованої польської держави й супроти карколомних прийомів блахманення читаючої публики»⁶³.

Поданий вченим «жмут річевих фактичних даних» вияснив справу про те, що:

– Північно-західна Україна у складі чотирьох географічних областей становить частину української географічно-морфологічної провінції, найближче спорідненої зі східною Галичиною і різко відмінною від польської та інших східноєвропейських провінцій;

– Підляше, Холмщина, Полісе і Волинь з давніх-давен і до сьогодення були у тісному зв'язку між собою і з іншими українськими землями, що особливо проявилось у просвітній діяльності, спільній православній вірі, почуттях «спільної національності, різної від польської і московської»⁶⁴.

– Північно-західна Україна об'єднана з українськими землями і економічними зв'язками, спорідненістю господарського життя, 3/4 населення якої є хліборобами з сильно розвиненим домашнім промислом, доставкою на західні ринки продовольства, продуктів лісництва та гірництва й «спровадженням відти фабричних виробів»⁶⁵.

⁶² Кордуба Мирон. Північно-західна Україна. Відень: Накл. Союза визволення України. 1917. С. 86.

⁶³ Там само. С. 87.

⁶⁴ Там само. С. 89.

⁶⁵ Там само.

2. ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК КРАЄЗНАВЕЦЬ І АРХЕОЛОГ

Професор Мирон Кордуба через все своє життя проніс справжню захопленість краєзнавчою наукою. Їй присвячені, безсумнівно, сотні його публікацій. Буковина, Галичина, Холмщина і Підляшшя, Північно-Західна Україна, як і Україна загалом, завжди були в центрі наукових пошуків ученого.

Серед них важливе місце займало географічне краєзнавство, коли Мироном Кордубою досліджувались географічні явища і процеси, загальні закономірності розвитку природи і суспільства в конкретних локальних умовах.

Однією з визначальних праць професора Мирона Кордуби, у якій яскраво проявився його дар краєзнавця-дослідника, була його ґрунтовна розвідка «Т. Шевченко як краєзнавець і археолог», опублікована у VI томі «Повного видання творів: у 16 т.» Тараса Шевченка Українським Науковим Інститутом за ред. П. Зайцева (Варшава; Львів, 1935)⁶⁶.

Свої висновки про глибоку зацікавленість Тараса Шевченка українським краєзнавством Мирон Кордуба обґрунтовує спостереженнями та плановою працею геніального українського поета і художника у виданні «Живописної України» та кількох його дослідницьких експедиціях по Лівобережній Україні у 1844–1846 роках. Навіть перебуваючи в неволі у далеких киргизьких степах, Тарас Шевченко своїми описами та малюнками збагатив світову краєзнавчу науку результатами своїх досліджень у військових експедиціях з

⁶⁶ Кордуба М. Т. Шевченко як краєзнавець і археолог. Шевченко Тарас. Повне видання творів: у 16 т. Укр. Наук. Ін-т. За ред. П. Зайцева. Варшава; Львів. 1935. Т. 6. С. 256-280.

вивчення Аральського моря у 1848–1849 рр. та до гір Кара-Тау, що на півострові Мангишлак у Прикаспії в 1851 р.

На чому ж акцентує увагу Мирон Кордуба, оцінюючи географо-краєзнавчу діяльність Т. Шевченка в Україні у 1844–1846 рр.? На думку вченого, **першим важливим задумом** Тараса Шевченка у цьому напрямі було видання серії офортів, що відтворюють красу української землі, під назвою «Живописна Україна». Планувалося щороку видавати 10-12 малюнків великого формату у 3-4 випусках з пояснювальним текстом. Йшлося, насамперед, про краєвиди України, «прикметні своєю красою»; історико-культурну спадщину; етногеографічні замальовки; зображення подій, «що мали вплив на долю населення того чи іншого краю»⁶⁷. До праці над «Живописною Україною» Т. Шевченко запрошував таких визначних співробітників, як: Йосипа Бодяньського, українського філолога-славіста, фольклориста, письменника; Пантелеймона Куліша – етнограф, мовознавця, видавця; Петра Буткова – професора історії; Андрія Стороженка, варшавського сенатора, публіциста; Михайла Грабовського, що громадив матеріали до публікації «Україна давня і теперішня». У листі до Бодяньського від 29.VI.1844 р. Шевченко пише: «А текст історичеський будете Ви компонувать, бо треба, бачите, по-нашому, або так, як єсть в літописах вірно; а Ви, як щонебудь начитаете так, що можна нарисувать, то зараз мені і розкажіть, а я нарисую»⁶⁸.

Уже в серпні 1844 р. Т. Шевченко вирішує оголосити передплату на серію офортів «Живописна Україна».

⁶⁷ Кордуба М. Т. Шевченко як краєзнавець і археолог. Шевченко Тарас. Повне видання творів: у 16 т. Укр. Наук. Ін-т. За ред. П. Зайцева. Варшава; Львів. 1935. Т. 6. С. 257-258.

⁶⁸ Там само. С. 258.

Про це сповістила «Северная пчела». Знайшов підтримку у тодішнього малоросійського генерал-губернатора М. А. Долгорукова та Чернігівського цивільного губернатора П. І. Гессе, якому в жовтні 1844 р. надіслав такого зворушливого, переповненого синівською любов'ю до України листа: «... Малороссия давно имела и своих композиторов, и живописцев, и поэтов. Чем они увлеклись, забыв свое родное, не знаю; мне кажется, будь родина моя самая бедная, ничтожная на земле, – и тогда бы она мне казалась краше Швейцарии и всех Италій. Те, которые видели однажды нашу Краину, говорят, что желали бы жить и умереть на ее прекраснейших полях. Что же нам сказать, её детям? Должно любить и гордиться своей прекраснейшею матерью. Я, как член ее великого семейства, служу ей ежели не на существенную пользу, то, по крайней мере, на славу имени Украйны»⁶⁹.

В листопаді 1844 р. побачив світ перший випуск альбому офортів «Живописної України», куди увійшли такі малюнки (естампи): «У Києві», «Видубицький монастир у Києві», «Судня рада», «Старости», «Дари в Чигрині 1649 року», «Казка».

Як відзначає Мирон Кордуба, з приватних осіб найактивнішим розповсюджувачем Шевченківського твору стала княжна Варвара Репніна, що закликала автора до витривалості та наполегливості в реалізації його задумів. На жаль, пише Мирон Кордуба: «Українське громадянство поставилося до «Живописної України» зовсім байдуже. Намічені співробітники – так само: ані Бутков, ані Стороженко, ані Грабовський не дали нічого... Куліш просто накинувся на видавця мокрим рядном та

⁶⁹ Український щорічник: Тарас Шевченко. Упоряд. В. Томенко, О. Яремійчук. Київ: ВД «Простір». 2018. С. 291.

засипав його докорами, що без його (Кулішевого) благословення взявся за таке діло»⁷⁰.

Відчуваючи матеріальні нестатки, Тарас Шевченко змушений був призупинити свій проєкт як «першу спробу дати великий альбом, що мав **всєбічно ілюструвати історію культури та побут українського народу**»⁷¹.

Другим географо-краєзнавчим напрямом діяльності Тараса Шевченка у 1845–1846 рр. була його активна участь у роботі Археографічної комісії (Тимчасової комісії для розбору давніх актів), що в кінці 1843 року зорганізувалась у Києві за почином Д. Г. Бібікова – тодішнього генерал-губернатора. За дорученням Археографічної комісії в середині червня 1845 р. Тарас Шевченко, як відомо, виїжджає на Лівобережну Україну. Відвідує Густинський монастир і «рисує тепер Україну... види, які єсть на Україні, чи то історією, чи то красою прикметні; вдруге – як теперішній народ живе, втретє – як він колись жив і що виробляв»⁷². У Полтаві змалював будинок І. Котляревського, Воздвиженський монастир, у с. Шедієве Кобеляцького повіту – «Пейзаж з кам'яними бабами», два рисунки «На Орелі», у селі Василівці виконав рисунок «У Василівці», у с. Андрушах на Переяславщині виконав два пейзажних рисунки. Перебуваючи в околицях Миргорода між річками Хоролом і Псллом виявив більше 40 валів (городищ), сторожеві могили, записував їхні місцеві географічні назви. 10-20 серпня 1845 р. малює пейзаж «У В'юнищі».

Напруженим і результативним в географо-краєзнавчому плані був для Тараса Шевченка і 1846 рік. Так, у

⁷⁰ Кордуба М. Т. Шевченко як краєзнавець і археолог. Шевченко Тарас. Повне видання творів: у 16 т. Укр. Наук. Ін-т. За ред. П. Зайцева. Варшава; Львів. 1935. Т. 6. С. 260-261.

⁷¹ Там само.

⁷² Український щорічник: Тарас Шевченко. Упоряд. В. Томенко, О. Яремійчук. Київ: ВД «Простір». 2018. С. 223.

березні – квітні, перебуваючи у А. І. та І. І. Лизогубів, митець виконує рисунки «Коло Седнева», «В Седневі», «Чумаки серед могил»; у квітні – вересні, будучи у Києві, – «Аскольдова могила», «Васильківський форт у Києві», «Вишгород», «Китаївська пустинь. Троїцька церква», «Київський сад»⁷³.

У червні – липні 1846 р. під час розкопок могили Переп'ят у селі Фастівець Тарас Шевченко змалював «Пейзаж», «Селянин у брилі», «Сільські будівлі», «Коло каші», «Гурт селян та інші начерки», «Парубок з люлькою, голова селянина та хлопець з граблями». У середині жовтня 1846 р. у Почаєві виконав малюнки «Вид на околиці з тераси Почаївської лаври», «Почаївська лавра з півдня», «Почаївська лавра зі сходу», «Собор Почаївської лаври. Внутрішній вигляд»⁷⁴. Перебуваючи на Волині, як пише Мирон Кордуба, Тарас Шевченко здійснив «свіжий і пластичний опис хутора в лісі під Дубном», а Секунь і Вербки, Корець та Звягель з їхніми церквами, руїнами панських палат, змальовані митцем, записані ним народні пісні стали результатом його напруженої географо-краєзнавчої праці на крайньому північному заході України⁷⁵.

17 квітня 1847 року (5 квітня за ст.ст.), як відомо, Тарас Шевченко на Дніпровській переправі у Києві був заарештований і невдовзі засланий в солдати до Оренбурга, де поневірявся аж до серпня 1857 року.

За цей період Тарасові Шевченку вдалося двічі взяти участь у наукових експедиціях: першій, так званій

⁷³ Український щорічник: Тарас Шевченко. Упоряд. В. Томенко, О. Яремійчук. Київ: ВД «Простір». 2018. С. 115.

⁷⁴ Кордуба М. Т. Шевченко як краєзнавець і археолог. Шевченко Тарас. Повне видання творів: у 16 т. Укр. Наук. Ін-т. За ред. П. Зайцева. Варшава; Львів. 1935. Т. 6. С. 268.

⁷⁵ Український щорічник: Тарас Шевченко. Упоряд. В. Томенко, О. Яремійчук. Київ: ВД «Простір». 2018. С. 271-272.

раїмській експедиції по докладному вивченню Аральського моря (11.05.1848 р. – 10.11.1849 р.); другій – Каратауській експедиції (травень – вересень 1851 р.), присвяченій геологічним дослідженням гір Кара-Тау та Ак-Тау. В обох експедиціях Тарас Шевченко «був рисувальником»: змальовував навколишні краєвиди, «переносив гідрографічні зображення на карту».

Мирон Кордуба відзначає, що «краєвиди, що їх намалював Шевченко підчас цієї експедиції та перебуваючи в Новопетрівському форті, вирізняються якоюсь особливою меланхолійністю і чудово передають сумний характер природи тих убогих пустинних східних країн. Відбилася в них перейнята глибоким смутком душа мученика-мистця, а його мистецький талант піднявся на справжню височінь. До найкращих належать Ак-Миш-Тау, Тюк-Карагай, Аулія-Тау, Чир-Калі-Тау, туркменське кладовище, скеля «Монах» і т. інш.⁷⁶».

Підбиваючи підсумки географо-краєзнавчої праці Тараса Шевченка, Мирон Кордуба зосереджує нашу увагу на таких її особливостях:

1) Т. Шевченко «як мистець-пластик» надавав перевагу «вдало зробленому з натури ескізу олівцем» при вивченні природи та людей краю, ніж докладному та довгому опису. На його думку, такий ескіз є більш вартісним, дає значно більше за прості описи окремих місцевостей;

2) Ілюструючи природу того чи іншого краю, Шевченко намагався відобразити і специфічні природні явища, притаманні цій місцевості, як, наприклад, міраж, піщаний буран у пустелі чи пожежу у степу. Ці східні пейзажі, змальовані художником, перебувають до сих пір у розшуку⁷⁷;

⁷⁶ Український щорічник: Тарас Шевченко. Упоряд. В. Томенко, О. Яремійчук. Київ: ВД «Простір». 2018. С. 276.

⁷⁷ Там само. С. 279.

3) Окрім краєвидів, найприкметніших і «найбільш характеристичних для даної околиці», Шевченко всебічно характеризує українську культуру та сучасний побут український побут чи побут мешканців тих країв, де він побував, тобто розкриває у своїх кількесот ескизах та малюнках етногеографічні образи – «краєзнавча вартість яких величезна». «...Брак людей на краєвиді викликає в мені немиле вражіння», – цитує Мирон Кордуба Шевченкові слова з повісті «Нещасний»⁷⁸;

4) Досягнути географо-краєзнавчих вершин «першорядної вартости» Тарас Шевченко, як талановитий митець і геніальний поет, міг «кількома рисами» і «кількома словами», передавши цілу красу місцевості, не перевантажуючи своїх малюнків зайвими подробицями.

Малярські праці Шевченка і для українського, і для світового краєзнавства, завершує Мирон Кордуба, мають величезне значення, величезну вагу.

3. КОРДОНИ ТА МЕЖІ УКРАЇНИ: ДЕРЖАВНІ, ЕТНІЧНІ, АДМІНІСТРАТИВНІ

«Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору» – саме так гласить стаття 1 Закону України «Про державний кордон України» (1991)⁷⁹.

Як відомо, державний кордон визначає межі державних територій. «В правовому і політико-географічному розумінні державна територія, – стверджує М. С. Дністрянський, – це частина земної поверхні, вклю-

⁷⁸ Український щорічник: Тарас Шевченко. Упоряд. В. Томенко, О. Яремійчук. Київ: ВД «Простір». 2018.

⁷⁹ Закон України «Про державний кордон України». Відомості Верховної Ради України. 1992. №2. С. 5.

чаючи суходіл, акваторію, повітряний басейн і земні надра, на які поширюється суверенітет держави, що забезпечується системою державних органів (законодавчих, виконавчих, судових)»⁸⁰. Формування державності на українських землях відбувалося в складних умовах. Кожен історичний період державотворення представлявся певною системою етнополітичних територіальних відносин, пізнання і відображення яких є одним з основних завдань політичної та історичної географії.

Саме тому доктор Мирон Кордуба невтомно впродовж багатьох років приділяв пильну увагу проблемі дослідження кордонів як Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Шипинської землі, Буковини, так і Західно-Української Республіки, УСРР. Про це свідчать такі його праці, як: «Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого» (1906), «Zur Frage über die moldavisch-polnische Grenze in den Jahren 1433–90» (1909), «Територія і населення України» (1918), «Українська національна територія в Галичині і австрійська урядова статистика» (1919), «Договір в Ризі і межі України» (1921), «Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та Долішнім Сяном (з картою) (1925)», «Історична границя між Галицькою державою і Польщею (1930)», «Історія Холмщини й Підляшшя (1941)» та ін.⁸¹.

⁸⁰ Дністрянський М.С. Політична географія України: Текст лекцій. Львів: Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту. 1997. С. 28-29.

⁸¹ Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого. Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). Львів: Виданє Комітету. 1906. С. 158-184.
– Korduba M. Zur Frage über die moldavisch-polnische Grenze in den Jahren 1433–90. Jahres-bericht des K. K. II Staatsgymnasiums Czernowitz. Schuljahr 1909/10. S. 1-8.

Кордони як географічні межі, наприклад, суверенних держав, з одного боку, можуть виступати бар'єрами у взаємовідносинах між окремими країнами, а з другого боку, – вони можуть стати контактними смугами їхнього обопільного, взаємовигідного розвитку. «Справа територіального розмежування поодиноких політичних організацій, яка на області західної Європи розслідувана вже з давня, подекуди із всякою можливою докладністю, не мала великого щастя у дослідників історичної минувшини земель східної її частини», – пише, доводячи важливість питання, доктор Мирон Кордуба у своїй ґрунтовній праці «Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого»⁸².

«Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого»

Ця розвідка вченого є до певної міри типовою серед його досліджень, коли йдеться про проблеми «терито-

– Кордуба М. Територія і населення України. Відень: Вид-во Вістника політики, літератури й життя. 1918. 24 с.

– Кордуба М. Українська національна територія в Галичині і австрійська урядова статистика. Воля. 1919. 2 серп. (чис. 8). С. 3.

– Кордуба М. Договір в Ризі і межі України. Український вістник (Львів). 1921. 6 квіт. (чис. 58).

– Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та Долішнім Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософської секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. С. 159-245 (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923).

– Кордуба М. Історична границя між Галицькою державою і Польщею. Наш прапор: ілюстр. календар-альманах на р. 1930 (Перемишль). 1930. С. 46-51.

– Кордуба М. Історія Холмщини й Підляшшя. Краків: Укр. вид-во. 1941. 128 с.

⁸² Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого. Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). Львів: Видане Комітету. 1906. С. 158-184.

ріального розвою», «територіальних змін», «територіальних відносин» (поняття, якими наскрізь пронизана ця праця) на українських землях, що у вирі політико-географічних процесів потрапили під зверхність більш сильних сусідів-поневолювачів.

Доктор Мирон Кордуба ставить перед собою завдання з'ясувати: які ж саме землі підпали під владу перших молдавських воєвод; як до початку XVI століття змінювався молдавсько-польський кордон? На думку вченого, ці територіальні питання належать до «темних закутин» науки, закутин, які, безумовно, повинні бути досконало вивчені.

Свою політико-географічну розвідку з проблем «територіального розмежування поодиноких політичних організацій» дослідник чітко поділяє на три логічно взаємопов'язані частини-періоди: 1) з другої половини XII століття до 1393–1394 рр.; 2) 1394–1497 рр.; 3) 1498 р. – до смерті Стефана 2 липня 1504 р.

Отже, **перший період** – друга половина XII століття – 1393–1394 роки (втрата Молдавською державою Покуття за господаря Романа I).

Перш ніж підійти до з'ясування географічних меж молдавсько-польського пограниччя, доктор Мирон Кордуба окреслює кордони Галицької держави, до складу якої у другій половині XII та першій половині XIII століття входили Буковина і пізніша Молдавія. Так, ще в першій половині XIII ст. Галицька держава мала на південному заході кордон з Угорщиною по середній течії Золотої Бистриці, у той час як долишне Подністров'я і Попруття були під половецькою зверхністю.

Після монголо-татарської навали східний кордон Галицького князівства йшов поблизу середнього Подністров'я, а з перемогою над татарами великого князя литовського і руського Ольгерда Гедиміновича у

1363 р. Поділля було передано його небогам – братам Коріятовичам.

У цей же час, «зійшовши з семигородських гір, попали Волохи у територію, що стояла під татарською зверхністю, – пише доктор Мирон Кордуба. – Одним таким етапом у територіяльній розвою Молдавії треба вважати окупацію теперішньої полудневої і середньої Буковини по долину р. Серету включно»⁸³. Уже в третій четвертині XIV століття Молдавія зміцнюється і протистоїть таким потужним сусідам, як Угорщина та Польща.

Вчений не погоджується з думками доктора Чоловського та проф. Кайндля про первісну межу між Молдавією та Польщею, яку вони проводили по широкому лісовому масиву на вододілі Серету і Пруту у межах нинішньої Буковини. Адже, по-перше, взагалі залишається невідомим той факт, чи було завойоване на той час галицьке Покуття Казимиром III – королем Польщі та королем Русі? По-друге, «прилучене» до Польщі в ті роки Шипинської землі є «просто неймовірною комбінацією». По-третє, у третій четвертині XIV ст. столицею Молдавії було місто Серет, а тому сумнівно, щоб молдавсько-польський кордон проходив у безпосередній близькості від центру воєводства.

На підставі наявних джерел доктор Мирон Кордуба приходять до висновку, що з середини XIV ст. і до 1393 або 1394 року Покуття – «бодай по верхівя Прута» «пало під зверхність Молдавії». Первісна «границя» між Польщею та Молдавією, на його думку, «йшла менш-більш від верхівя Прута, вздовж сеї ріки аж до місця, в яким Прут повертає на схід; відси на північний схід до

⁸³ Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покуття до смерти Стефана Великого. Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). Львів: Видане Комітету. 1906. С. 161.

93/6.

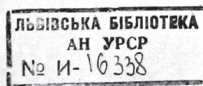
МОЛДАВСЬКО-ПОЛЬСЬКА ГРАНИЦЯ НА ПОКУТЮ ДО СМЕРТИ СТЕФАНА ВЕЛИКОГО.

Справа територіального розмежування поодиноких політичних організмів, яка на області західної Європи розсліджена вже з давна, подекуди із всякою можливою докладністю, не мала великого щастя у дослідників історичної минувшини земель східної її частини. Згадаємо прим. таку важну справу, як границя галицького князівства від Татар, яку аж проф. Грушевський в третім томі своєї „Історії України-Руси“ означив точніше і на більш реальній основі, або неозначені ще досі полудневі і західні границі Болохівщини. До тих темних закутин історичної науки належать також територіальні питання з початків молдавської держави, а саме, які землі попали під владу перших воєводів і як міняла ся молдавсько-польська границя до початку XVI в. Румунські історики займали ся тою справою мало і лише принагідно, обмежуючись здебільшого лише на непідкріплені ближше загальні вислови і здогади. З польського боку пробував д. Чоловський означити бодай первісні границі Молдавії¹⁾, а пізнішим територіальним змінам доперва проф. Кайндль у другім виданю своєї „Історії Буковини“²⁾ присьвятив більшу увагу. І коли для часів давньої Русі вбогість жерел, а особливо недостача грамот, робить розсліди територіальних питань тяжким і мало вдячним завданням, маємо для нашої справи, особливо

¹⁾ Początki Moldawii. Kwartalnik historyczny IV, 258—285 і йогож Sprawy wołoskie w Polsce do r. 1512. Ibidem. V, 569—598.

²⁾ Geschichte der Bukowina. Czernowitz 1903.

1

Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покуттю до смерти Стефана Великого. Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). Львів: Видане Комітету. 1906

Дністра висше устя Стрипи та Дністром у низ. На північно-східнім Покарпатю займало молдавське воєводство Покуте, шипинську землю і області на південь від сеї останньої аж по Карпати»⁸⁴.

Проте вже у 1393 р. молдавський воєвода Роман зазнав поразки в боротьбі з Вітовтом – великим князем литовським, чим скористалися поляки, які перебравли **Покуття під своє панування**.

Отже, зі втратою Молдавією Покуття розпочинається, за доктором Мироном Кордубою, **другий період** «територіального розмежування поодиноких політичних організмів» – Покуття під зверхністю Польщі.

З цього часу і майже аж до кінця XV століття реконструйований доктором Мироном Кордубою молдавсько-польський кордон мав такий вигляд: річка Черемош – потік коло Кулачина (східне передмістя Снятина) (у XVI ст. цей потік мав назву Снятинка) – далі на північ від села Хлівище, поміж Ставчанами, Заставною і Товтрами, Погорілівкою і Вікном – на північ від Чорного Потоку до Онута і Дністра. Правда, Польща у 1433 р. забрала все ж таки села над Черемошем: Довгополе, Путилів, Ростoki, Вижницю, Іспас, Миліїв, Вилавче, Карапчів, Замостє і Волоку; тобто фактично вся долина річки Черемош аж від витоків до гирла належала польській стороні⁸⁵.

У середині XV століття, а саме у 1457 році до влади приходять «найславніший молдавський воєвода» – Стефан Великий (1457–1504), що «закріпив діло своїх попередників, допровадив свою країну до культурного

⁸⁴ Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покуття до смерті Стефана Великого. Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). Львів: Виданє Комітету. 1906. С. 171.

⁸⁵ Там само. С. 176-177.

розвитку, розширив границі Молдавії, здобув для неї незалежність від Польщі і провадив успішно битви із своїми сусідами та досяг найбільшої могутності Молдавії»⁸⁶.

Звісно ж, це знаходило великий спротив з боку Польщі. 26 червня 1497 року польський король Ян I Ольбрахт на чолі свого війська вирушив зі Львова до Сучави з наміром зробити володарем Молдови свого молодшого брата Зигмунта. 21 вересня 1497 р. 80-тисячне військо Яна I Ольбрахта почало тритижневу облогу столиці Молдавії Сучави. Військо Стефана Великого чинило відчайдушний опір. Поляки, зрозумівши безперспективність подальшої облоги, за домовленістю з молдавським господарем 19 жовтня розпочали відхід від Сучави. Мали повертатися до Польщі тією ж дорогою, якою увірвались у Молдавію. Проте польський король вирішив іти до Чернівців навпростець через ліс, минаючи село Валя Кузьмина. Пропустивши через Козминський ліс передові польські загони, Стефан Великий перекрив для основного ворожого війська дорогу завалами і вщент розгромив поляків у лісовій місцевості. Король Ян I Ольбрахт зміг врятуватися лише з невеликим загonom⁸⁷.

Після таких політико-географічних зрушень «наступають нові переміни границь» – розпочинається, на думку доктора Мирона Кордуби **третій період** – з 1498 року до смерті Стефана Великого 2 липня 1504 р.

Цей період виразно засвідчує про рішучі кроки Стефана Великого щодо його «претенсій на Покуте». Воевода наполягав на тому, «що ся земля (покутська)

⁸⁶ Жуковський А. Історія Буковини: Част. перша до 1774 р. Чернівці: Ред.-видав. відділ облполіграфвидаву. 1991. С. 60.

⁸⁷ Мельник Ігор. Буковинський похід короля Ольбрахта. Збруч: Інтернет-газета. 2017. 26 червня/ <https://zbruc.eu/node/67723>.

належала до Молдавії з давних давен і він із давна має на неї право, і коли Поляки хочуть по доброму жити, як сусідам яло ся, нехай дадуть йому спокій у тій землі, а тоді він буде їм помагати против Татар»⁸⁸.

Польща в ті часи відчувала постійну загрозу від Московії і намагалася відкласти проблему приналежності Покуття до кращих часів.

Стефан Великий, як відомо, навпаки, перебував у родинних стосунках з правлячим у Московській державі Іваном III – великим князем московським, а їхній спільний онук Дмитро у 1498–1502 роках був навіть спадкоємцем московського престолу і формальним співправителем діда Івана III. Звідси, очевидно, й та наполегливість і рішучість, з якими Стефан Великий висловлював свої «територіальні претензії» до Польщі стосовно Покуття.

Доктор Мирон Кордуба подає таку хронологію дій молдавського господаря щодо територіальних змін та нових кордонів у Прикарпатті:

– лютий 1501 р. – участь послів від молдавського воєводи у роботі польського сойму стосовно нових сталих кордонів на Покутті;

– грудень 1501 р. – нове посольство від Стефана Великого у Кракові до нового короля Польщі Александра щодо «спірної землі»;

– осінь 1502 р. – безрезультативний розгляд польським соймом питання «уладження молдавської границі»;

– листопад 1502 р. – Стефан Великий «обсадив ціле Покуте», де «почав незабаром газдувати мов у себе

⁸⁸ Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покуття до смерти Стефана Великого. Науковий збірник, присвячений професорові Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). Львів: Виданє Комітету. 1906. С. 180.

дома», «...посадив на Покутю свого старосту, що мав заряджувати сею територією в його імені»⁸⁹.

Забрані Стефаном Великим землі Покуття залишилися «в посіданю Молдавії» аж до його смерті 2 липня 1504 р.

На завершення свого фундаментального політико-географічного дослідження доктор Мирон Кордуба стверджує, що прилучені Стефаном Великим до своєї держави землі північного Прикарпаття у 1502–1505 роках охоплювали територію між Карпатами і Дністром від Черемошу і Кулачина (на південному сході) до Галича та річки Луква (правої притоки річки Дністер) (на північному заході).

Галич та річка Луква між Дністром і вододільним хребтом Карпат якраз і були молдавсько-польським кордоном у перших роках XVI століття.

«Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долішним Сяном»

Вивчивши та опублікувавши у 1905–1909 роках результати своїх політико-географічних досліджень стосовно молдавсько-польського кордону на початку XVI ст., доктор Мирон Кордуба звертає свій погляд на західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном за княжих часів.

Під такою назвою у 1925 році виходить ц світ його глибока, деталізована праця про «політичну польсько-руську границю» в князівській добі⁹⁰.

⁸⁹ Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого. Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). Львів: Виданє Комітету. 1906. С. 180, 182.

⁹⁰ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долішним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140:

Доктор Мирон Кордуба ретельно аналізує розвідки своїх попередників у цій справі, а саме: Дениса Зубрицького, В. А. Мацейовського, Із. Шараневича, М. Дашкевича, А. І. Добрянського, М. Грушевського, М. П. Барсова та ін. Погляди названих авторів стосовно «польсько-руської границі», як відзначає вчений, дуже різняться в географічному плані: кордон у них охоплює великі території між Бохнею та Любачівщиною, між Сянічиною та Новим Торгом.

Головними причинами таких відмінностей, як вважав доктор Мирон Кордуба, є дві: перша – «невідповідний добір історичних жерел»; друга – використання невідповідних методів дослідження.

Щодо першої причини – переважна більшість науковців за основу брали літописи та хроніки. «Між тим, – підкреслює доктор Мирон Кордуба, – хроніки та літописи дуже мало уваги звертали на географічні та територіальні справи і розкинені у них випадкові згадки та замітки зовсім не дають підстави до будь-якої приблизної, хочби й дуже загальної реконструкції границь. Впрочім річ загально відома, що географічне знання середовічних літописів було дуже обмежене, подані ними відомости часто баламутні, назви передані та зіпсовані»⁹¹. Перевагу ж треба було б надавати грамотам та актовому матеріалу, як це робив проф. Михайло Грушевський, що найближче підійшов до істини.

Праці Історично-філософської секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 159-245.

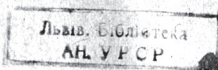
⁹¹ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долининою Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософської секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 161.

ЮВІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ
В П'ЯТЬДЕСЯТИЛІТТЯ ОСНОВАННЯ
1873—1923

Др. Мирон Кордуба

**Західне пограниччє Галицької держави між
Карпатами та долишним Сяном.**

(З картою.)

Відбитка.

У ЛЬВОВІ, 1925.
НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

*Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави
між Карпатами та долишним Сяном (з картою).
Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософської
секції під ред. І. Крип'якевича. 1925*

Друге, щодо методу. «Ні оден зі згаданих учених не хіснувався (користувався – *Авт.*) т. зв. ретроспективним методом, хоча він надається найкраще саме до дослідів над давними політичними, адміністраційними, церковними і др. границями. Виходячи від найновіших і через се найліпше знаних територіальних відносин та подаючися все більше взад, в щораз давнійші часи, можна дійти не тільки до зовсім певних, але й дуже докладних вислідів. Сею дорогою автори історичного атлясу альпейських земель (*Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer*) дійшли до витичення меж між графствами та повітами в XI-ім, а навіть почасті в X-ім ст.; сього методу тримається також видавництво історичного атлясу Ренської провінції (*Geschichtlicher Atlas der Rheinprovinz*), на нім спирався історичний атляс Голяндії», – наполегливо переконував дослідників-географів у своїй правоті доктор Мирон Кордуба.

Вчений виявив надзвичайно важливу географічну закономірність, яку і для нинішніх, і для майбутніх науковців варто процитувати в повному обсязі: «І справді вже при поверховнім розгляді найблизших нам областий кидається у вічі знаменна проява, що територіяльні границі тримаються дуже цупко свого місця, консервуються дуже довго. Можна поставити як певного рода правило, що чим менша територіяльна одиниця, тим тривкійше захове свої границі. Прим. межі сіл (громад) цілими століттями остають незмінені; громади міняють свою адміністративну або й державну приналежність, але їхня територія, за дуже рідкими виїмками, остає все та сама. Але й більші області: повіти, округи, краї, заховують свої території цупкійше, чим загально думають. При ріжних політичних перемінах їхні границі міняють тільки свій характер: з адміністративних стають державними, з державних адміністративними,

але здебільша, бодай у значній частині, більшими відтинками, остають на давних місцях. От прим. південна і південно-східна межа Подільської губернії, се кусень старої границі Польської держави. Лінія Черемша від жерела по усте в Прут, Прута від Неполоківців до Оршівців, потічка Кулачина і Дністра від Бабина по Онут була спершу державною границею між Польщею та Молдавією, потім краювою між Галичиною та Буковиною, тепер стала знову державною границею між Польщею та Румунією без найменшої зміни. Або державна австрійсько-російська границя від Буга по околицю Залізців була за давньої Польщі межею між Белзьким та Волинським воєвідствами і тепер знова стала адміністративною межею між воєвідствами. А скільки політичних перемін перетривала державна границя, що йде головним хребтом пісківцевих Карпат від Попраду аж по жерела Черемша, не змінюючи ані свого місця ані навіть характеру! Тому зрозуміло, що ретроспективний метод здобув собі на Заході загальне право горожанства, став підвалиною всіх дослідів над територіяльними відносинами, перемінами, положенням меж та границь в ближшій і дальшій минувшині. І коли ходить о відтворення давних галицько-польських границь з княжої доби, тільки при застосованні сього методу можемо надіятися дійти до певних та докладних вислідів»⁹².

Як бачимо, настільки актуальним і сьогодні є творчий, науковий підхід доктора Мирона Кордуби, зокрема і в застосуванні ретроспективного методу дослідження,

⁹² Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долиною Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософської секції під ред. І. Крип'якевича. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). 1925. С. 162-163.

наприклад, для наукового обґрунтування шляхів децентралізації, об'єднання територіальних громад^{93*}.

Реалізуючи ретроспективний метод дослідження, доктор Мирон Кордуба розбиває свою об'ємну історико-географічну розвідку (87 ст. тексту) на 11 логічно взаємопов'язаних підрозділів, що послідовно розкривають етапи та інструментарій наукового пошуку автора.

Границя між українськими та польськими землями 1600–1436 рр.: ретроспективний аналіз

Розпочинає свій аналіз вчений з 1349 р., коли польський король Казимир Великий «загорнув Галичину відразу, в однім етапі війни» під свою зверхність. Але оскільки ця нова територіальна одиниця його держави за своєю площею перевищувала всі польські воєводства, Казимир Великий означив її як окреме «Руське королівство» або «Руські землі», в межах яких вичленував чотири округи: Сяніцьку, Перемиську, Львівську та Галицьку. Отже, робить висновок доктор Мирон Кордуба, – розпочинати пошук давнього політичного поділу між Галицькою та Польською державами слід

⁹³ *Активним, послідовним поборником застосування в дослідженнях з історичної географії методу ретроспективного аналізу виступав відомий український вчений професор В.П. Круль. Як переконував науковець, цей метод «дозволяє здійснити реконструкцію ряду суспільно-географічних явищ не шляхом виявлення генетичних зв'язків, а на підставі встановлення зворотного зв'язку явищ»; за його допомогою «можна виявити точні дані про поселення і прив'язати їх до місцевості, простежити стійкість існування цих поселень». (Див.: Круль В.П. Ретроспективна географія з основами етногеографії: підручник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2017. С. 26). Більше того, В.П. Круль, поклавши в основу досліджень ретроспективний метод, пропонував власне історичну географію означити як ретроспективну чи реконструктивну географію, щоб «уникнути тавтологій та унеможливити передбачувані ревниві закиди істориків» (Там само. С. 37).

із західного кордону Руського королівства, тобто з меж між Сяніцькою та Перемиською округами Руського воєводства, з одного боку, та Краківським і Судомирським воєводствами Польщі, з другого боку⁹⁴.

За первинну, початкову точку відліку вчений бере судово-адміністративну межу між названими регіонами, що склалася близько 1600 року. Ним використовується для цієї мети «старанно оброблений атлас руських земель на переході з XVI до XVII століть» Олександра Яблоновського, де ця межа подана дуже докладно⁹⁵.

Застосовуючи ретроспективний метод, доктор Мирон Кордуба ставить питання: а якою ж була «гранична лінія», що розділяла Руське воєводство від Краківського та Судомирського, наприклад, на 170 років раніше, скажімо, в 1435 році? Цей рік був вибраний доктором М. Кордубою не випадково, адже тоді на українських землях Руського воєводства утвердилося польське право, за яким працювали громадські та земські суди. Монументальне видання «Akty grodzkie i ziemskie» (скорочено AGZ), томи XI і XVI, що містять записи Сяніцького суду з 1423 до 1552 року; том XIII – Перемиського та Переворського судів за 1436–1468 роки та том XIX із записами Переворського суду за 1458–1506 роки і були покладені вченим за основу для означення захід-

⁹⁴ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долішним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основанийня 1873–1923). С. 163.

⁹⁵ Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej wydany z zasilkiem Akademii Umiejętnosci w Krakowie, [Т. 1], Epoka przelomu z wieku XVI-ego na XVII-sty. Dział II-gi. «Ziemie Ruskie» Rzeczypospolitej, Dział opracowany przez Aleksandra Jablonowskiego. Warszawa; Wieden. 1899–1904. 22 p.

них кордонів Руського королівства⁹⁶. І хоча вказаний звід документів був виданий не дуже дбайливо, а його покажчик географічних назв був далеко не повним, уже сама приналежність тих чи інших учасників до судових проваджень у Сяноці, Перемишлі чи Переворську (у цих містах були філії Перемиського суду) вказувала на їхню територіальну прив'язку до руської землі.

Судові справи стосувалися, як правило, маєткових спорів, застави маєтностей, приданого і віна, розподілу маєтностей між ріднею. «Всі отсі категорії справ, – зазначав доктор Мирон Кордуба, – дають перворядний топографічний матеріал, при чім впис поодиноких місцевостей в книгу даного суду є ствердженням їхньої приналежності до даної судово-адміністративної округи, землі або повіту»⁹⁷. Як відомо, основними топографічними матеріалами були і є топографічні карти, що детально зображали місцевість – рельєф, гідрографію, ґрунти і рослинний покрив, населені пункти, господарства, шляхи тощо.

Отже, вченому за цими судовими справами вдалося реалізувати свою блискучу наукову географічну ідею – чітко визначити кордон між Руським воєводством і власне воєводствами Польської держави на рівні низових, первинних господарств, землекористувачів.

Розпочинає вчений дослідження з **Сяницької округи**⁹⁸.

⁹⁶ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долишним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 164.

⁹⁷ Там само. С. 165.

⁹⁸ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долишним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 165.

Доктором Мироном Кордубою встановлено, що у другій четвертині XIV ст. до Сяніцької землі Руського воєводства на захід від лінії рік: Ослава – Сян – Склярка (ліва притока Сяну) належали такі оселі, як: Радошичі, Щавне, Полонна, Поражи (над р. Ославою), Загіре; Ви-сочани, Карликів, Камінне, Морохів, Небещани, Ратна-виця, Зібенвіртова Воля, Морохівська Воля, Збойська, Петрова Волиця; Буківсько, Новотанець, Вислочок (над горішнім Вислоком), Бельхівці, Велика і Мала Волиця, Нагоряни; містечко Яслиська (над горішною Яселкою), села Короликів, Мощанець, Бискупиці, Даліїв, Нова Ясенка, Любатова (поблизу Дуклі), Скляри, Балута-ва, Дешн, Валтослава, Вислочок, Цергова (на правім березі Яселки), Рівне; Іванець, Климкова, Вороблик, місто Заршин, села Довге, Торговиська, Ленжани, Ма-линівка, Вздів, Страхотина, Пель; Риманів, Беска (над Вислоком), Глибоке; місто Ячмир, Бажанівці, Бзянка, Андрушківці; в стоковищі р. Сяну – села Побідне, Ду-деничі, Марківці і Писарівці; над Сянічком – села Про-сік, Сянічок, Сторожі Великі та Малі; Заславе (при устю Ослави до Сяну); Сяніцька Посада, Дубрівка, Чертеж, Трепча та Новосілець (всі навколо города Сянік); села Долина (на південь від Сянока), Половці, Костарівці, Попелі, Юріївці, Срогів, Фаліївка; Рачкова, Дубна; Па-кошівка, Лялин; Глумча (на північ від Сянока); Кінське, Ютрилів; Лодина, Дидня (правий берег р. Дидня), Те-мешів, Крем'яна, Видрна, Яблінка; Грабівниця, Небоць-ка, Букове; села Гумниська (над горішньою Стобницею, правою притокою Вислока), Гірки, місто Березів (над р. Стобницею), села Стара Весь, Близне, Плосина Воля, Домараз, Яблониця, Оріхівниця, Ясениця⁹⁹.

⁹⁹ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпа-тами та долішнім Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основанийня 1873–1923). С. 165–179.

Надзвичайно цінною складовою, результатом титанічних пошуків автора є розроблена ним та подана в кінці його праці карта осель регіону дослідження у масштабі 1:300 000, без якої осмислення опрацьованих Мироном Кордубою матеріалів було б неможливим (див. карту, що додається).

На цій доданій карті внизу з правого боку міститься непоказний скромний підпис – «Рис. Роман Кордуба». Це свідчить про те, що до складання цього картографічного твору доктор Мирон Кордуба залучив свого сина Романа (1903–1970), який у той час навчався у Високій Технічній Школі у Данцигу на інженера-електрика (детальніше див.: Бурім Д.В. З історії діяльності Союзу українських студентів «Основа» при Високій Технічній Школі в Данцигу у 20-х роках ХХ ст. Сумський історико-архівний журнал. 2012. № XVIII – XIX. С. 34).

У цьому місці, звертає нашу увагу доктор Мирон Кордуба, розміщується гранична точка Туровий Діл – горб на захід від Домараза, «де тепер сходяться межі Березівського, Стришівського і Коросненського повітів. Продовження граничної лінії між Сяніцькою землею та Судомирським воєвідством подає розмежування переведене в присутності судомирського та сяніцького підкоморіїв 24 мая 1465 р. між Домаразом Висшим та Закобилем або Домаразом Низшим, теперішнім селом Лютчею»¹⁰⁰.

До Сяніцької землі належали також німецька колонія Міхельсдорф або Михайлівка, Кальтборн, Бялобжегі (на північний захід від Коросно), Чорна Ясениця; Ясенів, Зминиця, Туреполе (на південний захід від м. Бе-

¹⁰⁰ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долишним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основаня 1873–1923). С. 179-180.

резова); села Трешнів над Вислоком, Гачів, Рогів, Вроцанка, Коростенка, Искрина Воля, Головинці, Суходіл¹⁰¹.

Північно-західна Сянїччина – це «величезний комплекс маєтностей» – м. Динів, села Бахїр, Диновець, Ходорівка, Блажова, Гарта, Скляри, Годле, Гижне, Кукїлівка, Футомина, Мощаниця, Уляниця, Лубно, Дубрівка, Невїстка, Ноздрець, Глодне, Избиця, Издебки, Дилягова, Лясківка, Липа, Волоше, Вара, Весела, Барич, Сїдлиська (майже всі у басейні річки Сян)¹⁰².

Отже, подані доктором Мироном Кордубою «старі географїчні назви з половини XV ст.» населених пунктів Сянїцької землі Руського воєводства чїтко відмежовують її від історичних земель Польської держави. Наступний етап дослідження вченого – прикордонні з Польщею оселі Перемиської землі Руського королівства, яким присвячений **третій підрозділ** його твору.

Йдеться про територію на північ від Сянїччини – про оселі на захід від лінії рік Млечка – долїшній Вислок – долїшній Сян. На підставі опрацьованих документів до Перемиської землі, за доктором Мироном Кордубою, належали такі оселі: міста Ланцут та Канчуга, села Маркова Воля, Крачкова, Гальвігова,

¹⁰¹ Кордуба М. Західне пограничє Галицької держави між Карпатами та долїшним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-фїлософїчної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 180-184.

¹⁰² Кордуба М. Західне пограничє Галицької держави між Карпатами та долїшним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-фїлософїчної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 184-185.

Тут за 5 км на південний схід від Сїдлиська розташоване село Явірник Руський, засноване в 1469 р., що було власністю Анни Ряшівської. Саме у цьому селі народився композитор, громадський діяч, греко-католицький священник Михайло Вербицький (1815–1870), автор гімну України «Ще не вмерла Україна».

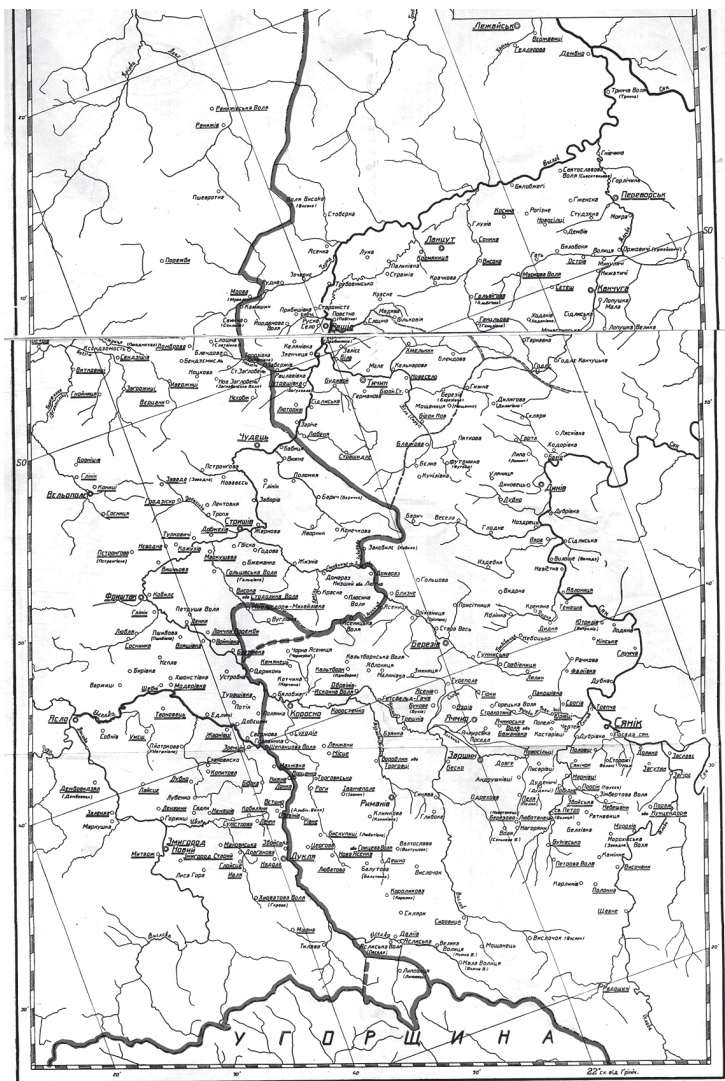
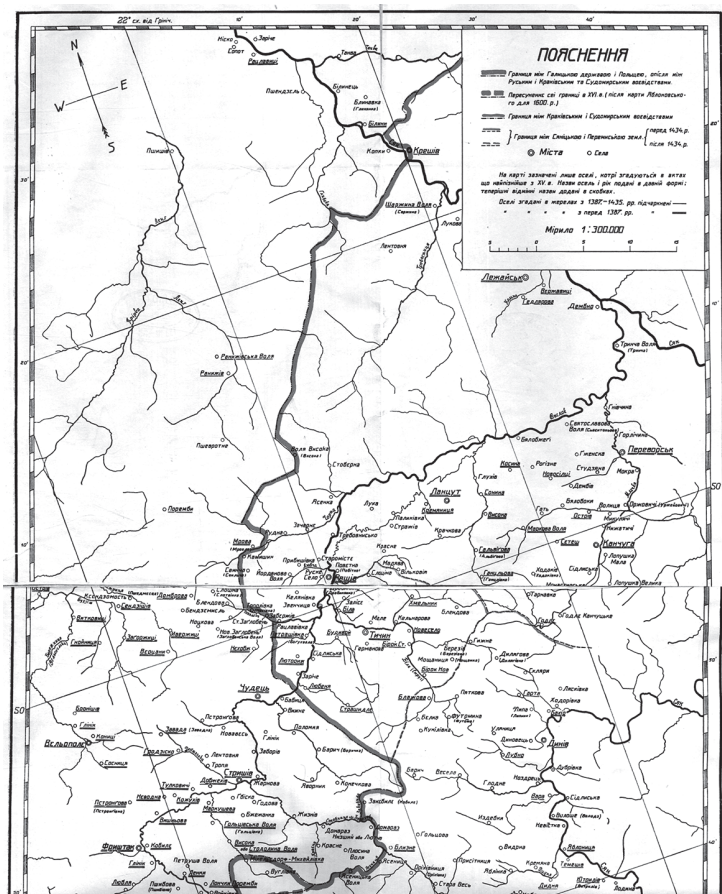

Рис. Рима Кордуба

Кордуба М., Кордуба Р. Карта до статті
 «Західне пограничє Галицької держави між Карпатами
 та долиниім Сяном». Записки НТШ. Т. 138/140:
 Праці Исторично-фільософичної секції
 під ред. І. Крип'якевича. 1925. С. 159-245

Кордуба Мирон, Кордуба Роман. Карта «Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долиниим Сяном». Записки НТШ. Т. 138/140: Львів. 1925. С. 246 (https://chtyvo.org.ua/authors/Naukoveto_vovarystvo_imeni_Shevchenka/Zapysky_Tom_138-140/)

Кремяниця, Висока, Косина, Сетеш, Сони́на, Острів, Гати, Рогізна, Малява, Глухів, Сідлиська, Годля, Гусова, Йорданова Воля, Святославова Воля; місто Тичин та його передмістя і села Залісе, Будивой, Хмельник, Старий та Новий Бірок, Драбинина, Страшидла, Любень, Березова, Блендови, Сідлиська, Матисівки, Заріча, Біла, Манастир, Тарнавка, Манастирська Воля, Нижатичі, Микуличі, Лопушка Велика і Мала. Володарем всіх цих латифундій був краківський воєвода Іван Пилецький (Ланцутський) з трьома синами¹⁰³.

До Перемиської землі, як засвідчують судові справи, належали також села Оржовичі (лівий берег р. Млечка), Бялобоки, Ходаків, Дембів (на потічку, що впадає в р. Млечка навпроти м. Переворськ); Мокра (передмістя Переворська), Новосільці; Гженська та Студзяна (обидва на захід від Переворська).

Значним містом Перемиської землі був Ряшів з околицями, а також села Старомістя, Требовницька (на лівому березі р. Вислок), Рудна та Зачерне (лівий берег р. Чорна), Ясенка, Воля Висока; Красне, Стражів, Руске Село, Воля Вонарова, Камишин; села Забержів, Тополівка, Старонива; Рацлавівка, Бзянка, Паликівка, Прибишівка (на Любчі – ліва притока Вислока). «До Перемиської землі, зглядно Переворської округи, належали ще с. Звенчиця (на півд. від Ряшева) і Бялобжегі (на півн.-сх. від Ланцута, оба над Висловом)», – стверджує доктор Мирон Кордуба¹⁰⁴.

Також, безсумнівно, що і села Келянівка, Стоберна входили до «Переворської округи». Нарешті, завершує

¹⁰³ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долини́м Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основаня 1873–1923). С. 186–187.

¹⁰⁴ Там само. С. 190.

свої обстеження Перемиської землі доктор Мирон Кордуба, – у місті Переворську з розкиданими навколо нього селами: Горлічиною, Гнівчиною, Тринчою Волею, Дембно (лівий берег Вислока при його впадінні в Сян). Тут же (на північний захід) розміщені села Гедлярова, Вержавинці, Шаржина Воля, Лукова та «найдальша оселя Перемиської землі» село Лентовня (див. додану карту). «Поza сими оселями, що займали вузьку смугу вздовж лівого берега долішнього Сяну, дальше на захід простиралися величезні ліси, піскові видми і багновини, котрих останки заховалися до нині, а розкинені тепер між ними села і місточко Соколів повстали щойно в пізніших часах», – ось так підсумовує досить барвистий історико-географічний виклад третього підрозділу свого дослідження Мирон Кордуба¹⁰⁵.

Докладно вивчивши географічну локалізацію тих чи інших осель на Сяницькій та Перемиській землях, розміщених на відстані у 40-45 км на схід від «політичного» кордону між Руським королівством і воєводствами Польської держави, доктор Мирон Кордуба як відповідальний науковець ставить перед собою нове завдання – здійснити експертизу (перевірку) отриманих ним результатів з «польського боку», «обмежуючися вже лише приграничною смугою», щоб підтвердити адміністраційно-судову приналежність наявних там поселень.

Оскільки судові акти Краківського та Судомирського воєводств на час проведення Мироном Кордубою

¹⁰⁵ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долішним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 192.

свого дослідження ще не були опублікованими, науковець як офіційний документ опрацьовує для своїх цілей «поборовий реєстр Судомирщини з 1508-го р.»¹⁰⁶.

Отже, на крайньому південному заході вчений називає село Липовицю над Більчею (лівою притокою Яселки), що разом з м. Дуклею розміщувались у «Бецькій окрузі» Краківського воєводства. Серед більших осель цієї округи вказуються Заленже, Ленжини, Горжиці, Маркушка (всі на північ від м. Змигорода). Від Сержової та Добешина (правий берег Яселки) розпочиналась Пильзненська округа Судомирського воєводства. Тут доктором Мироном Кордубою згадуються місто Вельпополе (північніше Фриштаку), села Лончки, Петруша Воля, Яворник, Коченкова.

З Переворською округою Перемиської землі на Судомирщині межували: міста Стришів і Чудець, села Глінік та Заборів (над Вислоком), Бабиця та Вижне, Старий та Новий Заглобень (див. додану вченим карту). На півночі «Судомирської округи» дослідник відзначає села з 1494 р. Ранижів, Ранижівську Волю, а на крайньому північному сході – Блинавку та Білинець (правий берег Сяну)¹⁰⁷.

Отож, доктор Мирон Кордуба підсумовує: «Всі зібрані досі дані позвляють нам з цілою певністю зовсім докладно витичити західну границю Руського воєводства в другій четвертині XV ст., около 1435 р. Ся границя починалася на головнім хребті Низького Бескида, на верху Камінь (кота 863 м) і йшла одним з потічків,

¹⁰⁶ Кордуба М. Західне пограничє Галицької держави між Карпатами та долишином Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 193.

¹⁰⁷ Там само. С. 193-196.

що відсіля спливають до Яселки»¹⁰⁸. Далі по руслу Яселки – до села Щепанцова Воля, звідки межа прямувала на північний схід до села Бялобжегі і руслом Вислока проходила майже до села Братківка, від якого вона йшла на північ до с. Висока, а потім різко звертала на схід і руслом р. Ясениця поблизу с. Домараз ця межа виходила на потічок, «котрий перепливає оселю Кобиле» (потік «Закобиле»). Географічні орієнтири «західного пограниче Галицької держави» далі – 22-й меридіан на схід від Грінвіча поблизу села Барич, потім – межа «прямувала» на північний захід між селами Бабиця та Заріче до річки Тополева – знову на північ і руслом р. Чорної (ліва притока Вислока) до с. Мрова. Остання частина кордону, прямуючи на північний схід, досягала села Воля Висока, далі – верхів'я р. Глибока і знову на північний схід до Сяну, над якими розміщується поселення Крешів. Тут у цьому районі – «майже зовсім незаселені простори». «Маючи на увазі, що й в густійше заселених областях між двома сусідніми маєтностями ліси розмежовувано в XV ст. лише приблизно і дуже загально, мусимо границю на відтинку між річкою Осиною та долішним Сяном уявляти собі радше як більше або менше широку пасмугу, полосу, чим як стисло проведену лінію», – так

¹⁰⁸ Кордуба М. Західне пограниче Галицької держави між Карпатами та долішним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття оснований 1873–1923). С. 196.

Цей район відомий з прадавніх часів як лемківський край. Професор Богдан Гальчак, автор книги «Dzieje Łemków» («Історія лемків»), у 2014 р. змушений був з жалем заявити про «зникання лемківства як у Польщі, так і в північно-східній Словаччині. Звичайно, я б дуже хотів помилятися у своїй оцінці...». (Див.: Присташ Ярослав. Нецікаві перспективи лемків. Вісник Світової Федерації Українських Лемківських Об'єднань. 2014. №10 (22). Жовтень. С. 7).

завершує свій ґрунтовний історико-географічний дослід доктор Мирон Кордуба.

Зіставляючи результати своєї праці з картами вже згадуваного атласу Александра Яблоновського, вчений відзначає їх практично повну відповідність за винятком двох невеличких місць: с. Липовець на крайньому півдні на початку XV ст. належало до Краківського воєводства, у той час як Михайлівка та Вуглівка (центральна частина регіону дослідження) – до Руського воєводства.

У **п'ятому підрозділі** своєї розвідки доктор Мирон Кордуба з'ясовує, наскільки судово-політичні межі між Краківським, Судомирським воєводствами, з одного боку, та Руським воєводством, з другого, співпадають з церковно-адміністративними межами єпископських дієцезій. Йдеться про межу між Перемиською і Краківською дієцезіями.

Для реалізації цієї мети доктор Мирон Кордуба використовує «дуже важне, небуденне жерело, а саме докладний шематизм Краківської дієцезії злагоджений Длугошом в другій половині XV в.»¹⁰⁹. Як довів учений, найдалі на схід парохії Бецького деканату уже відомі нам у селах Зренцін, Лубенко та Лубно; в Сандецькому архидіаконаті (на північ від долишньої Яселки) – Нєпла, Варжиці, Щєбні; в Дембїцькому деканаті – Добжехів, Завада, Гальцівська Воля. До Судомирського архидіаконату Краківської дієцезії належали парохії Ранижів, Ранижівська Воля та ін.

Доктор Мирон Кордуба в той же час подає документальні відомості про села Перемиської дієцезії, надані

¹⁰⁹ Кордуба М. Західне пограничє Галицької держави між Карпатами та долишним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 198.

їй ще Володиславом Ягайлом. Йдеться про місто Яслиська, села Даліїв, Нова Ясенка. Перемиська єпископія отримала від угорської королеви Марії села Рівне, Березів та Домараз (над Стобницею). Таких прикладів дослідник наводить чимало.

«Всі сі дані, – узагальнює доктор Мирон Кордуба, – дають безсумнівний доказ повної ідентичності церковно-адміністративної границі між Краківською і Перемиською дієцезіями з попередю ствердженою судово-політичною границею між Руським і Краківським та Судомирським воєвідствами»¹¹⁰.

Пограниччя після прилучення Галицької держави до Польщі (1435–1387 рр.)

Використовуючи ретроспективний метод, дослідник у шостому підрозділі своєї праці намагається реконструювати «західне пограниччя Галицької держави» у 1387–1435 роках, тобто безпосередньо після її входження до складу Польського королівства. Ним опрацьовуються для цієї мети Малопольський Кодекс, Коронна Метрика Польщі, Судові Записки Судомирського воєвідства та деякі інші джерела¹¹¹.

Отже, як і в попередньому викладі, вчений розпочинає свій історико-географічний аналіз з Передкарпаття. Тут ним доведена приналежність до Сяніцької округи таких основних поселень: села Щавне і Полонна, Морохів (лівий берег Ослави), Поражи, Загірє; Побідне (лівий берег р. Сянічок), Збойськ, Срогів, Юрівці (над Русавою); Ячмир, Місце, Ясенка, Трешнів, Половці,

¹¹⁰ Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долини Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософської секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття заснування 1873–1923). С. 201.

¹¹¹ Там само. С. 202.

Ячмирська Воля; Сянічок, Марківці, Трепча (над Сяном, де впадає Сянічок).

У басейні Вислока Сяніцька округа включала такі основні оселі: місто Заршин і с. Довге, села Беско, Одрехова, Бзянка, Вороблик (над Мурмавою); місто Яслиськ, села Короликова, Цергова, Рівне, Березів, Домараз, Коростенко, Кальтборн, Ясенів.

В області Сяну доктор Мирон Кордуба звертає увагу на с. Пакошівку, Фаліївку, Юртилів, Динів, Бахір, а в північно-західній Сяніччині – на місто Тичин, села Хмельник, Будивой, Любень, Люториж та ін.

М. Кордуба відзначає, що перемиські і переворські судові акти 1436 р. містили скupu інформацію про заселення краю. Серед сіл ним згадані Годле, Канчуга, Кремяниця, Висока, Гальвігова, Маркова Воля, міста Ланцут та Ряшів. «Крешів був тоді одним з важніших осередків Руської землі», – стверджував учений¹¹².

Як і в попередніх своїх науково-методичних підходах до обґрунтування політико-географічних меж між польськими воєводствами і Руським королівством, так і у 1387–1435 роках «для остаточного ствердження границі сеї доби, – переконував доктор Мирон Кордуба, – приходиться перевести ще провірку, переглянути найдалше на схід висунені оселі Краківського і Судомирського воєвідства»¹¹³.

У Карпатах таким найсхіднішим поселенням «Бецької землі» було село Мшана, дещо на північ – села Ветшно над Яселкою, Бібрка, Копитова, Становиско, Турашівка.

¹¹² Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долишним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 211.

¹¹³ Там само.

Вже у Судомирському воєводстві вчений називає села Модерівка, Войківка, Вояшівка. Над середньою течією Вислока згадані найбільш східні поселення – Поломия, місто Чудець, Поремби. У басейні р. Ленг – село Пшевротне. І вже на крайньому північному сході розміщувалися «в приграничній полосі оселі Рацлавиці (над долішнім Сяном) та Білини».

Таким чином, остаточний висновок доктора Мирона Кордуби: західна границя Руської землі від 1387 р. і у добу після 1435 р. аж до 1600 р. «оставала незмінена»¹¹⁴.

Державна галицько-польська границя (1370 – «з перед 1340» рр.)

Означивши галицько-польський кордон у першому періоді – в 1436–1600 роках, у другому періоді – у 1387–1435 роках, вчений у **восьмому підрозділі** свого історико-географічного дослідження приступає до **третьої частини** «нашої роботи» – до часів, «коли Галичина і Польща творили зовсім окремі державні організми»¹¹⁵. До цього періоду, тобто «з перед 1340 р.» доктор Мирон Кордуба долучає також і 1350–1370 роки – період, коли Галичина хоч і перебувала «під польською окупацією» при Казимирі Великому, проте згідно з його домовленістю з угорським королем Людвиком край зберігав свої давні кордони як Руське королівство.

«Кудиж ішли сі границі? Щоби відповісти на се питанне прийдеться знова, – стверджував дослідник, – переглянути жерела про поодинокі приграничні місцевости з цілої сеї доби і на сій підставі усталити їхню

¹¹⁴ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долішним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 214.

¹¹⁵ Там само.

державну приналежність, вихіснуваючи при евентуальних прогалинах, спричинених скупостю жерел, вже досі осягнені висліди про адміністраційно-судові границі з пізніших часів. Як в попередних частинах, починаємо від українських земель»¹¹⁶.

На підставі наявних джерел доктор Мирон Кордуба установлює географічну приналежність до Руського королівства уже знайомих нам поселень: Збойська (над Сянiчком), там же Букiвськo, Побiдне, Просiка; Срогiв, Юрiвцi (над Русавою); мiсто Сянiк (останнiй галицько-волинський князь Болеслав-Юрiй II надав йому Магдебурзьке право), села Трeпчa, Яблониця (над Сяном); Домараз (над Стобницею); Рiвне i Цергова (над Яселкою); Обрвiнiв – Искрина Воля, Ясенка.

З часами Володислава Опiльського пов'язує вчений розвиток сiл Бахiр, Годлє, мiста Тичин, мiста Ланцут. Села Кремьяниця, Косина, Сетеш розглядалися як дар для Перемиського єпископства королеви Марiї. Посилаючись на Iпатiївський лiтопис, доктор Мирон Кордуба стверджує, що вже у другiй половинi XIII столiття Переворськ був мiстом. Ряшiв, що в «Руськiй землi», став пограничним мiстом за часiв Казимира Великого. Тодi ж постав i Крешiв над Сяном¹¹⁷.

Як i в попереднiх викладах, дослiдник ретельно означає географiчнi особливостi та локалiзацiю поселень на схiдному пограниччi Польщi в часи «з перед 1340 р.» до 1370 р. Для цих цiлей вчений використав рахунки папських «калекторiв», що збирали в краi церковнi податки. Обмежимось розглядом лише

¹¹⁶ Кордуба М. Захiдне пограничє Галицькoї держави мiж Карпатами та долiшним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Працi Исторично-фiлософiчної секцiї пiд ред. I. Крип'якевича. 1925. (Ювiлейний збiрник НТШ у Львовi в 50-лiття оснoвання 1873–1923). С. 216.

¹¹⁷ Там само. С. 222.

тих польських поселень, що розташовувались у 10–15-кілометровій смузі від кордону з Галицькою державою і входили до південно-східних деканатів Краківської дієцезії.

Отже, йдеться про оселі Зренцін над Яселкою, Жарнівці, Новий та Старий Змигород, Митарж, Ленжини, Ненашів, Маковиська.

За Зренцівським деканатом на північ простиралася Дембницький деканат, що включав міста Стришів і Чудець, села Сендзішів та Домброву.

Ще північніше розміщувався Судомирський архиєпископат з парохіями в селах Білини та Рацлавинці (обидва над Сяном поблизу впадіння в нього правої притоки Танви, що слугувала природною межею між Надсянням та Холмщиною).

«Для означення державної границі Польщі» на сході доктор Мирон Кордуба залучав також і інші матеріали, зокрема відомості про майновий стан відомих на той час посадовців, великих землевласників, монастирські землі.

З них довідуємося, що у безпосередній близькості до кордону з польського боку розміщувалися Садки, Кобиляни, Ленки.

Монастир о. Цистерсів в Копшивниці між долиною Яселкою та Вислоком мав такі поселення, як: Збойська, Ветшно, Бібрка, Махнівка, Висока та ін.¹¹⁸.

У пралісах понад р. Ленг та р. Чорна Казимир Великий у 1352–1367 роках надавав право на заснування осель Мрова, Ранижів, Ранижівська Воля.

¹¹⁸ Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долиною Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософської секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття заснування 1873–1923). С. 226–227.

Отже, «коли всі отсі дані, – переконливо стверджував доктор Мирон Кордуба, – наложимо на географічну карту, – побачимо, що вони зовсім годяться з вислідами, до яких ми дійшли в IV-ім і VII-ім розділі нашої праці; значить, що на просторі від Карпат до долишнього Сяну границя між Галицькою державою і Польщею в другій половині XIII-го і в XIV-ім в. була зовсім ідентична з пізнішою границею між Краківським та Судомирським воєвідствами з одного боку і Руським з другого. Супроти наведеного нами документального матеріалу відпадають самі собою всі інші міркування та здогади, висказувані дотеперішніми дослідниками і тому вважаємо зовсім зайвим розправлятися з ними ще окремо»¹¹⁹.

То яка ж причина того факту, що від перших Ростиславовичів, тобто від кінця XI століття на відтинку, що розглядається, польсько-галицький кордон був незмінним, сталим? Це питання доктор Мирон Кордуба ставить як перед собою, так і перед широкою науковою громадськістю. Ставить і знаходить на нього обґрунтовану відповідь у X підрозділі свого дослідження.

Географічний фактор у розвитку суспільства

На глибоке переконання вченого «штучні межі майже нігде не виказують такої довговічної тривкості; вона звичайно буває характеристичною прикметою лишень границь утворених самою природою. Виходилоби, що й границя між Польщею та Галицькою державою була природна»¹²⁰.

¹¹⁹ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долишним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основаня 1873–1923). С. 233.

¹²⁰ Там само. С. 235.

Тож який природний чинник лежав в основі цієї природної межі? Очевидно, не могли бути ріки – гірські, напівгірські з порожнисто-водоспадними руслами, що швидше пов'язували, ніж розділяли два береги ріки.

Не могли бути природними перепонами у згаданому краї і гори чи навіть вододіли.

«Значить, треба здогадуватися, – пише доктор Мирон Кордуба, – що природну границю творив тут праліс, котрий від Карпат широкою смугою простирався по обох боках Вислока, а відтак даліше на північ по Вислу та долішній Сян»¹²¹.

Вчений веде мову про багнисто-піскові непроходими Ранижівський та Судомирський дрімучі ліси і болота, до яких доєднувався праліс величезного Ряшівського опілля (що простиралося від Чудця аж до Лежайська). Гірські пасма Карпат також були порослі густим пралісом – Бещади і Полонини.

На підтвердження свого висновку Доктор Мирон Кордуба широко залучає до свого наукового аналізу «самі географічні назви, що вказують на колишній лісистий характер цілої приграничної області». «Нігде на просторі давньої Галичини, – зауважує дослідник, – не знаходимо стільки осель, котрих імена в сякий чи інший спосіб були зв'язані лісом, що саме між Сяном і Вислокою»¹²².

Отже, **по-перше**, це **географічні назви осель (сіл та присілків)**. Їхнє розміщення вчений оцінює через прийняті в географії знаки: N – північ, S – південь, W – захід, E – схід, NW – північний захід, NE – північний схід, SW – південний захід і т.д. Мирон Кордуба

¹²¹ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долішним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 236.

¹²² Там само. С. 238.

(наведемо лише фрагмент долучених автором матеріалів) називає такі поселення: Бірок Старий та Новий (SE від Тичина), Бірок (Borek N. від Ропчиць і коло Коросна), Підбір (N від Ряшева), Заборів (NE від Коросна), Залісе (N від Тичина, N від Бжеська), Залісе Стадницьке (NE від Ланцута), За Лісом (NE від Коросна), Тисів Ліс (Las Cisow SW від Ніска), Буковий Ліс (SW від Фриштака), Лісок (NW від Кольбушови і коло Тичина), Ліски (S від Ясла, SW від Ніска), Ліскова (SE від Динова), Підліс (SE від Ясла, 2 оселі NW від Коросна, N від Кольбушови), Підлісе (NW і S від Березова, 3 оселі NW від Фриштака, 8 осель коло Ясла, 2 оселі W від Кольбушови, 2 оселі N і 1 оселя S від Ряшева, SE від Соколова, 16 осель коло Стришова, 6 осель коло Тичина) і т. д.¹²³.

По-друге, ціла низка поселень отримала назву від **лісових дерев**. Вчений називає такі з них: Березини (Brzeziny E від Ясла, S від Ропчиць), Березниця (Brzeznica) і Березницька Воля (NW від Ропчиць), Березівка (Brzewowka NW від Ропчиць, E від Змигорода, E від Ясла, S від Кольбушови, SE від Тичина), Королівська Береза (Brzoza W від Лежайська), Стадницька Береза (SW від Лежайська), Березів (місто), Берестова Гора (Brzostowa Gora N від Кольбушови), Бучини (NE від Коросна), Буків (SW від Березова), Підбучина (E від Ясла), Букова (N від Ясла), Буковець (S від Кольбушови), Буковина (NE від Сендзішова), Буківські гори (SW від Березова), Буківсько (місто і село), Тися (Cisnia NW від Стришова), Домбе (N від Ясла, E від Бжостка), Дубина (Debina W від Березова, NE від Ланцута, S від Ряшева), Дубна (Dębna N від Сянока), Дубно (Dębno SE

¹²³ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долиниим Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювильейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основанья 1873–1923). С. 238.

від Лежайська), Дубів (Dębów NW від Переворська), Дембовець (S від Ясла), Граб (S від Жмигорода), Явірник (S від Буківська, E від Стришова, NE від Динова), ... Липє (S від Глогова), ... Оріхівка (NW від Березова), ... Соснівка (N від Ряшева), Вербівка (Wierzbówka E від Ряшева) і т. д.¹²⁴.

По-третє, чимало осель відображають у своїй географічній назві багатство краю **дикою звіриною**: Козя Гора (NE від Тичина), Козиці (SE від Глогова), Козинець (SE від Тичина), Козелок (NE від Кольбушови), ... Лисій Кут (NE від Тичина), Лиси (N від Глогова), ... Туря (Turza N від Соколова), Турянськ (S від Буківська), Турє Поле (S від Березова), ... Вовча Воля (NW від Соколова), Вовче (SE від Стришова), Вовки (Wilki N від Глогова)... і т. д.

По-четверте, на досліджуваній території вченим виявлені поселення, пов'язані з **первісним лісовим осельництвом**. Працівники лісу будували собі спочатку тимчасові житла у вигляді шалашів та буд. Звідси – Шалашиська (E від Березова), Буда NW від Кольбушови, SE від Тарнобжега), Будки (N від Змигорода, N від Глогова, N від Ряшева), Буди Ланцутські (NW від Переворська), Буди Нові і Старі (E від Ряшева), Буди Полеві (NE від Стришова), Буди Переворські (S від Переворська), Буди (W і NW від Березова, S від Фриштака, 4 оселі коло Ряшева, 2 оселі E від Тичина) і т. д.¹²⁵.

По-п'яте, доктором Мироном Кордубою встановлені назви осель, що з'явилися як результат зайнятості їхніх жителів **лісовими промислами**. Серед них: Гута (E від Глогова, NW від Фриштака, N і S від Кольбушови,

¹²⁴ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долинином Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923).С. 239.

¹²⁵ Там само. С. 240.

С від Змигороду, W від Дуклі), Гути (Е від Березова), Гутина (Нусіна NW від Кольбушови), ... Смолярини (NE від Ланцута), Смолень (SW і N від Глогова), Скляри (N від Яслиськ, N від Динова), Гадлі Склярські (N від Динова), Венгліска (N від Ланцута) і т. д.¹²⁶

Шоста група географічних назв поселень характеризує уже власне той **антропогенний ландшафт**, на якому на місці вирубані або випалені людьми лісові місцевості постали ці оселі: Корчовиська (NW від Соколова), Опалениська (S від Лежайська), Опаленець (W від Лежайська), ... Поромбки (N від Березова, S від Коросна, S від Стришова), Поремба (NW від Кольбушови, N від Лежайська), Порембки (NW від Коросна), Поремби (N, W і E від Березова [з оселі], W від Фриштака, 2 оселі N і 1 E від Глогова, 7 осель коло Кольбушови, W і N від Коросна, N від Переворська, E від Риманова, S від Соколова ...) і т. д.¹²⁷

Нарешті, про існування в давнину смуги пралісу між Сяном та Вислокою вказує, на думку доктора Мирона Кордуби, і сама форма розміщення поселень у лісах у нинішніх Коросненським, Стришівським, Ясельським, Ряшівським, Ланцутським, Ніським, Кольбушівським «політичних» повітах. Поселення включають дві-три родини, як правило, село утворюють 4-10 і більше присілків, відокремлених частин. Така форма осельництва пов'язана з тим, що люди у лісі «шукали догідного місця де инде, у певній віддали»¹²⁸.

Отже, **географічний фактор** мав велику вагу у формуванні західного пограниччя Галицької держави.

¹²⁶ Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долини Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософської секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття заснування 1873–1923). С. 241.

¹²⁷ Там само.

¹²⁸ Там само.

«Творячи природну границю між Галицькою та Польською державами, ся полоса пралісів була zarazом знаменитою охороною перед ворожими походами в оден і другий бік. Передертися крізь лісову гущавину, місцями забагнену, було для більшого війська дуже тяжко, майже неможливо. Тому воєнні походи з Руси на Польщу і наоборот вибирали собі дорогу звичайно дальше на північ, через Люблинщину і Судомирщину», – підсумовував свої твердження доктор Мирон Кордуба¹²⁹.

У звичайних умовах для господарського життя населення використовувало природні прогалини у цьому лісі, а також прорубані місцини, що звалися просіками. Ці шляхи охоронялися, оборонялися перед ворогом, для чого на певних ділянках влаштовувалися спеціальні засіки з вузькими воротами, що мали назву «брони». В досліджуваному районі такі брони були обладнані в кількох місцях: на південь від Сендзішова (в басейні ріки Будзеш); у Передкарпатті – перше поселення Вроцанка (на північ від Дуклі над р. Яселка) та під такою ж назвою друга оселя Вроцанка, але вже поблизу Ясла на південний схід.

Такі назви поселень, як: місто Стришів, Стражів (поблизу міста Ряшева), Стружа, Струже, Великі та Малі Сторожі (південніше міста Сянока), безперечно, як вказує доктор Мирон Кордуба, характеризували оселі, мешканці яких стояли на сторожі лісових проходів – просік¹³⁰.

¹²⁹ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долішним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 241–242.

¹³⁰ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долішним Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 243.

Король Польщі Казимир Великий, намагаючись якомога швидше прилучити завойовану Галичину до Польщі, саме між середніми течіями Вислока та Яселки, де лісова смуга була найвужчою, інтенсивно вирубував праліс, намагався ліквідувати цю природну перепону, енергійно колонізував саме цю частину краю.

Отже, проведене доктором Мирон Кордубою ретельне, розгорнуте історико-географічне дослідження на підставі широкого залучення первинних актових матеріалів та застосування ретроспективного методу пізнання дозволило йому зробити **два** найбільш узагальнених **висновки**:

1) *перший*, що кордон між Руським воєводством (королівством) і польськими Краківським та Судомирським воєводствами і у 1600 р. і близько 1435 р., 1387 р. і в середині XIII століття був, по суті, політичним кордоном між Галицькою державою та Польщею «від середини XIII-го в., а приблизно також і давніше»¹³¹;

2) *другий* висновок – це була природна мережа, сформована потужними «пасмугами» пралісів, що розлого простягалися від Карпатських гір вздовж обох берегів річки Вислока до самих Сяну та Вісли.

Завершуючи свою працю, доктор Мирон Кордуба мріяв у майбутньому з'ясувати, чи досліджувана ним межа «не була разом ще й етнографічною між українським і польським населенням». Він планував також вивчити передумови та час з'яви «українського етнографічного клина в Карпатах, що врізується далеко на захід між польською та словацьку територію аж поза Попрад»¹³².

¹³¹ Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долиниим Сяном (з картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософичної секції під ред. І. Крип'якевича. 1925. (Ювілейний збірник НТШ у Львові в 50-ліття основання 1873–1923). С. 244.

¹³² Там само. С. 244-245.

Здійснити цю свою наукову географічну мрію, на жаль, вченому вже не вдалося. Проте до певної міри це питання було розв'язане його однодумцем і послідовником професором-географом Володимирем Кубійовичем, який 1983 р. оприлюднив результати своїх багаторічних творчих пошуків у монографії «Етнічні групи південнозахідньої України (Галичини) на 1.1.1939» у розрізі 58 повітів¹³³. Варто навести кілька думок із «Кінцевого слова» цієї книги Володимира Кубійовича, які, як підсумок, міг би сказати на завершення і сам Мирон Кордуба: «Подані нами етнічні відносини Галичини – вислід еволюції цілих сторіч – належить уже до минулого. Проведення в 1945 р. кордонів між Рядянською Україною і Польщею, відступлення Польщі західньої частини української Галичини та малих частин на північному заході української території й виселення з цих теренів української людности, а з інших теренів Галичини – поляків... – це все спричинило повну зміну дотеперішніх національних відносин Галичини.

Ми не знаємо, якою буде доля країни, що її етнічні відносини ми зобразили, але хоч і яких би змін вона зазнала, ніколи не повернуться етнічні відносини, тут подані. Ми вважаємо за головну цінність нашої праці фіксацію цих, уже історичних відносин чітким картографічним і статистичним способом. Гадаємо, що з цього погляду наша праця є певного роду історичним документом»¹³⁴.

¹³³ Кубійович Володимир. Етнічні групи південнозахідньої України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини. Wiesbaden: Harrassowitz. 1983. 215 с.

¹³⁴ Там само. С. XVII.

4. ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

В часи Перошії світової війни, що охопила територію всієї України, в роки, коли вирішувались питання становлення і розвитку незалежної Української держави, Мирон Кордуба і як науковець, і як громадський діяч-патріот був у перших рядах борців, що відстоювали право на самовизначення української нації.

У цей період Мирон Кордуба ознайомлює європейську і світову громадськість з цілою низкою своїх фундаментальних наукових праць, що характеризують політичну географію України, її природний, трудовий, виробничий потенціал, її міць та потугу як майбутньої незалежної держави.

Його розвідки подаються німецькою, французькою, чеською і, звичайно ж, українською мовами й друкуються у Відні, Берні, Празі, Києві, Львові, Чернівцях. Йдеться насамперед про такі публікації проф. Мирона Кордуби, як:

– *Північно-західна Україна*. Накладом Союзу Визволення України. Відень, 1917, 89 + (1) pp. + 1 map.

– «Етнографічна територія України», *Вістник СВУ*, Відень, 1917, Dec. 16, no. 51 (181), 802-808; Dec. 23, no. 52 (182), 819-824; Dec. 30, no. 53 (183), 836-839.

– *Територія і населення України*, Відень, 1918, 24 pp. Видання «Вістника політики, літератури й життя».

– «Bukovina» [collection] *Poznajme Ukrajinu. Česke serie*, č. 6-7, Kiev-Praha, 1919. С. 7-11.

– *Territorium und Bevölkerung der Ukraine: Ein geographisch-statistischer Beitrag*. Wien. «Wistnyk Žytia», 1919. 33 pp.

– *Le territoire et la population de l'Ukraine: contribution géographique et statistique*. Berne, R. Suter & Cie, 1919. 111 pp.

– «Українська національна територія в Галичині і урядова австрійська статистика», Воля, 1919. 2 серпня (чис. 8). С. 3.

– *Простір і населення України*, Львів, 1921. (Б-ка «Знання», число 10).

– «Договір в Ризі й межі України», *Український вістник*, 1921. 6 квіт. число 58).

– «Українська національна територія і кількість українців у Польщі». *Народний ілюстрований календар товариства «Просвіта» на звичайний р. 1926*, річник 48. Львів. 1925. С. 57-60.

– «Територія і населення Радянської України», Народний ілюстрований календар т-ва «Просвіта» на звичайний рік 1927, річник 49. Львів. 1926. С. 37-44.

Визначальною рисою названих вище праць вченого є наукове обґрунтування та аргументоване відстоювання меж майбутньої незалежної Української держави.

Дослідити політико-географічні погляди професора Мирона Кордуби на процеси формування території та населення «етнографічної України» у його фундаментальній праці «Простір і населення України» – надзвичайно важливе завдання.

Звертаючи увагу на те, що «межі української держави ще не визначені», Мирон Кордуба зразу ж (щоб не було непорозумінь) висловлює фундаментальне твердження: «все і всюди Україною зватимемо ці землі, на котрих український народ живе в переважаючій більшості. Ті землі повинні й увійти в склад української держави, всі без виїмки, але й ніякі інші поза ними»¹³⁵. При цьому вчений гостро критикує думки (як він їх називає) «нахабних політиків та заборчих імперіялістів», що держава, мовляв, повинна мати або історичні, або ж

¹³⁵ Простір і населення України. Львів. 1921. (Б-ка «Знання», число 10). С. 4.

географічні чи так звані стратегічні кордони. Це є, на думку Мирона Кордуби, нічим іншим як «замаскованим посяганням на чуже добро». Австро-Угорщина, – наводить приклад Мирон Кордуба, – мала дуже гарні зі всіх боків стратегічні кордони, але вони не завадили її розпаду, навпаки, – Прусська держава після об'єднання її окремих віддалених частин з «дуже повизублюваними границями» стала найсильнішою державою спочатку в Німеччині, а потім і в цілім світі.

Географічні кордони, що оконтурюють у географічних провінціях області з «одноцільним виглядом і будовою», також майже ніде не сходилися і не сходяться з політичними кордонами. Для підтвердження цієї тези можна було б розглядати гірську систему Альп, поділену між п'ятьма державами, чи Східноєвропейський низ, що розмежовується цілою низкою держав.

Ба більше, як стверджує вчений, наявність «різнородного географічного складу» на території тієї чи іншої держави є вкрай позитивним чинником, що дозволяє розвивати різні галузі господарства і задовольняти різноманітні потреби населення. Ось чому професор Мирон Кордуба категорично заявляє: «...домагання історичних границь просто противорічить новопризаному праву на самоозначення народів, бо старається затримати давнє закріпощування одних народів другими. Нові національні держави можуть повстати саме тільки через скасування або пересунення давних, значить історичних, границь»¹³⁶.

На підставі ретельного, глибокого вивчення наявних історичних, статистичних, географічних та картографічних матеріалів професор Мирон Кордуба одним з перших у науковій літературі доволі чітко оконтурює ту

¹³⁶ Простір і населення України. Львів. 1921. (Б-ка «Знання», число 10). С. 4-5.

«область землі, котру заселює суцільною масою український народ». Йдеться про південну частину Східної Європи – «широку пасмугу на північний захід, північ і схід від Чорного та Озівського моря». Зважаючи на велику історико- та політико-географічну цінність виділених професором Мироном Кордубою приблизних меж України, варто відтворити їх у авторському баченні у повному обсязі. Так от, межі України такі: «устя Дунаю, Черногора, гори Геделяя, проломова долина Попраду, долишний біг Сяну, вододіл між Вепром та Бугом, Пинські болота й Припять, південно-західний рубець Середноросійської плити, ріка Дін, ріка Ягорлик, горішна Кура, Кавказ, Озівське та Чорне море і Перекоп. З давньої Росії до України належать ось які адміністративні округи: Холмська губ. за виємкою Білгорайського й Замістського пов., в котрих перевагу мають поляки, хоча і з них можна би більшу скількість сіл, як українські, приділити до України; південно-західна частина Городненської губ., а саме повіти Більський, Берестейський і Кобринський; південна частина Минської губ., а саме повіт Пинський і положена на південь ВІД Припяти частина Мозирського повіту; ціла Волинська губ., Київська губ., Чернігівська губ. за виємкою чотирох північних повітів: Новозибківського, Суразького, Минського і Стародубського, де по перепису з 1897 р. живуть білорусини й москалі;

Полтавська губ., Харківська губ., південна частина Курської губ., а саме повіти: Грайворонський, Новооскольський, Путивельський і частина Суджанського; південна частина Воронізької губ., тобто повіти: Бирюченський, Богучарський, Валуйський, Острогоський і частина Павлівського; південно-західна частина і області Донського Війська, значить, повіти Ростівський і Таганрозький; Благодаренський і Святохрестівський повіти Ставропільської губ.; Катеринодарський, Єйський,

Кавказький і Таманський повіти Кубанської області; Таврійська губ. без півострова Крим; Катеринославська губ.; Херсонська губ. і Акерманський та Хотинський повіти Бесарабської губ. З давньої Австро-Угорщини належать, до України; східна Галичина, південно-східна частина західної Галичини, або т. зв. Лемківщина, північна і західна частина Буковини й північно-східна частина давньої Угорщини (північні частини комітатів: Марамарошського, Угоцького, Береського, Узького, Земплинського, Шариського і кусочок Списького). Всі вичислені тут українські землі займають 740.000 км² повехні; значить, коли би вони всі увійшли в склад Української держави, то ця держава була би що до величини другою в Європі, зараз після Московської»¹³⁷.

За підрахунками проф. Мирона Кордуби на території України в її етнографічних межах на січень 1914 р. проживало понад 46 млн осіб. На його думку, у 1921 р., якби не воєнні семилітні лихоліття, мали б в етнографічній Україні 50 млн мешканців. Через воєнні втрати населення різко скоротилося і його кількість стала ще меншою, ніж була у 1914 р. Незважаючи на це, за чисельністю населення Українська держава в Європі займала б четверте місце після Московщини, Німеччини та Англії¹³⁸.

Значну увагу у своїй праці Мирон Кордуба приділяє аналізу такого важливого географічного показника, як густота населення. Він обґрунтовує важливий висновок, що «густина населення є до певної ступеня показником культурної вартості краю і культурності його населення. Де гарне, здорове підсоння, урожайна земля, де в землі ще до цього доволі різних хосенних копалин, там і населення може більше, густіше розростися»¹³⁹.

¹³⁷ Простір і населення України. Львів. 1921. (Б-ка «Знання», число 10). С. 5-6.

¹³⁸ Там само. С. 7.

¹³⁹ Там само.

Проте, підкреслює вчений, густина населення значною мірою залежить ще і від уміння людини розумно використовувати природні багатства та сили природи, тобто «від степеня культури народу, що там живе». Як приклад, що розвиває його думку, Мирон Кордуба наводить історію заселення та освоєння Донеччини, що на початку ХХ століття мала чи не найбільшу густоту населення і стала фабричною частиною України, хоча ще у ХVІІІ ст. була малозаселеним степом. Населення краю тоді ще не знало про цінні корисні копалини, не займалося землеробством, а випасало лише великі стада худоби та овець.

Професор Мирон Кордуба оцінює середню по Україні густоту населення у 62,3 душ на 1 км². Ним подається глибокий і надзвичайно цінний географічний аналіз густоти населення по основних країнах Європи та по окремих етнографічних частинах України у розрізі повітів, що доповнений нами для порівняння розмікнутою бальною оціночною шкалою, коли середній показник по Україні взятий за 100 балів (див. табл. 9).

Таблиця 9

Густина населення як показник культурної вартості краю і культурності його населення

№ п/п	Назва країни, або її частини	Густина населення	
		(душ на 1 км ²)	у балах, показник по Україні, 100 балів
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
1.	Норвегія	8	13
2.	Швеція	12,6	20
3.	Данія	50	80

Продовження таблиці 9

1	2	3	4
4.	Європейська Росія	27,5	44
5.	Іспанія	40	64
6.	Франція	70	112
7.	Англія	239	384
8.	Чехія	130	209
9.	Німеччина	120	193
10.	Італія	122	196
11.	Україна	62,3	100
	у тому числі:		
	– українська частина Черновецького повіту на Буковині	239	384
	– Станиславівський	190,2	305
	– Перемиський	165	265
	– Коломийський	162	260
	– Київський	158,4	254
	– Харківський	154,3	248
	– Снятинський	149	239
	– Львівський заміський	136	218
	– Печеніжинський	142	228
	– Серетський (українська частина)	142	228
	– Кіцманський	132,6	213
	– Стрийський	128	205
	– Дрогобицький	126	202
	– Тернопільський	125	201
	– Городенський	120	193
	– Бучацький	119,6	192
	– Тербовельський	118	189
	– Самбірський	117	188

– Рогатинський	113	181
– Руденський	113	181
– Чортківський	112	180
– Гусятинський	112	180
– Мостиський	111	178
– на давній російській Україні		
– Кам'янець-Подільський	122	196
– Винницький	116	186
– Проскурівський	114	183
– Бердичівський	112	180
– українська частина Радовецького повіту (Буковина)	15	24
– українська частина Кімполонзького повіту (Буковина)	16	26
– Мозирський повіт (над середньою Прип'ятю)	17	27

Як видно з наведеної таблиці, серед одинадцятьох країн Європи вищою є густина населення лише у Англії (384 бали), Чехії (209), Італії (196), Німеччині (193) та Франції (112 балів), натомість порівняно з Україною вона значно нижча у Данії (80 балів), Іспанії (64), Європейській Росії (44), Швеції (20) та Норвегії (13 балів).

Аналізується густина населення і в розрізі 30 етнографічних частин України (як правило, повітів).

Найгустіше заселені українська частина Черновецького повіту на Буковині, Станиславівський, Перемиський, Коломийський, Київський, Харківський, Снятинський, Львівський заміський, Печеніжинський, Серетський (українська частина), Кіцманський,

Стрийський повіті. «Взагалі полоса густішого населення, – узагальнює дослідник, – простирається в Галичині на південь від лінії Перемишль-Львів-Золочів-Тернопіль аж до Підкарпаття, а крім цього охоплює Київщину, Холмщину і Поділля. Найрідше населення зустрічаємо в гірських околицях південно-західної Буковини, в українських частинах Радовецького (15) і Кімполонзького (16) повітів, а також в області над середньою Припеттю Мозирського повіту (17 душ на 1 км²)»¹⁴⁰.

Окрім показників загальної чисельності населення, його густоти, надзвичайно важливою його характеристикою, на думку професора Мирона Кордуби, є «розгляд населення по народности». При нинішніх умовах суспільного розвитку, проте, «вірно і зовсім докладно означити число українців, – стверджує вчений, – зовсім неможливо»¹⁴¹. Справа у бездержавності української нації, у тому, що українці в останні століття «ні на одному клаптику своєї землі» не були господарями «на своїм обісті», а всюди на українських землях газдували чужинці, які пануючи над українцями намагалися закріпити свою владу, наситити всі впливові уряди своїми, ворожими для українства людьми, прагнули різними способами при переписах населення зменшити число українців та «прибільшити через те своє власне»¹⁴².

Мирон Кордуба, розглядаючи розподіл населення України за національностями, за основу, звичайно ж, змушений був брати показники урядових російського

¹⁴⁰ Простір і населення України. Львів. 1921. (Б-ка «Знання», число 10). С. 9.

¹⁴¹ «Етнографічна територія України». Вістник СВУ. Відень. 1917. 16 грудня (число 181). С. 802-808; 23 грудня (число 182). С. 819-824; 30 грудня (число 183). С. 836-839.

¹⁴² Простір і населення України. Львів. 1921. (Б-ка «Знання», число 10). С. 9-10.

та австро-угорського переписів, «бо иньших, більше правдивих чисел досі не маємо»¹⁴³. Вчений з гиркотою констатує, що (для прикладу) останній перепис населення Галичини (1910 р.) був настільки сфальшований, що до українців він був змушений зараховувати лише греко-католиків, а римо-католиків вважати за поляків, хоча і серед них є багато українців. Правдивий перепис міг би бути проведений лише українським урядом, проте такої можливості, як пише М. Кордуба, на даний момент немає.

Згідно з чужими урядовими (російським і австро-угорським) переписами населення, що, звісно, дають інформацію лише про найменшу чисельність українців, за оцінкою Мирона Кордуби, у січні 1914 р. на землях суто етнографічної України проживало «що найменше 32,662.000 українців. Прирівнюючи те число до згаданого вже вище загального населення України 46 мільйонів душ, бачимо, що українці на українських землях становлять 71% всього населення, значить, що на кожних 100 людей на Україні є 71 українців та – 29 чужих»¹⁴⁴. У Франції, Німеччині чи Англії відсоток чужих народностей є не більшим 3-5%. Висновок професора – «Виходить, що Україна вже надто багато набрала в себе чужих елементів, що, коли так далі піде, вона готова втратити характер національної території та перемінитися в область, заселену мішаниною різних народів». Як далекосяжно і глибоко бачив цю проблему професор Мирон Кордуба! Адже принагідно варто зауважити, що два останні переписи, проведені в Україні у 1989 та 2001 роках, засвідчили лише незначне порівняно з 1914 р. зростання частки українців у загальній

¹⁴³ Простір і населення України. Львів. 1921. (Б-ка «Знання», число 10). С. 11.

¹⁴⁴ Там само. С. 12.

кількості населення, – відповідно до 72,7% та 77,8%. І це за 75 і 87 років опісля!

Особливо непокоїли вченого великі міста. Вони, як він образно висловився, «являються тепер чужинецькими островами серед океану українського сільського населення і так сказати б дірвлять суцільну українську територію»¹⁴⁵. Водночас, як вважав дослідник, з настанням української влади дуже швидко великі міста «національно зіллються з околичним населенням».

На підставі проведеної професором Мироном Кордубою оцінки етнічного складу населення України, нами складена таблиця 10, що досить детально розкриває географічні відмінності у розміщенні її «народностей».

Таблиця 10

**Населення етнографічної України по народности
(станом на січень 1914 р.)**

	тис. душ	%
<i>I</i>	2	3
Все населення в тому числі	46171,0	100,0
українці всього та, зокрема,	32662,0	70,7
– Полтавська губернія		93,1
– Зінківський повіт Полтавської губернії		98,1
– Кобеляцький повіт Полтавської губернії		91,3
– Чернігівська губернія		91,3
– Харківська губернія		80,6
– Подільська губернія		80,2
– Київщина – середня та північна частина		82,0- 89,4

¹⁴⁵ Простір і населення України. Львів. 1921. (Б-ка «Знання», число 10). С. 13.

Продовження таблиці 10

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
– північна частина Катеринославської та Херсонської губерній		82,0-93,0
– Карпати та карпатське підгір'я давньої Австро-Угорщини		80,0-90,0
– Одеський повіт		22,0
– місто Львів		19,1
– Ростівський повіт Донської області		33,6
великороси всього та, зокрема,	5377,0	11,6
– липовани на Буковині		3,0
– давня російська Україна		13,6
– великоруське пограниччя України у повітах Курської та Воронізької губерній		понад 40,0
– повіти Чорноморщини та Підкавказзя		понад 30,0
євреї всього та, зокрема	3796,0	8,2
– лівобічна Україна		2,1
– правобічна Україна та українські землі Австро-Угорщини		12,6
– українська частина Сигітського та Зишівського повітів давньої Угорщини		24,5
– Більський повіт Холмської губернії		23,4
– Слобожанщина й Підкавказзя		0,1-0,5
поляки , всього та, зокрема	2800,0	6,1
– територія російської України		2,0
– Галичина		23,1
– Холмщина		24,0
німці всього та, зокрема	871,0	1,9
– Акерманський повіт Бесарабської губернії		16,3

Закінчення таблиці 10

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
– Холмський повіт		13,3
– Волинь і Чорномор'я, деякі повіти		9-12,0
румунни (волохи) всього та, зокрема	350,0	менше 0,76
– Тираспільський повіт Херсонщини		25,0
болгари всього та, зокрема	160,0	0,35
– Акерманський повіт Бесарабської губернії		21,0
греки всього	105,0	0,2
– Маріупольський повіт Катеринославщини		19,0
– вірмени	50,0	0,1

Як бачимо, найвищою частка українців у загальній кількості населення була у Полтавській губернії (93,1%), зокрема у її Зінківському (98,1%) та Кобеляцькому (91,3%) повітах, північній частині Катеринославської та Херсонської губерній (82,0-93,0%), Чернігівській (91,3%) губернії. У той же час, як не парадоксально нині, українці у місті Львові склали лише 19,1% від усіх його мешканців, Одеському повіті – 22%, а в Ростівському повіті Донської області – 33,6%. Це найнижчі показники.

Другим за чисельністю після українців етносом були великороси. Їх частка в загальній кількості населення етнографічної України – 11,6%. Для порівняння: за даними переписів населення 1989 і 2001 рр. росіяни становили відповідно 22,1% та 17,2% від усіх жителів у сучасних межах України.

У 1914 р. найвищим відсоток росіян (понад 40,0) був у великоруському пограниччі України у повітах Курської та Воронізької губерній, а також у повітах Чорноморщини та Підкавказзя (понад 30,0).

Євреї з чисельністю у 3,796 млн осіб або 8,2% – були третім етносом України (за переписом населення 1989 та 2001 рр. – 0,9% та 0,2% відповідно). Найвищою їх частка у загальній кількості населення була в українській частині Сигітського та Зишівського повітів давньої Угорщини (24,5%) та в Більському повіті Холмської губернії (23,4%)¹⁴⁶.

Четвертою народністю етнографічної України у 1914 р. були поляки. Їх частка – 6,1% (у 1989 р. – 0,4%, у 2001 р. – 0,3%). Цей етнос серед інших особливо був значним, що закономірно, на Холмщині – 24,0% та в Галичині – 23,1%.

Далі йшли німці, яких проживало в Україні майже 871,0 тис. осіб. Основні райони зосередження – Акерманський повіт Бесарабської губернії (частка 16,3%) та Холмський повіт – 13,3%.

За підрахунками професора Мирона Кордуби, в Україні в її етнографічних межах проживало 350 тис. румунів (волохів), що становили менше 0,76% від загальної кількості населення. Для порівняння: у 1989 та 2001 рр. румунів в Україні нараховувалось відповідно 0,3 і 0,3 відсотка, молдован – 0,6 та 0,5 відсотка.

Серед етнічних груп України вчений згадує також болгар, що проживають насамперед в Акерманському повіті Бесарабської губернії (де їх близько 21% від загальної кількості населення) та в Бердянським повіті Таврійської губернії¹⁴⁷.

Не залишились поза увагою професора «з дрібніших народів, котрі тільки в невеличкій кількості поселилися на Україні», греки, вірмени, чехи, мадяри, черкеси, турки і татари. Перші живуть переважно в Маріупольським повіті Катеринославщини (19%), в Таман-

¹⁴⁶ Простір і населення України. Львів. 1921. (Б-ка «Знання», число 10). С. 17.

¹⁴⁷ Там само. С. 19.

ським та Катеринодарським повітах Кубанської області та в місті Одесі. Основним регіоном розселення вірмен, як стверджує Мирон Кордуба, є Ростов з сусідніми місцями та Ставропіллячина.

Чехи проживають на Волині у Дубенському повіті, мадяри – на «закарпатській Україні», на Кубанщині – черкеси, в Причорномор'ї – турки і татари.

Отже, підсумовуючи результати проведеного професором Мироном Кордубою дослідження, можемо зробити такі висновки:

1) Україна як держава повинна обмежуватися тими землями, «на котрих український народ живе в переважаючій більшості. Ті землі повинні й увійти в склад української держави, всі без виїмки, але й ніякі інші поза ними»;

2) Чи не вперше визначена (оконтурена) територія «етнографічної України», що займає площу у 740,000 тис. км²;

3) Кількісно підрахована чисельність населення України в її етнографічних межах, що станом на січень 1914 р. становила понад 46 млн осіб;

4) Проведена оцінка густоти населення України «як покащика культурної вартости краю і культурности його населення». Найгустіше заселена Галичина, найрідше – гірські околиці південно-західної Буковини;

5) Здійснений детальний «розгляд населення по народности». Встановлено, що українці на українських землях становлять 70,7% від всього населення, великороси – 11,6%, євреї – 8,2%, поляки – 6,1%, німці – 1,9%, румуни – 0,76%, інші народности – 0,74%.

Безсумнівно, фундаментальні дослідження професора Мирона Кордуби заклали підвалини становлення української політичної нації, формування Української держави в сучасних визнаних світом межах, сприяли відродженню та утвердженню національної самосвідомості українського народу.

5. КРАЇНОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ. «СТАРІ Й НОВІ ДЕРЖАВИ СВІТУ»

Надзвичайно цікавою і цінною для географів-країнознавців працею Мирона Кордуби є його розвідка «Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів» (1921 р.)¹⁴⁸.

Географо-країнознавчий нарис вченого характеризує формально 34 «старих» та новоутворених після Першої світової війни держав. Чим важливе це дослідження доктора Мирона Кордуби для сучасників? На нашу думку, його цінність полягає в тому, що:

– по-перше, автором дана узагальнена географічна оцінка процесу становлення й розвитку політичної та соціально-економічної карти світу після Першої світової війни («Великої війни»);

– по-друге, подані офіційні дані та авторські розрахунки, що представляють найважливіші країни світу за їх площею та населенням на початок ХХ ст.;

– по-третє, дуже важливими для сучасних географів є самі географічні назви розглядуваних країн, використовувані вченим під час його аналізу;

– і, нарешті, по-четверте, вченим у його праці дається дуже влучна, лаконічна і узагальнююча характеристика сучасного йому стану та ролі окремих головних держав у загальносвітовому економічному й політичному розвитку.

Дослідження доктора Мирона Кордуби складається з двох частин.

¹⁴⁸ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 79-86.

31889

СТАРІ Й НОВІ ДЕРЖАВИ.

Написав МИРОН КОРДУБА.

Головні держави світа.

1. Велика Британія, звана також Англією від найголовнішого краю цієї держави. Властива Велика Британія складається з Англії, Вельсу, Шотландії, Ірландії та з ок. 900 суцільних островів, що займають разом простір 315.000 км² з населенням (725.000*). Але це тільки ядро, пануюча частина держави. Головна сила Великої Британії лежить в її великанських імперіальних посідастях, розкинутих в усіх частях світа. В Європі належить їй ще Гібральтар та громадські острови Мальта, 328 км² простору (241.300**) душ населення, невеличкі, а незвичайно важні області; Гібральтар замикає вихід зі Середземного моря в Атлантийський океан. Мальта панує над переходом зі східної кінцівки Середземного моря у західну. В Азії має

Велика Британія: острів Кипр, 9.282 км², 257.000 населення***); острів Сейллон 65.996 км², 3.990.000***) населення; громадську територію Маледіви 300 км², 30.000****) душ; т. зв. Стрет-Сетлментс (шістостр. Маледівські острови) 91.952 км², 1.800.000****); Гонконг і Вайгайвай, приєднані на китайському побережжі з округами 1.791 км², 588.000 душ****); північна частина Борнео і острівці Лябуан, 204.860 км², 668.300 душ***); острови Камаран і Бахрейн 730 км², 68.100 душ. Але найважливішою, найлюднішою і найбагатшою британською колонією не лише зпоміж азійських, але зпоміж всіх взагалі, в т. зв. Бритійська Індія, до котрої вчисляють й Белоджистан та Аден з островом Перім; ця область займає 4.809.104 км² простору і числить

* На основі пореєнсу і річного приросту обчислений стан з кінця 1920 р.

** Обчислення стану з кінця 1907 р.

*** Обчислення стану з кінця 1908 р.

**** Обчислення стану з 1906 р. (приблизно).

) Приблизна оцінка.

82193
Львів. Бібліотека
Л. А. М. УРСР

Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44

Перша частина – «Головні держави світу» (с. 78-82) присвячена політико-географічному аналізу одинадцяти «головних» світових держав. Серед них йдеться про: 1) Велику Британію; 2) Китай; 3) Зєдинені держави Північної Америки або Унію; 4) Росію; 5) Францію; 6) Японію; 7) Німеччину; 8) Італію; 9) Нідерланди; 10) Бельгію та 11) Португалію.

У другій частині – «Нові держави в Європі і Азії» (с. 83-86) характеризуються: 1) Республіка Німецька Австрія; 2) Республіка Чехо-Словаччина; 3) Республіка Угорщина; 4) Королівство Румунія; 5) Республіка Польща; 6) Республіка Гданськ; 7) Республіка Україна; 8) Республіка Біларусь; 9) Республіка Литва; 10) Республіка Латвія; 11) Республіка Естонія; 12) Республіка Фінляндія; 13) Королівство Югославія; 14) Республіка Река; 15) Королівство Греція; 16) Царгород; 17) Вірменія; 18) Республіка Азербейджан; 19) Цісарство Туреччина; 20) Сирія; 21) Палестина; 22) Мезопотамія; 23) Королівство Геджас¹⁴⁹.

Робота вченого містить розлогу статистичну фактичну і розрахункову інформацію по вказаних країнах і залежних від них колоніальних «посіlostях», що характеризують держави і на 1900 р., і на 1905 р., 1906 р., 1907 р., 1908 р. і на кінець 1920 р. У цьому одне з головних переваг оцінюваної розвідки доктора Мирона Кордуби.

Водночас сама форма подання географо-країнознавчих матеріалів у вигляді суцільного тексту з численними примітками і посиланнями на відповідні роки утруднює сприйняття оприлюднених даних, їх порівняння між собою у розрізі окремих держав. Тому, на нашу думку, варто було б згрупувати опрацьовані доктором Мироном Кордубою матеріали у табличній

¹⁴⁹ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 79-86.

формі, що дозволяє значно поліпшити зорове сприйняття і співставність кількісних показників між державами світу. Це і зроблено нами у таблицях 11 та 12.

Розпочинає вчений свій географо-країнознавчий аналіз з Великої Британії, що «володіє величезними просторами 36,007,579 км² з 428,945,233 душ населення. Щоби уявити собі бодай приблизно всю велич сеї держави, треба тямити, що величиною вона майже дорівнює цілому Американському континентови та обминає більше як четвертину населення цілої земської кулі. Щочетверта людина на землі є підданим Великої Британії»¹⁵⁰.

Таблиця 11

Головні держави світу¹⁵¹

Головні держави світу та їх колоніальні «посілости»	«Простір» (площа), тис. км ²	Населення, тис. душ ²
1	2	3
1. Велика Британія (Англія, Вельс, Шкоція, Ірландія та близько 900 сумежних островів)	315,0	50,725 млн. душ

¹⁵⁰ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 80.

¹⁵¹ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 79-86.

Примітка. Доктор Мирон Кордуба, оцінюючи чисельність населення того чи іншого регіону, вказує на такі використані ним часові межі:

* на основі перепису і річного приросту обчислений стан з кінця 1920 р.

** обчислення стану з кінця 1907 р.

*** обчислення стану з кінця 1908 р.

**** обчислення стану з кінця 1906 р. (приблизне).

Починаючи з півострова Квантунг (над Жовтим морем) і закінчуючи Португалією, доктор Мирон Кордуба вносить до тексту такі пояснення:

** – на підставі обчислення з 1905 р.

*** – перепис з 1900 р.

Продовження таблиці 11

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Колоніальні посілости:		
В Європі:		
– Гібральтар та Мальта	0,328	241,4**
В Азії:		
– острів Кипр	9,282	257,0***
– острів Сейльон (Цейлон)	65,996	3990,0***
– острови Маледіви	0,300	30,0***
– Стрет Сетлементс (півострів Малакка і суміжні області) (Південно-Східна Азія)	91,952	1800,0***
– Гонконг і Вайгайвей (пристані на китайському побережжі)	1,791	568,0****
– північна частина Борнео (Калімантан) і острівець Лябуан	204,86	668,4***
– острови Камаран (Червоне море) і Бахреїн	0,73	68,1
– Бритійська Індія з Белуджистаном, Аденом та островом Перім	4809,104	305,215* млн. душ
В Австралії:		
– Австральська Федерація з островом Тасманія і частина острова Нова Гінея	7929,009	4813,0***
– Нова Зеландія зі сумежними островами	271,166	990,0***
– громада островів Фіджі	20,045	128,4***
– громада островів Тонга	0,997	21,4***
– дрібні громадки острівців Меянезії і Полінезії	36,116	180,2
В Америці:		
– Бритійська Північна Америка (Канада, Нью Фавидленд і Лябрадор)	10026,241	6388,0***
– острівці Бермудас	0,05	20,56***

Продовження таблиці 11

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
– Західні Індії (Джемейка, Богама та ин. острови)	31,724	1747,0***
– Бритійський Гондурас	19,85	42,4***
– Бритійська Гвояна	246,47	304,55***
– острови Факлендські і півд. Георгія	16,607	2,27
В Африці:		
– Капляндія, Край Басуто, Родезія, Бечванія, область Н'яса, Наталь, Оране і Трансваль, тобто землі від південного кінця Африки по південний кінець озера Танганіка	3080,369	8400,0**
– Нігерія (над дол. Ніром)	1013,728	14000,0**
– Сієра Леоне	69,7	1208,1**
– Гамбія	9,6	159,33**
– Золоте Побережя	308,87	1700,0**
– Бритійська Східна Африка з Угандою	699,0	5688,1****
– Сомалі (частина)	155,0	348,0**
– острови св. Олени, Есеншен, Маврикія, Сейтелі, Занзібар і суміжні	5,282	640,0**
– область впливу над Лібійською пустинею	1037,0	10,0
– Єгипет і Єгипетський Судан (після Великої війни)	3029,668	15303,383**
– Німецька Півд.-Зах. Африка (після Великої війни)	835,1	200,0*
– Німецька Східна Африка (після Великої війни)	995,0	6703,0*
- німецька частина острова Нова Гвінея (в Австралії) з громадою островів Бісмарка і Сальомонськими островами	238,75	380,0*

Продовження таблиці 11

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Велика Британія разом	36,008 млн. км ²	428,945 млн. душ
2. Китай (Хіни) Головна частина – властивий Китай	3877,0	383,253 млн. душ
– Провінції, що стоять під управою китайських губернаторів:		407,734 млн. душ
– Манджурія	939,28	5530,0
– Монголія	2787,6	1850,0
– Область Сін цян (східний Туркестан, Джунгарія і край Тіеншану)	1426,0	1000,0
– Тибет	2109,0	2250,0
Ціла Китайська держава	11,139 млн. км ²	426 млн. душ
3. Зєдинені держави Північної Америки або Унія	9,421 млн. км ²	109,284 млн. душ
– острів Порторіко в Західних Індіях	9,339	1000,0
– громада островів Філіппинських і Зулю	296,31	7635,4
– Гуам та острови Маріанів	0,514	10,0
– частина громади островів Салюа	0,203	6,0
Загалом Зєдинені Держави	9,727 млн. км ²	117,935 млн. душ
4. Росія		
– Властива європейська Росія (без Польського королівства, Підкавказя і Фінляндії) (перед Великою війною)	4,814 млн. км ²	111,280 млн. душ
– Области самостійних національних держав (Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Україна)	1076,132	49746,0
– Росія (Московщина) в Європі	3738,4	61534,0
– Азійські посілости, а саме:		

Продовження таблиці 11

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
– Сибір	12,492 млн. км ²	7000,0
– Центральна Азія	3647,1	9120,0
– васальні держави Хіва і Бухара	265,0	2000,0
Росія всього	20,142 млн. км ²	80,0 млн. душ
5. Франція		
– Європейська Франція (з Альзасія та Льотарингія)	550,982	42939,0*
– Заморські посілості:		
– В Азії:		
– 5 прибережних міст в Передній Індії (Пондішері, Карікаль, Янаон, Шандернагор і Мае)	0,509	272,113****
- Індо-Хіна (Камбоджа, Кохінхіна (Південний В'єтнам), Анам, Ляос, Тонкін і Кванг-чу-ван)	663,9	15859,0****
– В Америці:		
– острови в північній і середній Америці (Сен Пієр, Мікельон, Мартінік, Гваделуп)	3,1	403,766****
– Французька Гвіаяна	78,9	33,0
– В Полінезії (острови Кергелі, св. Павла, Нов. Амстердам, Нова Каледонія, Льюяльті, Честерфільд, Таїті та інші)	27,712	82,056****
– В Африці:		
– Мароко	456,0	7000,0*
– Альжирія	890,0	5231,9****
– Туніс	167,4	1828,9**
– Сенегаль	23,5	107,9
– Сенегамбія і області над Нігром	958,6	8200,0*

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
– Гінея		1470,0 (оцінка 1904 р.)
– побережжя Слонової Кости	275,1	1955,0*
– Дагомей	310,7	636,0*
– Французьке Конго	1762,0	3652,0*
– побережжя Сомалі	21,0	50,0*
– острів Мадагаскар	592,1	2706,7****
– Реініон, Комори і сумежні острови	3,958	258,0*
– область впливу (західна і середуца Сагара)	5037,4	800,0*
– Колонії, здобуті після Великої війни:		
– Камерун	495,6	3500,0*
– Того	87,2	1500,0*
Цілий простір Французької держави	12,575 млн. км ²	97,485 млн. душ
6. Японія (Великі Японські острови (Гондо, Езо, Шікоку, Кію-Шію), сумежні громади дрібних островів Курилів, Бонін, Лію-Кію)	382,416	49319,2****
Належні посілості:		
– Тайван (Формоза) з островами Пескадорес і Вульканіюс	34,996	3188,9***
– півострів Квантунг (над Жовтим морем)	3,162	405,685**
– острів Сахалін	74,748	35,32**
– Корея	218,2	9781,7****
– Після Великої війни:		
– Кіяхчав (над Жовтим морем)	0,501	32,0*
– громада островів Маршальських	0,405	15,0*
– острови Кароліни, Маріяни і Паляв	2,076	36,0*
Разом Японська держава	716,504	62,804 млн. душ

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
7. Німеччина		
– Втрати після Великої війни: Альзація, Лютарингія (на користь Франції), північний Шлезвик (Данії), Познанщина, Західна Прусія, частина горішнього Шлезька – Польщі.		
Всього втрати в Європі	74,0	6840,0
– Втрати заморських колоній	2657,2	12398,6
Теперішня Німеччина всього	476,7	61,9 млн. душ
8. Італія		
– Нові придбання після Великої війни – південний і середущий Тироль, Побережя, північна Дальматія з островами – від Австрії		
Італійська держава в Європі	320,0	39420,0
– Заморські посілості в Африці:		
– Еригрея (над Червоним морем)	110,0	279,55***
– частина півострова Сомалі	380,0	400,0*
– Триполітанія з Баркою	1051,0	1000,0*
Ціла Італійська держава	1861,0	41,1 млн. душ
9. Нідерлянди		
– В Європі	33,079	5747,4**
– Заморські колонії:		
– В Америці:		
– 6 островів Західних Індій	1,131	52,088**
– Суринам або Нідерландська Гваяна	129,1	82,038**
– В Австралії:		
– західна частина острова Нова Гвінея	394,784	0,5*
– В Азії:		

Закінчення таблиці 11

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
– острови Ява і Мадуро	131,508	30098,0**
– острів Борнео (крім британської част.)	553,34	1233,655**
– Суматра зі сумежними островами	479,231	4293,768**
– Селебес і сумежні Малі Сундайські острови та Молюки	356,549	2091,946**
Нідерланди з колоніями	2078,727	43,598 млн. душ
10. Бельгія		
– В Європі	29,455	7317,561**
– В Африці:		
– Конго	2382,8	19000,0*
Всього	2412,255	26,320 млн. душ
11. Португалія		
– Європейська Португалія	89,372	5016,267***
– В Африці:		
– острови Асори	2,388	256,291***
– острів Мадера	0,815	150,574***
– острови Зеленого Рога	3,822	147,424***
– Гінея з двома острівцями	34,839	212,103***
– Анголя	1270,2	3800,0*
– Мосамбік зі сумежними областями над долинним Замбесі	761,1	2300,0*
– В Азії:		
– східний Тімор, кілька пристаней в Передній Індії і пристань Макао на китайському побережжі	19,918	795,789
Разом всього по Португалії	2182,45	12,679 млн. душ

Водночас власне сама Велика Британія у складі Англії, Вельсу, Шкоції, Ірляндії та близько 900 сумежних островів, тобто метрополія, займала лише 0,9% за площею та менше 12% за населенням від цієї гігантської імперії.

Як видно з таблиці 11, за площею найбільшими були колоніальні «посілости» в Африці (32,2%), Америці (29,1%), Австралії (23,2%) та Азії (14,6%). За чисельністю населення виділялися колоніальні володіння Британської імперії насамперед у Азії (72,2%), потім йшли «посілости» Африки (12,6%), Америки (2,0%) та Австралії (1,4%) (див. табл. 11).

Другою за чисельністю населення державою світу, як відзначає доктор Мирон Кордуба, є Китай (Хіни), що і за «простором» є більшим «цілої Європи». Разом з Великою Британією Китай «обхоплюють половину насел. цілої землі. Однак ізза нездарної управи та культурної відсталости політична сила Китаю зовсім не відповідає ані його територіальній величині, ані тим менше числу його населення», – підсумовував свої висновки вчений¹⁵².

¹⁵² Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 80.

Такої ж думки дотримувалось і багато дослідників у значно пізніші часи. Так, зокрема, ще у кінці ХХ ст. – у 1999 р. відомий український географ-країнознавець проф. В. М. Юрківський відносив Китай до «економічно слаборозвинених країн», що за валовим національним продуктом займав сьоме місце у світі, а в розрахунку на душу населення – 116 місце в світі (Юрківський В. М. Країни світу: Довідник. К.: Либідь. 1999. С. 133.).

Проте уже в перше двадцятиліття ХХІ століття Китай значно змінив свої позиції, поступаючись за абсолютним обсягом валового внутрішнього продукту у світі лише США і маючи високий індекс людського розвитку (0,738-90-місце у світовому рейтингу) (Цепенда М. М. Суверенні держави світу: суспільно-географічний довідник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2018. 226 с.; Зірен, Франк. Майбутнє? Китай!: як нова наддержава змінює наше життя, нашу політику, нашу економіку; пер. з нім.: бюро пер. All inclusive. К.: Бурда – Україна. 2021. 351 с.).

Третьою і четвертою головними державами світу, за доктором Мироном Кордубою, були відповідно «Зєдинені держави Північної Америки або Унія» та Росія. Їх місце вченим визначалося, насамперед, за чисельністю населення, а потім – за зайнятим ними «простором» (площею). Дослідник відзначав, що «мимо великих втрат і розкладу Російська держава обнимає все ще величезний простір 20,142.210 км², значить два рази стільки, що ціла Європа, і має около 80 міліонів населення»¹⁵³.

Аналізуючи Францію та Японію, доктор Мирон Кордуба звертає увагу своїх читачів на їх «імперіалістичну кольоніальну політику». Так, зокрема, Франція має «заморські посілости у всіх частях світа», а найбільше в Африці (89,5% всього «простору» держави і 38,9% її населення) та Азії (5,28% і 16,5% відповідно). Власне на саму європейську Францію припадає лише близько 4,4% площі та 44% населення всієї держави (див. табл. 11)¹⁵⁴.

Що ж стосується Японії, то належні їй посілости за межами острівного ядра країни складають 46,6% «простору» та 21,5% населення всієї держави. «Попри се треба тямити, – зауважує вчений, – Японія майже зовсім підобрала під свій вплив Манджурію і пообсаджувала деякі приморські області Сибірі»¹⁵⁵.

¹⁵³ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 81.

З тих пір минуло 100 років. Нинішнє порівняння США та Російської Федерації – не на користь останньої. Сьогодні Росія продукує лише 1/5 валового внутрішнього продукту від обсягу США, а в розрахунку на душу населення – менше половини (див.: Цепенда М.М. Суверенні держави світу: суспільно-географічний довідник Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2018. С. 60, 114).

¹⁵⁴ Там само. С. 81.

¹⁵⁵ Там само. С. 82.

Порівнюючи між собою Німеччину та Італію, доктор Мирон Кордуба, з одного боку, наголошує на болючих для Німеччини втратах територій та населення після Великої війни (відповідно 85% площі і 24% жителів), а з другого боку, – відзначає «нові придбання» Італійської держави «коштом Австрії» в Європі.

Нідерланди, за підрахунками вченого, «мають великі і незвичайно багаті заморські кольонії, котрі становлять підставу сили і багатства держави»¹⁵⁶. Ці колонії майже в 62 рази перевищують європейські Нідерланди за площею і майже в 7 разів – за населенням.

Завершує свій огляд «Головних держав світу» доктор Мирон Кордуба Бельгією та Португалією. Як і Нідерланди, Бельгія європейська у 81 раз територіально менша від своєї африканської колонії Конго, що за населенням в 2,6 рази більша своєї метрополії.

«Португалію зараховуємо до великих держав, – констатує дослідник, – лишень ізза великих кольоніальних просторів, котрі одначе не мають більшої загальної вартости»¹⁵⁷. І дійсно – європейська Португалія менша своїх колоній за площею в 23 рази, а за населенням – в 1,5 рази (див. табл. 11).

Перша частина географо-країнознавчого нарису головних держав світу – завершена. Попереду – не менш актуальний аналіз «Нових держав в Європі і Азії на основі мирових договорів».

Остання Велика війна докорінно змінила політичну карту світу насамперед через «розвал трьох великих держав: Австро-Угорщини, Росії та Туреччини», – стверджував доктор Мирон Кордуба. Німецькі

¹⁵⁶ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 82.

¹⁵⁷ Там само.

колонії Англія, Франція та Японія «розібрали поміж себе». Проте найбільші зміни Велика війна все ж таки спричинила в Середній, Східній Європі та Передній (Південно-Західній) Азії. «Ось тут, – писав Мирон Кордуба, – хочемо шан. читачам подати подрібнійший перегляд тих перемін, щоби могли докладнійше уявити собі теперішній політично-територіяльний уклад світа»¹⁵⁸. І далі вчений подає таке необхідне і важливе з науково-методичного погляду уточнення: «Та зараз мусимо застерегтися, що не всі дані вдалося зібрати та обрахувати зі зовсім повною докладністю. Майже всі політичні новотвори не мають ще загально признаних і усталених границь; подекуди знову величину і населення земель, відорваних від одних та прилучених до других держав, можна поки-що лише приблизно обрахувати, ізза браку докладних урядових даних. Число населення, де се не зазначено инакше, подаємо після стану з 1920 р., обчисленого на підставі правильного приросту»¹⁵⁹.

Доктор Мирон Кордуба розглядає далі 23 таких «політичних новотвори», зведену інформацію про які на підставі оцінок вченого відображено нами у таблиці 12.

1. Розпочинає свій географо-країнознавчий огляд дослідник з «Республіки Німецька Австрія (Deutsch-Österreich)». З колишньої великої Австро-Угорщини, що мала 675,885 тис. км² державної території, де проживало близько 53 млн осіб, залишилось у новій країні 83 тис. км² «простору» та 7,37 млн душ населення, тобто трохи більше 1/10 довоєнного рівня. Для багатьох австрійців це було приголомшливо. Ось як характеризував «дивовижний місяць жовтень 1918 р.» ви-

¹⁵⁸ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 83.

¹⁵⁹ Там само.

датний професор Лондонського університету Дейвіс Норман: «20 жовтня, коли у Відні зібралася німецька (австрійська) асамблея, готуючись проголосити Австрійську Республіку, гра вочевидь уже скінчилася. Імператор Карл і 500 років владарювання Габсбургів за одну ніч стали непотрібними. Про свою незалежність заявили кілька доти невідомих держав: Чехословаччина (28 жовтня), Югославія (29 жовтня), Угорщина (1 листопада), а в Лембергу – Західно-Українська Республіка»¹⁶⁰.

Таблиця 12

**Нові держави в Європі і Азії
на основі мирових договорів¹⁶¹**

№ п/п	Назва держави	«Простір», тис. км ²	Населення, тис. душ
1	2	3	4
1.	Республіка Німецька Австрія (Deutsch-Österreich)	83,0	7370,0
2.	Республіка Чехо-Словаччина	145,547	14704,0
3.	Республіка Угорщина	88,7	7300,0
4.	Королівство Румунія	287,7	15000,0
5.	Республіка Польща	414,185	32000,0
6.	Республіка Гданськ	-	250,0
7.	Республіка Україна	572,031	34627,54
8.	Республіка Біларусь	152,565	4466,0
9.	Республіка Литва	82,100	3533,0

¹⁶⁰ Дейвіс Норман. Європа: Історія / пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. К. Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2001. С. 951.

¹⁶¹ „ – “ За інформацією М. Кордуби дані відсутні.

1	2	3	4
10.	Республіка Латвія	60,530	2034,0
11.	Республіка Естонія	43,763	1165,0
12.	Республіка Фінляндія	400,000	3000,0
13.	Королівство Югославія	256,120	12300,0
14.	Республіка Река	0,02	50,0
15.	Королівство Греція	183,0	6260,0
16.	Царгород	–	–
17.	Вірменія	270,0	5000,0
18.	Республіка Азербейджан	227,0	4720,0
19.	Цісарство Туреччина	400,0	7000,0
20.	Сирія	200,0	2200,0
21.	Палестина	18,0	200,0
22.	Мезопотамія	419,0	1500,0
23.	Королівство Геджас	441,0	1000,0
Всього по досліджуваному регіону		4744,261	165,680 млн.осіб

Які ж давні коронні краї залишились у Deutsch-Österreich? Доктор Мирон Кордуба називає серед них Долішню Австрію, Горішню Австрію, Сальцбург (нинішній Зальцбург), Форальберг, Тироль (північна частина), північна і середня Стирія (нинішня Штирія), Каринтія та західна частина трьох історичних угорських комітатів: Мошон, Шопрон і Ваш (що дещо пізніше у 1925 році склали основу землі Бургенланд зі столицею в Айзенштадті).

Отже, Німецька Австрія, підсумовує дослідник, цілком порівняна, співставна за площею і населенням

з Галичиною, що займає 78,493 тис. км² «простору» з 8 млн осіб.

2. Другою серед «нових держав» у Європі доктор Мирон Кордуба розглядає «Республіку Чехо-Словаччину», що сформувалася з колишніх коронних країв давньої Австро-Угорщини, а саме: Чехії, Моравії, Опавського Шлеська, західного Тешинського Шлеська та північно-західних комітатів давньої Угорщини. «Під тимчасовою управою і зарядом Чехо-Словаччини, – відзначав вчений, – остає тепер і Підкарпатська Україна, що складається з давніх комітатів: Марамароського, північної половини Угоцького, і заселених Українцями частин комітатів Березького, Узького, Земплинського, Шариського та Списького, займаючи простору около 18.000 км² з ок. 720.000 душ населення. Зрештою досі не усталено ще і не проведено докладної границі між Чехо-Словаччиною та Підкарпатською Україною. Разом із Підкарпатською Україною має Чехо-Словацька держава 145.547 км² простору з 14,704.000 душ населення»¹⁶².

3. «Республіка Угорщина» – лише ядро колишніх «країв Угорської корони» або «Залитавщини» (88,7 тис. км², населення 7,3 млн осіб)¹⁶³. Вчений нагадує, що

¹⁶² Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 83. На с. 85, правда, учений уточнює заселену українцями територію Підкарпатської України: площа – 14,673 тис.км², населення – 568,46 тис. осіб.

¹⁶³ «Залитавщина» – від латинської Transleithania. Назва стосувалася земель, що були розміщені на східному боці річки Лейти (правої притоки Дунаю), тобто земель угорської корони, що були у складі Австро-Угорщини. Землі і королівства, розташовані на захід від цієї річки, отримали назву «Цислейтанія». Вони були представлені в австрійському Рейхсраті. Див.: Lampel, J. Erörterungen und Materialien zur Geschichte der Leithagrenze. Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich. Wien. 1899. 33. S. 288-296.

колишня «Залитавщина» була майже незалежною державою, «злученою з Австрією», що розкинулася на 324,857 тис. км² з 21 мільйоном населення (див. табл. 12).

4. Щодо Королівства Румунія доктор Мирон Кордуба відзначає «величезні придбання» останніми роками. Так, зокрема, у 1913 р. після другої балканської війни вона «загарбала» від Болгарії Північну Добруджу. У Великій світовій війні Румунією від Угорщини були забрані Семигород та північно-східна частина Банату (всього 100,265 тис. км², 4,97 млн жителів). У цей же час Румунія відхопила Буковину (10,441 тис. км² з населенням 801,364 тис. душ) (від Австрії) та Бесарабію від Росії (45,632 тис. км², 2,3 млн жителів).

Отже, Королівство Румунія зросло «територіально та щодо населення більше чим вдвоє», – стверджував дослідник¹⁶⁴. В період підготовки своєї праці до друку доктор Мирон Кордуба ще сподівався на справедливе розв'язання «українського питання» мирними угодами, пишучи: «Однак треба тямити, що союзні держави (Антанта) ще не признали їй (Румунії. – *Авт.*) Буковини та Бесарабії; правдоподібно українські частини тих земель (17.266 км² з 1,250.000 душ населення) будуть приділені до України»¹⁶⁵. Надії вченого залишилися нездійсненими.

5. На землях «відорваних» від Німеччини, колишніх Росії та Австро-Угорщини «повстала» Республіка Польща (офіційна назва – «Польська Республіка»).

Дослідник подає докладну інформацію, з яких саме країв та земель сформувалась у цей час Польська держава:

¹⁶⁴ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 84.

¹⁶⁵ Там само.

Землі колишніх держав	«Простір», тис. км ²	Населення, млн. осіб
– Німеччини (Познанщина, західна Прусія (без Гданського та частини округу Марієнвердер), частина горішнього Шлеська)	52,980	4,36
– Землі давньої Росії (Конгресова Польща або Привіслянський край (без Холмщини))	116,496	11,2
– Землі давньої Австро-Угорщини (східна частина Тешинського Шлеська)	1,029	0,17
Західна Галичина (без Лемківщини)	23,916	2,97
Всього в вищезазначених межах етнографічної Польщі	194,424	18,7
– Отримані Польщею землі поза своїми східними етнографічними межами: Східна Галичина, Холмщина, Городенщина, Волинська та 1/2 Минської губернії, Виленщина	219,76	13,0
Всього в теперішніх межах Польської Республіки	414,185	32,03

І знову ж, як і в попередньому огляді Королівства Румунії, доктор Мирон Кордуба висловлював ще надію: «Але Союзні держави (Антанта) не ствердили Риського мира, але ще взагалі не визначили східних границь Польської держави. Скільки з сього всього остане тривко при Польщі, годі тепер сказати»¹⁶⁶.

¹⁶⁶ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 84.

6. Про «Республіку Гданськ» вчений пише зовсім небагато: лежить у гирлі річки Вісла та має близько 250 тис. мешканців. Відомо, що згідно з Версальським договором, Гданськ отримав статус «вільного міста» під контролем Ліги Націй. На захід від міста пролягав так званий «Польський коридор», що забезпечував вихід Польської Республіки до Балтійського моря (див. табл. 12).

7. Дуже важливим для географів-країнознавців є матеріал про «Республіку Україну», яка ще «зовсім не має визначених тривких державних границь. Тому нам, – зазначає доктор Мирон Кордуба, – приходиться означити етнографічні межі, опираючись на засаді самоозначення народів, по котрій етнографічні границі повинні бути підставою державних»¹⁶⁷. Суцільною масою український народ заселяє такі регіони, як: південно-східна частина західної Галичини – Лемківщина, уся Східна Галичина, Холмщина, три південно-західні повіти Городненської губернії, південна частина Мінської губернії, Волинська, Подільська, Київська, Чернігівська (без чотирьох північних повітів), Полтавська, Харківська губернії, південно-західна частина Курської і Воронізької губерній, два повіти області Донського Війська, два повіти Ставропільської губернії, північна частина Кубанщини і Таврійської губернії, Катеринославська, Херсонська губернії, Хотинський та Акерманський повіти Бесарабії, північно-західна частина Буковини, північно-східні області давньої Угорщини. Ця етнографічна Україна має площу 739,162 тис. км² і 46,012 млн душ населення станом на 1914 рік¹⁶⁸.

¹⁶⁷ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 84.

¹⁶⁸ Там само.

Варто відзначити, що стосовно цих окреслених Мироном Кордубою меж української національної території критично ви-

Нині ж з «простору» етнографічної України, за оцінкою вченого, 135,192 тис. км² з населенням 9,566млн осіб перебували під польською, 17,266 тис. км² з населенням 1,25 млн осіб – під румунською, 14,673 тис. км² з населенням 0,568 млн осіб – під чехословацькою управою, а решта – «творить т. зв. Радянську Українську республіку» під владою большевиків.

8. Восьмою країною, що «також не має ще державних границь», Мирон Кордуба розглядає «Республіку Біларусь». Дослідник, що дуже важливо, окреслює межі етнографічної Біларусі: Городненська та Минська губернії (за винятком територій, заселених українцями), два північних райони Чернігівської, Могилівська та Смоленська губернії. Отже, маємо «простір» у 207,133 тис. км² з населенням у 7,6 млн осіб. Згідно з Ризьким договором, від Біларусі на користь Польської Республіки було відібрано 54,568 тис. км², де проживало 3,134 млн населення¹⁶⁹.

9. Далі в огляді доктора Мирона Кордуби – Республіка Литва з 82,1 тис. км² та 3,533 млн жителів, що заселяли колишні Ковненську та Виленську губернії давньої Росії. Правда, зазначає вчений, «майже ціла Виленщина поки-що окупована польськими військами ген. Желіговского»¹⁷⁰.

словився майбутній академік ВУАН Степан Рудницький: «[автор] не потрапив віднести як слід критично до офіційного статистичного матеріалу австро-угорського й російського. Тому викреслені ним межі (української національної території) [...] можна вважати тільки мінімальними». Див.: Антонович Олег. Із плеяди видатних у національній науці: Мирон Кордуба. Вісник НТШ: інформаційне видання / Світова рада Наукових товариств імені Шевченка. Львів. 2013. № 49. С. 21.

¹⁶⁹ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 85.

¹⁷⁰ Там само.

Від жовтня 1920 р. до березня 1922 р. захоплене польськими військами Вільно та його околиці, а також північно-західні

10. Курляндська губернія, південна Лівонія і західна частина Витебської губернії колишньої Росії – землі, на яких «повстала» «Республіка Латвія» з населенням 2,034 млн осіб та «простором» у 60,53 тис. км².

11-12. Про Республіку Естонія та Республіку Фінляндія доктор Мирон Кордуба викладає у своєму нарисі небагато (див. табл. 12), згадує Аландські острови, що, як відомо, у 1921 році були визнані Лігою Націй як такі, що належать Фінляндії.

13. Розлого характеризує дослідник географічні особливості земель, що належали «Королівству Югославія»: йдеться про Бачку, південно-західний Банат та окремі частини комітатів колишньої Угорщини; Хорватію та Славонію (район між річками Дравою та Савою – правими притоками Дунаю); південно-східну Каринтію; південну Стирію; Країну; Дальматію (без частин, що відійшли до Італії; Боснію та Герцоговину; Чорногору; Сербію; західну частину колишньої європейської Туреччини. Площа держави – 256,12 тис. км², населення – 12,3 млн осіб¹⁷¹.

14. Доктор Мирон Кордуба згадує і про Вільну державу – місто Рієка – «Республіку Реку», що за Австро-

землі сучасної Білорусі склали основу новоутвореної Л. Желіговським окремої держави «Серединної Литви», що згодом була включена до складу Польської Республіки (див.: Любіцева О.О. Литва, Литовська Республіка. Енциклопедія Сучасної України. Київ. 2016. Т. 17. С. 265).

¹⁷¹ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 85.

Офіційна назва держави, насправді, на час виходу у світ праці Мирона Кордуби – «Королівство Сербів, Хорватів і Словенців» (1918–1929), що було реорганізоване в «Королівство Югославія» 6 січня 1929 р. після державного перевороту королем Олександром I. (Детальніше див.: Horbach O., Rasković. Yugoslavia. Encyclopedia of Ukraine. Toronto. Buffalo. London: University of Toronto Press Incorporated. 1993. Vol. V. P. 777-780).

Угорщини називалось Фіуме і було та й залишалось у 20-ті роки ХХ ст. важливим портом на Адріатиці.

15. Дуже важливою для географів-країнознавців є подана вченим інформація про територіальне розростання (майже втричі) «Королівства Греція». У результаті двох Балканських та Великої світової війни, окрім давньої Греції, держава набула: острів Крит, майже всі острови Егейського моря, південну та південно-східну частини європейської Туреччини (без Царгородського вілаєту) та середню частину західного узбережжя Малої Азії з містом Смирна (сучасний Ізмір). Як наслідок – 183 тис. км² території та 6,26 млн жителів¹⁷².

16. На час написання доктором Мироном Кордубою нариса «Старі і нові держави...» за результатами Мудроського перемир'я Царгород (Стамбул) був окупований британськими, французькими та італійськими військами. За умовами Севрського мирного договору Константинополь і Зона чорноморських проток мали стати демілітаризованою зоною під міжнародним управлінням. Ось чому доктор Мирон Кордуба Царгород з Царгородським віялетом, півострів Галіполі, Скутарі (нинішній Ускюдар), Бруса, Едремід та острів Мітіліні (нині найбільший порт грецького острова Лесбос) відносив до категорії нейтральних держав під управою Антанти¹⁷³.

17. Вірменія з площею (більш-менш) 270 тис. км² і населенням близько 5 млн осіб мала «ще неусталені» державні границі у межах «давньої турецької

¹⁷² Галенко О.І. Стамбул. Енциклопедія історії України: Т. 9. Прил-С / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наук. думка. 2012. С. 792-797.

¹⁷³ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 85.

провінції Вірменії і західної частини давнього російського Закавказзя»¹⁷⁴.

18. Вісімнадцятою за порядком розгляду «ноювою державою» у доктора Мирона Кордуби є, – цитуємо: «Республіка Азербейджан або Грузія обіймає середущу і східну частину давнього російського Закавказзя: простір ок. 227.000 км² з 4,720.000 душ населення»¹⁷⁵.

Тут, очевидно, дослідником допущена помилка. Відомо, що після більшовицького жовтневого перевороту у листопаді 1917 р. виник Закавказький комісаріат, у лютому 1918 р. – Закавказький сейм, який у квітні цього ж року проголосив утворення Закавказької Демократичної Федеративної Республіки у складі Азербайджану, Східної Вірменії та Грузії. Однак уже 28 травня 1918 року було відновлено державність і проголошено незалежність Азербайджанської Демократичної Республіки, Вірменської Демократичної Республіки та Грузинської Демократичної Республіки.

У результаті воєнного вторгнення більшовицької Росії у квітні 1920 р. в Азербайджані, у листопаді 1920 р. – у Вірменії і в лютому 1921 р. – у Грузії була встановлена радянська влада. А вже у березні 1922 року Азербайджан, Вірменія та Грузія увійшли до складу Закавказької Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки¹⁷⁶. Отже, у 1920 чи 1921 р. не йшлося про об'єднання чи федерацію Азербайджану з Грузією, що могло б виявитися в ототожненні їх назви у межах єдиної держави.

¹⁷⁴ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 85.

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Божко О.І. Вірменія, Республіка Вірменія. Енциклопедія Сучасної України. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2005. Т. 4. С. 583-586.

19. «Цісарство Туреччина», – відзначає вчений, – потерпіло в останніх літах, в Балканській, Італійській та у великій світовій війні, величезні втрати»¹⁷⁷. Доктор Мирон Кордуба, очевидно, визначаючи сучасну територію «Цісарства Туреччина» в 400,0 тис. км², опирався на поділ Анатолії та Фракії за серпневим (1920 р.) Севрським договором, згідно з яким від колишньої Османської імперії відділялися Східна Фракія та Едірне, Галліпольський півострів, зона проток Босфор і Дарданелл, західне узбережжя Малої Азії, Кілікія, Західна Вірменія та Курдистан. Що ж стосується визначеної вченим кількості населення «Цісарства Туреччина» – близько 7 мільйонів душ, то, мабуть, йшлося лише про Анатолію – внутрішні райони Малої Азії.

20. Про те, що дослідження доктора Мирона Кордуби базувалося на найновіших політико-географічних матеріалах, свідчить надана ним інформація про Сирію, що «досі турецька провінція, визнана договором в Севр як незалежна держава, остає поки-що під управою Франції»¹⁷⁸. Управління французами здійснювалось у таких ними визначених шістьох регіонах: Алепо (північний захід), Деір-ель-Сор (північний схід), Великий Ливан (центр, південний схід), Дамаск, Гавран, Ладкієт (див. табл. 12).

21. Цікаво, що доктор Мирон Кордуба посилається у визначенні кордонів «Палестини» як майбутньої самостійної держави ізраїльтян на Франко-Британську

¹⁷⁷ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 85.

¹⁷⁸ Там само. С. 86.

Як відомо, Севрський мирний договір (від назви міста Севр – південний захід від Парижа) був підписаний між султанським урядом Османської імперії та державами-переможцями у Першій світовій війні 10 серпня 1920 р.

конвенцію про деякі моменти, пов'язані з мандатами для Сирії та Лівану, Палестини та Месопотамії від 23 грудня 1920 р.¹⁷⁹. Його ж публікація вийшла у 1921 р. Згідно з вказаною Конвенцією, територія майбутнього Ізраїлю визначалась у 18 тис. км². Нинішня ж загальна площа території Держави Ізраїль – 20,77 тис. км².

22. «Мезопотамія» охоплювала три колишніх турецьких віялети – Багдад, Басру та Мосуль, що перебували під британською управою (див. табл. 12).

23. Завершує свою працю доктор Мирон Кордуба розглядом «Королівства Геджас» («Хіджаз»), що розташовувалося на західному узбережжі Аравійського півострова, омивалося Червоним морем і було історичною батьківщиною зародження ісламу з його священними містами Меккою, де народився, і Медіною, де помер пророк Мухаммед. На той час королівство займало територію у 441,0 тис. км² та мало більше 1 млн душ населення.

Отже, як ми переконалися з результатів географо-країнознавчого аналізу соціально-економічного та політичного розвитку «старих» і «нових» держав світу доктора Мирона Кордуби, вченим здійснена оцінка фундаментального географічного образу – «портрета» Землі після страхітливої Першої світової війни («Великої війни»). Ця оцінка слугувала і слугуватиме надалі доброю підмогою, надійним фундаментом у задоволенні великої потреби людей, у тому числі науковців, учителів, учнів, студентів, у пізнанні країн світу.

¹⁷⁹ Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів. Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів. 1921. Річник 44. С. 86.

IV. ГЕОГРАФО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА КАРТОГРАФІЧНІ ПРАЦІ

Багаторічна, багатогранна, різнопланова географо-педагогічна діяльність Мирона Кордуби, безперечно, потребує спеціального самостійного вичерпного дослідження. Нами зроблена спроба зупинитися на трьох аспектах його праці у цьому напрямі: 1) проблемі «утраквізму в гімназіях»; 2) «Підготовчих матеріалах до підручника географії»; 3) «Географічному атлясі» Мирона Кордуби.

1. УТРАКВІЗМ В ГІМНАЗІЯХ

Однією з важливих педагогічних проблем, як в минулому, так і в сьогоденні, є система двомовного навчання учнів у нижчій і вищій гімназіях.

Доктор Мирон Кордуба на базі власного і педагогічного досвіду своїх колег глибоко дослідив це питання у гімназіях Австро-Угорщини. Результати аналізу викладені ним у ґрунтовній праці «Утраквізм в гімназії»¹. Ним зазначається, що на всю країну двомовних (утраквістичних) гімназій було лише дев'ять, із них чотири – на Буковині (дві – в Чернівцях, по одній – в Сучаві та Кіцмані). Експеримент стосувався лише представників трьох народів: русинів (українців), словенців та волохів. Варто підкреслити, що в усіх цих дев'ятьох гімназіях не було єдиного навчального плану, кожен заклад мав

¹ Кордуба М. Утраквізм в гімназії. Буковина. 1904. 17 листоп. (чис. 137). С. 1; 19 листоп. (чис. 138). С. 1; 21 листоп. (чис. 139). С. 1-2; 26 листоп. (чис. 141). С. 2.

– Кордуба М. Утраквізм в гімназії. Чернівці, 1904. 44 с. Додаток до «Проміня» (сусп.-наук. орган русько-укр. учительства. Вашківці над Черемошем).

власний устрій. Проте, на думку Мирона Кордуби, серед них можна визначити два таких типи: перший (А), коли в **нижчій** гімназії за посередництва німецької вивчають грецьку та німецьку мови, а інші дисципліни викладають материнською мовою учнів, тоді як у **вищій** гімназії викладовою є німецька для всіх предметів; другий (Б) тип: у **нижчій** гімназії німецькою навчають грецької, німецької мови, географії, історії, природничі науки, а інші предмети рідною мовою учнів, у **вищій** гімназії – німецькою послуговуються при вивченні всіх предметів.

Варто при цьому наголосити, що практично в усіх дев'ятьох гімназіях, як стверджує Мирон Кордуба, окрім утраквістичних класів, є класи з чисто німецькою мовою викладання. І що важливо – і в двомовних, і в чисто німецькомовних класах працюють одні й ті ж самі учителі².

Оцінюючи загальні результати утраквістичного навчання (перш ніж перейти до аналізу його окремих особливостей), Мирон Кордуба стверджує: «Не лише подавляюча більшість преси станула на противнім утраквізмови становищу: фахові анкети зложені з визначніших гімназіяльних і університетських професорів заявили ся зі всею рішучістю против сего експерименту..., утраквізм зовсім не сповнив тих надій, які на него покладають».

Чому ж утримуються такі утраквістичні гімназії, які не лише не приносять ніякої користі, але ще більше шкодять? Відповідь на це питання, на думку доктора Мирона Кордуби, лежить у реалізації тих цілей і завдань, що стоять перед гімназійними закладами. Вони повинні підготувати учнів до академічних студій, дати

² Кордуба М. Утраквізм в гімназії. Чернівці, 1904. 44 с. Додаток до «Проміня» (сусп.-наук. орган русько-укр. учительства. Вашківці над Черемошем). С. 5.

їм «т. зв. загальне образование». «А се загальне образование не лежить в сумі вивчених і готових до іспиту відомостей; воно вироблює ся доперва у нутрі ученика через перетравлене накопичених відомостей... Загальне образование – се форма внутрішнього чоловіка, форма відповідаюча єго природним дарованям і житєвому положеню»³.

Дослідник обґрунтовує своє бачення у розв'язанні загальнопедагогічних проблем шкільної освіти. На його тверде переконання школа може і повинна спонукати, підтримувати, заохочувати учня до зростання його освіченості, але «зробити образования вона не в силі». Правда, може бути і зворотне – школа може зупинити і задушити початки освіти, коли суть чи форма поданих знань не відповідають природним можливостям учня, його здатності до розуміння тих чи інших явищ, законів, закономірностей.

М. Кордуба при цьому посилається на загальновідому тезу Джона Льюка про те, що для дітей наука повинна бути «легкою аж до послідних границь можливости»⁴.

Яким же є стан справ у двох «екзотичних» утравістичних гімназіях Чернівців – румунсько-німецьких відділах I та українсько-німецьких відділах II гімназій? Педагог М. Кордуба ілюструє свої твердження на прикладі предмета «Географія». У першому класі, як відомо, учні вивчають загальні основи математичної і фізичної географії. Вони (10-11-річні підлітки) мають зрозуміти такі явища, як колообіг Сонця, значення на карті та глобусі паралелей і меридіан, осягнути різноманітні форми земної поверхні і т. ін.

³ Кордуба М. Утравізм в гімназії. Чернівці, 1904. 44 с. Додаток до «Проміня» (сусп.-наук. орган русько-укр. учительства. Вашківці над Черемошем). С. 6-7.

⁴ Там само. С. 8.

Все це дуже складно, і кожен фахівець розуміє, до яких «педагогічних хитрощів» треба вдаватися, щоб донести до дітей суть процесів. І це в національних гімназіях, де учні навчаються рідною мовою. А як же в утравквістичній школі? «А тут ні сіло ні пало, – образно описує ситуацію М. Кордуба, – стає нагло перед ними (учнями) учитель географії і стає їм говорити про виднокруг, про полуденники і рівнолежники і т. и. – по німецьки. Учитель говорить, пояснює, показує, пріє з натуги, щоб все подати так би сказати на тарели, ученики сидять з широко відкритими очима. Учитель хоче переконати ся, як єго хлопці зрозуміли, ставить питанє одно, друге, третє – не йде ані руш! Повтарає ще раз і знов той самий успіх... Але на другий раз буде учитель питати і єму треба буде відповісти по німецьки!... І він сідає дома і починає вчити ся, не розуміючи майже що другого слова – вчити ся цілком механічно»⁵.

Молодеча пам'ять за таких умов викидає як баласт весь географічний матеріал і «вислідом цілорічної праці і тяжкої науки являє ся нуля або стан дуже близький до нулі»⁶. Правда, буковинські шкільні урядники дозволили з лютого 1902 р. при науці географії у першому класі як в україномовних, так і в румуномовних відділах для пояснення складних географічних явищ і понять вживати рівночасно як рідну, так і німецьку мови. Однак такий рівночасний утравквізм, з одного боку, забирає в учителя час, а учень вживає мову, складену з українських та німецьких слів. Ба більше, україномовний чи румуномовний учень, спілкуючись з своїми однолітками – «німцями», відчуває свою цілковиту безсильність

⁵ Кордуба М. Утравквізм в гімназії. Чернівці, 1904. 44 с. Додаток до «Проміня» (сусп.-наук. орган русько-укр. учительства. Вашківці над Черемошем). С. 15-16.

⁶ Там само. С. 17.

у конкуренції з ними, а звідси – втрачає інтерес до самого предмета, знеохочується і обмежується лише «прописними істинами».

На підтвердження своїх висновків доктор Мирон Кордуба наводить результати порівняльного аналізу якості знань учнів з чотирьох національних і двох утравістичних гімназій Австро-Угорщини. Так, зокрема, в Академічній гімназії Відня частка учнів, що не осягнули «цілі» науки у 1902–1903 році, склала 28%, у гімназії на «Малім боці» в Празі – 12,7%, V-тій гімназії у Львові – 12%, гімназії Франца Йосифа у Львові – 26,3%, румунсько-німецьких утравістичних відділах при I гімназії у Чернівцях (за два роки) – 39,1%, руско(українсько)-німецьких утравістичних відділах при II гімназії у Чернівцях (за два роки) – 41,7%⁷. Висновок Мирона Кордуби – педагога: неуспішність майже половини учнів гімназії – це вирок «молохові утравізму», всій шкільній системі двомовного навчання. Це, по-перше. По-друге, мовний утравізм в гімназіях в останні роки поєднується з так званим «річевим утравізмом», коли класична освіта «злучається» з природничою. Здавалося б, що гімназійні навчальні заклади йдуть назустріч вимогам сьогодення, впроваджуючи у навчальні плани нові природничі науки. Проте сім-вісім навчальних предметів, які повинен засвоїти гімназист, та ще й на не рідній, а на «чужій» мові, призводить до величезного перевантаження учня, до непосильної роботи вдома над виконанням отриманих завдань. І як наслідок, – «учня опановує змученє, зневіра у свої сили а за сим знеохоченє до цілої гімназійної науки»⁸.

⁷ Кордуба М. Утравізм в гімназії. Чернівці, 1904. 44 с. Додаток до «Проміня» (сусп.-наук. орган русько-укр. учительства. Вашківці над Черемошем). С. 26-33.

⁸ Там само. С. 37-38.

Який вихід з цієї проблеми бачить Мирон Кордуба? Звичайно ж, на його думку, знання німецької мови – однієї зі світових мов – є надзвичайно корисним. Однак мова є лише засобом, а не кінцевою метою освіти. Тому не обов'язково гімназист повинен вільно володіти іноземною мовою, вже достатньо, щоб він міг «певно і ясно розуміти твори писані сею мовою, а се дасть ся осягнути й без утравізму»⁹.

Весь цивілізований світ, як переконливо стверджує Мирон Кордуба, в основу освіти як в середніх школах, так і в університетах кладе рідну мову. Рідна, народна мова є запорукою патріотичного виховання молоді, виховання «в народнім дусі», що і в майбутньому складе підґрунтя всебічного розвитку особистості – юнаків та юнок.

Завершує свої злободенні роздуми Мирон Кордуба словами: «Нехай тепер й тих наших кілька заміток, написаних *sine ira et studio*, прийме шкільний заряд під розвагу. Чернівці в падолисті 1904»¹⁰.

2. «ПІДГОТОВЧІ МАТЕРІАЛИ ДО ПІДРУЧНИКА ГЕОГРАФІЇ»

Доктор Мирон Кордуба практично все своє життя займався навчанням, викладанням географії, як правило, в гімназіях, ліцеях, «людових мужицьких університетах». До викладів перед своїми вихованцями ретельно готувався. Докладав максимум зусиль для того, щоб «українські шкільні книжки стояли на висоті вимог науки й дидактики, і щоби відповідали інтересам

⁹ Кордуба М. Утравізм в гімназії. Чернівці, 1904. 44 с. Додаток до «Проміня» (сусп.-наук. орган русько-укр. учительства. Вашківці над Черемошем). С. 38.

¹⁰ Там само. С. 44.

національного виховання»¹¹. І, звичайно ж, творив і перекладав українською мовою підручники з географії, географічні атласи та карти, чинні на той час в Австро-Угорщині¹².

В особовому фонді Мирона Кордуби у Державному архіві Львівської області під номером Ф. Р. – 2923 (оп. 1) містяться «Підготовчі матеріали до підручника географії» (справа 45), викладені автором на 82 аркушах, списаних дрібним почерком з обох боків сторінки¹³. І хоча нумерація аркушів в окремих місцях порушує змістову логічність та послідовність викладу матеріалу, уже попереднє ознайомлення з рукописом дозволяє нам зробити висновок, що йдеться про надзвичайно цікавий, глибокий комплексний географічний твір.

¹¹ Кміцикевич В. Товариство учителів вищих шкіл ім. Сковороди в Чернівцях / Двадцятьп'ятьліття товариства «Учительська громада»: Ювілейний наук. зб. Львів: Накладом тов. «Учительська громада». 1935. С. 54.

¹² Умлявфт Ф. Учебник географії для низших клас австийських гімназій. Перевів і до ужитку шкіл з рускою викладовою мовою приладив др. Мирон Кордуба. Перша часть: Основи географії (для першої класи). Чернівці: Накладом товариства «Руска Школа». 1904.

– Умлявфт Ф. Учебник географії для низших клас австрийських гімназій. Перевів і до ужитку шкіл з рускою викладовою мовою приладив др. Мирон Кордуба. Друге видання. Чернівці. 1913 (Див.: Кордуба М.М. Бібліографія праць М. Кордуби [Рукопис]. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 225).

– Кордуба М. Географічний атлас. Містить 24 карт головних і 11 побічних. Коломия: Галицька накладня Я. Оренштайна. 1912. 24 с.; 2-ге вид. Коломия: Галицька накладня Я. Оренштайна. [1914]. 24 с.; 3-тє переробл. і допов. вид. Київ; Ляйпціг: Укр. накладня. [1922]. 24 с.

– Стінна карта Європи (Wandkarte Europas) / після укладу і під наглядом Вінкента Гардта виконана в Географічному інституті Е. Гельцля у Відні; перевів на руску мову др. М. Кордуба. – Відень: Накл. Е. Hölzel, [1899]. – 1 карт. на 4 л. Кольоровий друк. 154×118 см. – online cata-log.

¹³ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. 82 арк.

Кордуба Мирон Михайлович
професор, історик

Підготовчі матеріали до
підручника географії.

ЦІА УРСР у Львові

фонд № 17

пис № 1

права № 45

Почато: 6/9 1 р

Закінчено: 1 р

На 82 аркушах

Рукопис «Підготовчих матеріалів до підручника географії» проф. Мирона Кордуби у Державному архіві Львівської області. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. На 82 арк.

«Підготовчі матеріали до підручника географії» охоплюють як природничо-географічні, так і соціально-економіко-географічні науки; як галузеві, так і регіональні дисципліни. Центральне місце у майбутньому підручнику географії проф. Мирона Кордуби займає Україна.

Нами зроблена спроба визначитись із загальною структурною побудовою поданих вченим матеріалів. У першому наближенні вона може бути охарактеризована таблицею 13.

**Структура «Підготовчих матеріалів
до підручника географії» проф. Мирона Кордуби**

Науковий географічний напрям, галузь, дисципліна	Обсяг «Підготовчих матеріалів...»	
	сторінок	%
<i>1</i>	2	3
Природничо-географічні науки	52	32
Галузеві дисципліни	40	24
Загальна фізична географія	4	2
Геоморфологія	16	10
Кліматологія	4	2
Гідрологія суші	3	2
Океанологія	3	2
Гляціологія	2	1
Географія ґрунтів	4	2
Біогеографія	4	2
Соціально-економіко-географічні науки	87	53
Галузеві дисципліни	46	28
Географія населення	8	5
Географія промислу	7	4
Географія сільського господарства	8	5
Географія транспорту	5	3
Географія торгівлі	5	3
Географія культури	11	7
Політична географія	2	1
Регіональні географічні дисципліни	86	52
Фізико-географічне крає- та країнознавство	12	7
Соціально-економіко-географічне крає- та країнознавство	41	25
Географія України	33	20
Фізична географія України	13	8

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Соціально-економічна географія України	20	12
Історична географія	6	4
Геологія	2	1
Археологія	3	2
Інші науки та галузі знань	14	8
Всього	164	100

Варто при цьому відзначити, що віднесення за змістом у таблиці 13 того чи іншого матеріалу до категорії, наприклад, природничо-географічних наук і серед них, зокрема, до **галузових дисциплін**, має, безумовно, дещо відносний характер і містить елементи повтору, коли враховуються водночас і **регіональні географічні дисципліни**, такі, приміром, як: «Фізико-географічне крає- та країнознавство», «Фізична географія України» і т. ін.

Це й зрозуміло. Так, скажімо, вичерпно, глибоко розкриті проф. Мироном Кордубою проблеми геоморфології України, з одного боку, характеризують власне «Геоморфологію» як галузеву природничо-географічну науку, з другого боку, вченим висвітлюються тут же і питання фізико-географічного крає- та країнознавства, фізичної географії України як складових блоку регіональних географічних дисциплін¹⁴. І таких прикладів у рукописі проф. Мирона Кордуби, коли один і той самий «підготовчий матеріал до підручника географії» розкриває водночас проблеми і галузових, і регіональних географічних дисциплін, дуже багато.

Зупинемось коротко на висвітленні основного змісту «Підготовчих матеріалів до підручника географії»

¹⁴ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 59, 61, 62-65.

проф. Мирона Кордуби, однак саме у тій послідовності, у якій вони подані у рукописі автора, що є, безумовно, історичним документом.

Перша частина праці вченого-педагога присвячена **розгляду взаємодії світогосподарських і геополітичних процесів**. Структурно ця частина охоплює два взаємопов'язаних блоки питань:

1) **перший блок**, вживаючи понятійно-термінологічну мову Мирона Кордуби, міг би бути озаглавлений як «Противенство між горсткою панівних народів і сотнями мільонів колоніально-поневоленого населення»;

2) **другий блок** – це власне типовий соціально-економіко-географічний і політико-географічний аналіз провідних держав світу.

Обидві ці питання, проблеми висвітлюються на 1, 3-10, 15-23, 35, 36, 40-52 аркушах рукопису¹⁵.

Отже, **блок перший**. «Плютократія панівних держав, – пише проф. Мирон Кордуба, – маючи фінансові, промислові і воєнні засоби, захопила і втягнула в круг своєї експлуатації слабші, відсталі краї»¹⁶. Початок колонізаційної політики дослідник пов'язував з епохою великих географічних відкриттів XV–XVI ст. Спочатку колонізатори вели пошук вартісних продуктів (золота, срібла, хутра і т. ін.). Пізніше розквітла торгівля невільниками.

Промисловий переворот кінця XVIII – початку XIX ст., поширення залізниць змінюють мету колоніальних завоювань. Йде боротьба за монопольне володіння джерелами сирих продуктів (особливо з 70-х років XIX ст.). Здійснюється інтенсивний вивіз капіталу

¹⁵ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1, 3-10, 15-23, 35, 36, 40-52.

¹⁶ Там само. Арк. 1.

з імперіалістичних держав у колонії, що стало новим поштовхом для нових загарбань.

Професор Мирон Кордуба особливу увагу звертає на політико-господарський антагонізм між Францією і Німеччиною через Ельзас і Лотарингію. Відзначає хижацькі намагання Росії (ще з часів Катерини II) щодо опанування Босфором і Дарданеллами та її виходу до Середземного моря.

Загострення міжімперіалістичних протиріч призвело до Першої світової війни – 10 млн душ полягло, 20 млн загинули від зростання смертності, пошестей, пропали безвісти.

Версальський мир (1919 р.) істотно змінив «політичну мапу світу». Станом на 1936 р. «шість імперіалістичних держав мають < 1/2 відомих запасів залізної руди цілого світа, але дають 90% виробленої сталі; колонії і залежні краї мають > 1/2 запасів руди, але дають лиш 3% продукції сталі. Так само і з вугіллям», – відзначає вчений¹⁷. Ще більше сконцентровано машинобудування. «Три держави: З'єднані держави Північної Америки, Німеччина і Англія дають 85% світового виробу машин (без СРСР), а всі 6 імперіалістичних держав – 90%. В колоніях виємково продукція машин лише в Канаді і Австралії», – стверджує проф. Мирон Кордуба¹⁸.

Якщо ж продукцію машинобудування розрахувати на одну особу, то в З'єднаних державах Північної Америки вона буде більшою в 120 разів, в Англії та Німеччині – у 50 разів, в Італії – у 10 разів, ніж в Індії у середньорічному виразі.

На відміну від машинобудування, в текстильному виробництві роль колоній і напівколоній досить значна.

¹⁷ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 5.

¹⁸ Там само. Арк. 5.

Так, зокрема, в Канаді, Австралії, Індії та Китаї завдяки дешевій робочій силі переробляється більше 25% світової маси бавовни. Головно в колоніях продукуються також каучук, кава, чай та какао.

Характеризуючи розвій засобів транспорту, дослідник вказує на те, що шість головних імперіалістичних держав (З'єднані держави Північної Америки, Англія, Франція, Німеччина, Італія та Японія), займаючи 1/10 території і маючи 1/5 населення, зосереджують у себе 1/2 всіх залізниць світу¹⁹.

Цікавими є роздуми вченого щодо причин світової господарської кризи, що розпочалась у 1929 році. На його думку, саме «паралізоване обмеження попиту з боку мільйонів робучих мас, котрі збідніли, призвело до світової господарської кризи»²⁰. Проф. Мирон Кордуба подає корисну інформацію в цьому плані щодо виробництва чавуну провідними країнами світу у 1890–1932 рр.²¹.

Таблиця 14

**Продукція чавуну (літого заліза)
у З'єднаних державах Північної Америки,
Англії та Німеччині у 1890–1932 рр.**

Країни	Виробництво чавуну, млн тонн, роки			
	1890	1913	1929	1932
З'єднані держави Північної Америки	9,4	28,5	43,0	9,0
Англія	8,0	10,0	7,7	3,6
Німеччина	4,1	15,4	13,2	4,0

¹⁹ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 6.

²⁰ Там само. Арк. 7.

²¹ Там само.

Як видно з таблиці 14, у 1932 році виробництво чавуну у трьох провідних країнах світу скоротилося порівняно з 1929 роком вчетверо! Найбільше падіння було у З'єднаних державах Північної Америки – вп'ятеро, Німеччині – втричі, Англії – вдвічі^{22*}.

Значне місце у рукописі проф. Мирона Кордуби відводиться другому блоку питань – соціально-економіко-географічному і політико-географічному аналізу провідних держав світу. І серед них – Англія, з якої автор розпочинає свій розгляд.

Дослідник відзначає провідну роль у промисловості країни машинобудування, зокрема виробництва суден, локомотивів, текстильних і друкарських машин. Серед інших галузей виокремлює металургійну і текстильну промисловість.

Сільське господарство має лише «підрядну роль» і задовольняє близько 1/5 потреб населення. Спеціалізація – «високопродуктивна м'ясо-молочна господарка».

Особливе місце займає у господарському комплексі Англії морський транспорт. «Торгова флотія» включає більше 7608 кораблів, їхній тоннаж – 18 млн т. Це четверта частина світового тоннажу²³.

Характерна риса зовнішньої торгівлі Англії – різке переважання «привозу над вивозом». Загальний обсяг вкладеного Англією капіталу за кордоном – 100 млрд марок²⁴.

²² *Важливою для дослідження творчості професора Мирона Кордуби є інформація, подана ним на 8 арк. рукопису. Висвітлюючи хронологію наростання воєнних агресій у світі у 30-40-х роках ХХ ст., вчений вказує на дати: 1 вересня 1939 р. розпочалася війна Німеччини з Польщею, 22 червня 1941 р. Німеччина виступила збройно проти СРСР. Отже, вчений-педагог, безсумнівно, працював над текстом свого підручника з географії, принаймні, ще і у другій половині 1941 року.

²³ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 8.

²⁴ Там само. Арк. 11.

Проф. Мирон Кордуба розлого аналізує основні економічні райони як власне Англії, так і Великобританії загалом. Особливо детально ним описані Лондонський, Південно-Західна Англія, Північно-Західна Англія, Вельс (арк. 11-14). Такий докладний виклад географічного матеріалу може лише засвідчувати, що підручник географії готувався її автором для потреб скоріше вищої, а не середньої школи, хоча на полях рукопису часто зустрічаються вказівки – посилання на той чи інший клас²⁵.

Мирон Кордуба передбачав розвал Британської імперії, основними причинами якого вважав: розвиток промисловості в домініонах; більш активний економічний вплив сусідніх розвинутих держав на колонії порівняно з Англією; ослаблення воєнного потенціалу метрополії, особливо у Великому океані; потужну боротьбу за незалежність колоніальних народів і, насамперед, Індії; здобуття незалежності від Англії у 1937 р. Ірландії²⁶.

Не менш цікавими є соціально-економіко-географічні відомості про Данію та Ісландію. У Данії, пише Мирон Кордуба, «освіта загально поширена, неграмотних зовсім нема... Скінчили народну школу, потім рільничу, відтак як дорослі – на кількомісячні курси людських університетів, де завершують свою загальну освіту. В Данії нема різького противенства між багатими і бідними, між розкошю та нуждою»²⁷.

²⁵ Використовувані нині в українських закладах загальної середньої освіти підручники, наприклад, Бойко В.М., Брайчевський Ю.С., Яценко Б.П. «Географія (рівень стандарту)» (підручник для 10 класу). К.; Ірпінь: ТОВ «Вид-во «Перун»». 2018. 256 с., лише кількома фразами чи реченнями характеризують, висвітлюють економічні чи економіко-географічні райони країн (див. с. 5 «Велика Британія» чи с. 68 «Франція»).

²⁶ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 15.

²⁷ Там само. Арк. 17.

У той же час «туземні» народи Африки не зуміли відстояти незалежність супроти європейських та азійських завойовників, не змогли зорганізувати «тривких» держав, за винятком хіба що Єгипту.

Марокко відзначається родючістю ґрунту, Алжир – найстарше французьке володіння в Африці. Лівія – найбільша, але найбідніша, на думку вченого, колонія Італії.

Розвиток колоніальних володінь шести основних метрополій світу за період з 1876 до 1914 р. дослідник подає у таблиці 15²⁸.

Отже, за вказаний період площа колоніальних володінь Англії, Росії, Франції, Німеччини, З'єднаних держав Північної Америки та Японії зростає в 1,6 рази, а населення – в 1,9 рази. Особливо бурхливим був «розріст кольоній» у Франції, що збільшила площу своїх володінь в 11,8 рази, а підневільне населення майже на 50 млн душ. Приріст відбувався, головним чином, за рахунок Індокитаю.

Професор Мирон Кордуба, виходячи з цього, робить висновок: «Індокитай для Франції – це, що Індія для Англії або Сибір для СРСР»²⁹.

Продовжуючи соціально-економіко-географічний і політико-географічний аналіз держав світу, автор рукопису розкриває розвиток продуктивних сил Бельгії, Італії, Греції, Голландії, Німеччини, Польщі, Канади, З'єднаних держав Північної Америки³⁰.

І знову ж – розлогий, деталізований географічний нарис. Економіко-географічне положення **Бельгії**. З якими країнами межує, яким морем омивається, яка

²⁸ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 23.

²⁹ Там само. Арк. 40.

³⁰ Там само. Арк. 42, 43, 44, 45, 78, 81, 82, 48-52.

«Розріст колоній»

Держава	Метрополії, 1914 р.		Колонії				Разом, 1914 р.	
	Територія, млн. км ²	населення, млн. осіб	1876 р.		1914 р.		Територія, млн. км ²	населення, млн. осіб
			Територія, млн. км ²	населення, млн. осіб	Територія, млн. км ²	населення, млн. осіб		
Англія	0,3	46,5	22,5	252	33,5	393,5	33,8	440
Росія	5,4	136,2	17,0	16	17,4	33,2	22,8	169,4
Франція	0,5	39,6	0,9	6	10,6	55,5	11,1	95,1
Німеччина	9,4	97	—	—	3,0	12,4	3,5	77,3
З'єднані держави Півн. Америки	9,4	97	—	—	0,3	9,7	9,7	106,7
Японія	0,4	53	—	—	0,3	19,2	0,7	72,2
Разом	16,5	437,3	40,4	274	65,1	523,4	81,6	960

поверхня, корисні копалини, які ріки, канали, ґрунти, рослинність, краєвиди. Населення. Господарство. Промисел. Сільське господарство. Рільництво. Транспорт. Міста. Колонії. Визначальна риса поданого матеріалу – визначення спеціалізації того чи іншого району, показ його своєрідності, унікальності.

Італія. Всебічний географічний аналіз. Географічне положення. Рельєф. Корисні копалини. Кліматичні особливості. Ріки. Ґрунти. Рослинний і тваринний світ. Краєвиди. Населення. Міста. Господарська діяльність. Транспорт. Торгівля. Культурний розвиток. Основні райони та їх характеристика.

Варто відзначити при цьому барвисту географічну мову Мирона Кордуби, що заохочує майбутнього читача до поглибленого вивчення предмета: «Півн.-Італ. низина – кілька смуг з різними ґрунтами: вздовж підніжжя Альп горбовина: морени і насипові стінки давніх рік, багато озерець і торфовиськ. На горбах виноград і морва. При виходах альп. долин ряд міст, де сила спадаючої води уможлиблює розвій промислів (Бергамо, Брешія) шовківництво, виріб стали; інші (Верона над Адідже), твердині, панують над шляхами.

На долішній границі цієї горбовини при переході до рівнини (з річних замулів) виступає багато джерел, з них витікають менші річки; цю смугу звать фонтанілі; тут рільництво і випас худоби, виріб сира (гортонцола, парміджан), коло Верони – саямі. Земля урожайна, води з рік розпроваджують каналами. Більші ріки несуть багато наносів, діляться на рамена, виступають з берегів, змінюють русло. В осередку системи каналів Міляно (600 тис.) найб. місто Н. Італії, вузол залізниць...»³¹.

³¹ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 44.

Не менш образно й інформаційно розкриває проф. Мирон Кордуба географічні особливості **Греції**. Короткі та влучні характеристики:

– «Столиця Атени (200 тис.) найважливіше торгов. і промислове м.; Пристань Пірей» (Арк. 45);

– «Пельопонез. Коринт. перешийка прокопана каналом (7 км). м. Коринт (пристань, вузол залізниць)» (Арк. 45);

– «Крета (Кандія) 8600 км². Через цілу довжину гірське пасмо, твердиня місцевого населення проти Турків. Переважно пасовиська овець (пастухи в печерах). Лиш на побережжю урожайні низини (олива, вино, півд. овочі). На Н. побережжю добрі пристани, міста – столиця Кандія. Населення (ок. 400 тис., густота – 47). Греки і мусульмани; належить до Греції, але самоуправа»³².

Для сучасних дослідників економічної, соціальної і політичної географії зарубіжних країн, зокрема Королівства Нідерланди, цінними є матеріали щодо п'яти обґрунтованих проф. Мироном Кордубою господарських районів **Голландії**:

1) Північний рільничо-скотарський. W-пасовиська, E-поля і городи. На заході – масло, сир, м'ясо, на сході – Гронінген – перевага рільництва (ячмінь, жито, овес, бульба, цукрові буряки, льон та овочі). Брак більших міст, окрім Гронінгему;

2) Східний рільничо-промисловий. З обох берегів р. Ейсель розкинулись гаї, поля, луки, торфовиська. Це район дрібного господарства. Тісний взаємозв'язок рільництва зі скотарством. У містах переважає текстильний промисел (бавовна, вовна, льон, виробництво ткацьких машин);

³² Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. рк. 45.

3) Південно-східний рільничо-промисловий (S-Брабант, Лімбург). Землі урожайні (лес), городництво і садівництво. Шкіряний і тютюновий промисел. В Ейндховені – електротехніка, будівництво машин. Центр вовняного промислу Голландії. Південь Лімбургу – кам'яновугільні копальні. Основні міста: Маастрихт, Венло, Ейндховен;

4) Центральний транспортно-промисловий і рільничий. Тягнеться смугою шириною в 15-45 км вздовж Рейну і Маасу від кордону з Німеччиною до Північного моря. Численні рукави рік і каналів. Перевага молочарства та городництва. Роттердам (600 тис.) – пристань світового значення та осередок промисловості (виробництво машин, електротехнічна, хімічна промисловість). Осередки промисловості менш значні – Неймеген, Дордрехт, Арнем;

5) Приморський (між Зойдерзе та гирлом Рейну). Є господарським, державним та культурним осередком країни, де проживає 45% всього її населення. Спеціалізується на виробництві масла і сиру (Едам), квітів (Лейден, Гарлем). Найбільші міста: Амстердам (800 тис.), Гаага (500 тис.) – столиця (провінції Південна Голландія та осідок нідерландського короля. – *Авт.*), Утрехт (університет, центр будівництва машин)³³.

³³ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 78.

Як видно з поданого проф. Мироном Кордубою фрагмента «Підготовчих матеріалів до підручника географії» стосовно Королівства Нідерланди, вчений-педагог надавав реалізації методу економіко-географічного районування великого значення у підготовці фахових географів, оскільки завдяки йому, говорячи сучасною мовою, можна було глибше пізнати закономірності територіальної організації країн світу та їх регіонів, субрегіонів.

На жаль, чинні нині в Україні програми навчальної дисципліни «Регіональна економічна і соціальна географія світу», яка викладається студентам галузі знань 10 «Природничі науки», спеціальності 106 «Географія» і галузі знань 01 «Освіта» спеціальності

Майже 1/10 частина «Підготовчих матеріалів до підручника географії» присвячена **Польщі**. Головна увага проф. Мирона Кордуби звернута на економіко- та соціально-географічні проблеми країни.

Аналізується розвиток металургійної промисловості. «Залізні фабрики» розміщуються в Ченстохові, Сосновцю, Варшаві та працюють на закордонній руді. Польща продукувала 1/5 світового виробництва цинку (Сосновець, Тшебіня). В цих же районах переробляли олов'яні руди з домішкою срібла.

Рільництво у Польщі – основне заняття для 3/5 всього населення країни. 2/3 земельних ділянок обробляють «мужики», 1/3 – дідичі.

Основною зерновою культурою є жито, що вирощується на менш урожайних ґрунтах. Пшениця переважає жито лише на Люблинщині. На третьому місці – овес, що домінує у гірській місцевості; просо – на Поліссі. Серед інших культур варто відзначити бульбу – «головну поживу мужиків». Цукрові буряки вирощують на більш урожайних ґрунтах³⁴.

Садівництво, констатує проф. Мирон Кордуба, розвинене недостатньо, сади занедбані.

У той же час дуже високо розвинутими є промисли, пов'язані з рільництвом, – млинарство, цукроварні, гуральні, броварні.

014 «Середня освіта (географія)» освітнього ступеня «бакалавр», через невеликі обсяги лекційного та практично-семінарського аудиторного навантаження можуть лише побіжно висвітлювати основні суспільно-географічні райони країн, пропонуючи здобувачам вищої освіти самостійно опрацювати відповідні питання курсу. Як приклад, можна навести сучасний цікавий навчальний посібник Кузика С., Котик Л., Ванди І. Регіональна економічна і соціальна географія світу (розвинені країни). Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2019, де Нідерланди, з огляду на вищезазначене, згадуються кількома рядками тексту та таблиць.

³⁴ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 50.

У полі зору вченого – розвій тваринництва («плекання домашніх звірят»). У Познанському краї на 100 мешканців припадало 45 корів, на Поліссі – 40, в околицях Лодзі – 25. Найпоширенішою є галицька «червонова» худоба. Вироблене фабрично масло вивозиться за кордон (до Англії).

Конярство найбільш розвинене на сході країни. Свинарство домінує у Великопольщі (Познань), звідки м'ясо і сало вивозять до Німеччини.

Польща мала проблеми у лісництві. Багато лісу знищено у Першій світовій війні. Західні Бескеди майже зовсім безлісні. Затверджений Закон про охорону лісу дозволяв власнику за рішенням уряду вирубувати в рік 1/80 частку запасів деревини.

1/3 всього населення проживає у чисто утримуваних містах. Вчений серед них відзначає Познань (200 тис. осіб) як «давню столицю перед Краковом» з університетом; Бидгощ (нім. Bromberg) (близько 100) – канал Бидгощ-Вісла.

На Мазовецько-Підляській низовині розкинулась Варшава з 11,5 млн жителів – четверта столиця Польщі (з кінця XVI ст.), що розміщується на лівому високому березі Вісли³⁵.

Завершує свій суспільно-географічний країнознавчий блок проф. Мирон Кордуба матеріалами по Північній Америці.

Канада – простір – 9,5 млн км² (рівна Європі), населення – 11 млн осіб, густина близько 1 мешканця на 1 км². Первісних мешканців індіанців трохи більше 100 тис. Серед європейців першими були французи, що розселились над річкою Святого Лаврентія. З 1763 р. Канада – домініон Англії. Має значні запаси заліза,

³⁵ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 51.

вугілля, міді і срібла; розвинені гірництво, лісництво, скотарство та рільництво.

Населення швидко зростає, особливо вздовж залізниць з Квебеку – Оттави – Вінніпегу – Ванкувера.

Оттава – столиця. Монреаль – 1 млн – найбільше місто та вузол шляхів. Торонто – пристань над озером Онтаріо. Вінніпег – «культурний осередок українських колоній»³⁶.

На південному сході – Бостон – більше 1 млн жителів – «найстарше і одно з найбагатших» міст **З'єднаних держав Північної Америки**. Є центром шкіряного, металургійного промислу та культурним осередком³⁷. У підгір'ї вирощують пшеницю, хміль, тютюн.

У Нью-Йорку і Пенсильванії розміщені найбагатші поклади вугілля (антрациту), заліза та нафти.

«Осередок гірницького району – Пітсбург (1 млн.): коксові печі, рафінерія нафти, фабрики стали і заліза, скла (українці). Філядельфія (2 млн.) над р. Делявер, морські кораблі доходять, вивіз нафти, кораб. верстати, фарб. машин. Нью-Йорк (10 млн.) з Брукліном і Неварком (пристань, заслонена Long-Islandом, сполука з р. Св. Лаврентія і оз. Онтаріо). Хмародери, Бродвей, торгівля, банки. Буффало (1/4 німці, пристань, броварі, фарб. вагонів, Ніагара). Балтіморе – пристань (збіжжя, тютюн). Вашингтон (500 тис.) – столиця в честь 1-го президента», – так підсумовує свій суспільно-географічний країнознавчий виклад проф. Мирон Кордуба³⁸.

Другою частиною «Підготовчих матеріалів до підручника географії» Мирона Кордуби, виходячи з послідовного поаркушного розгляду рукопису, є, власне,

³⁶ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 80.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само. Арк. 81.

його **природничо-географічні напрацювання**. Вчений-педагог вивчає і висвітлює широке коло як галузевих, так і регіональних фізико-географічних питань. Тут і геоморфологія Карпат та Альп, Кавказу і Кордильєр. Клімат, ріки, моря, географія ґрунтів, біогеографія, власне фізико-географічне країнознавство Європи, Азії, Північної Америки.

Зупинемось на найважливіших, на нашу думку, природничо-географічних фрагментах рукопису.

Ось як характеризує Мирон Кордуба природні процеси розвитку Карпат: «Сонце, повітря, води працювали над руйнуванням гір. Сильне насвітлення, значні скоки температури, вогкість викликають вітріння скал. Хребти вкриваються верствою звітрілого каміння. Вона з власного тягару, або підмита дощовими водами зісовується в діл. Ті осуви часто на схилах Карпат, особливо де люди вирубали ліс. Вони творять на дні долин насипові стінки, над усуненням яких працюють невпинно ріки. В Карпатах ця руйнуюча діяльність пливкої води дуже оживлена. Великі ріжниці висоти, багаті опади, склад флішу з м'яких порід – все це збільшує силу води, що після дощів бисто спливає, часто повені...»³⁹. Доступний, образний, зрозумілий виклад.

Характеризуючи гірські масиви Карпат, проф. Мирон Кордуба ретельно окреслює межі Словацьких Карпат, Зовнішнього пасма, що охоплює Малі Карпати, Білі Карпати, Західний Бескид. Детально описує Високі Татри, що на 60 км простяглися із заходу на схід, та від долини річки Ваг (на півдні) і річкою Дунаєць (на півночі). Найвища вершина – Герлаховський Штит (2655 м). Найтвердіші первісні скали з граніту та гнейсу⁴⁰.

³⁹ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 21.

⁴⁰ Там само. Арк. 22.

Низькі Татри – між Вагом і Гроном; Малі Татри – W від Орави по обох боках Вагу; Браніско – між Попрадом, Горнадом; Словацькі Рудогори – S від Грону і Горнаду з копальнями золота, срібла, заліза; Словацький Край – між Горнадом і Шайо, вапняки, печери...⁴¹. Як бачимо, вченим-педагогом з подробицями подавались орографічні особливості Карпатської гірської системи, ретельно описувалися різні форми рельєфу з вказівкою місць їх розташування, вказувалися відповідні кількісні характеристики гірських масивів. Географ, на його думку, повинен був знати і вміти орієнтуватись у морфоструктурах Карпат.

Це ж відноситься і до аналізу Альпійської гірської системи. Так, зокрема, висвітлюючи «групу Мон Блан», що є «короткою але стрімкою: головн. верх 4810, найв. в Європі», вчений вказує на її приналежність до Савойських Альп. Відзначає, що хребти осьової зони окантовані «вапняковими полосами» як з півночі, так і з півдня.

При цьому Швейцарські Альпи є більш доступними завдяки розвиненим долинам. Називаються долини, утворені ріками Рона, Рейн та Інн. «Найважливіші долини сходяться біля св. Готарда (вузол просмиків)» (перевалів – *Авт.*)⁴². Такий же розлогий опис орографічних особливостей зустрічаємо і при характеристиці Кавказу (Західного Кавказу та Кавказького підгір'я), гір Америки, зокрема Кордільєр (див. арк. 60, 75, 77)⁴³.

Чимало місця у «Підготовчих матеріалах до підручника географії» відведено Мироном Кордубою узагальненням в галузі фізико-географічного країнознавства.

З одного боку, вчений-педагог поглиблено розкриває закономірності формування і розвитку компонентів

⁴¹ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 23.

⁴² Там само. Арк. 47.

⁴³ Там само. Арк. 60, 75, 77.

природи окремих країн, а з другого боку, – ознайомлює своїх майбутніх читачів з фізичною географією материків, частин світу. У першому випадку йдеться, наприклад, про фізико-географічні особливості Польщі, Англії, Голландії чи Канади; у другому – мовиться про гори чи ріки Америки чи Азії⁴⁴.

У нашому короткому огляді підручника проф. Мирона Кордуби немає можливості викласти всю багатогранність і глибину творчого підходу її автора, проте не можна не навести хоча б кілька географічних фрагментів характеристики компонентів природи, які є типовими для розглядуваного рукопису.

Отже, ріки Польщі, за Мироном Кордубою: «Висла з Баранячої г. (Біла і Чорна В.) зразу, бистро на N, відтак повертає на E. та заступає височина Шлезька. Швидко зростає, к. Кракова вже місцями 180 м. шир., сплавна. Відсіля йде поза Сандомир на NE., де ширина >200 м. З правого боку притоки з Карпат: Сола, Скава, Раба, Дунаєць (з Татр), Вислока, Сян (з Вислоком). Найдовш. Сян, набогатший з води Дунаєць. Всі з гір, значний спад, несуть камінь, рінь і замул, на весну і по зливах повіді. З лівого Пшемша (Біла і Чорна), Нідзика і Ніда – низинні, пливуть поволі, багато глинистого замулу (жовтаві). Біля Сандомира кінчиться горішній біг Висли. N від надвислянської низини: Малопольська височина між Одрою і серед. Вислою. Складається: а) Краківська плита і б) Лисогори. Краківська плита в багатьох місцях >400 м. Простирається від Пшемші по Ніду, на S. поза Вислу, котра перерізується через ню вище Кракова по сам Краків. Тут по обох боках ріки такі самі вапнякові узгір'я...»⁴⁵. Яка деталізація! А йдеться, зрештою, лише про третину басейну Вісли.

⁴⁴ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 34, 38, 39, 75, 77.

⁴⁵ Там само. Арк. 34.

Не менш цікавим та інформаційним є фізико-географічний опис проф. Мирона Кордуби острова Гренландія: «2 міл. 150 тис. км² – найб. острів (1/2 Европ. Росії). Лише на SW побережжю тепліше (галузь Гольфовой струї), опади в квітні і серпні; до опалу виловлюване з моря дерево. N. від поляр. кола вже значно студеніше (I -23°, VII +5°). Лише на зах. побер. ок. 10 тис. Ескімосів (верх. влада Данії). ...В літі в шатрах, в зимі в снігових хатах: низькі, чорне просте волосся, буро-жовте тіло. Звуть себе інuit... Внутро Гренландії гористе (понад 2000 м), вкрите велич. ледниками, мало досліджене. Дуже некорисне підсонє...»⁴⁶.

Червоною ниткою, що пов'язує практично всі складові «Підготовчих матеріалів до підручника географії» проф. Мирона Кордуби, безсумнівно, є тема, питання, **проблеми географії України**.

Починаючи з 25 арк. і закінчуючи арк. 70, вчений-педагог висвітлює географічну оболонку з її геосферами, які містяться у межах етнічних українських земель.

Виклад охоплює практично всю систему географічних наук, що вивчають Україну: її географічне положення, природні умови і природні ресурси, населення та господарство. Саме тому подані проф. Мироном Кордубою матеріали з географії України можуть структурно розглядатись як *третьа частина його рукопису*.

«Україна, – з болем відзначає вчений, – тепер не держава – лише етнографічна (народня) територія... Лежить в SE Європі, недалеко межі Європи з Азією»⁴⁷. А далі чітко окреслює межі цієї території: «Границі: W. Румуни, Маляри, Словаки і Поляки. З Румунами граничить в: 1) Бесарабії: на устях Дунаю і Дністра, біля

⁴⁶ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 79.

⁴⁷ Там само. Арк. 25.

Ізмаїла, Кілії, Акерману і Бендерів; відтак в гору Дністром біля Оргієва, Більців, Могилева, Хотина; 2) на Буковині біля Чернівців, Серету, Сторожинця, Кімполонга; 3) на Мармарошині, Угорщині біля Боржови, Вишева і Сиготу. ... 3 Мадярами на Угорщині біля міст Бе-регсаса, Мункаче і Ужгорода. Зі Словаками на Угорщині і Словаччині від Ужгороду попри Бардиїв, Кежмарк і Любовню... 3 Поляками в генергубернаторстві⁴⁸: а) Галичина – в Карпатах лемки вузьким клином між Поляків і Словаків; границя біля Грибова, Горлиць, Жмигороду, Дуклі, Риманова і Заршина. Відтак р. Сян, хоч багато місцях Українці на лівий берег, сім міст: Сянік, Динів, Дубецько, Радимно, Ярослав, Сінява, Лежайсько; б) Люблинщина: попри Тарногород, Білгорай, Щебрешин, Замостє, Красностав, Любартів, Радин; в) Підляшшя – Луків, Соколів, Дорогочин, Більськ до Нарви.

Н. Білорусини і Москалі. З Білорусинами непевна, переходові говори: Наровою в гору попри м. Пружани, р. Ясельда, Вигонівське оз. до Прип'яті, Прип'ятею до Дніпра, в гору Дніпром до м. Лоева; відси на НЕ попри Новозибків, Сураж до Мглина; з Великоросами (найдовша): від Мглина східною границею давньої Чернігівської губ. Відтак попри Путивль, Рильськ, Суджу, джерела Псла і Ворскли, Білгород, Корочу, Ст. і Нов. Оскол,

⁴⁸ Одне з підтверджень часу написання «Підготовчих матеріалів до підручника географії». Як відомо, «Генеральна губернія» – адміністративно-територіальна одиниця, утворена німцями в окупованій центральній частині Польщі 26 жовтня 1939 р. 1 серпня 1941 р. до генерал-губернаторства було приєднано землі колишніх Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської (крім деяких північних районів) областей УРСР.

Отже, «Підготовчі матеріали до підручника географії» опрацьовувались проф. Мироном Кордубою приблизно у цей же період часу у тому числі (див.: Луцький О.І. Генеральна губернія. Енциклопедія Сучасної України. Т. 5. Вод-Гн. К.: Ін-т енциклопедичних дослід. НАН України. 2006. С. 453-454.

Бирюч до Дону біля Острогозька, Доном до р. Ікорец, відтак через Бутурлінівку до р. Хопер біля Новохоперська; Хопром до Дону, відтак р. Калитвою до Донця, Донцем до м. Новочеркаська; відси на р. Сал до оз. Манич, попри м. Медвежу, Ставропіль, Новогригоріївське до Каспійського моря.

С. Гори Кавказу і підгір'я. Богато дрібних кавказьких племен і великоруські колонії. Границя біля міст: Кізьляр, Моздок, Пятигорське, Лабинське, Майкоп, Туапсе і Соча. Відтак моря: Чорне, Озівське і знову Чорне до устя Дунаю. Простір 850.000 км² (Польща з р. 1939 – 389.000 км², отже 2 ½ рази менша).

Писані джерела свідчать, що на цім просторі Українці що найм. від IX ст., значить 1100 літ – але дуже правдоп., що ще значно давніше, ок. Різд. Хр. або і перед тим»⁴⁹.

Проф. Мирон Кордуба відзначає, що через відсутність природних, замкнених кордонів «Україна була заборолом Європи», «об груди Українців розбивалися перші удари орд», що призвело до втрати своєї державності, чим скористались Польща і Литва у XIV ст. Козаки у XVI–XVIII ст. вибороли «самостійність (гетьманщина)». Вчений водночас вказує і на вигоди географічного положення України: 1) степи стали основою – «великим простором» для української колонізації; 2) Дніпро – водний шлях між Балтійським і Чорним морем; 3) через Україну проходить найкоротший шлях, що з'єднує Західну і Середню Європу «з Індіями» – «найбагатшим краєм Азії; отже світла торговельна будуччина»⁵⁰.

Величезну вагу проф. Мирон Кордуба надавав **морям України**. І «найважнішому» Чорному морю, що

⁴⁹ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 25-26.

⁵⁰ Там само.

виводить нас у Середземномор'є. Дослідник дає характеристику як Чорного, так і «Озівського» морів: берегової лінії, солоності вод, глибин, температурного режиму, вітрів, фауни.

Дуже цікаво описано взаємодію морів з ріками, що в них впадають. Наноси, що їх несуть ріки, заважають мореплавству. Лише «в лимані Бога менші морські судна можуть заходити до Миколаєва, як і в Дністрі, де кораблики можуть поринати на глибину не більше 2 метрів. лиман Дніпра має лише 6-метрову глибину»⁵¹.

Вчений-педагог розкриває особливості впливу геологічних процесів на формування сучасної орографії України, характеризує основні геологічні періоди. Оцінює корисні копалини країв, особливо з наголосом на Карпати та Прикарпаття.

Головні запаси вугілля – «на Донбасі (між Донцем і Доном). Територія – 23 тис. км². Запаси 1% світових, 14 1/2% ССРСР. Найціннішим є багатство антрациту – 70% європейських. Однак «кокованого вугля» лише 18%. Зріст добування вугілля – в 2 1/2 рази нині у порівнянні перед Світовою війною. Це четверте місце України у світі після 3'єднаних держав Північної Америки, Англії та Німеччини»⁵².

Належне місце у своєму підручнику проф. Мирон Кордуба відводить **рельєфу**, форми і особливості формування якого зумовлюються геологічною будовою та екзогенними процесами. Комплексно висвітлюється рельєф Українського Полісся, зокрема долини Прип'яті; Придніпровської низовини, Причорноморської низовини, Волинської височини. Типовим є такий виклад автора, який можна відобразити на прикладі Правобережної

⁵¹ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 27.

⁵² Там само. Арк. 58-59.

височини: «Поверхня Правоб. височини найвища SW Бердичева – 340 м. До E і SE обнижується, але не одно-стайно. Долини рік поділили на кілька відтинків з різ-нородними краєвидами: 1) NW по р. Соб і Рось плоска плита >300 м. Ріки течуть плиткими повними ставів долинами, щойно сходячи на низовину, дістають круті граніт. береги і дно. Біг Бога плитший ніж Дністра, але живописний. 2) відтам по Синюху і Гнилий Тикич силь-нійше розмита річками і балками перемінилася в гряди і громади сплосчених горбів. Долини і балки глибші, стрімкіші і більше скалисті. В лесі і третичн. шарах дощеві води вироблюють глибокі яруги з нераз прямо-висними стінами. Ця часть нища, лише при жерелах Росі до 290 м. 3) між Синюхою і Інгульцем ще нища, найв. до 260 м, майже зовсім рівна. Гранітове підлож-жа виступає подекуди і серед рівного степу з вітрілими скельними порогами; долини і балки глибоко врізані з кам. дном і скалистими збочами»⁵³.

Значна увага приділяється проф. Мироном Корду-бою вивченню кліматичних особливостей України (під-соння). Він характеризує клімат рівнинних і гірських територій. Так, у Карпатах клімат континентальний (розподіл опадів, велика амплітуда температур). Зима довга – 4-5 місяців, весна – холодна, літо – тепле, осінь – довга і лагідна. Північні збіччя зими дуже ostrі, до -30°. У Ясіні температура річна – 5,9°, опадів – 1030 мм, на Ай-Петрі – відповідно – 5,7°, 943 мм».⁵⁴

При аналізі вод і водних ресурсів України вчений-педагог робить наголос на Дніпро та Прип'ять.

«Дніпро, врізуючися в граніти порогів, забирає з По-ліся більше води. Поділені на багато рамен ріки пливуть

⁵³ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 63.

⁵⁴ Там само. Арк. 66-67.

поволи... На весну комунікація човнами. На Е від Дніпра дещо відмінний вигляд. Тут ріки (Дніпро, Десна, Сейм, Снов) відводнюють ліпше, тому простір болот значно менший. Але пісків, лісів, озер багато, ґрунт бідний, отже характер той самий», – пише Мирон Кордуба⁵⁵.

Оцінюючи ґрунтовий покрив України, вчений виокремлює піскуваті, глинисті, вапнякові, гумусові (чорноземні та торфові) ґрунти. Відзначає, що температурний режим, вогкість, кількість мінеральних солей є визначальними чинниками, що формують якість ґрунтів, їх родючість.

«Чорноземні ґрунти славні з родючости. В торфових перегній твориться під водою, тому хемічний склад інший. Йому недостає салітри, яку вода із іншими відживними речовинами виполіскує, тому цей ґрунт яловий», – пояснює професор⁵⁶.

Лісистість України – 12%, тоді коли Румунії – 24%, Німеччини – 27%, Чехословаччини – 33%, Росії – 35%, Швеції – 56 1/2%, Фінляндії – 73%. Правда, ще менше має Естонія – 10%, Данія і Голландія – 8%, Англія – 6%, Ірландія – 1 1/2%. Проф. Мирон Кордуба вказує на велику середовищезахисну функцію лісів: збільшують кількість опадів, зменшують повені, оберігають від посух.

Серед листкових порід перше місце в Україні належить дубу (27%). Вчений розкриває географічні особливості «розміщення лісів». «Найсильніше заліснені Полісся – 40%, Підляшшя і Чернігівщина – 20%, середня смуга – лише 11%. Волинь і Галичина – 19%. Правобережжя – 13%, Лівобережжя – 7%, Карпати – 49%, Яйла – 53%. Відзначає наростання процесу «обезлісіння» в Україні. «За війни і револ. ліси по хижацьки

⁵⁵ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 65.

⁵⁶ Там само. Арк. 63.

нищили і військо і само населення. На загал за останніх 50 р. даліше нищення: найбільше в зах. Поліссі і на Волині в межах п. Польщі – 20 до 35%, в решті лісової смуги – 10-20% – особливо в ост. 20 роках», – констатує проф. Мирон Кордуба⁵⁷.

Розглядаючи «фавну» України, вчений вказує на тварин, що «вигинули»: тури, тарпани, сугаки (сайгаки) та ті, що «вигибають»: зубр, росомаха, дрохва, лось, бібр, байбак.

Водночас, пише дослідник: «Наші ліси, хоч збідніли з віками, тепер належать до найбагатших в Європі на грубого звіра»⁵⁸. Відзначає представників копитних ссавців, гризунів, хижаків, комахоїдів, птахів, плазунів. Характеризує «фавну» гір, лісостепу і степу України.

На завершення свого **фізико-географічного огляду** України проф. Мирон Кордуба подає її «теперішні» краєвиди, які могли б розглядатися як фізико-географічні райони на макрорівні⁵⁹:

1) Гірський, що «обнімає» Карпати і Кримські гори. Тут рослинність змінюється так само, як і на долинах в напрямі з S. до N, в напрямі висоти. Зміни відбуваються швидко на великих просторах;

2) Краєвид «середньо-європейських» лісів, тягнеться широкою смугою з NW на SE (включає все Підкарпаття, західне Поділля і Розточчя);

3) Краєвид «північно-європейських» лісів (охоплює північну Волинь, Київщину і Чернігівщину. Межа південна – Дубно-Житомир-Київ-Ніжин);

⁵⁷ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 58.

⁵⁸ Там само. Арк. 70.

⁵⁹ Заставний Ф.Д. Фізична географія України. Підручник для учнів старших класів середніх шкіл та студентів за ред. проф. Я.С. Кравчука. Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут освіти. 1996. С. 172.

4) Краєвид лісостепу. Тут «північно-європейські» ліси на S і SE переходять у смугу степу аж до Кримських і Кавказьких гір. Між обома смугами нема чітко вираженої межі – лише «посередня перехідна полоса». Сюди входить південна Волинь, східне Поділля, Київщина, Чернігівщина, північна Харківщина і Полтавщина;

5) Краєвид степу – «продовження лісостепу на S»⁶⁰.

Цікавими та інформаційно насиченими є й матеріали підручника географії проф. Мирона Кордуби, присвячені соціально-економічній географії України.

Окресливши землі, на яких проживають українці, вчений зазначє, що при пересічній густоті населення 60 осіб на 1 км² маємо менший показник, ніж у Західній і Центральній Європі, але більший, ніж у східній та північній її частинах.

Міське населення складає в Україні ледве 21%, тоді як у Польщі – 30%, Чехословаччині – 36%, Німеччині, Бельгії, Франції та Англії – більше 50%. Дослідник відзначає, що низькі показники урбанізації є наслідком слабого розвитку промисловості та торгівлі. Українські міста сконцентровані:

1) вздовж пограниччя лісу і лісостепу, де відбувається обмін продукцією між обома зонами (Харків, Луцьк, Рівне, Житомир, Київ, Ніжин, Конотоп);

2) над морем (Одеса – найбільше місто України перед Світовою війною, Акерман, Миколаїв, Херсон, Бердянськ, Маріуполь, Таганрог, Севастополь, Ялта);

3) у районах найновішої індустріалізації – зовсім нові міста;

4) на стику Карпат з підгір'ям і низинами – Перемишль, Самбір, Дрогобич, Стрий, Калуш, Станіславів, Коломия, Снятин, Чернівці.

⁶⁰ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 69-70.

Серед галузей господарського комплексу України проф. Мирон Кордуба основну увагу приділяє сільському господарству. Аналізує величезні зміни, запроваджені в Україні більшовиками під час колективізації стосовно структури землеволодінь, насильницьких методів господарювання.

Мирон Кордуба з'ясовує причини і наслідки викликаного більшовицьким режимом в Україні штучного голоду: «В перших роках 1928–29 колективізація мала слабкі поступу: в 1929 р. лиш 2% засівної площі. Тоді насильно опірних висилано сотнями тисяч на півн. або до Азії. В 193 2/3 викликано штучний голод. В 1930 колективи вже 40%, 1931: вже 69%, а в 1935 майже 100%. Від 1932 р. членам колгоспів вільно мати невеличкі загорода і плекати кілька дом. звірят. Пересічно на родину 0,3 га землі – разом по цілій УСССР в 1935 р. не цілих 5% засівної площі»⁶¹.

Вчений порівнює «розподіл землі за культурами» в Україні з провідними державами Європи (див. табл. 16). Відзначає, що «Україна – край ріллі». За часткою ріллі серед «земель під культурами» Україна випереджає Польщу в 1,4 рази, Чехословаччину та Німеччину – в 1,6 рази, Англію – в 3,4 рази, Норвегію – в 34 рази. У той же час Україна значно поступається більшості з названих країн за площею лісових земель (у процентному відношенні частки лісу до всіх земель).

Дослідник з'ясовує зміни, що відбулися у землеробстві на території Галичини, Закарпаття, Буковини та Наддніпрянської України. Так, зокрема, констатує, що 80% орної землі України перебуває під засівами, а 20% – відпочиває. Раніше у степовій смузі переважала «переліжна система», коли ділянка землі засівалась рік

⁶¹ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 52.

за роком аж до її повного виснаження, а потім «закидалась» і йшли на іншу землю. Зі зростанням населення перейшли на систему трипільля. Відійшла в минуле і вирубна система в лісових смугах.

Таблиця 16

«Розподіл землі на культури» (за М. Кордубою)

Країни	Структура земельних угідь, %			
	Рілля та присадібні ділянки	Сіножаті і пасовища	Ліс	Неужитки
Україна	68	14	12	6
Польща	49	17	24	10
Чехословаччина	42	18	33	7
Німеччина	44	17	27	12
Англія	20	48	4	28
Норвегія	2	1	23	74

Проф. Мирон Кордуба пояснює, що вплив природи на розміщення культур є лише посереднім, головним є діяльність людини, «що поширює рілля коштом давньої ростинності (в Англії пасовиська!). Але природа кладе цій діяльності межі»⁶².

Мирон Кордуба детально розглядає взаємодію між рілляництвом і скотарством в Україні. Так, зокрема, відзначає, що «при трипільній системі підстава для годування худоби сильно скорочується, її число маліє, а через це неможливо інтенсивно обробляти землю, брак роб. сили і гною. Поступ сіл. господарства спинюється і при невеликій густоті насел. повстає **аграрне перенаселення** (укр. части Курщини, Вороніжчини, взагалі в центр. – чорно-земній обл.). При **сівозміні** повна гармонія між

⁶² Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 54.

хлібор. і скотар.; кормова підстава для худоби більшає (кормові рослини), число худоби зростає; більшає і родючість ґрунту (гній і зелений погній) (цей тип зах. і півн. Україна)»⁶³.

На думку вченого, найкращими умовами для розвитку скотарства відзначалися саме північ і захід України, де дотримувалися сівозмін.

Воднораз Україна характеризувалася наявністю значних географічних відмінностей у забезпеченості худоби кормами. Лісостеп і степ мають «дуже скупую кормову підставу», краще – в Карпатах і в лісовій смузі.

«Колективізація, – пише далі проф. Мирон Кордуба, – спричинила повний розгром селянського скотарства... Такого спаду не було ніколи ні на Україні, ні в інших краях навіть в часах найбільших господ. катастроф. Україна стала найслабше забезпечена в худобі країною в Європі, а що не було привозу з заграниці, то молоко, особл. масло стали в УССР рідкістю»⁶⁴.

Серед допоміжних галузей господарства вчений-педагог розглядає пташництво, рибальство, у тому числі морське, бджільництво, шовківництво.

Не залишається поза оцінкою автора розвиток лісового господарства. Україна змушена завозити лісову продукцію з-за кордону, хоча Полісся, Карпати «мають надвижку, всі інші часті – недобір»⁶⁵.

Аналізу промислу – «гірничого і обрібного», за винятком хіба що вугільної промисловості України, у «Підготовчих матеріалах до підручника географії» присвячено недостатньо уваги.

Завершальним акордом рукопису проф. Мирона Кордуби у його підручнику з географії є роздуми

⁶³ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 55.

⁶⁴ Там само. Арк. 56-57.

⁶⁵ Там само. Арк. 58.

автора про еволюційний розвиток людства, про значення матеріальної і духовної культури, роль держави у цивілізаційному поступі народів. «Духовна культура розвивається в напрямі трьох ідей: добра (релігія), краси (мистецтво) і правди (наука)» – цими словами вченого-педагога можна підбити підсумок у його подвижницькій праці-підручнику з географії⁶⁶.

* * *

Отже, загальні висновки.

1. «Підготовчі матеріали до підручника географії» проф. Мирона Кордуби є глибоким комплексним географічним твором, що охоплює як природничо-географічні, так і соціально-економіко-географічні науки, як галузеві, так і регіональні географічні дисципліни.

За змістом приблизно 1/3 всіх підготовчих матеріалів можна віднести до природничо-географічних, 1/2 – до соціально-економіко-географічних наук. Власне регіональні географічні дисципліни складають близько половини всього обсягу рукопису.

2. Підготовлений проф. Мироном Кордубою підручник з географії в узагальненому вигляді, на нашу думку, міг би мати три логічно взаємопов'язані частини: перша – присвячена розгляду взаємодії світогосподарських і геополітичних процесів. Охоплює два блоки питань: 1) «противенство між горсткою панівних народів і сотнями мільйонів колоніально-поневоленого населення»; 2) соціально-економіко-географічний і політико-географічний аналіз провідних держав світу; друга частина – природничо-географічні галузеві і регіональні напрацювання; третя частина – проблеми географії України.

⁶⁶ Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника географії. ДАЛО. Ф. Р. – 2923. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 81.

3. «Підготовчі матеріали до підручника географії» проф. Мирона Кордуби, безсумнівно, необхідно опублікувати після відповідного впорядкування окремим виданням. Це буде довідник для старшокласників та студентів, учителів та викладачів географії закладів вищої освіти України, усіх, хто цікавиться географією. В ньому зацікавлений читач знайде багато відповідей на найскладніші питання розвитку географічної освіти і науки як в недалекому минулому, сьогодні, так і у майбутньому.

3. «ГЕОГРАФІЧНИЙ АТЛАС»

У 1912 р. у Коломиї у Галицькій накладні Якова Оренштайна вийшов друком перший український шкільний «Географічний атлас» проф. др. Мирона Кордуби, що містив «24 карт головних і 11 побічних» (у 1914 р. та 1922 р. цей «Атлас» перевидавався)⁶⁷.

Географічна громадськість краю жваво і зацікавлено відгукнулась на появу названого видання: вже у тому ж 1912 р. були опубліковані схвальні рецензії відомих науковців і педагогів Степана Рудницького, Теодозія Ставничого та Івана Ющишина⁶⁸. Так, зокрема, доктор Степан Рудницький писав: «При наших так нужденнім на скількість і якість картографічним добутку появу першого хочби невеликого лиш атласу треба привитати як визначну появу. І належить ся безоглядна дяка рухливій накладні Оренштайна, що взяла ся за таке діло. ... Український шкільний атлас був від десятків літ пекучою

⁶⁷ Кордуба Мирон. Географічний атлас. Містить 24 карт головних і 11 побічних / Др. Мирон Кордуба. – Коломия: Галицька накладня Я. Оренштайна, 1912. 24 с.

⁶⁸ Ющишин І. Учительське слово. 1912. № 4. С. 135-136. – Рец. на: Географічний атлас / Др. Мирон Кордуба. – Коломия. 1912. 24 с.: карт.

потребою нашої молодіжи, а навіть більший підручний атлас серед нашої суспільности найшов би певно стільки покупців, що оплатив би ся досконало»⁶⁹.

Не менш захопленим рецензію опублікував і Теодозій Ставничий, що був на той час директором приватної Яворівської гімназії «Рідної Школи»: «Лежить перед нами географічний атлас середнього об'єму, перше українське видане сього рода. Виступив з ним звисний вже з своїх праць на тім поли проф. д-р. М. Кордуба. Про культурне значінє такого видавництва не потребує і згадувати»⁷⁰.

Як відомо, на початку ХХ ст. українські учні народних шкіл могли користуватися вкрай обмеженим переліком картографічних видань. Серед них варто назвати стінну карту Європи в українському перекладі самого Мирона Кордуби, малу карту України з *Ukrainische Rundschau*, стінну карту Австро-Угорщини О. Поповича, Галичини, Буковини та України Г. Величка. До картографічної продукції належали і малі мапки Австро-Угорщини, Галичини та Буковини, що розміщувалися в кінці шкільних підручників з географії⁷¹.

Саме тому українська географічна спільнота виявила, як і виявляє сьогодні щире зацікавлення в оцінці як змісту, так і форми кожної з 24 головних і 11 побічних карт «Географічного атласу» проф. др. Мирона Кордуби.

⁶⁹ Рудницький Ст. Проф. др. Мирон Кордуба – Географічний атлас. Містить 24 карт головних і 11 побічних. Коломия: Галицька накладня Якова Оренштайна. Без дати. Наша школа. 1912. Чис. 4/5. С. 62-66.

⁷⁰ Ставничий Т. Український шкільний атлас. Діло. 1912. 26 верес. (чис. 217). С. 7.

⁷¹ Пахолків Святослав. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. 612 с.

K/326

КАБІНЕТ КАРТОГРАФІ

Проф. Д-р МИРОН КОРДУБА.

Географічний атлас.

Містить 24 карт головних і 11 побічних.

ЗМІСТ:

ПОЯСНЕННЯ.

1. Сонце, місяць і зорі.
- 2-3. Земля куля.
4. Європа, фізична карта 1:25 000 000.
5. Європа, політична карта 1:25 000 000.
- 6-7. Австро-Угорщина і Швайцария, фізична карта 1:4 000 000.
Побічна: Карта народів.
8. Україна 1:5 000 000.
9. Росія 1:15 000 000.
- 10-11. Австро-Угорщина і Швайцария, політична карта 1:4 000 000.
Побічна: Карта вір.
12. Німеччина, Нідерланди і Бельгія 1:5 000 000.
13. Балканський півострів 1:5 000 000.
Побічна: Крета. (Кандія).
- 14-15. Галичина і Буковина 1:1 500 000.
Побічна: Карта народів.

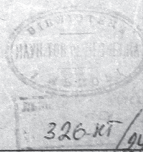
16. Франція, Еспанія і Португалія 1:10 000 000;
Італія 1:7 500 000.
17. Велика Британія і Ірландія 1:5 000 000.
Побічна: Шетлендські острови.
18. Скандинавія і Данія 1:7 500 000.
Побічні: а) Ісландія 1:5 000 000.
б) Данія 1:5 000 000.
19. Азія 1:50 000 000.
20. Африка 1:50 000 000.
Побічна: Політична карта.
21. Північна Америка 1:50 000 000.
Побічна: Політична карта.
22. Сполучені Держави і сумезні землі.
1:25 000 000.
23. Південна Америка 1:50 000 000.
Побічна: Політична карта.
24. Австралія 1:50 000 000.

Ціна неоправленого примірника 2 К 20 с. в оправі 2 К 80 с.

КОЛОМИЯ.

Накладом Галицької Накладні Якова Оренштайна.

ЛІБ ім. В. Стефаника
АН України

*Кордуба Мирон. Географічний атлас.
Містить 24 головних карт і 11 побічних. 2-ге вид. Коломия:
Галицька накладня Я. Оренштайна [1914]. 24 с.*

Виходячи з того, що «Географічний атлас» Мирона Кордуби був першим україномовним атласом для потреб навчання географії в гімназіях Австро-Угорщини з українською мовою навчання, нашим завданням є розширений аналіз його змісту, структури, висвітлення його сильних сторін, як і деяких упущень для досягнення поступу та розвитку історії української географії загалом.

Перша карта атласу присвячена астрономічній географії – «Сонце, місяць і зорі». На ній стисло і «дуже практично» подані: відстані планет від Сонця; північне зоряне небо з зорями третьої і четвертої величини; сонячне і місячне затемнення («Затьма сонця» і «Затьма місяця»); шлях Землі навколо Сонця; обіг і переміни місяця»⁷². До цієї карти Мирон Кордуба майже на 3-х сторінках додає, що дуже важливо – у доступному викладі – пояснення. Так, зокрема, відзначається, що відстань від Землі до Сонця – 148 млн км (за нинішніми даними – 149,6 млн км), відстань від Меркурія до Сонця – 60 млн км (нині уточнено, що 58 млн км).

Центральне місце на карті «Сонце, місяць і зорі» займає зображення «Північне зоряне небо». Як зазначає Мирон Кордуба, «отся карта північного (тобто нашого) зоряного неба, на якій зазначені всі важніші зорі і співзір'я, кожде на своїм місці, як міста і держави на географічній карті» дає нам можливість «дати собі раду серед безлічі зір і, не збиваючи ся з дороги, все певно найти бажану зорю»⁷³. Серед сузір'їв вчений виокремлює «Великий Віз, Малий Віз, Борону (Касіопею), Чепігу (Близнята. Кастор і Полюкс), Ліру (з зорею першої

⁷² Кордуба Мирон. Географічний атлас. Містить 24 карт головних і 11 побічних / Др. Мирон Кордуба. Коломия: Галицька накладня Я. Оренштайна, 1912. С 1.

⁷³ Там само.

величини Веого), Орла, Лебедя, Косарі (Оріон)». Поблизу Молочної або Чумацької Дороги у сузір'ї Великого Пса Мирон Кордуба відзначає «найбільшу зорю на нашім небі – Сиріус», а в сузір'ї Бика – червонясту зорю Альдебаран, вказує також на головні зорі Андромеди, сузір'я Персея та Барана.

Правда, на початку ХХ ст. чимало українських дослідників сузір'я Чепіги називали Близнюками, сузір'я Дракона – Змієм, Водолея – Водолієм.

Цікаво відзначити, що сучасний «Атлас вчителя / В. В. Молочко, Ж. Є. Бонк, І. Л. Дрогушевської та ін.», виданий у Києві ДНВП «Картографія» у 2010 році⁷⁴, у розділі «Загальна географія. Картографія» також характеризує сонячну систему, зокрема відстань планет від Сонця (с. 8), рух Землі навколо Сонця, рух Місяця навколо Землі (с. 9), Північну та Південну півкулі неба (с. 6-7). Як і у «Атлясі» М. Кордуби, навколо рамки карт Північної півкулі подана шкала, що позначає періоди (місяці) перебування Сонця в точках екліптики у відповідній частині неба.

На с. 4-5 «Географічного атласу» М. Кордуби комплексно характеризується земна куля. Відображені «західна і східна, північна і полуднева півкулі, півкулі суші та води». Детально подані морські течії: Гольфстрім, Північна і Південна пасатні течії, течія Куросіо, Перуанська, Бразильська та ін. Нинішній Тихий океан на початку ХХ ст. названий «Великий тихий океан». Шкала висот суші і глибин моря така ж, як і на сучасних фізичних картах півкулі.

Дуже виразною є «Фізична карта Європи» (мірило 1:25 000 000). Цікаво простежити, якими на початку ХХ ст. були назви географічних об'єктів українською

⁷⁴ Атлас вчителя / В.В. Молочко, Ж.Є. Бонк, І.Л. Дрогушевська та ін. К.: ДНВП «Картографія», 2010. 328 с.

мовою. Так, зокрема, нинішня Середньодунайська низовина в ті роки називалась Угорською низиною, Середньоруська височина – Лівобічною височиною, Північно-Французька низовина – Французький низ. Ріка Південний Буг – Бог. Найвища вершина Карпат – г. Герлаховські-Штіт – 2655 м на карті М. Кордуби сягала 2700 м, г. Ельбрус, що має нині 5642 м, визначалась відміткою в 5600 метрів.

Не менш цікавою для сучасних географів є позначена на карті М. Кордубою (коричневою фарбою) межа між Європою та Азією. Як відомо, до цих пір це питання остаточно не вирішене. Нині найчастіше умовну межу між Європою й Азією проводять по східному схилу Уральських гір – р. Емба – північному побережжю Каспійського моря – Кумо-Маничській западині – Азовському морю – Керченській протоці – Чорному морю – протоці Дарданелли – Середземному морю – Гібралтарській протоці.

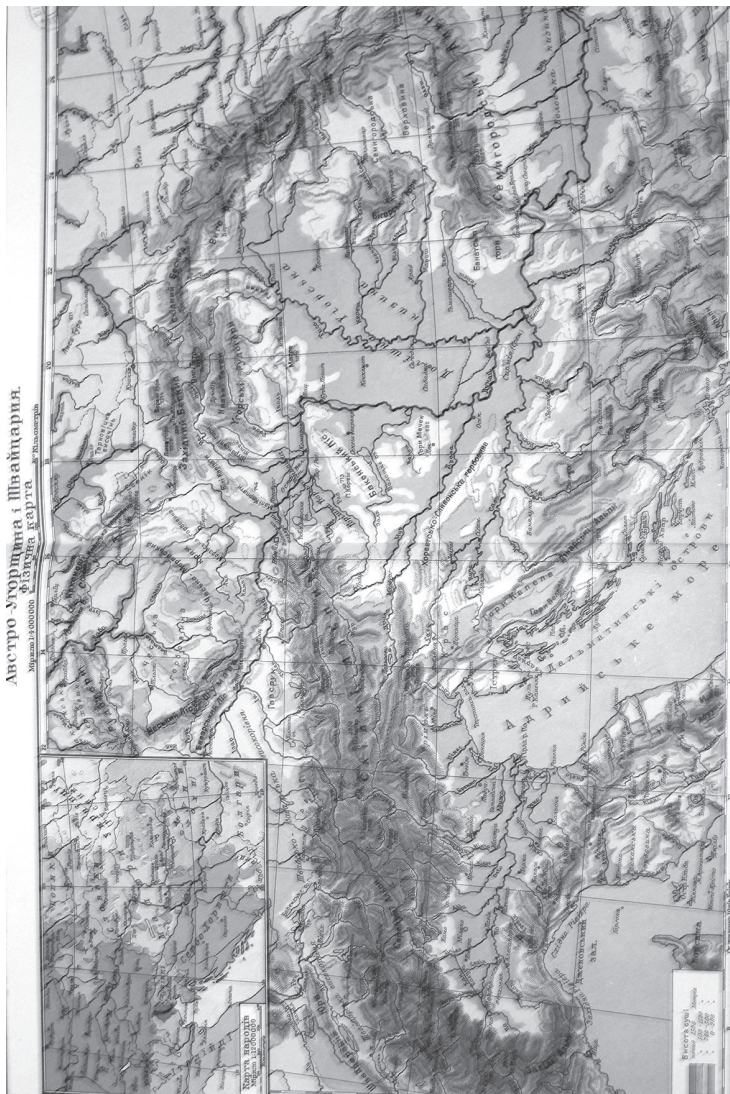
На «Фізичній карті Європи» М. Кордуби від Азії Європу відділяє межа: від Карського моря по 65-тому меридіану до Уральських гір – далі на південь по Уральському хребту до витоків річки Печори – потім на південний схід по річці Пелим – Тавда – Тобол – далі на південний захід по річці Урал – Каспійське море – гирло річки Кура та по її притоці Аракс – гори Малий та Великий Арарат – річка Арпа – Чорне море⁷⁵.

На с. 7 «Атласу» М. Кордуби подана «Політична карта Європи» (мірило 1:25 000 000). «Потреби слідує, політичної карти Європи, – писав у своїй рецензії С. Рудницький, – не признаю зовсім. Подробиці з політичної географії дадуть ся усі помістити на фізичній карті з червоними границями держав... Політична

⁷⁵ Кордуба Мирон. Географічний атлас. Містить 24 карт головних і 11 побічних / Др. Мирон Кордуба. Коломия: Галицька накладня Я. Оренштайна, 1912. С 9.

карта, ще й до того без гір, зовсім не лицює новочасному доброму атласови. Колиж уже давало ся таку карту, то можна було дати дещо більше залізничних ліній»⁷⁶. Таке твердження С. Рудницького, на нашу думку, є занадто критичним. Адже на більшості шкільних атласів після фізичної карти подають зразу ж політичну карту. Така карта не містить зображення рельєфу, як і власне залізниць, відображених Мироном Кордубою. Те, що «Політична карта Європи» повинна була б бути у складі шкільного географічного атласу, переконливо і послідовно доводить сам професор, доктор Мирон Кордуба, принципово вміщуючи цю карту до свого твору у всіх його трьох виданнях. «Політична карта Європи» вченого розкриває динаміку розвитку політичних систем держав з 1912 до 1922 року. У цей період, зокрема після Першої світової війни, відбулися епохальні зміни у політико-територіальному поділі географічного простору Європи. Розпалися Австро-Угорська, Російська та Османська імперії. На «Політичній карті Європи» 1922 р. М. Кордуби відображені такі нові держави, як Австрія, Угорщина, Польща, Чехословаччина, Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва. У нових державних кордонах постали Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Данія, Югославія, Румунія (так на карті М. Кордуби), Болгарія, Греція, Туреччина. Україна висвітлена у межах по Збручу на заході, Дністру – на південному заході (включаючи Тирасполь). На північному сході до складу України Мирон Кордуба помилково включив північні райони (повіти) Чернігівської губернії – землі історичної Стародубщини, що з червня 1919 року відійшли до новоствореної Гомельської губернії РРФСР.

⁷⁶ Рудницький Ст. Проф. др. Мирон Кордуба – Географічний атлас. Містить 24 карт головних і 11 побічних. Коломия: Галицька Накладня Якова Оренштайна. Без дати / Ст. Рудницький // Наша школа. 1912. Чис. 4/5. С. 62-66.

Кордуба М. Австро-Угорщина і Швейцарія. Фізична карта.
Карта народів. Кордуба М. Географічний атлас. Коломия:
Галицька накладня Якова Орешитайна. 1912. С. 6

На крайньому південному сході в регіоні, що межує з Європою, територіально виділяється велика Вірменія з єдиним на карті містом Ерзерум. Очевидно, на час підготовки та виходу в світ третього видання свого «Географічного атлясу» у 1922 році Мирон Кордуба не мав детальної інформації про Александропольський (1920 р.), Карський (1921 р.) договори та Московську угоду між РРФСР і Туреччиною від 16 березня 1921 року, відповідно до яких міста Карс та Ардаган, гора Арарат з прилеглими територіями відійшли до Туреччини.

Важливою особливістю «Політичної карти Європи» М. Кордуби є фіксація людності міст: найбільших – понад 1 млн мешканців, великих (від 100 тис. до 1 млн), середніх (від 50 до 100 тис. мешканців), малих (від 20 до 50 тис. осіб), дуже малих (менше 20 тис. мешканців)⁷⁷.

Наступною є карта України (мірило 1:4 750 000). Як зауважував один з рецензентів «Атлясу» Теодозій Ставничий, «...се перша фізична карта України, а на ній етнографічна границя бурачковою «крескованою» краскою і «крескованою» чорною лінією»⁷⁸. Степан Рудницький визнавав також високий технічний рівень виконання цієї карти. Однією з її особливостей є показ на фізичній поверхні України меж існуючих на той час губерній (світло-червоним кольором). Ще одна з відмінних рис названої карти – густа мережа осель в діапазоні від «менше 5000 мешканців до 100 000 – 300 000 та понад 500 000 осіб».

Читачі «Географічного атлясу» Мирона Кордуби, знайомлячись з картою, що характеризувала рельєф, геоморфологічну будову України, отримували новітню інформацію про її найбільші низовини, височини та

⁷⁷ Кордуба Мирон. Географічний атлас. Містить 24 карт головних і 11 побічних / Др. Мирон Кордуба. Коломия: Галицька накладня Я. Оренштайна, 1912. С 7.

⁷⁸ Ставничий Т. Український шкільний атлас / Теодозій Ставничий // Діло. 1912. 26 верес. (чис. 217). С.7.

гірські місцевості, що зумовлювались відповідними тектонічними структурами.

Сучасні географи довідуються про те, що на початку ХХ ст. «Подільська височина», наприклад, розглядалась як «Подільська плита», нинішня «Придніпровська височина» мала назву «Українська височина», «Придніпровська низовина» була «Наддніпрянською низиною», сучасна «Причорноморська низовина» – це «Чорноморська низина», «Кримські гори» – «Гори Яйла».

На 10-й сторінці «Атласу» у масштабі 1:15 000 000 подана фізична карта Східної Європи, зокрема європейської частини колишньої Росії. Карта дуже добре читається, червоним кольором відмежовуються незалежні держави – Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Україна, а також Росія, Грузія, Азербайджан, межа між Європою та Азією.

Карта відображає панування у Східній Європі рівнинного рельєфу. Лише на крайньому сході простягаються гори Урал, на півдні – Кавказ, на заході – Карпати. На рівнинній частині регіону вичленовані, як вказує автор карти, Тиманська височина, Північні Ували, Надволжанські гори, Общій Сирт, Правобічна височина (в Україні), Каспійський степ. Показані основні залізниці.

Вкрай важливою для географічної освіти і патріотичного виховання українських школярів є карта з «Атласу» Мирона Кордуби «Галичина і Буковина» (мірило 1:2 500 000)⁷⁹. Детально подана фізична поверхня цих країв. Охарактеризовані основні елементи рельєфу, зокрема «Подільська плита, Покутсько-Бесарабська плита, Разточе, Надвислянська низина, Наддністрянська низина»; гірські масиви – «Низький Бескид, Високий

⁷⁹ Кордуба Мирон. Географічний атлас. Містить 24 головних карт і 11 побічних / Др. Мирон Кордуба. 3-тє переробл. і допов. вид. Київ; Ляйпціг: Укр. накладня, [1922]. С. 11.

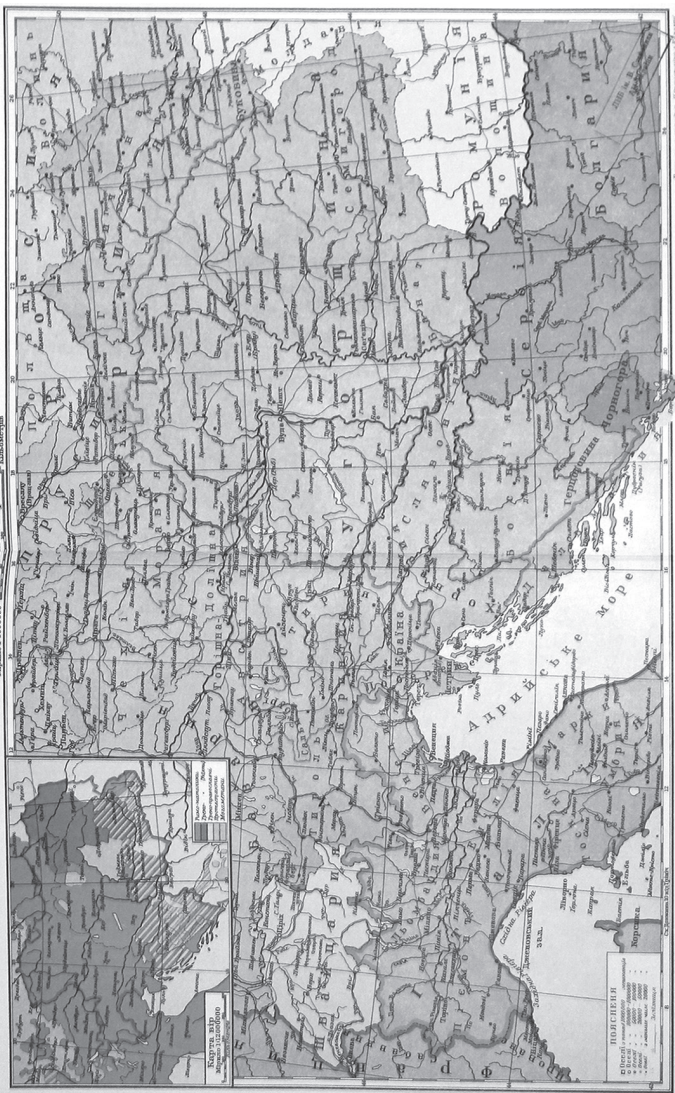
Бескид, Горгани, Черногора, Вигорлят»; основні ріки – «Сян, Дністер, Збруч, Прут, Серет» та ін.

Унікальною особливістю цієї карти «Галичина і Буковина» є вставка – «Карта народів» (мірило 1:5 000 000). Способом якісного фону на зображеній території чітко представлені основні ареали (масиви) проживання українців, поляків, словаків, мадяр та румунів. Вказується, що найзахідніше українські оселі розміщувалися в районі Татр (20°14' східної довготи). Як відомо, це село Остурня (нині округ Кежмарок Пряшівського краю Словаччини). Крайня південна смуга суцільного заселення українцями, за Мироном Кордубою, розміщувалась на 47°33' північної широти на південний захід від Сучави в Румунії у верхів'ях річки Молдова.

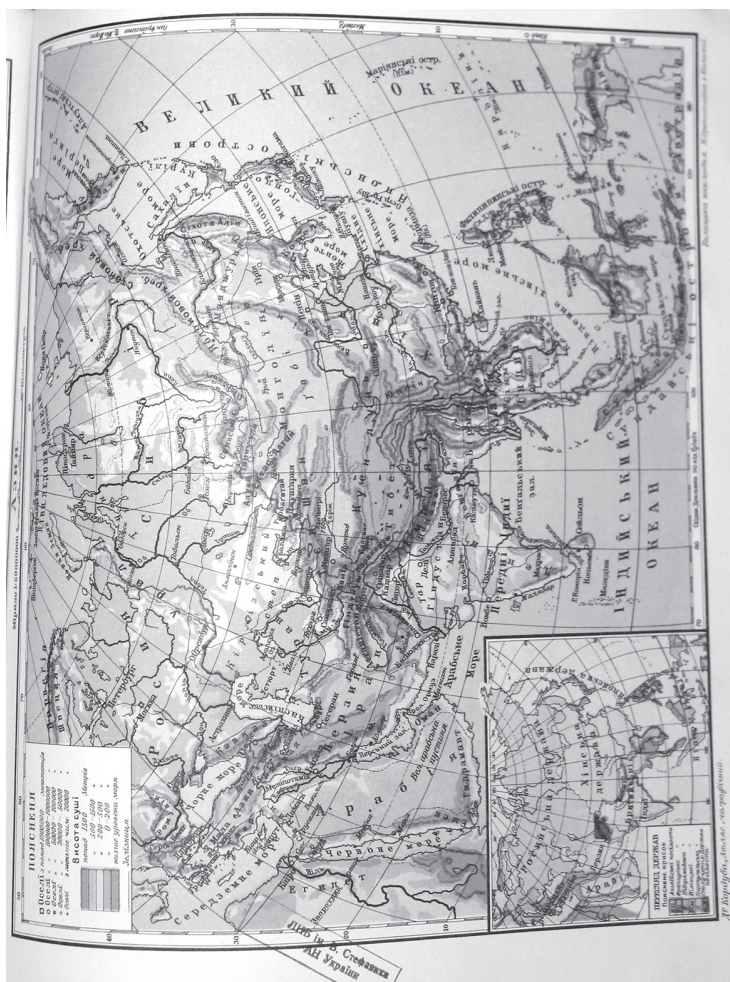
На с. 13 «Географічного атласу» професор картує перш за все фізичну поверхню «Наддунайщини і Швайцарії» (мірило 1:4 000 000), побічними є карта народів (мірило 1:12 000 000) та карта вір (мірило 1:12 000 000). Показані етнічні території німців, італійців, словенців, сербохорватів, чехів, словаків, мадяр, албанців, болгар, румунів, поляків, українців. На карті вір подані основні ареали, ділянки поширення релігійних громад римо-католиків, греко-католиків (уніатів), греко-православних, протестантів, магометан. Серед українських етнічних земель карта насамперед характеризує Закарпаття, частково Галичину та Буковину.

У своєму «Географічному атласі» проф. МIRON Кордуба вміщує також карти таких європейських країн та їхніх груп, як: «Німеччина, Нідерланди і Бельгія» (мірило 1:5 000 000), «Балканський півострів» (1:500 000), «Франція, Іспанія й Португалія» (1:10 000 000), «Італія» (1:7 500 000), «Велика Британія й Ірландія» (1:5 000 000). Побічна – «Шетлендські

Австро-Угорщина і Швейцарія.
Політична карта.

Кордуба М. Австро-Угорщина і Швейцарія.
Політична карта. Карта народів. Кордуба М.
Географічний атлас. Коломия: Галицька накладня
Якова Орешитайна. 1912. С. 11

Кордуба М. Азія. Кордуба М. Географічний атлас.
 Коломия: Галицька накладня Якова Орендитайна. 1912. С. 19

острови», «Скандинавія» (1:7 500 000), побічні: а) «Ісландія» (1:5 000 000) та б) «Данія» (1:5 000 000)⁸⁰.

Не можна не звернути увагу на те, що Мирон Кордуба як автор «Географічного атласу» дуже уважно прислуховувався до думки своїх колег-рецензентів щодо змісту, структури, допущених ним помилок, і у наступних виданнях свого твору по можливості намагався врахувати висловлені пропозиції. Так, у третьому виданні «Атласу» замість «Віртембергія» на карті Німеччини вже з'явилась виправлена назва «Вюртемберг», замість терміна «Кастильські Роздільні гори» ужито «Кастилійський Діл» (на карті Іспанії), замість «Копенгага» – правильно «Копенгаген» (на картах Данії, Німеччини, Нідерландів та Бельгії) і т.д.

Завершальний блок «Географічного атласу» Мирона Кордуби присвячений Азії, Африці, Північній Америці, Сполученим Державам й сумежним землям, Південній Америці та Австралії.

Звичайно, можна було б зауважити й деякі допущені автором «Атласу» неточності, як, наприклад, правильно називати острів – Ява, а не Джава; варто все-таки відображати на карті Азії Мертве море як унікальний природний об'єкт, що розташовується на 430 м нижче рівня Світового океану; на Політичній карті Африки «Еспанська Гвінея» помилково віднесена до німецьких «посіlostей», а не іспанських та ін., проте не треба забувати, що «Географічний атлас» Мирона Кордуби був першим твором такого роду. «А першим пробам, – як писав С. Рудницький, – багато пращається». І не вина самого автора атласу в тому, що окремі карти мають «незугарний рисунок». «До автора, – продовжував С. Рудницький, – належить укладане карт і пильне дозорване фахо-

⁸⁰ Кордуба Мирон. Географічний атлас. Містить 24 головних карт і 11 побічних / Др. Мирон Кордуба. 3-тє переробл. і допов. вид. Київ; Ляйпціг: Укр. накладня, [1922]. 24 с.

вого рисівника, що виконує рисунок»⁸¹. Саме тому з огляду на обсяг, ціну та якість українського шкільного атласу, як стверджував відомий педагог-географ Теодозій Ставничий, його можна «сьміло і горячо поручити ширшим верствам нашої суспільности, тим більше, що ідентичні польські видавництва не стоять висше сего, а німецькі, особливо віденські мало в чім його перевищають»⁸².

Тому не випадково, а цілком закономірно, що «Географічний атлас» професора доктора Мирона Кордуби був включений в Австро-Угорщині до переліку німецьких, польських та українських гімназійних підручників з географії у перших класах з українською мовою викладання.

Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки:

Перший. «Географічний атлас» професора доктора Мирона Кордуби став першим українським картографічним виданням для потреб географічної освіти в гімназіях Австро-Угорщини з українською мовою викладання.

Другий. За своїм змістом, структурою, обсягом та якістю виконаних карт «Географічний атлас» Мирона Кордуби цілком відповідав тодішнім європейським вимогам і, як стверджували фахівці – сучасники вченого, «ідентичні польські видавництва не стоять висше сего, а німецькі, особливо віденські мало в чім його перевищають».

Третій. «Географічний атлас» Мирона Кордуби своїми трьома виданнями засвідчив його високий авторитет серед української географічної спільноти як вченого-географа, педагога-практика, новатора, що втілював свої передові наукові ідеї в географічну освіту та виховання української молоді.

⁸¹ Рудницький Ст. Проф. др. Мирон Кордуба – Географічний атлас. Містить 24 карт головних і 11 побічних. Коломия. Галицька Накладня Якова Оренштайна. Без дати / Ст. Рудницький // Наша школа. 1912. Чис. 4/5. С. 66.

⁸² Ставничий Т. Український шкільний атлас / Теодозій Ставничий // Діло. 1912. 26 верес. (чис. 217). С.7.

V. ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНА ТА ГЕОГРАФО-ТОПОНІМІЧНА СПАДЩИНА

1. ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ РОЗВІДКИ

Історико-географічна спрямованість переважної більшості наукових досліджень Мирона Кордуби, безсумнівно, визначалась його професійним зростанням як висококваліфікованого фахівця і в історичній, і в географічній галузях. Значною мірою це було закономірно і зумовлювалось самою системою освіти у тодішній Австро-Угорщині. Згадаймо, що першими вчителями молодого Мирона Кордуби ще у гімназійні роки були вчителі історії та географії в одній особі Ян Ленік, Віктор Загайкевич, Анатоль Вахнянин, Василь Ільницький. В університетах Львова та Відня він навчався в істориків Михайла Грушевського, Макса Бюдінгера, географів Антонія Ремана, Альбрехта Пенка, Вільгельма Томашека та ін.

Склавши відповідні іспити перед «Високою к[айзерівською] к[оролівською] екзаменаційною комісією» у Чернівецькому університеті у травні 1902 р., Мирон Кордуба отримує дозвіл викладати географію та історію у гімназіях і реальних школах. Отже, історія і географія, їх синтез, взаємодія – покликання вченого-викладача на все його життя. Взаємозв'язок географії з історією простежується у багатьох працях Мирона Кордуби. Їх вивчення, аналіз дозволяють нам зробити висновок про те, що дослідником поділялась думка відомого німецького географа Альфреда Геттнера (1859–1941), який стверджував: час є географічним елементом при розгляді, оцінці природної динаміки явищ та процесів. Йшлося про історичну географію. Дещо пізніше розгорнуте розуміння сутності історичної

географії було викладене С. Л. Рудницьким, який включав до її складу, по-перше, історичне дослідження природи краю (а тому вичленовувалися історична геоморфологія, історична гідрологія, історична біогеографія тощо), а по-друге, наголос ним робився на історичній антропогеографії (історичній демогеографії, історичній етногеографії, історичній селитьбі, історичній картографії, історико-політичній географії та інших складових)¹.

Як стверджує О. Щодра, «критикуючи історичний напрям за його недостатню увагу до самої землі, академік (Степан Рудницький. – *Авт.*) визнавав, що історична географія починається з того часу, коли людина стає активним географічним чинником і починає більш чи менш виразно впливати на природу краю, в якому вона проживає»².

Цей погляд проходить червоною ниткою практично через усі історико-географічні розвідки Мирона Кордуби. Адже, переконував дослідник, – «заки приступить учитель до трактування історичних подій, мусить подати образ терену, на яким вони відбули ся, тобто короткий начерк географії давньої Русі»³. У той же час саму «... науку географії, – як наполягав Мирон Кордуба, – починаємо від пізнання найблизшого оточення, села і його околиці, повіту і краю, щоби відтак обнимати щораз ширший виднокруг...»⁴.

¹ Рудницький С. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання / С. Рудницький / Новітня українська суспільна географія. Хрестоматія / Упор. та автор біографічних статей проф. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. С. 106-117.

² Щодра О. Історична географія: еволюція поглядів на предмет і завдання студій. Вісник Львів. ун-ту. Серія історична. 2013. Випуск 48. С. 287.

³ Кордуба М. Наука історії рідного краю в буковинських народних школах // Bukowiner Schule: Zeitschrift für das Volksschulwesen. Czernowitz.. 1905. Н. 4. S. 210.

⁴ Там само. С. 208.

Такий підхід у своїх історико-географічних працях доктор Мирон Кордуба особливо яскраво реалізував у відомій «Ілюстрованій історії Буковини», що вийшла у світ у Чернівцях у 1906 р. з друкарні тов. «Рускої Ради» під зарядом І. Захарка⁵. Книга рекомендувалась як підручник для українських шкіл. Зупинемось детальніше на її історико-географічних особливостях.

Розпочинаючи своє дослідження, доктор Мирон Кордуба зазначає, насамперед, що край «Буковина» ніколи не був окремою, самостійною державою, заселеною відмінним від своїх сусідів народом. Навпаки, ця земля входила до різних великих держав, а місцевий народ прилучався до різних народів, що господарювали на цих просторах.

«Се тому, – відзначав доктор Мирон Кордуба, – що Буковина не становить ніякої замкненої географічної цілоти, а є лиш малою частиною північно-східного Підкарпаття, що починає ся в Галичині і тягне ся далеко в Румунію»⁶. Більше того, Буковинський край свою «окрему назву» отримав лише після прилучення до Австрії. Отже, через те, що «Буковина, як окремий край, окрема територіальна цілість, існує доперва від 130 літ, – переконує доктор Мирон Кордуба, – тому й бувальщину нашого краю мусимо оповідати у звязи з історією тих держав, до яких він належав і тих народів, які в ріжні часи его заселявали»⁷.

⁵ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. 87 с. 12 л. іл.

У Видавничому домі «Букрек» у 2019 р. у Чернівцях ця книга була перевидана в адаптованому до сучасної української мови варіанті (див.: Кордуба М.М. Ілюстрована історія Буковини: [текст. адапт. до сучасн. укр. мови] / вступ. сл. М. Павлюка; упорядк. і прим. С. Нежурбіди; ред. О. Колодій. Чернівці: Букрек, 2019. 104 с.: іл.).

⁶ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 7.

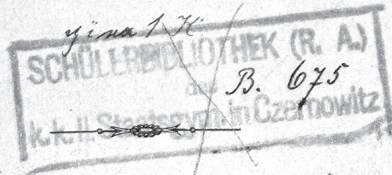
⁷ Там само. С. 8.

K66

ІЛЮСТРОВАНА
ІСТОРІЯ БУКОВИНИ

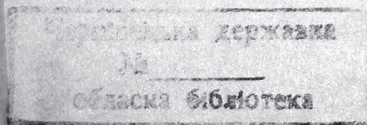
НАПИСАВ

ДР МИРОН КОРДУБА.

ЧЕРНІВЦІ, 1906.

ДРУКАРНІ ТОВ. „РУСКОЇ РАДИ“ ПІД ЗАРЯДОМ І. ЗАХАРКА.

Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини.
Чернівці: Руска Рада. 1906. 87 с.

Свій історико-географічний аналіз заселення і розвитку Буковинського краю доктор Мирон Кордуба проводить через висвітлення таких трьох основних періодів:

- 1) Доба I. Буковина до заснування молдавської держави;
- 2) Доба II. Буковина як частина Молдавії;
- 3) Доба III. Буковина під зверхністю Австро-Угорщини.

Перший період – «давньої давнини» дослідник пов'язував з кочовими народами, що займались майже виключно випасанням худоби, – даками та римлянами I-II ст. н. е. Далі – велика мандрівка народів – слов'яни – руські племена і початок Руської держави – занепад Київської руської держави – Галицько-руська держава – татарська навала (с. 7-19).

Другий період – Буковина як частина Молдавії. Доктор Мирон Кордуба акцентує увагу тут на: заснуванні і зростанні Молдавської держави; ролі Александра Доброго і Стефана Великого; переході Молдавії під зверхність Туреччини; взаєминах з Руссю та Польщею; впливі Австрії та Росії. Надзвичайно докладно подає вчений історико-географічні особливості організації тодішнього суспільства, його міст, торгівлі, промислу, духовного життя та національних відносин (с. 20-59).

Нарешті, **третій період** – Буковина під зверхністю Австро-Угорщини (с. 60-87). Вченим наголос робиться на питаннях: приєднання Буковини до Австрії та військового управління на початках; Буковина як округ Галичини; Буковина як окремих край австрійської держави⁸.

⁸ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 7-87.

Зупинемось детальніше на історико-географічних підходах доктора Мирона Кордуби, що висвітлені у *першій частині* його дослідження – «Доба І. Буковина до основаня молдавської держави» (с. 7-19).

Серед численних народів, що заселяли в «давну давнину» Буковину, доктор Мирон Кордуба відзначає «хоробрий і войовничий нарід Даків» та їх короля Декебаля (сучасна назва імені – Децебал. – *Авт.*). У 101 році н. е. між даками і римлянами, на чолі яких був «цісар» Траян, розгорілася семилітня війна. Римляни перемогли. Однак уже «в 170 літ по забраню Дакиї, мусіли Римляни під напором иньших народів, що тиснули зі сходу і півночи, покинути сей край»⁹. Починалася доба «великої мандрівки народів» – руху – боротьби між собою германських, «монгольських (татарських)» племен, що призвело майже до повного спустошення Буковини.

Серед цієї «мандрівки народів» до Карпат підійшли і слов'яни, що в 500-600 роках н. е. заселили Буковину і Румунію аж до гирла Дунаю. Це плем'я було тиверцями. Сусіднє зі сходу більш «рухливе» плем'я полян «десь коло 750 р. по Хр.» «заснувало державу, яку назвали Русією» зі столицею – городом Київ. З часом до Руси було прилучено і тиверців, а з ними – і Буковину¹⁰.

Доктор Мирон Кордуба підкреслює надзвичайно важливе значення в державному, духовному, освітньому розвитку такої події, як хрещення Руси князем Володимиром Великим. Особливо значні заслуги в розвії держави належали сину Володимира Ярославу Мудрому, завдяки якому «повстала перша законодатна збірка

⁹ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 9.

¹⁰ Там само. С. 11-12.

на Руси т. зв. «Руска Правда», який «оснував збірку книжок (бібліотеку) при Софійській церкві в Києві і висшу школу в Новгороді»¹¹.

У своєму історико-географічному аналізі доктор Мирон Кордуба виокремлює час «упадку київської рускої держави» після смерті Ярослава Мудрого. Головна причина – удільна роздробленість руських князівств, їх взаємне поборювання одне одного, нездатність протистояти ворогам – «диким ордам».

Дещо пізніше, доводить дослідник, на двох протилежних частинах Київської держави вичленовуються за своїм розвитком два потужних князівства – на південному заході – Галицьке зі столицею Галич над Дністром, на північному сході – Володимирське зі столицею Володимир над Клязьмою. Доктор Мирон Кордуба так визначає географічні обриси Галицько-руської держави: «Галицькі князі підчинили собі з часом всі землі від Карпат і ріки Вислока по Дніпро, від устя Дунаю аж майже по ріку Припеть, правий доплив Дніпра. Вони злучили до купи ті племена, що творять руский або український нарід, Русинів»¹².

У Володимирській державі, де руські племена «перемішалися» з завойованими фінськими племенами, на думку дослідника, «витворився» «московський нарід, названий так від пізнішої столиці тої держави, Москви»¹³.

Буковина майже півтора століття входила до Галицько-руської держави. Оцінюючи з політико-географічних позицій роль князів у колонізаційних рухах на буковинських теренах, Мирон Кордуба відзначає

¹¹ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 13.

¹² Там само. С. 14.

¹³ Там само.

насамперед Василька, Івана Берладника, Ярослава Осьмомисла¹⁴.

Водночас гальмом розвитку Галицько-руської держави, на думку вченого, були бояри, що, думаючи про свої статки, нерідко для боротьби з князем залучали навіть ворогів Русі – угорців та поляків. І лише князю Данилу з його братом Васильком вдалося об'єднати «майже цілу українську землю... в одних руках». «Навіть римський папа, – пише доктор Мирон Кордуба, – слав до него послів, заохочуючи галицького князя до унії і післав єму королівську корону, котрою Данило коронував ся на першого руского короля»¹⁵.

Проте обширність території української держави; родовий принцип управління нею; князівська міжусобиця; втрата виходів до моря; постійна боротьба з набігами кочових народів і перш за все татарська навала, як підсумовував пізніше Аркадій Жуковський, були основними причинами падіння української держави над Дніпром¹⁶.

На Буковині татарське панування тривало більше сотні років. З історико-географічного погляду дуже цікавими є матеріали, подані доктором Мироном Кордубою, щодо взаємодії татар з нижчими верствами місцевого населення. Так, татари, щоб завоювати до себе прихильність «мужиків» і налаштувати їх проти власних князів, зокрема у так званій Болоховській землі, до якої належала і північна Буковина, давали громадам повне самоуправління, не утримували в краї військових

¹⁴ За припущенням доктора Мирона Кордуби, оселя Василів у північній Буковині заселена саме завдяки старанням князя Василька.

¹⁵ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 17.

¹⁶ Жуковський А. Історія Буковини: Част. перша до 1774 р. Чернівці. Редакц.-видав. відділ облполіграфвидаву. 1991. С. 24-25.

залог. Єдиним податком для місцевого населення була хлібна данина татарам – податок «був безперечно лекший, як в князівськiм устрою».

Серед перехідних від княжої доби до молдавського періоду відносно автономних українських формацій «під зверхністю Татар становила Шипинська земля, що обнімала, – за доктором Мироном Кордубою, – північну Буковину між Дністром і лісистю горбовиною на полудни Прута»¹⁷.

* * *

Центральною (за обсягом тексту) главою дослідження доктора Мирона Кордуби є, безумовно, друга – «Доба II. Буковина частиною Молдавії», яка становить 2/5 книги автора (див. с. 20-59)¹⁸.

Вчений вважав, що «нарід Волохів або Румунів» «витворив ся і з мішанини» давніх римських поселенців, германських (німецьких) племен з місцевим дакійським населенням Семигороду¹⁹*

Прихід волохів на Буковину масово відбувся уже під час татарського панування. Раніше відбулися перші зустрічі волохів з місцевими українцями. Доктор Мирон Кордуба, посилаючись на молдавських літописців, подає такий сумнівний, на його погляд, епізод першої зустрічі волозького воєводи Драгоша з Мармароша з пасічником Яцком, що господарював тут на Буковині: «Драгош почав его випитувати, що він за оден, але не міг з ним порозуміти ся, бо старець не вмів по волоски. Аж при помочи одного зі своєї дружини, що знав

¹⁷ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 19.

¹⁸ Там само. С. 20-59.

¹⁹ *Семигород – основна латинська назва краю – Трансильванія, розміщується на Трансильванському плато, займає частину гірських хребтів у Східних та Південних Карпатах.

руську мову, дізнав ся Драгош, що старець зове ся Яцко і прийшов сюди зі Снятина. Воєвода подарував Яцкови ту землю, на якій він мешкав, а той спровадив своїх земляків зі Снятина і заложив оселю Яцкани»²⁰. Насправді ж, стверджував М. Кордуба, русини на Буковині були ще з часів Київської держави. Татар з буковинської землі видворив угорський король Людвик Великий, а волоський воєвода з Мармароши заснував самостійну Молдавську державу десь коло 1350 року по Хр²¹.

Багато уваги доктор Мирон Кордуба приділяв політико-географічному розвитку молодій Молдавській державі, зокрема її очільникам – воєводам. Ним охарактеризовані діяльність основоположника і першого воєводи Молдавії Богдана, воєвод Лацька, що заснував католицьке єпископство; Петра, що присягнув на вірність польському краю; Романа, що з подільськими князями боровся супроти Витовта з Литви.

Найбільший розквіт Молдавської держави пов'язаний з двома мужами – «визначними воєводами – Александром Добрим і Стефаном Великим».

Олександр Добрий (1401–1433): провів судову реформу; налагодив через зниження податків міжнародну торгівлю; зміцнив територіальну організацію православної церкви, заснувавши митрополію в Сучаві та єпископату у Радівцях і Романі.

«Найславнішим зі всіх молдавських воєводів, – пише доктор Мирон Кордуба, – безперечно, був Стефан Великий (1457–1504)²²». Його заслуги: звільнив Молдавію від польського та угорського впливу; вивів країну до важливих причорноморських міст – Акермана

²⁰ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 21.

²¹ Там само. С. 22.

²² Там само. С. 26.

та Кілії; прилучив до держави Покуття аж по Галич; заснував нові монастирі в Путні, Петрівцях, Святого Іллі, у Воронці; здійснив матеріальний розвій Молдавії за рахунок заселення воєнними бранцями «пустих» місцевостей та розвитку торгівлі.

Проте в 1514 р. син Стефана Великого – Богдан III (1504–1517) визнав зверхність турецького султана і «почало воєводство швидко спадати і котити ся у пропасть».

Своє ж головне завдання в історико-географічному аналізі подій кінця середньовіччя доктор Мирон Кордуба бачив у висвітленні саме тих процесів, «котрі для розвою Молдавії мали рішуче значінє, а з окрема на ті, котрі дотикають Буковини і нашого руского народу»²³.

Ворожі взаємовідносини Молдавії з Польщею, молдавських воєвод турецької доби з польськими королями в першій третині XVI – останніх десятих років XVII століття й були для Буковини, «як краю граничного від Польщі», часом лихоліть та спустошення.

Особливу увагу доктор Мирон Кордуба звертає на розвиток взаємовідносин Молдавської держави з Руссю («Русию» – у тодішній термінології. – *Авт.*) (див. с. 33-44)²⁴. Розгляд ведеться за двома основними площинами:

а) культурно-церковною та б) політичною (з фокусуванням погляду на «боеву організацію, воєнне товариство» – козаків).

Культурний (просвітницький) вплив Русі у Молдавській державі, як стверджував дослідник, проявився насамперед у тому, що «руска мова стала урядовою мовою на дворі воєвод, нею писали і говорили молдавські бояри і духовенство»²⁵.

²³ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 31.

²⁴ Там само. С. 33-44.

²⁵ Там само. С. 34.

Так, зокрема, відомо, що галицьким митрополитом Антонієм було висвячено для Молдавії двох православних єпископів: Йосифа і Мелетія²⁶. Значна частина молдавського духовенства навчалася у вищих школах Русі та використовувала при богослужінні староукраїнські церковні книги. Водночас молдавські воєводи під тиском і переслідуванням православної віри та насаджуванням католицизму на Русі з боку Польщі «стають оборонцями православія не лише в себе дома, але й на руских землях польської держави»²⁷. У цьому переконує, зокрема, зведена у Львові коштом молдавських господарів «величава церква Успенія Пресьв. Богородиці (1591–1629 рр.)» – названа в народі «волоською церквою». А Петро Могила зі знатного молдавського воєводського роду «відограв на Русі ролю найвизначнішого просвітителя і діяча», ставши в 1632 р. київським митрополитом, видатним організатором народної освіти та знаменитим «русским писателем сего часу».

Не менш важливими за культурно-церковні були взаємини між Молдавією і Руссю в політико-географічній площині. Доктор Мирон Кордуба простежує процес становлення та розвитку «боевої організації, воєнного товариства запорожських козаків», що піднялися боронити рідний край та православну віру від ворогів, – як від татар, так і від польських панів.

Дослідник описує географію військових походів козацьких отаманів Дмитра Вишневецького, Наливайка, Лободи, пов'язаних з Молдавською державою. «...В половині XVII. віку настала велика хвиля. Під проводом

²⁶ Детальніше див.: Abraham W. Antoni, ruski metropolita halicki. Polski Słownik Biograficzny. Kraków: Polska Akademia Umiejętności – Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolffa. 1935. Tom 1, zeszyt 1. S. 135-136.

²⁷ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 35.

гетьмана Богдана Хмельницького підняла ся ціла Україна до борби за волю і віру (1648. р.). В кількох великих битвах розбили козаки польські війська і самого польського короля трохи не забрали в полон», – так оцінював доктор Мирон Кордуба початковий етап національно-визвольної війни українського народу²⁸.

Потім були: «славна зборівська умова»; програна полякам битва під Берестечком 30 червня 1651 р.; перемога козаків під Батогом 1 червня 1652 р.; походи Тимоша Хмельницького до Молдавії і його одруження з дочкою молдавського воєводи Василя Лупула; смерть Тимоша в Сучаві і відхід козацького війська в Україну; зневіра Богдана Хмельницького в своїй силах, «а нехотячи здавати України на ласку Поляків, піддав ся московському цареві»²⁹. 9 січня 1654 р. – Переяславська рада, на якій козаки визнали царя Михайла своїм зверхником.

Незабаром Україну розділили навпіл: правобережна залишилась під Польщею, лівобережна з Києвом – дісталася Московії. Гніт московських царів, як і польських панів, викликав потужний спротив українців.

Доктор Мирон Кордуба відзначає, що гетьман Іван Мазепа, надіючись вибороти волю для українського народу, об'єднав зусилля козаків зі шведським королем Карлом XII. Проте після програної Полтавської битви 27 червня 1709 р. Мазепа з Карлом XII змушені були рятуватись втечею до Молдавії, залежної від Туреччини. Поблизу Чернівців біля гори Цецин російські війська, що вперше ступили на буковинську землю, зіткнулися зі шведами в «горячому бої». Грабуючи місцеве населення, шведи залишалися в Молдавії і,

²⁸ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 40.

²⁹ Там само. С. 43.

зокрема, в Чернівцях аж до 1714 р. – до їх вигнання султаном Ахметом III.

Доктор Мирон Кордуба лаконічно характеризує подальші **політико-географічні події** у краї у першій половині XVIII ст.:

– австрійсько-турецька війна 1716–1717 рр., коли австрійські війська через Кимполунг – Сучаву дійшли аж до Ясс;

– російсько-турецька війна 1735–1739 рр., під час якої російський генерал Мініх захопив Хотин і Ясси, проте змушений був їх залишити через вихід з війни Австрії – на той час союзниці Росії.

* * *

На тлі попередньої, перш за все **політичної** історико-географічної оцінки розвитку Буковини у складі Молдавської держави подальший свій виклад доктор Мирон Кордуба присвячує проблемам власне класичної історичної географії (див. с. 45-59)³⁰. Тут у підрозділі «Внутрішній устрій» подаються:

- організація, структура управління у воєводстві;
- головні міста, торгівля та промисли;
- соціальна структура населення;
- судова та податкова системи;
- територіальні особливості організації освіти і церковного життя;
- розвиток національних відносин.

Доктор Мирон Кордуба відзначає, що Молдавську державу очолював воєвода або «господарь землі молдавської». Воєводою міг стати кожен громадянин

³⁰ Ковальчук І. Історико-географічний аналіз, синтез і прогноз: суть і значення для становлення географічного українознавства. Матеріали V конгресу МАУ: соціально-гуманітарні науки. Чернівці: Рута. 2004. С. 301-312.

держави. Найтривалішим був період правління молдавського боярського і князівського роду Мушатів³¹. У часи турецького зверхництва над Молдавією її господарями часто ставали ті претенденти, «хто зумів ліпше оплатити ся» турецькому султану³².

Воєвода управляв краєм через своїх слуг – урядників. Найважливішими серед них були: 1) «великий дворник» – головний суддя, що розставляв по окремих округах суддів-дворників; 2) льоготет (або «веллогофет») – державний канцлер, який очолював придвірну канцелярію воєводи; 3) паркалаб – комендант фортеці, староста, намісник господаря в окрузі; 4) спатар (або «велспатарь») – охоронець зброї воєводи, керівник арсеналів; 5) вистяр – наглядач над доходами та витратами держави; 6) стольники – особи, відповідальні за трапезу господаря і др.³³

Господар щедро винагороджував близьких до себе людей, даруючи їм незаселені чи малозаселені землі. Ці мужі, в свою чергу, запрошували осадників чи навіть невільників – полонених заселяти отримані маєтності. Так зароджувалась на Буковині вища шляхта, яка як і на Русі, називалася боярами. Розрізнялися три категорії шляхти: бояри, масілями та рупташі.

«Висші двірські урядники, – стверджував доктор Мирон Кордуба, – творили разом прибічну раду

³¹ Від імені Мушати (Маргарити) – доньки молдавського воєводи Богдана I Мушатичі правили в Молдавії від другої половини XIV ст. до 1668 р., коли рід вигас. Див.: Constantin C. Giurascu, Dinu C. Giurescu. *Istoria Românilor*. Editura Științifică și Enciclopedică. București. 1976. Vol. II. Pp. 16, 39, 40, 45, 144.

³² Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 45.

³³ Там само. С. 46.

Детальніше див.: Циганенко Лілія. Посадові ранги та внутрішня стратифікація молдавського боярства (XVIII – перша половина XIX ст.). Історична панорама. Збірник наук. статей. Вип. 5. Чернівці: Рута. 2007. 158 с.

воєводи. Та прибічна рада була найвисшим урядом в Молдавії; її радив ся воєвода у всіх важніших справах, вона наглядала заряд держави і судівництво»³⁴.

З географічного погляду важливим моментом був адміністративно-територіальний поділ Буковини молдавської доби. Доктор Мирон Кордуба дослідив, що в межах краю було виділено два округи (cinut): Чернівецький та Сучавський, які управлялись відповідно старостою та паркалабом (комендантом замку).

Округи, в свою чергу, розпадались на околиці, очолювані намістниками. Найнижчим рівнем територіальної організації були громади під керівництвом двірників, яким допомагали ватамани. Названі керівники не мали сталого заробітку, а жили за рахунок частини зібраних ними податків. Це призводило до «ріжних надужить і підкупства», що безумовно, не сприяло зростанню добробуту громадян держави.

Детально досліджує вчений систему управління у містах Буковини, яких у ті часи було лише три: Чернівці, Сучава та Серет. Як відзначає дослідник, міська самоуправа в краї будувалась за аналогією з німецькими містами. Обиралася міщанами міська рада з 6-12 «паргарів», очолювана «шолтузом» – начальником. Ця рада брала на себе вирішення всіх міських справ з податками, судівництвом, розвитком торгівлі та промислу.

За торговельний обіг турбувалися, насамперед, воєводи. Центром торгівлі на Буковині була Сучава, де перетинались найважливіші торговельні шляхи: зі Львова (через Снятин, Чернівці, Серет); з Поділля (через Кам'янець, Хотин); з України центральної (через Тегинь (Бендери), Білгород, Ясси); із Семигороду (через Бистрицю та Ваму). Як бачимо, доктором

³⁴ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 47.

Мироном Кордубою розкривається, аналізується сама територіальна структура торгівлі Буковини. Ним з'ясовано, що, наприклад, львівські купці продавали перш за все сукно, а купували на Буковині волів та овець. Семигородці продавали срібло та віск. Татарські купці везли на Буковину перець, цитрусові, шовк. Потужний розвиток торгівлі зумовив значне зростання міст. Так, зокрема, Сучава на початку XVI ст. мала «2000 домів, що на 600 більше ніж нині», – відзначав дослідник³⁵.

З приходом у Молдову, на Буковину турецьких зверхників торгівля занепадає. Сам же промисел «не дійшов на Буковині і взагалі в Молдавії ніколи до більшого розвою, – пише доктор Мирон Кордуба. – Се слідно хочби з сего, що всі важніші вироби спроваджували купці з чужих країв; навіть прикраси до церков, срібну і золоту посуду, гарніші тканини, давали до виробу заграничним майстрам... З промислових закладів згадують ся лише млини»³⁶.

Дуже важливим історико-географічним питанням «Внутрішнього устрою» Молдавії, як вважав дослідник, є оцінка соціальної структури тогочасного населення, тобто розгляд різноманітних видів спільнот, верств та стійких зв'язків між ними. Доктор Мирон Кордуба серед селян-землеробів розрізняв у краї три основних верстви: «свобідних мужиків, кріпаків та невільників-рабів».

До «свобідних мужиків» відносилися ті селяни, що обробляли землі воєводи. Однак у зв'язку з тим, що господар Молодавії часто роздавав свої землі наближеним до нього боярам і монастирям, частка таких «свобідних мужиків» у структурі населення неухильно

³⁵ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 49.

³⁶ Там само. С. 50.

скорочувалась. Лише в Кимполунзькому гірському околі «свобідні мужики» «сиділи більшими масами».

Переважну ж більшість селян-хліборобів складали кріпаки або піддані (друга верства). До них належали всі осадники, яких воєвода разом із землями роздав своїм боярам та монастирям. До цієї верстви населення відносились також забрані у полон мешканці сусідніх країв. А оскільки ці полонені у своїй більшості були вихідцями з Поділля та Покуття, то значення, вплив «руського елемента» на Буковині закономірно значно зростає.

Нерідко, зауважує доктор Мирон Кордуба, на заклик бояр чи монастирів у Молдавію добровільно переселялися нові мешканці з сусідніх держав, котрі на деякий час звільнялися від сплати певних податків, а по закінченні цього пільгового періоду переходили у категорію підданих або кріпаків.

І все ж таки життєва доля підданих у Молдавії була значно легшою порівняно, наприклад, з Польщею. «... Тому не було на Молдавії мужицьких бунтів, як козацькі війни на Україні, тому з пограничних околиць Покутя і Поділя гуртами втікали кріпаки на Буковину, шукаючи тут захисту перед польськими панами», – стверджує дослідник³⁷.

Які ж обов'язки мав молдавський підданий? Як правило, треба було відпрацювати на пана 12 днів на рік, віддати йому десятю частину зібраного на своїх полях збіжжя. Окрім цього, кріпаки платили податки ще і воєводі, мусили виконувати певні громадські роботи, могли бути призвані до війська під час воєн. Підданий був прикріплений до свого пана, не мав права самовільно його покидати, а в разі продажу паном тієї землі, на

³⁷ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 52.

якій господарював кріпак, змушений був переходити до нового хазяїна.

Воєводи Молдавії, вбачаючи у своїх підданих «головну силу і підвалину своєї держави», намагалися зменшити визиск селян. Наприклад, Костянтин Маврокордатос у 1749 р. визнав своїх підданих «особисто свободними», а Ґригоре Ш Ґіка 1 січня 1766 р. видав «золоту грамоту», встановивши розмір панщини лише на 12 днів річно та іншу обов'язкову данину. Щоправда, ця грамота не стосувалася тих осіб, які мали письмовий договір з панами³⁸.

І все ж, підсумовує доктор Мирон Кордуба: «Таким робом Молдавія, мимо некористних обставин і турецького гнету, прилучила ся до великого поступового руху, який проявив ся в тодішній Європі і випередила в поправі долі мужиків не лише сусідню Польщу але й Австрію»³⁹.

Нарешті, третя соціальна верства селян-хліборобів у Молдавії представлялася лише циганами та татарами. Ці люди були абсолютно безправними, були цілковитою власністю панів і все, що вони мали б сплачувати зі своєї праці воєводі, – все йшло на збагачення бояр та духовенства.

Основою господарства на селі були випас худоби та рільництво. Саме випас «рогатого скота та овець» і отримувана від них продукція – сир, вовна, шкіра, а також продаж самого поголів'я – коней, волів, овець складала підґрунтя, фундамент «сільського газдівства» у тодішній Молдавській державі і на Буковині зокрема.

³⁸ Детальніше див.: Новосівський Іван Н. Залежні селяни на Буковині в світі кризову Ґр. А. Ґіка з 1.1. 1766 р. ЗНТШ. Т. 177. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто. 1963. С. 304.

³⁹ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 53.

Рільництво було нерозвинутим – «лише кусень поля коло хати». Лісові масиви випалювалися під пасовища. «Взагалі, – пише доктор Мирон Кордуба, – земля цінилася в ті часи дуже низько і за 30 до 50 угорських дукатів можна було купити ціле село»⁴⁰.

Коротко оцінюючи стан судівництва та збору податків у Молдавії, вчений робить такі зауваги:

1) у державі зберігалася середньовічна система судівництва аж до приєднання Буковини до Австрії. Її суть – кожен соціальний стан мав окремих суддів і окремі суди;

2) судочинство характеризувалось «великими надужиттями», продажністю на всіх рівнях, включаючи воеводський суд;

3) власність громадян була під загрозою розбійників, особливо в прикордонних районах;

4) головний тягар у сплаті податків як воеводі, так і пізніше султану лягав на «низші верстви населення» – на міщан та селян, «бояри, монахи і урядники, отже найбагатші люди, не платили нічого»⁴¹.

Дуже важливими для розвитку Молдавської держави були питання релігійних відносин та освіти. Оскільки первісно Буковина та Молдавія загалом входили до православної Галицько-руської держави, то і руське, і волоське населення сповідувало грецьке православ'я. На цих землях верховенствував галицький митрополит. Воевода Олександр Добрий домігся у царгородського патріарха в 1401 р. висвятити сучавського єпископа Йосифа на Митрополита Молдавії. Сучава була митрополічною резиденцією до 1630 року, коли осідок митрополії перемістився до Ясс – нової столиці держави. Буковина

⁴⁰ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 54.

⁴¹ Там само. С. 56.

відносились до єпископського центру у Радівцях (що не включав сучавського округу та його монастирів).

Доктор Мирон Кордуба зауважує крайню нерівність у церковному житті між вищим духовенством і звичайними монахами, що потерпали від нужди. Монахи у 31 монастирі Буковини змушені були, як і мужики-піддані, утримуватися від обробітку поля та з дарунків, випрошених у вірних.

Освіта на Буковині була низького рівня. Лише у Путні, Радівцях та Сучаві були монастирські школи, що готували майбутніх служителів церковної сфери. Вищу ж освіту бояри здобували у руських школах Києва чи Львова, або у Західній Європі.

Завершує підрозділ «Внутрішній устрій» доктор Мирон Кордуба питаннями національних відносин на Буковині і в Молдавії загалом, де формулює узагальнюючі історико-географічні висновки принципового характеру:

1. По-перше, «первістним, корінним населенням не лише в нашій країні (Буковині. – *Авт.*) але й в цілій Молдавії були Русини Волохи прибули сюди вже пізніше. Поменьші волоскі оселі були на східнім Покарпаттю безперечно вже в часи руської держави, але вони губилися серед мас Русинів»⁴².

⁴² Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 58.

За даними сучасного молдавського історика С.Суляка, руське (давньоукраїнське населення) на початку XV ст. становило близько 40% від усієї людності Молдови, а у її північній частині – велику більшість (Суляк С. Молдавская Русь. Русин. 2010. № 2. С. 10-18).

М.С. Дністрянський, посилаючись також на Я. Ісаєвича, пише: «Однозначно, що перші правителі Молдови були слов'янами, і власне слов'янська династія була першою у Молдавському князівстві. Подальше формування політичної структури цієї держави визначалося насамперед традиціями Галицько-Волинської Русі. Це стосується і назви правителя (господар)

2. По-друге, «Руска мова була урядовою мовою на дворі воеводів; нею писали закони, грамоти, літописи, богослужбні книжки, на ній переписували ся воеводи також із заграничними володарями»⁴³. Лише у половині XVII ст. за господаря Василя Лупула (1595–1661) почався перехід на волоську (молдавську) мову та утвердження її статусу.

3. Серед інших народів Буковини дослідником викремлено: німців, що спеціалізувались на торгівлі та промислу; вірмен як і євреїв – купців; гнаних з Росії липован – поселенців Драгомірни та Ступці.

* * *

Третину свого дослідження доктор Мирон Кордуба присвячує історико-географічному аналізу «Буковини під зверхністю Австро-Угорщини» (с. 60-87)⁴⁴.

Вичерпно, деталізовано подає вчений події **політико-географічного характеру щодо «прилученє Буковини до Австрії»**, формування нових політичних кордонів:

1) упадок «знемощилих сусідів» Буковини: Молдавії, Польщі та Туреччини;

2) зростання, розвиток Австро-Угорщини, Росії та Пруссії;

3) російсько-турецькі війни 1735–1739 та 1768–1774 рр. Перемога російських військ над турецькими при Хотині, Яссах, річках Ларги та Кагул;

та низки управлінських посад і соціальних станів (бояри), і поширення руської (давньоукраїнської) мови як спочатку єдинодержавної, а потім – другої державної (поряд з молдовською)» (див.: Дністрянський М.С. Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні Українських Карпат упродовж XIII – першої половини XIX ст.: монографія. Львів. ЛНУ ім. Івана Франка. 2019. С. 37; Ісаєвич Я. До історії титулатури володарів у Східній Європі. Княжа доба. Історія і культура. Львів. 2008. С. 23-34).

⁴³ Там само. С. 59.

⁴⁴ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 60-87.

4) перший поділ Речі Посполитої 5 серпня 1772 р. Приєднання Габсбургською монархією до себе Галичини з Руським, Белзьким західними частинами Волинського та Подільського воєводств;

5) «прилучене» Буковини до Австрії у 1775 р. Визначення східного кордону Буковини з Чорнавки до Онута (по річці Онут, що впадає в Дністер).

Доктор Мирон Кордуба відзначає, що в перші роки входження Буковини до складу Австрії її **«управа» перебувала «під військовим зарядом»** – під керівництвом генералів Сплєні та потім Енценберга. На перших порах планувалося північну частину Буковини «прилучити» до Галичини, а південну – до Семигороду. Такий задум викликав спротив у буковинських бояр та духовенства, які відрядили до Відня місцевого боярина Василя Бальша з надією переконати цісаря Йосифа II не вчиняти такого поділу краю. У 1786 р. Буковина була прилучена до Галичини⁴⁵.

У цей же період край отримав нового православного владику – Дозитея Херескула з Радівців, що став незалежним від яського митрополита і самостійно управляв церковними справами всієї Буковини з Чернівців через окрему консисторію (1782 р.).

Доктор Мирон Кордуба з гіркотою вказує на вкрай недолугу організацію з боку генералів Сплєні і Енценберга народної освіти, що ставила своїм завданням «румуницьити мужиків та німчити інтелігенцію»⁴⁶. У Чернівцях та Сучаві було створено дві головні німецькомовні школи, а в десятих повітах – школи з волоською викладовою мовою. Географічне розташування шкіл: «у Кіцмані, Заставні, Вашківцях, Чернівцях, Раранчі,

⁴⁵ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 65.

⁴⁶ Там само. С. 66.

Путилові, Кімполонгу, Фратівцях, Сереті та Сучаві». Русини не мали можливості навчатися у цих школах рідною мовою, а тому «не дуже горнули ся до тих шкіл!»

Не менш важливою проблемою соціально-економічного розвитку Буковини при переході під австрійське правління було розв'язання земельного питання. 1 листопада 1781 року було скасовано кріпацтво і кріпаки-раби (татари і цигани) стали вільними. Далі – 22 березня 1787 року цісар дозволив, щоб ті землі, які перебували «в руках підданих», повинні перейти в «їх повсякчасне посіданє та що обов'язки підданих зглядом панів мають бути такі, як передше»⁴⁷. Однак ці мужицькі ґрунти, як зауважує доктор Мирон Кордуба, не були власністю селян і вони не могли їх продати чи взяти під них позику. При цьому різко зросли податки, «що для зuboжілого і винищеного краю було великим тягарем»⁴⁸.

Упродовж 1787–1849 років **Буковина була приєднана як округ до Галичини**. Вчений, перш за все, аналізує особливості організації управління краєм. Так, окружний староста, що представляв Буковину, підлягав львівському губернатору. До галицького сойму були запрошені буковинські пани та вище духовенство. Правда, відзначає дослідник, той сойм не мав майже ніяких повноважень.

Даючи оцінку політико-географічним подіям на Буковині у 1789–1815 роках, доктор Мирон Кордуба висловлює своє скептичне ставлення до руху народних мас та їхніх провідників. У той час, коли у 1789 р. у Франції народ піднявся проти гноблення і боровся за свої права, за свою республіку у довголітній війні аж до 1815 р., на Буковині «під сю пору можна коротко

⁴⁷ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 67.

⁴⁸ Там само.

сказати», що політичного життя зовсім не було⁴⁹. Неосвіченим, «темним», нижчим верствам народу нікому було вказати на шлях до здобуття політичних прав та справедливості. Навіть, як зазначає вчений, такі світові події, як боротьба греків проти турків за своє визволення і зустріч з цього приводу у Чернівцях австрійського цісаря Франца I з російським царем Олександром I 6 жовтня 1823 р. пройшла непоміченою в краї⁵⁰.

Проте прийшов «пам'ятний» 1848 рік. У Франції знову революція, що перекинулася на всю Європу. Народи вимагали від своїх правителів політичних свобод. Бурхливі політико-географічні процеси цього разу охопили і Австрійську державу – Відень, Прагу, Львів, Угорщину та Італію. Угорці та італійці взагалі прагнули відокремитися від Австрії. Цісар Фердинанд I, йдучи назустріч домаганням народів, скасував панщину, прийняв у Австрійській державі конституцію, відрікся від престолу на користь свого племінника Франца Йосифа I. Новий молодий імператор, спираючись на талановитого полководця фельдмаршала Йозефа Радецького, придушив революцію в Італії у 1848–1849 роках. У червні – вересні 1849 року австрійські війська за

⁴⁹ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 68.

⁵⁰ Зустріч монархів, зокрема Франца I і Олександра I у Чернівцях у жовтні 1823 року відбулась в рамках створеного у 1815 р. в Парижі так званого «Священного Союзу» – альянсу, що надавав легітимності рішенням Віденського конгресу; гарантував той лад, що встановився в Європі після Великої французької революції і наполеонівських воєн.

Зустріч Франца I і Олександра I у Чернівцях присвячувалась боротьбі Греції за незалежність, що розпочалась у 1821 р. і яка не мала серед європейських монархів одностайної підтримки. За результатами зустрічі Росія погодилася розпочати перемовини з Туреччиною щодо мирного розв'язання грецького питання. (Детальніше див.: Мельник Ігор. Священний Союз – спроба умиротворення Європи. Збруч: Інтернет-газета. 2015. 26 вересня / <https://zbruc.eu/node/41897>).

допомогою 200-тисячної російської армії генерал-фельдмаршала Івана Паскевича завдали поразки революції і в Угорському королівстві.

Нарешті, відзначає доктор Мирон Кордуба: «Під впливом загального руху починає населене нашого краю будити ся з вікового сну і політичного занепаду до нового життя, починає думати про своє положенє і про его направи»⁵¹.

Основними географічними осередками політичних рухів на Буковині стали:

– Чернівці: масовий протест духовенства краю з вимогою до владики Гакмана усунути консисторського начальника (канцлера) Чеховського, що кривдив вірян;

– Вижницький та Путилівський повіти, а особливо околиці Берегомету, в яких Лукіян Кобилиця очолив гуцулів у їх виступі проти гніту дідичів над їх підданими та захоплення панами мужицьких земель;

– рух, насамперед, волоських бояр всього краю за відлучення Буковини від Галичини та приєднання Буковини до Семигороду «в оден край волоский». Ці бояри, як твердить доктор Мирон Кордуба: «На розділ Буковини і оставлене рускої части при Галичині, а прилученє волоскої части до Семигороду не годили ся зовсім, кажучи, що на Буковині нема Русинів, лише Волохи, котрі говорять по руски»⁵².

Цісар, проте, 4 березня 1849 року надав Буковині статус окремого коронного краю та самоуправу.

Надзвичайно важливим питанням для Буковини у середині ХІХ ст. була **організація церковного життя, у тому числі і територіальна.**

З 31 монастиря у краї рішенням австрійської влади залишили лише три – у Путні, Сучавиці і Драгомірні.

⁵¹ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 69.

⁵² Там само. С. 71.

Решта були «скасовані» як такі, що не мали при собі ані лікарень, ані шкіл. З маєностей, земель, сіл, скасованих монастирів було створено релігійний фонд, що мав би підтримувати духовенство, церкви та школи. Головною подією останньої чвертини XIX століття у церковному житті краю, а саме у 1873 р. стало заснування окремої православної митрополії (замість Чернівецької єпископії), що охоплювала, окрім Буковини, ще й Далмацію (історичну область на північному заході Балканського півострова – в ті часи – королівство під владою Габсбурзької монархії).

Русини – греко-католики мали у краї три парафії – у Чернівцях, Сереті та Качиці.

Значну увагу доктор Мирон Кордуба приділяв освітнім проблемам Буковини. Його головний висновок – прилучення краю до Галичини не тільки не зупинило занепад народної освіти, але ще й поглибило його, оскільки з 1805 р. за новим шкільним австрійським статутом навчанням учнів опікувалось духовенство. Буковинські школи потрапили під управу латинської консисторії у Львові. Відповідно, до колишньої германізації та румунізації долучились ще ополячування та насильне примушування до римо-католицької віри.

З 32 шкіл на Буковині у 1792 р. у перших десятиліттях XIX ст. тут залишилось лише 15⁵³. Однак український народ прагнув до знань. «Не бачучи хісна з урядових шкіл, – пише доктор Мирон Кордуба, – засновували мужики приватні школи, дяк і в ки, і утримували їх своїм коштом. До тих шкіл горнула ся дїтвора дуже радо, а урядові школи ставали порожні»⁵⁴. Головна перевага цих шкіл – рідна мова, «своя наука».

⁵³ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 74.

⁵⁴ Там само. С. 75.

Першою середньою школою на Буковині була «клерикальна школа» в Сучаві з 1786 р., перенесена згодом до Чернівців. Школа не мала успіху і була закрита, замість неї у 1827 р. постав теологічний інститут.

З 1808 р. у Чернівцях організовано першу гімназію, що до 1860 р. була єдиною на Буковині. Викладовими мовами були лише німецька і латинська. Ні «руска», ні «волоська» мови взагалі у цій гімназії не вживалися як «невідповідні для висшої науки»⁵⁵.

З історико-географічного погляду найважливішою подією 1848 р. як в Австрії, так і на Буковині, як стверджував доктор Мирон Кордуба, було «**знесення панщини і всіх панчизняних тягарів**». Другим, не менш важливим кроком державної ради Австрії, коли «стали селяни вільними горожанами держави, ... що перед правом всі рівні», стало скасування «мандатарії» та організація окремих урядів по стягненню податків і вирішенню різних господарських спорів⁵⁶.

Завершальним підрозділом третьої частини дослідження доктора Мирона Кордуби «Буковина під зверхністю Австрії» є «**Буковина окремим краєм австрійської держави**» (с. 77-87). Аналіз вченим проводиться за напрацьованим ним вже усталеним планом: А. Управа. Б. Школи. В. Письменство і національне життя.

Адміністративна автономізація Буковини розпочалася з 4 березня 1849 р. – з виданого цісарем розпорядження про відділення краю від Галичини. У 1850 р. був зорганізований окремий сойм, що після прийняття в Австрії нової конституції реорганізувався в

⁵⁵ Детальніше див.: Карбулицький Іларій. Розвій народного шкільництва на Буковині. Вашківці. 1905. 149 с.; Буковинське віче. 1991. 29 черв., 2, 4, 18, 19 лип.

⁵⁶ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 76-77.

окрему «краєву управу» на чолі з краєвим президентом у Чернівцях (першим президентом був Франц Шмік (1854–1857 рр.)). У 1861 р. запрацював уперше вибраний краєвий сойм під головуванням владики Гакмана⁵⁷. Однак, зазначає доктор Мирон Кордуба, – «мужики не розуміли як слід ваги виборів, не розуміли своїх власних інтересів, не знали в загалі, яке значінє має сойм, то із сільської куриї виходили часто послами люди, котрі зовсім не дбали про добро тих людей, котрі їх до сойму вислали»⁵⁸.

Так тривало десятиліттями, аж до 1890 р., коли до сойму потрапили справжні заступники українського народу. Вчений серед них називає послів: Пігуляка з Кіцманського повіту, Тимінського – із Заставнівського повіту та Воляна з Чернівецького. Особлива визначна роль належала послу професору Смаль-Стоцькому – вірному провіднику «цілого руского народного руху на Буковині»⁵⁹.

Доктор Мирон Кордуба здійснює всебічний історико-географічний аналіз проблем, що охоплюються географією освіти та культури.

⁵⁷ Масан О. Владика Євген (Гакман) – визначний діяч православної церкви на Буковині в ХІХ столітті. Чернівці: Місто. 1999. 76 с.

⁵⁸ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 79.

⁵⁹ Там само.

До оцінки ролі, постагі професора Степана Смаль-Стоцького Мирон Кордуба повертався неодноразово. Див., зокрема, його праці: «Віче черновецьких виборців. Чернівці 12 падолиста 1912»/ (Х). Діло. 1912. 14 падолиста (чис. 257). С. 4-5; «З буковинської політики»/ (Х). Діло. 1912. 23 листоп. (чис. 264). С. 2-3; «Поведене, якому нема назви». Діло. 1913. 23 січня (чис. 16). С. 2-3. «По уступленню п. Стоцького». Діло. 1912. 13 листоп. (чис. 256). С. 1-2; «Ще кілька слів у справі «найважнішого моменту в історії України» (акад. Степанови Смаль-Стоцькому у відповідь)». ЛНВ. 1931. Т. 107. Кн. 10. С. 902-903 та ін.

У межах 57-річного етапу (1849–1906 рр.), коли Буковина була окремим коронним краєм (воєводством) Габсбурзької монархії (і до часу опублікування результатів свого дослідження), доктор Мирон Кордуба виділяє три періоди.

Так, зокрема, перший – 1849–1868 рр. – як такий, що не приніс на полі шкільництва «ніяких важніших змін». У цей час Львівська духовна консисторія, під орудою якої перебували школи, «то польщила, то відтак волощила дівтору», але про правдиву освіту «не богато дбала».

Другий період, який вчений окреслював 1869–1894 роками, розпочався з процесу підпорядкування народних шкіл Австрійській державі через наглядову функцію краєвих шкільних рад. Красвими інспекторами руських шкіл на Буковині призначалися, як правило, чехи, що ледве розуміли українську мову і були не в силі оцінити працю місцевих учителів та знання дітей.

Нарешті, з 1895 року почався третій період, – коли руські школи були відокремлені від німецьких і нагляд над руськими школами здійснював проф. Омелян Попович. З 360 народних шкіл на Буковині – 150 були чисто руськими. Вплив цих шкіл на молодь є очевидним. «Та самосьвідома і осьвічена молодіж каже нам, – пише доктор Мирон Кордуба, – надіяти ся на красшу будучність нашого народу»⁶⁰.

Що ж стосується середнього і вищого шкільництва, то лише в 90-ті роки ХІХ ст. і пізніше стан справ дещо поліпшився на користь русинів: у 1896 р. заснована Друга гімназія у Чернівцях; у 1903 р. – у Кіцмані – «головно для рускої молодіжи»; руську мову викладають і в інших середніх школах для руських учнів, а також і в

⁶⁰ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 81.

Чернівецькому університеті. «Але до досягнення повної рівноправності, до здобуття для наших дітей права, побирати науку від найнижшої до найвисшої в своїй рідній мові – до сего, – підсумовує вчений, – ще далека і тяжка дорога»⁶¹.

Завершує своє історико-географічне дослідження доктор Мирон Кордуба викладом питань **«розвою народного письменства і національного життя серед буковинських Русинів»**.

Ним відзначаються: «Енеїда» 1798 р. українського поета Івана Котляревського; «Русалка Дністрова» Маркіяна Шашкевича, видана у 1837 р.; «наш найбільший поет» Тарас Шевченко.

На буковинській Русі руські письменники – о. Гавриїл Продан, о. Василь Ферлієвич, Василь Продан писали «дивоглядною мішаниною церковно-славянської мови з московською і їхні твори не мали ніякого впливу на народ»⁶².

Першим і «найвизнатнішим буковинським поетом» став О с и п Ф е д ь к о в и ч (1834–1888). Вже його перші твори засвідчили на всю Україну-Русь – це славний «буковиїнський соловій». Головний герой творів Федьковича – селянин-гуцул, різні сторінки його життя – і в радості, і в горі, і в повсякденній праці та спілкуванні.

Високо оцінює Мирон Кордуба і творчість братів Ізидора та Григорія Воробкевичів, а особливо Ольги Кобилянської, що змалювала «незавидну долю жіноцтва».

Початок організованого українського життя на Буковині доктор Мирон Кордуба пов'язує з діяльністю владики Євгена Гакмана, котрий наполегливо протистояв церковній злуці краю з Семигородом. Саме завдяки

⁶¹ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 82.

⁶² Там само. С. 83.

його сподвижництву 26 січня 1869 р. у Чернівцях було засноване товариство «Руська Бесіда» («Руска Бесіда»).

Однак перші 15 років існування товариства позначилися сильним впливом на нього «агентів російського правління і галицких москвофілів»⁶³. І лише з 1885 року нове керівництво «Руської Бесіди» розгорнуло активну роботу щодо заснування по селах читалень, що мали стати основою, підвалинами розбудови освіти та національного руху буковинських русинів. Не менш значною була видавнича діяльність товариства для селян за підтримки проф. Омеляна Поповича (видано 184 книги).

У цьому ж 1885 році за редакцією Осипа Федьковича почала виходити «Буковина» – перший український політичний часопис краю.

Великий поступ у національному житті буковинських русинів доктор Мирон Кордуба пов'язував і зі створенням так званих «райфайзенських кас» по всіх куточках краю, що організовувались головним чином завдяки др. Смаль-Стоцькому. Ці 125 руських кас надавали селянам дешеві кредити і звільняли їх з рук лихварів.

Значну роботу проводили і близько сотні «Січей» – організації, що працювали над розвитком національної свідомості, культурного, освітнього життя буковинської Русі. Все це дозволяє «нам сміло і певно глядіти в будучність».

⁶³ Проти загрози москвофільської політики частини членів «Руської Бесіди» рішуче виступив Юрій Федькович. У своїй статті «Щоб не було пізно! Голос спосеред руського народу» він писав: «Зведено бій під Полтавою (1709), москалі здобули Русь, їх цар Петро присвоює собі ім'я побідженого народу, бере титул царя Русі і укладає собі таку програму політичну: з Москви над Дніпро, з Дніпра над Вислу, з Висли під Карпати, звідси над Дунай, з Дунаю над Босфор. Чи заперечить хто, що він став невірним цій програмі загарбання всіх слов'ян?» (Цитовано за: Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. Чернівці: Видав. спілка «Час». 1993. С. 62).

Завершує доктор Мирон Кордуба свій твір такими пророчими думками: «...Коли бачимо, що й поза вузькими рамами нашого краю, по всіх других областях України-Руси кипить завзята робота в тих напрямках, що всюди наш народ двигает ся з довгого, вікового сну і поневолення, що навіть за кордоном, на російській Україні, впали тяжкі кайдани, котрими сковано найбільшу частину нашого народу – грудь наповнює ся довірем у власні сили і певністю гарної будучности»⁶⁴.

Отже, підсумовуючи результати історико-географічного дослідження доктора Мирона Кордуби, можна зробити такі висновки:

1. Буковина розглядається вченим як окремий історико-географічний край, незважаючи на те, що впродовж століть в силу свого географічного положення, історичних, політичних, економічних та соціальних чинників розвитку ніколи не була самостійним центром державотворення.

2. Дослідник простежує яскраво виражене тяжіння Буковинського краю до України-Руси і за 450-літньої княжої доби, і впродовж молдавського та 130-річного австрійського періодів свого розвитку.

3. Мирон Кордуба виступав послідовним поборником відстоювання справедливих інтересів двох головних народів краю – русинського та волоського. При політичному поділі Буковини, на його тверде переконання, варто було б залишити «руську часть при Галичині», а «волоську часть прилучити до Семигороду».

⁶⁴ Кордуба Мирон. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руска Рада. 1906. С. 87.

2. ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТОПОНІМІЦІ

Історичну географію та топографічну топономас-тику професор Мирон Кордуба називав одним з трьох головних напрямів своєї наукової діяльності. Це засвідчують його численні опубліковані та рукописні праці⁶⁵.

Згідно зі «Словником української мови», «топонімія – сукупність географічних назв населених пунктів, гір, рівнин, озер, річок, лісів і т. ін. певної території. З усіх категорій лексики саме топонімія найвиразніше зберігає безпосередні й реальні співвідношення між явищами мови й різними сторонами суспільного життя»⁶⁶.

⁶⁵ Кордуба М. Михайло Максимович і перші дослідження над українськими географічними назвами. Записки НТШ. 1928. Т. 149. С. 1-8.

– Кордуба М. Кілька слів про руску географічну номенклатуру. Промінь. 1905. 1 квіт. (чис. 7). С. 88-89.

– Кордуба М. Найдавніші оселі на Буковині. Буковина. 1905. 17 квіт. (чис. 45/46). С. 3-4.

– [Кордуба М.]. В справі збірки топографічних назв. Громадська думка. 1920. 25 марта (чис. 73); Як записувати топографічні назви?: Квестіонар. Львів: Вид. Археогр. Комісії НТШ. [1920]. 4 с. (Без підп.).

– Кордуба М. Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело. Стара Україна. 1924. Чис. 7/8. С. 93-97. Додаток: Квестіонар.

– Кордуба М. Потреба організації збирання географічних назв. Conference des historiens des E'tats de l'Europe Orientale et du Monde Slave. Varsovie, le 26-29 juin 1927. Comptendu et Communication. Varsovie: Societe Polonaise d'Histoire. 1928. Part 2. P. 101-108.

– Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів: Наша Батьківщина. 1938. 22 с. (Красназавча бібліотека. Вип. 2).

– Кордуба М. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини (1910-1923). [Особистий архів]: Кордуба М. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 61. (Кордуба М.) Оп. 1. Од. зб.: 23 (49 арк.). 24 (163 арк.). 25 (18 арк.). 26 (77 арк.). 50 (29 арк.). 27 (144 арк.). 30 (87 арк.). 31 (29 арк.). 32 (87 арк.). 33 (191 арк.). 39 (84 арк.). 40 (157 арк.). 41 (72 арк.). 42 (74 арк.). 44 (59 арк.). 49 (71 арк.). 45 (76 арк.). 46 (169 арк.). 47 (200 арк.). 48 (17 арк.).

⁶⁶ Словник української мови. Т. 10. Т – Ф. К.: Наукова думка. 1979. С. 198.

Спираючись на праці своїх попередників – М. Максимовича, О. Лазаревського, А. Петрушевича, М. Сумцова, Мирон Кордуба утверджував надзвичайну важливість збирання і вивчення українських географічних назв для історико-географічних та етногеографічних досліджень. Місцева народна вимова була основою, запорукою автентичності форм географічних назв. Так, зокрема, оцінюючи «безпретензійну» працю священника Л. Похилевича «Сказанія о населенныхъ местностяхъ Кіевской губерніи» (Київ, 1864), Мирон Кордуба відзначає, що в ній розкриваються назви поселень, хуторів, подаються народні перекази. Працюючи та збираючи матеріал між простим людом, Л. Похилевич «подав назви здебільша у місцевій уживаній серед народу формі, з чого навіть вважає потрібним оправдатися у передмові».

Відомі дослідники творчого доробку Мирона Кордуби Д. Бучко, Ж. Бучко, Т. Кульчицька ретельно простежують хронологію наукових напрацювань вченого в українській топоніміці⁶⁷.

На першому етапі, що розпочався після виходу у світ праць «Кілька слів про руску географічну номенклатуру» (1905) та «Найдавніші оселі на Буковині» (1905), Мирон Кордуба відстоював позицію, згідно з якою назви населених пунктів, річок, гір подаються так, як їх вживає місцеве населення. А найдавнішими на Буковині є ті поселення, що отримали свою назву за особливістю свого розташування чи способу заселення та ті, які названі від місцевих рік.

⁶⁷ Бучко Д., Бучко Ж. Роль Мирона Кордуби у становленні української топоніміки. Історія укр. геогр. і картографії. Матер. наук. конф., присвяч. 95-річчю Кубійовича В. – Тернопіль. 1995. С. 179-182.

– Кульчицька Т.Ю. Мирон Кордуба (1876–1947): історико-бібліографічне дослідження. Львів: Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. 2012. С. 44-53.

У цей же період, викладаючи у Чернівецькій гімназії, Мирон Кордуба спільно зі своїми учнями збирають топонімічні документи по населених пунктах Буковини. Розпочинається багаторічна експедиційна діяльність щодо реалізації наукового проєкту – складання майбутнього «Географічного словника Галичини і Буковини». Праця над ним – одна з визначальних у житті вченого.

«Дуже важним жерелом для науки є т о п о г р а ф і ч н і н а з в и . Вони з'ясовують нам час і спосіб заселення даної землі. Вони часто одинокий матеріал для вирішення питання про народність племен, котрі в різних часах жили на тій чи іншій області. Вони також помагають нам пізнати давні господарські та правні відносини», – так обґрунтовував значення географічних назв в «історії мандрівок народів та нашої території» доктор Мирон Кордуба⁶⁸.

Вчений, спираючись на вже давно набутий досвід детального вивчення географічних назв у Західній Європі, зокрема в Німеччині, де виходив спеціальний журнал «Zeitschrift für Ortsnamenforschung», скрушно зауважує, що, по-перше, в Галичині і на Буковині це багате джерело практично зовсім не залучене до наукового пізнання, а, по-друге, наявні військові, кадастрові карти, урядові офіційні документи подають топографічні назви української території у «зіпсованім та перекрученім виді», а не так, як ті «назви живуть в устах населення»⁶⁹. Саме тому Мироном Кордубою за завданням Археографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка у Львові був розроблений детальний Квестіонар (питальник, анкета) для дослідження географічних назв з про-

⁶⁸ Кордуба М. Топографічні назви. Історично-географічний словар Галичини: Квестіонар. Нова зоря. 1928. 12 лют. (чис. 10). С. 6 (Без підп.).

⁶⁹ Там само.

ханням до українського громадянства надати по змозі якомога докладніші і правильні відповіді на 26 поставлених запитань. Цей Квестіонар за своєю змістовністю, глибиною та логічною послідовністю запропонованих питань є, по суті, справжньою програмою «студіювання географічних назв для української науки»⁷⁰, а тому він потребує викладу у повному обсязі:

«1. Урядова назва оселі: політичний повіт (староство). 2. Чи се місто, місточко, село, присілок? Коли присілок, подати до котрого села (громади) належить. 3. а) Як нарід називає оселю? Подати також другий та семей відмінок і прикметникову форму сеї назви. б) Як зовуть поодинокого мешканця оселі і всіх разом (однина і множина)? в) чи оселя не мала давнійше іншої назви і яку? г) Чи між мешканцями є родинні назвиска, від котрих моглаби походити назва оселі? д) Чи околичні села не називають оселі або її населення якою шутливою або глумливою назвою? Може існують про оселю які приказки? 4. Як називаються поодинокі части оселі (по містах, передмістя, по селах т. зв. кути)? 5. Які є окремі назви а) вулиць, б) доріг, в) площий та роздоріж? 6. Які присілки належать до сеї оселі (громади)? 7. Як називаються а) фільварки, б) двірські будівлі, в) млини, г) окремі доми або дворища, що лежать на території сеї громади? Коли громада має присілки, зазначити, чи предмети, вичислені під а-г, належать до головної оселі, чи до котрого з присілків. 8. Чи є коршми або заїзді доми, котрі мають свої окремі питомі назви? 9. Які назви мають поодинокі части піль, огородів, неужитків? 10. Які назви мають поодинокі частини сіножатий, пасовиськ, полонин, болот (багон)? 11. Які назви мають

⁷⁰ [Рец.]. Нова зоря. 1928. Чис. 10. С. 6. Рец. на: Д-р Мирон Кордуба. Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело. Накладом Археогр. Комісії Наук. Т-ва ім. Шевченка. Львів, 1924. 14 с.

ліси, гаї, корчі, зруби, поляни серед ліса? 12. а) Як зоветься ріка, що пливе через територію оселі? б) Які там є потоки і до котрої ріки плывуть? Чи є жерела або криниці з окремими назвами і якими? 13. Як називаються а) глибини та вири, б) броди, в) острови в ріці? 14. Які назви мають стави або озерця? 15. Як називаються пороги і водопади в ріці? 16. Чи є в околиці оселі могили і кургани і які мають назви? 17. Як називається пасмо гір або горбів, що переходить через область оселі (громади)? 18. Які назви мають поодинокі а) гори або горби, б) верхи. 19. Чи на області оселі (громади) є а) скали, б) великі каменюки, в) каміньоломи, г) копальні (глини, піску, вугля, нафти, заліза і т. п.), чи мають свої окремі назви і які? 20. Як називаються поодинокі долини, провалля, яруги, кітловини? 21. Як називаються дороги, стежки, переходи (просмики), що ведуть на другий бік гірського пасма. 22. Чи на області оселі (громади) є печери, підземні хідники і які мають окремі назви? 23. Чи на області оселі не находять або давнійше не находили яких старинних річий (монет, зняряддя, оружа)? Чи не робив там хто розкопів або пошукувань за такими річами? Чи нема там а) звалищ, замків, б) останків городищ, в) останків валів та укріплень і які мають окремі назви? 24. Чи в оселі є а) церква мурована чи деревляна, під покровом якого святого (коли празник?), коли збудована? б) Чи є костел, каплиці або біжниця? в) Чи є останки давних монастирів, церков, хрестів (фігур), цвинтарищ або бодай згадки про них? г) Які промислові заведення знаходяться в оселі (млини, гуральні, броварі т. п.)? 25. Як населення пояснює назву оселі; чому вона так зоветься? Коли є переказ про заснування оселі, подати його. Подати також перекази і пояснення, які є про котру небудь з інших назв? При записуванню тих пояснень треба поступати обережно. Часто

мужики, щоби не виявити свого незнання, наборзі видумують яку небудь нісенітницю. Тому не треба на інформатора настоювати, щоб доконче подавав такі пояснення, але провірювати ще у других, чи подані пояснення чи перекази справді існують між населенням. 26. Чи є місцеві хроніки, акти, грамоти, записки з давніх часів, старі інвентарі парохіяльних, церковних, громадських, двірських маєтностей. Коли є, розвідати, де вони переховуються. Зі старих інвентарів виписати ті назви піль, сіножатий, пасовиськ, лісів і др., котрі там згадані, зазначаючи окремо, котрі з них вже затратилися в пам'яті місцевого населення»⁷¹.

Вчений особливо наголошував на необхідності якнайдокладнішого опису географічних назв за вимовою (навіть діалектичною) місцевого населення. Кожна географічна назва обов'язково потребує наголосу. Коли ж одна і та ж географічна назва вимовляється чи наголошується по-різному, то збирач-краєзнавець повинен був би першою подавати більш вживану назву, а менш вживану – брати в дужки. Чи не найголовнішою умовою збирання географічних назв є опитування населення лише тієї громади, до території проживання якої ця назва належить. Ретельність, дбайливість, ґрунтовність заповнення Квестіонару – запорука успіху, в іншому випадку, наголошував Мирон Кордуба, замість користі для науки матимемо шкоду.

Отже, на тверде переконання вченого, тільки «докладне» збирання та глибоке опрацювання географічних назв дозволить науковцям надзвичайно точно визначити «давні українські етнографічні межі», тобто підійти до розв'язання цього такого важливого питання

⁷¹ Кордуба М. Топографічні назви. Історично-географічний словар Галичини: Квестіонар. Нова зоря. 1928. 12 лют. (чис. 10). С. 6 (Без підп.).

політичної географії та етнографії. Як приклад можливого поступу у цьому напрямі, Мирон Кордуба пропонує пояснити доконаний факт – «чи вузький клин, котрим наші Лемки всуваються між Поляків і Словаків аж по Попрад – се захований в горах останок українського старого осельництва на Заході, котре на долах улягло польонізації та пословаченню, чи навпаки, се пізнійша українська кольонізація пустих гірських просторів»⁷².

Скільки загублених нині осель ми маємо у наших літописах, судових актах чи давніх грамотах! Відшукати їх, принаймні, спромогтися це зробити – можна, як переконує вчений, лише через «докладну збірку географічних назв».

Окрім історичної науки, географічні назви мають велику вагу і для географа та природника, «бо часто дають причинки до пізнання фізичних прикмет нашого краю в давнину»⁷³.

Отже, за розробленим питальником збиралася детальна інформація до географічного словника Галичини і Буковини. Тривали кропіткі, виснажливі пошуки.

За 1910–1923 роки Мирону Кордубі з його сподвижниками та одностудцями вдалося нагромадити багатющі «Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини», які залишаються до сих пір неопублікованими. Йдеться про частину фонду № 61 (Кордуба М.), оп. 1, що зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника⁷⁴.

⁷² Кордуба М. Топографічні назви. Історично-географічний словар Галичини: Квестіонар. Нова зоря. 1928. 12 лют. (чис. 10). С. 6 (Без підп.).

⁷³ Кордуба Мирон. У справі збирання географічних назв. Діло. 1930. 14 січ. (чис. 9). С. 22.

⁷⁴ [Особистий архів]: Кордуба М. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 61 (Кордуба М.). Оп. 1. 7447 арк.

За інформацією М. Пакун, архів Мирона Кордуби – 52 од. зб. (7447 арк.) тематично скомпоновано в чотири розділи. «Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини» включені до другого розділу. Вони представлені 20 од. зб. (1853 арк.) і систематизовані таким чином: алфавітний список словникових позицій [14-17], матеріали до збірки топографічних назв [19-28], карти населених пунктів [29], топонімічні описи, які здійснили різні особи [30-33]⁷⁵.

Попереднє ознайомлення з архівними матеріалами до географічного словника Галичини і Буковини дозволяє нам зробити висновок про необхідність його ретельного самостійного опрацювання як надзвичайно важливого українознавчого твору. Наша нинішня розвідка може лише побіжно окреслити окремі складові цього унікального географічного рукопису.

Візьмемо для прикладу з «Матеріалів до географічного словника Галичини і Буковини» «Збірку топографічних назв населених пунктів (відповіді на питання Археографічної комісії НТШ. – Квестіонар). Автографи різних осіб. Частина словника – А-Б [Рукопис]», оп. 1, од. зб. 27. – 144 арк.⁷⁶ Таких збірок – частин словника за алфавітом – десять. Окрім уже названих А-Б, наступна частина словника – Д має 87 арк., Е-Ж – 29 арк., З-І – 87 арк., К – 191 арк., Р – 84 арк., С – 157 арк., Т – 72 арк., У-Х – 74 арк., Ю-Я – 59 арк. Отже, 984 арк.

⁷⁵ Пакун М. «Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини» (1910–1923) як складова частина особистого архіву Мирона Кордуби відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. 2013. Вип. 5 (21). С. 422-434, 425.

⁷⁶ Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Збірка топографічних назв населених пунктів (відповіді на питання Археографічної комісії НТШ. – Квестіонар). Автографи різних осіб. Частина словника – А-Б [Рукопис]. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 61 (Кордуба М.). Оп. 1. Од. зб. 27. 144 арк.

ЛЬВІВСЬКА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ІМ. В. СТЕФАНИКА НАН УКРАЇНИ
ВІДДІЛ РУКОПИСІВ

Фонд	61 (М. Кордуба)
Опис	27
Справа	27
Папка	

ПАПКА ДЛЯ ПАПЕРІВ

Фонд 61 Мирон Кордуба

Од. зб. № 27. Матеріали до географічного
словника Галичини і Буковини.

Збірка топографічних назв населених
пунктів (відповіді на питання
Археографічної комісії НТШ. -
Квестіонар). Автографи різних осіб.

Частина словника - А-Б.

144 арк.

*«Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини»
проф. Мирона Кордуби / Львівська національна наукова
бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Фонд 61.
Од. зб. 27. Збірка топографічних назв населених пунктів.
Автографи різних осіб. Частина словника – А-Б. 144 арк.*

На с. 503 вищеназваної частини словника за літерами А-Б міститься інформація про село (містечко) Білобожниця, а саме:

«1. Урядова назва оселі – Білобожниця, пов. Чортків.

2. Тепер воно de facto село; вправді на печатці громади стоїть «містечко» Білобожниця й герб композиції п. Івана Ставничого (маляр і різьбар); таксамо на дороговказах Місточко відновлено в 1880-тих роках заходами Борисикевича, що був на той час війтом (син декана, о. Михайла) і брат прес. Михайла. Він віддав справу адвокатові у Львові й той вишукав документи: цісар затвердив місточко й видав грамоту з підписом. Та грамота в часі війни пропала.

Що до містечка, то вона було колись дуже давно на церковних написах (на книгах), що починаються 1709 р., чергується вже назва село (весь) і місточко. В Шематизмі з 1892 р. сказано, що «в 1800 р. ще місточко». Замітка поч., що вже в 1709 р. здибаємо ту чортківського декана.

Дотепер ще є місце, що селище зовуть «містечком».

3. Нарід називає оселю або урядово: Білобожниця або Булубіжниця, деколи Булубіжниці, (в) Булубіжницю, прикметник булубіжницький. б) зовуть прикметниково: булубіжницький. в) Давнішої назви оселі немає. г) Немає також таких род. назвиськ, що від них моглаби походити назва оселі.

4. Частина оселі коло церкви називається «містечко» (часом з польської «мнястечко»).

5. Немає.

6. До громади належить: 1) Кривче. Воно мало повстати десь в пол. ХІХ ст. (напевно не знають); а називається так тому, бо там мав осісти перший Гарасимів, кривий. 2) Мазурівка (Мадзурівка) або «хатки». В 1870 р. спровадив пан Охоцкі чотири родини мазурів; потім добудувалися наші люде, бо там було людське

поле. Тепер за Польщі навіть є там осібна школа (від-
даль 4 км на захід).

7. а) Був фільварок «каців» (мешкав іудей Кац, за
нашої пам'яті); тепер його немає, б) немає характе-
ристичної назви, в) млин є т.зв. «яловий» від призвіща
мельника, коло ліса білобожницького (при дв. Мельни-
ка, є в метриках, г) доми мають свої назви, але недав-
ні. Люде памятають, чому що називається. Ось вони:
1) зарембівка (мешкав ще 1876. шляхтич Заремба),
2) Борисікевичовинна (будував декан Борисікевич),
3) Докторівка (мешкав лікар др. Штокляса), 4) Дяківка
(парох власність, дяк наймає), 5) Гілгрівка. Всі ці доми
в селі.

8. Корчма перебудована на школу – назви немає.

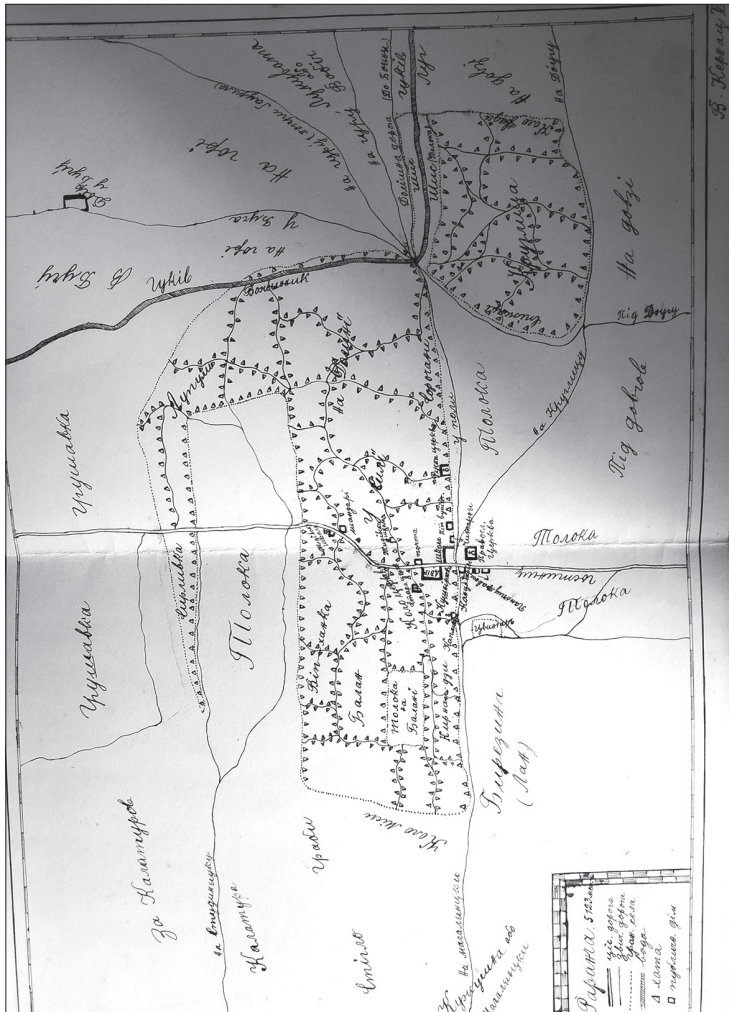
9. Поля: Рудка, велике й мале Озеро, Толока...»⁷⁷.

І таких інформаційно містких описів топографіч-
них назв населених пунктів Галичини і Буковини маємо
на 984 аркушах!

Наступним блоком «Матеріалів до географічно-
го словника Галичини і Буковини» є карти населених
пунктів в алфавітному порядку, що подані на 71 аркуші.
Авторами цих картосхем, як правило, були старшоклас-
ники гімназій, де працював Мирон Кордуба.

Охайно і виразно подані картографічні матеріали,
наприклад, по селу Брідок (описав Манолій Сандуль
1 мая 1910 р.), містечку Вашківці над Черемошем (ав-
тор – учень VIб класу Чернівецької гімназії Михайло
Гарас), селу Волока над Черемошем («вирисував Ігнатій
Яворський, IIб клас»), Давидени – Зруб (Петро Ташук),

⁷⁷ Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини.
Збірка топографічних назв населених пунктів (відповіді на пи-
тання Археографічної комісії НТШ – Квестіонар). Автографи
різних осіб. Частина словника – А-Б [Рукопис]. Львівська на-
ціональна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. Відділ
рукописів. Ф. 61 (Кордуба М.). Оп. 1. Од. зб. 27. 144 арк.

«Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини». Карти населених пунктів в алфавітному порядку [Рукопис]. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Фонд 61. (Кордуба М.). Оп. 1. Од. зб. 27. Арк. 71

Дубівці, Костинці (Чарновський), Лужани (Гриць Орелецький). Так, зокрема, на картосхемі Лужан відображені «лани, ниви, могили, довгі гони, сіножаті людські, лози, панський лан, левада, цвинтар, гребля, зарінок, запотоком, луг, цісарська дорога до Черновець»⁷⁸.

Важливими і цікавими є також топонімічні описи у вигляді щоденників та звітів учнів гімназій (топоназви від А до М та від Н до Я)⁷⁹.

Завершують «Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини» діалектні топоназви, виконані різними особами. Так, один з помічників Мирона Кордуби – Я. Пастернак 20. IV. 1937 р. зібрав і надіслав ученому такий топонімічний опис – діалектичні топоназви села Струтин Нижний пов. Долина (нині Нижній Струтинь – село в Рожнятівській селищній громаді Івано-Франківської області. – *Авт.*):

«Назви піль:

1. Замчище	2. Фільварок	3. Городкї
4. Ржїще (иржище)	5. Підиржїще	6. Рубані
7. За переїздом	8. Сіножїти	9. Заставї
10. Підвовчі	11. Помірок	12. Сціло

⁷⁸ Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Карти населених пунктів в алфавітному порядку [Рукопис]. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 61 (Кордуба М.). Оп. 1. Од. зб. 49. 71 арк.

⁷⁹ Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Топонімічні описи, зроблені різними особами. Матеріали у вигляді щоденників та звітів учнів гімназій (топоназви від А до М) [Рукопис]. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 61 (Кордуба М.). Оп. 1. Од. зб. 46. 169 арк.

– Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Топонімічні описи, зроблені різними особами. Матеріали у вигляді щоденників та звітів учнів гімназій (топоназви від Н до Я) [Рукопис]. Львівська національна бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 61 (Кордуба М.). Оп. 1. Од. зб. 47. 200 арк.

13. Дубрoва	14. Верхоснiк	15. Заоснiк
16. Липники	17. Полiнки (полянки)	18. Клiнцi
19. Бoдина	20. Лiскi	21. Пiдлiски
22. Утринс	23. Цуприк	24. Загвiзде
25. Вентаркi	26. Сeлищi	27. Жoлoбi
28. Закiсте	29. Пaсiка	30. Кoдo брiдка
31. Через гoстiнець	32. Кoршмише	33. Грицькiв кут
34. За чoрне бoлoтo	35. Деберчiщi	36. Мoчьир
37. Пiдмеритина	38. Перед сeлoм	39. Гoрби
40. Лейбiшiв	41. Вoйкoвi	42. Пaвликiв
43. Лазi	44. Межирiки	45. Межибoлoти
46. Злoмицi	47. Чeртeжi	48. Кaлинцeвi
49. Трeтiни	50. Межи пoльинaми	51. Лaхiв
52. Туркiв пoтiк	53. Пiд кривулев	54. Сiглa
55. Вcада	56. Гoянка	57. Крушинi
58. Рйзи	59. Дубрiвки	60. Кoцaнoвi
61. На долинi	62. Бoдькoвa	63. Кoлo тaрасу
64. Пiд мiв /мiл/	65. На oбoлoню	66. Луг
67. Кoпанi	68. Пiдгoрa	69. Пiд стoрoжкoв
70. Перед мeльникoм	71. За млинoм	72. За цвинтарeм
73. Зарiчише	74. Передмихайлиxa	

Уваги: ч. 1. Замчище – розкопами виявилось, що це городище XII-XIII ст.

ч. Фiльварок – був справдi фiльварок, який розпарцeлювали 30-40 лiт тoму нaзад.

ч. 3. Гoрoдки – це були гoрoди приналежнi до фiльваркy.

ч. 13. Дубрoвa – сьoгoднi вжe дужe рiдкий дубoвий лiс.

ч. 26. Сeлищi – кoлись, кaжуть, мaлo тaм бyти сeлo.

Д-р МИРОН КОРДУБА.

(Львів).

ДЕ ЛЕЖАВ СТАРОВИННИЙ ГОРОД ХМЕЛІВ?

Середнє Подністров'я належить до найтемніших у давнину закутин Української землі. В княжу добу були часи, коли сюди поверталася експанзія Галицької держави, починаючи ще з перших Ростиславичів та досягаючи свого максимуму за Ярослава Осмомисла, то знову наставали люті часи, коли могутні хвилі припливу монгольських орд (Печенігів, Половців, Татарів) заливали, раз меншу, раз більшу, частину Подністров'я. Тому й серед ріжних проблем історії Галицького, відтак Галицько-Волинського князівства до найбільше інтересних і найменше вяснених належить питання про південно-східню границю сеї держави, а се через майже повний брак яких-небудь певніших джерельних даних.

Не ліпше представляється ся справа і в найближчих десятиліттях після упадку державної самостійности галицької України. В другій половині XIV в. на середнім Подністров'ю виринає доволі загадкова Шипинська земля. Осередком її був безперечно город Шипинці, що лежав на горбовині між Прутом та Дністром, на північний захід від пізнішої столиці Буковини, Чернівців, на території теперішнього села сеї-ж таки назви, відомого з богатих неолітичних знаходок. Договірна грамота угорського короля Жигмонта з польським королем Володиславом Ягайлом та литовським великим князем Витовтом з 15 березня 1412 р.¹⁾ дає спромогу бодай приблизно визначити межі сеї області. З неї бачимо, що Шипинська земля сягала на південь по лісисто горбовину, котра творить вододіл між Прутом та Серетом, північною границею був безперечно Дністер.

Передову роль в сій Шипинській землі грають три городи: Хотин, Цецин і Хмелів. Два останні згадуються вперше в грамоті з 1395 р., котрою молдавські бояри Брагул, Станислав Михал і Шяндр прирікають від імени свого воеводи Степана зложити королеві Ягайлові чолобитну, не згадувати більше про Коломию, Снятин і Покуття, а про Цецин та Хмелів

¹⁾ Documente privitoare la istoria Românilor, cul. Hurmuzaki 1, 2, стр. 483—487.

Одна з важливих праць Мирона Кордуби в українській топоніміці (Кордуба М. Де лежав старовинний город Хмелів? // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича

Грушевського з нагоди шістьдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності / Українська Академія Наук. Київ, 1928. Т. 1. С. 153-155 (Українська Академія Наук, Історико-філологічний відділ; зб. № 76))

ч. 43. Лази – так називають всюди на Підгір'ю рідкі корчі, щось ніби ліс, ніби корчі»⁸⁰.

Як бачимо, Я. Пастернак на «відмінно» виконав непросте завдання зі збору та опрацювання діалектичних географічних назв села Струтин Нижній. Не менші успіхи були і в інших дописувачів-помічників Мирона Кордуби.

Загалом на 1930-ті роки зібрані матеріали охоплювали вже 900 місцевостей Галичини і Буковини, вони стали і нині є справжнім невичерпним джерелом географічних знань про населені пункти, краї, етнонаціональне буття Західної України.

Підсумовуючи певний етап своєї діяльності у галузі топономастики, проф. Мирон Кордуба у 1938 р. видає працю «Що кажуть нам назви осель?»⁸¹.

Базуючись на зібраних матеріалах географічних назв осель Галичини, все їхнє різноманіття, на думку вченого, можна звести до двох «великих громад»: а) назви, що мають краєзнавчий характер; б) назви, що походять від особових імен. Ці дві громади – майже 2/3 всіх назв осель взагалі.

I. Краєзнавчі назви, які характеризують ієрархічне становище певної оселі з вказівкою-додатком для

⁸⁰ Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Карти населених пунктів в алфавітному порядку [Рукопис]. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Ф. 61 (Кордуба М.). Оп. 1. Од. зб. 48. Арк. 12.

⁸¹ Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Наша Батьківщина. 1938. Чис. 2. С. 31-37; Чис. 3. С. 59-65; Чис. 5. С. 125-131.

– Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів: Наша Батьківщина. 1938. 22 с. (Краєзнавча бібліотека; вип. 2).

– Кордуба М. Що кажуть назви осель. Рідна мова. 1939. Чис. 1. С. 18-23 [Приміт. ред.]: Ця стаття була вміщена в «Нашій Батьківщині» за 1938 р.; тут подаємо її в скороченні й деякій перебіці; чис. 2. С. 82-87; чис. 4. С. 169-174; чис. 5. С. 194-199; чис. 6. С. 242-246.

розмежування прикметника або прийменника, такі: Нове Місто, Передмістє, Старе Село, Нове Село, Селище, Селиська, Фільварки, Футори і т. д.⁸².

«Інші назви, – продовжує проф. Мирон Кордуба, – мають завдання зазначити якусь прикмету, властиву даній оселі, що її відрізняє від інших»⁸³. Таких прикмет дослідник виділяє вісім:

а) Зовнішня форма оселі: Кругле, Кругів, Кругель, Крива, Криве, Кривець, Кривеньке, Кривка, Кривчиці та інші;

б) Теренова або краєвидна признака: Жовтянці, Жовква, Жовчів, Рудка, Руденко, Руданці, Руденка, Рудки, Рудава та інші;

в) Прикмета, що означає положення щодо особливостей околиці: Залісе, Залісці, Заліщики, Підбір, Підбір'є, Підбірці, Порудно й Поруденко та інші;

г) Гідрографічні прикмети: Блищиводи, Гниловоди й Маловоди, Доброводи, Зимноводи й Зимновідка, Криниця та інші⁸⁴.

д) Якість ґрунту: Камінь (Калуш), Білий Камінь (Золочів), Камінна (Надвірна), Камінне (Сянік), Камянка (Коломия), Піски (Мостиська, Рудки, Жовква, Львів, Броди) та інші;

е) Засоби лучби (комуніфікації): Княжий Міст (Мостиська), Містки (Львів), Замостє (Ярослав, Перемишляни), Броди (Броди), Перевозів (Сокаль), Перевозець (Калуш, Бучач), Перетоки (Сокаль) та інші;

ж) Рістня (фльора): Яблінки (Ліско), Яблонів (Турка, Рогатин, Коломия, Гусятин), Яблонівка (Камінка

⁸² Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Наша Батьківщина. 1938. Чис. 2. С. 31-37; Чис. 3. С. 59-65; Чис. 5. С. 3-4.

⁸³ Там само. С. 4.

⁸⁴ Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів: Наша Батьківщина. 1938. С. 4-6.

2013
МИРОН КОРДУБА

ЩО
КАЖУТЬ НАМ
НАЗВИ ОСЕЛЬ?

51
22 191
Львівська бібліотека
АН УРСР

ЛЬВІВ

1938

Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів: Наша Батьківщина. 1938. 22 с. (Краєзнавча бібліотека; вип. 2)

Стр., Підгайці), Яблониця (Березів, Надвірна, Косів); Граб (Ясло), Грабів (Долина), Грабич (Товмач), Грабова (Камінка Стр.), Грабівка (Березів, Калуш) та інші⁸⁵.

з) Звірня (фавна): Теляче (Підгайці); Баранів (Бучач), Баранівка (Бережани), Баранчиці (Самбір); Медвежа (Дрогобич, Рава Р.), Медведня (Жовква), Медведівка (Бучач); Білка (Львів, Перемишляни), Більче (Дрогобич, Борців), Білошкірка (Тернопіль) та інші.

Отже, краєзнавчі назви осель дозволяють науковцям вивчати поширення тих чи інших рослин та тварин у ті часи, коли засновувались оселі, дають можливість досліджувати лісистість країв у давні часи. Однак краєзнавчі назви, стверджує вчений: «Не кажуть, хто позасновував названі ними оселі, ані не означають часу, коли їх засновано... Зовсім інакше представляється справа з особовими назвами. Тут кожна назва подає ім'я засновника й первісного власника або управителя оселі»⁸⁶.

II. **Особові назви** осель у своїй громаді, за проф. Мироном Кордубою, мають іменникову або прикметникову «постаті». Серед них вчений розрізняє такі чотири відділи або групи:

а) Іменникові назви на *-ичі*, *-иці*. Від старослов'янського *-иштиь*, що надає назві оселі патронічне значення, вказує на нащадків засновника. Від імені голови роду в доісторичних часах у слов'ян називався цілий рід. Назва оселі вказує на тих, хто живе у цьому домі. Вчений, для прикладу, характеризує назву села Маличі над Гучвою (SW. від Грубешова). «Вона зложена з імені Мал (= малий) та закінчення *-ичі* і значить: рід, потомки, челядь Мала, – стверджує проф.

⁸⁵ Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів: Наша Батьківщина. 1938. С. 6-7.

⁸⁶ Там само. С. 9-10.

Мирон Кордуба. – З цього бачимо, що оселі з патронічними назвами повстали ще в прадавніх часах початкової колонізації нашого краю українським населенням»⁸⁷.

До цієї групи відносяться: Баличі (Мостиська, Жидачів – від імени Бал); Глібовичі (Бібрка, Перемишляни – від Гліб, імені багатьох князів), Радиничі (Мостиська) й Радошичі (Сянік) – від Рад = швидкий, Радина, Радоша; Русятичі (Бібрка – від Рус = русий, рудавий, Русята). З такими назвами зустрічаються оселі і пізніших часів: Катериничі (Рудки), Михалевичі (Дрогобич), Максимовичі (Самбір)⁸⁸.

б) Прикметникові назви, закінчені на *-ь*, *-ів*, *-ин*, що мають значення присвійних прикметників і відповідають на питання: чий це двір або город? Перемишль = город Перемисла, Боратин = двір Борати. Йдеться уже не про родове господарство, а про особисте приватне посідання.

Закінчення *-ів*: Видинів (Снятин), Мужилів (Підгайці – з Мажь = муж, згрубіле Мужило), Ходорів (Бібрка – з Ходь = ходити, вести) і таке інше.

Закінчення на *-ин*: Берлин (Броди, ім'я Берла – з Берь = брати, забирати), Милятин (Городок, Камінка Стр., ім'я Милята – з Миль = милий) та інші⁸⁹.

в) Іменникові назви осель на *-івці*, *-инці* – третя, за Мироном Кордубою, група їхніх особових назв.

Їхнє утворення пов'язане з додатковим закінченням *-ці*, яке прив'язувалось до назв осель із присвійними прикметниковими закінченнями на *-ів*, *-ин* (див. групу

⁸⁷ Кордуба М. Історія Холмщини й Підляшшя. Краків: Укр. вид-во. 1941. С. 28-29.

⁸⁸ Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів: Наша Батьківщина. 1938. С. 10-12.

⁸⁹ Там само. С. 12-14.

б)). Ці назви вказували на мешканців, що проживали у цих оселях. Так, назва оселі, що закінчувалась на *-ин*, ставала назвою оселі з кінцівкою на *-ин -ци*, а ті оселі, назва яких спочатку закінчувалась на *-ів*, – уже мали закінчення *-івци*. Наприклад, Негівці (Калуш – з Ньга = веселість, див. Ніговичі), Скородинці (Чортків – зі Скорь = скорий), Матіївці (Коломия), Олексинці (Борщів) та інші⁹⁰.

г) Четверта група особових назв осель – іменникові назви на *-івка*. На здогадку вченого, через пестливий, «здрібнілий» характер назви вона стосувалась невеличких, відокремлених побічних осель. Хоча зустрічалися і винятки.

На підтвердження свого висновку дослідник називає оселі: Августівка (Бережани), Богданівка (Зборів, Збараж), Семенівка (Городенка), Теклівка (Тернопіль, Заліщики) й інші⁹¹.

Здійснивши класифікацію краєзнавчих і особових назв осель Галичини й Буковини, проф. Мирон Кордуба звертає увагу на третю «групаду» назв – «кілька менших груп», з яких згадує найважливіші:

а) Кольонізаційні, як правило, мешканці цих осель належали до чужеплемінних поселенців (невільників, полонених, забраних переможцями під час воєнних походів). Наприклад, Козара (Рогатин) і Козарки (Надвірна) (з часів воєн із хозарами), Печеніжин, Половці (Сянік, Чортків), Угорці (Золочів), Угорка (Ярослав), Татарів (Надвірна), Татари (Самбір), Ляшки (Ст. Місто, Рудки, Мостиська, Львів), Ляховичі (Жидачів), Чехи (Броди), Молдавсько (Турка) й інші⁹².

⁹⁰ Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів: Наша Батьківщина. 1938. С. 14-15.

⁹¹ Там само. С. 15-16.

⁹² Там само. С. 16-17.

б) Фортифікаційні – вказують на оборонні засоби населення краю перед ворогами. У 1941 р. в «Історії Холмщини й Підляшшя» проф. Мирон Кордуба цю групу назв поселень вже називає «оборонними»: Городище (Самбір, Сокаль, Бібрка, Бережани, Тернопіль), Старгород (Сокаль), Городиськ і Городок (Н. від Дорогичина), Окопи (Рава Р., Борщів), Замок (Рава Р.), Замочок (Жовква) й інші⁹³.

в) Службові – за своєю назвою вказують, яку означену роботу виконують мешканці цих осель: Курники (Яворів, Збараж, Тернопіль), Пташники (Камінка Стр.), Рибники (Бережани); Ковалі (Рава Р.), Шклярі (Сянік); Винники (Любачів, Дрогобич, Сокаль, Львів); Пшеничники (Товмач) та інші⁹⁴.

г) Вільготні – власники латифундій, королі та їхні старости надавали пільги, щоб заохотити на свої малозаселені землі поселенців. Пільги надавалися на 15-30 років. Звідси і назви осель: Воля, Волиця, Воляни, Слобода, Слобідка; Воля Якубова (Дрогобич), Суховоля (Городок, Броди)⁹⁵.

д) Лісові – група назв осель, пов'язаних насамперед з примітивним способом лісового осельництва, а також – з родами занять лісових поселенців. Перші назви осель: Буда, Будка, Буди; Салаш (Ярослав), Салаші (Любачів, Рава Р.); Майдан (Дрогобич, Калуш, Ярослав, Броди, Гусятин). Назви осель у другому випадку: Гута, Гута Стара (Любачів); Шкло (Яворів), Шклярки (Горлиці); Смолянка (Тернопіль), Смільно (Броди); Вуглярка (Самбір, Золочів), Вуглярки (Радехів)⁹⁶.

⁹³ Кордуба М. Історія Холмщини й Підляшшя. Краків: Укр. вид-во. 1941. С. 31-32.

⁹⁴ Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів: Наша Батьківщина. 1938. С. 18-19.

⁹⁵ Там само. С. 19-20.

⁹⁶ Там само. С. 20.

е) Церковні – назви цих осель вказують на активну участь у колонізаційних процесах представників церкви: Церковна (Долина), Костельники (Рудки, Бучач, Заліщики), Усте Єпископське (Борщів), Черче (= чернече, Рогатин), Монастир (Ярослав, Дрогобич – 2 села, Рава Р., Жовква, Городенка), Монастирисько (Косів), Підмонастирок (Дрогобич, Радехів); Спасів (Сокаль), Богородчани, Богородичин (Товмач), Трійця (Доброміль, Радехів, Снятин, Борщів), Знесіння (Львів, Терехівля), Покровці (Жидачів) та інші⁹⁷.

ж) Коршмарські – назви осель цієї групи вказували на їхнє основне завдання – надати подорожуючим можливість перепочити від довгої дороги, переночувати. Це ж стосувалось і коней, яким був потрібний т. зв. попас. Звідси і назви осель: Заїзд (Городок), Уїзд (Рогатин), Забава (Перемишль), Завади (Жовква) й інші⁹⁸.

з) Жартівливі – назви цих осель мають відношення скоріше до мешканців, що тут проживають, ніж до самих осель. Окремі люди отримують жартівливе або навіть глумливе прізвище чи то через свій одяг, спосіб зарібкування, вдачу чи поведінку і стають в окремих випадках такими відомими, що їхнє прізвище приймається за назву оселі. Вчений серед них називає: Тулиголови (Ярослав, Мостиська), Товстоголови й Білоголови (Зборів), Товстобаби (Підгайці), Печихвости (Жовква), Боброїди (Рава Р.), Жабокруки (Бібрка, Городенка), Сновидів (Бучач), Полупанівка (Скалат)⁹⁹.

У більш пізній своїй праці «Історія Холмщини й Підляшшя» (1941 р.) серед категорії менших (інших) груп назв осель проф. Мирон Кордуба виокремлює ще й «осельничі», пишучи: «Про давність деяких осель

⁹⁷ Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів: Наша Батьківщина. 1938. С. 20-21.

⁹⁸ Там само. С. 21.

⁹⁹ Там само. С. 21-22.

свідчать назви, що вказують на старовинний спосіб осельництва, напр. Двориська (S. від Красноставу), Опілля (S. від Білої), Опільсько (NW. Від Сокаля), або своїм звуком висловлюють давність, напр. Селище (S. від Уруська), Сідлиська (W. Від Замостя і NW. від Рави Р.), Старесело (W. Від Любачева і S. від. Грубешева)»¹⁰⁰.

Отримані проф. Мироном Кордубою результати класифікації географічних назв осель Галичини і Буковини візуалізовані нами у вигляді рисунка 1, що охоплює виділені ним три основні «громади» та 21 групу назв населених пунктів.

* * *

У якнайтіснішому зв'язку з дослідженнями проф. Мироном Кордубою географічних назв осель залишаються питання, порушені вченим у його рукописній «Статті про перекручення деяких географічних назв у підручниках географії та історії українською мовою»¹⁰¹.

Дослідник стверджує, що наша наукова термінологія лише віднедавна почала витворюватися і все ще переживає початкові стадії свого розвою. «Се впрочім і не дивина. Хоч інтерес до науки, й науковий рух, у нас ніколи не завмирили, хоч український народ по всі часи видавав чимало визначних учених на різних полях знання, то вони, пишучи свої твори на чужих мовах, – зауважував проф. Мирон Кордуба, – нічим не причинилися до витворення української наукової літератури, а через се й до вироблення української наукової термінології»¹⁰².

¹⁰⁰ Кордуба М. Історія Холмщини й Підляшшя. Краків: Укр. вид-во. 1941. С. 32.

¹⁰¹ Кордуба М. Стаття про перекручення деяких географічних назв у підручниках географії та історії українською мовою [Рукопис]. Державний архів Львівської області. Ф. Р-2923 (Кордуба Мирон Михайлович, історик, професор Львівського державного університету 1876–1947). Оп. 1. Спр. 10. 5 арк.

¹⁰² Там само. Арк. 1.

Рис. 7. Класифікація географічних назв осель Галичини і Буковини (Кордуба М., 1924, 1938, 1939, 1941)

Відзначаючи велику роль Наукового товариства ім. Шевченка, що поставило у нас наукову роботу на чисто національний ґрунт, зокрема старання проф. Рудницького у виданій гарній збірці технічних географічних висловів, водночас, вказує вчений, – «справа географічних назв, імен у нас ще не зовсім не розглядана. Се тим дивніше, що потреба усталення топографічних імен куда більше пекуча, чим справа висловів на означення географічних понять»¹⁰³.

¹⁰³ Кордуба М. Стаття про перекручення деяких географічних назв у підручниках географії та історії українською мовою [Рукопис]. Державний архів Львівської області. Ф. Р-2923 (Кордуба Мирон Михайлович, історик, професор Львівського державного університету 1876–1947). Оп. 1. Спр. 10. Арк 2.

Не лише у пресі, щоденних часописах і журналах, але й у наукових розвідках та кількох найновіших підручниках з географії, як, наприклад, Юл. Левицького за 1911 р. чи друге видання підручника Калитовського за 1912 р., зустрічаємо «чимало похибок і недоладностей» щодо топографічної номенклатури, зазначає педагог.

У зв'язку з цим він подає кілька прикладів:

1) В усіх галицьких географічних підручниках гори Урал пишуться під назвою Ураль – це недолугий переклад з німецької, польської мов. Але ж у Шевченка – це Урал!;

2) Півострів між Білим морем і Ледовим (так написано у Кордуби) океаном у Левицького названий Коля (також з німецької), правильно Кола;

3) назва Астрахан – неправильна, має бути Астрахань;

4) «А вже просто комічне вражінє викликає мішанина українського і московського виговору в одній і тій самій назві, як прим. Царское село, Онега (зам. Анега або Онега), Оренбург (зам. Арєнбург або Оренбург)»¹⁰⁴;

5) Ще гіршою плутаниною характеризується географія назв німецьких територій. Під впливом польської топографічної номенклатури ціла низка німецьких міст і рік у пресі Галичини й на Буковині зовуться «старинними латинськими назвами замість живими німецькими». Це безпідставно, таку тенденцію необхідно рішуче поборювати, а не включати у шкільні підручники і «через те давати їй наукову санкцію». Вчений переконує, що не можна перекручувати німецькі географічні назви на українські, додаючи українське закінчення,

¹⁰⁴ Кордуба М. Стаття про перекручення деяких географічних назв у підручниках географії та історії українською мовою [Рукопис]. Державний архів Львівської області. Ф. Р-2923 (Кордуба Мирон Михайлович, історик, професор Львівського державного університету 1876–1947). Оп. 1. Спр. 10. Арк. 3.

чи, як це часто роблять, «через переводження значіння назв на українську мову. А коли вже на таке йти то слід би дану систему перевести послідовно та не переплутувати одно з другим самовільно без розбору»¹⁰⁵.

Коли ми пишемо «Градець, Любека, чи навіть Монахів (München), то послідовно слід було б називати Інсбрук – Іномостами, Сальцбург – Сольногородом, Франкфурт – Вільними Бродами» і т. д.

Ті ж самі промахи характерні і у топографії французької та італійської територій. Чому Верзай – замість Версай, чому Мон Сеніс, а не Мон Сені?

Не маючи змоги вказати на всі наявні помилки на географічних картах земної кулі, проф. Мирон Кордуба все ж таки не може стриматись, щоб не наголосити, що: Оксфорд замість Оксферд, Огайо замість Огейо, Ріо де Жанєіру замість Ріо де Жанеро, Картагена замість Картагена, Зойдер замість Зейдер» і т. д.¹⁰⁶.

Годі зрозуміти – для чого у нас вводяться німецькі назви для англійських територій, які ніякого відношення до Німеччини не мають. Це так само недоречно, як назва Лембергъ на російських картах.

«Та що вже говорити про чужі назви, коли приходить ся сконстатувати сумний факт, що ми не знаємо своїх рідних географічних імен та досі не подбали про то, що їх одні другім і ширшому світови подати до відома, – зауважує вчений. – Приходить ся сконстатувати факт, що досі нема у нас ні одної збірки оригінальних народних назв хоч би тільки осель, рік, гірських пасем

¹⁰⁵ Кордуба М. Стаття про перекручення деяких географічних назв у підручниках географії та історії українською мовою [Рукопис]. Державний архів Львівської області. Ф. Р-2923 (Кордуба Мирон Михайлович, історик, професор Львівського державного університету 1876–1947). Оп. 1. Спр. 10. Арк. 3.

¹⁰⁶ Там само. Арк 4.

та верхів із території, на котрій живе український народ. А се тим прикрійше, бо офіціальні інституції і уряди накидають нам і заводять у офіціальні публікації і у наукову літературу замість народних українських чужі назви: в Галичині польські, на російській Україні московські, на Угорщині малярські, на Буковині німецько-польсько-волоську саламаху»¹⁰⁷.

Основою географічних назв є правильні народні назви осель, рік, гірських вершин і т. д. І якщо хтось із громадян не знає тої чи іншої назви «з усної народної традиції», – він стає «безрадним», оскільки не може відшукати її в авторитетному виданні, перевірити її автентичність. Саме тому чинні шкільні підручники та й література містять чимало неправильних або й зовсім неіснуючих географічних назв.

Отже, **основні висновки**, які можна зробити з рукописної розвідки проф. Мирона Кордуби:

1) в основу формування географічних назв того чи іншого регіону необхідно покласти живі правильні народні назви осель, рік, гірських пасем та верхів із території, на котрих живе той чи інший народ. Насамперед це стосується українського народу та його географічної термінології;

2) нагальна необхідність усталення топографічних імен потребує від українських науковців якнайшвидшого широкого обговорення й видання відповідних загально визнаних офіційних збірок географічних назв та імен.

¹⁰⁷ Кордуба М. Стаття про перекручення деяких географічних назв у підручниках географії та історії українською мовою [Рукопис]. Державний архів Львівської області. Ф. Р-2923 (Кордуба Мирон Михайлович, історик, професор Львівського державного університету 1876–1947). Оп. 1. Спр. 10. Арк. 5.

* * *

Отже, основними результатами географічних досліджень проф. Мирона Кордуби у галузі української топоніміки, на нашу думку, є такі:

– обґрунтовано, що географічні назви населених пунктів, річок, гір, лісів і т. п. необхідно подавати так, як їх вживає місцеве населення;

– здійснено організацію та зібрано багатющий матеріал до географічного словника Галичини і Буковини, що включає топографічні назви, картосхеми та діалектні топоназви їхніх населених пунктів;

– розроблено розгорнуту класифікацію географічних назв осель Галичини і Буковини, що охоплює три основні «громади» (краєзнавчі, особові та інші) і 21 «меншу» групу назв населених пунктів;

– широке обговорення, усталення й видання загальноновизнаних офіційних збірок географічних назв та імен – визначені «найпекучішими» завданнями українських топонімістів, що потребують першочергового виконання.

ПІСЛЯМОВА

Здійснену нами попередню оцінку української географічної спадщини проф. Мирона Кордуби ми розглядаємо лише як певний крок у пізнанні та популяризації його глибоких творчих напрацювань у царині територіальної взаємодії природи – населення – виробництва.

Час іде... В Україну повертаються (хоча не так швидко, як хотілося б) замовчувані фундаментальні географічні праці та погляди вченого зі світовим ім'ям, які за радянських часів вважалися ворожими комуністичним доктринам. Науковці, педагоги, студенти, широка громадськість Української держави в особі географа, картографа, історика, педагога, політичного діяча – Мирона Кордуби відкривають для себе і своїх нащадків невичерпне джерело свіжих ідей про:

- «простір, територію і населення України»;
- «українську народність, державу і мову»;
- «хто ми є» і наше історико-географічне місце серед сусідніх народів, між «Заходом і Сходом», на Чорному і «Озівському» морях;
- «етнографічну територію України»;
- природні, історичні, державні та етнографічні кордони України;
- те, як боротися з «утраквізмом», і надзвичайну важливість україномовних підручників та географічних атласів у школах, гімназіях;
- «географічні назви як історичне жерело»;
- «що кажуть нам назви осель»;
- «розвій імперіалізму російського» і т. ін.

Географічна спадщина Мирона Кордуби значною мірою залишається ще у рукописах. Це, насамперед, «Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини» (1910–1923) як складова частина Особистого архіву Мирона Кордуби Відділу рукописів Львівської

національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Це і бібліографічні матеріали рукописної картотеки вченого під загальною назвою «Бібліографія історії України», що зберігається в архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, має понад 73 тис. бібліографічних карток і географічна складова якої опублікована лише частково.

Звичайно ж, йдеться і про «Підготовчі матеріали до підручника з географії», «Картотеку географічних назв з бібліографічними посиланнями» та інші джерела з Державного архіву Львівської області.

Оприлюднені задуми щодо видання п'ятитомника наукових праць Мирона Кордуби, третій том якого міститиме його «Історико-географічні, географо-статистичні та ономастичні праці» (близько 300 стор.) ще чекають на свою реалізацію¹. Це ж стосується і ідеї заснування в системі НАН України науково-дослідного інституту ім. М. Кордуби, який би досліджував і публікував наукову спадщину вченого².

І все ж ми з оптимізмом дивимося у завтрашній день. Професор Мирон Кордуба повертається в українську і світову географічну науку та освіту. Його творча спадщина, надзвичайна працездатність, знання практично всіх європейських мов, заглибленість у загальносвітовий науковий процес, бачення української перспективи, його незламність у відстоюванні загальнолюдських світоглядних цінностей стають прикладом і справжнім дороговказом для нинішніх і майбутніх поколінь українців на їхньому шляху до утвердження Української держави, її громадянського суспільства у спільноті незалежних країн Європи та Світу.

¹ Білинський Б. Мирон Кордуба в контексті епохи. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2012. Вип. 5. С. 192-198.

² Чуприна В., Чуприна З. Видатний дослідник Хмельниччини. Дзвін. 2000. №3. С. 124.

З НАЦІОНАЛЬНОЇ СКАРБНИЦІ: ВИБРАНІ ГЕОГРАФІЧНІ ПРАЦІ МИРОНА КОРДУБИ

ЩО КАЖУТЬ НАМ НАЗВИ ОСЕЛЬ?*

Галицько-волинський літопис оповідає під 6784. (1276.) р., що волинський князь Володимир Василькович, задумуючи за Берестем збудувати город, вислав людину досвідну в цих справах, на імя Олексу, котрий за володіння його батька побудував чимало городів, щоби найшов відповідне місце. Олекса вибрався з місцевими людьми на човнах вгору ріки Лисни й, найшовши пригоже місце, дав про це знати князеві. «Тоді сам князь (там) поїхав із боярами та слугами і сподобав собі то місце над берегом ріки Лисни, викорчував його і спорудив на нім город та надав йому імя Каменець, бо земля була камінна»¹).

Так повстало теперішнє містечко Каменець Литовський над річкою Лісною, правою притокою Буга, около 30 км на північ від Берестя. З тодішніх укріплень цього города заховалася ще досі округла вежа, мурована з цегли, зі склепленими вікнами, на три поверхи, біля 30 м висока. З наведеного літописного оповідання довідуємося про те: 1) хто заснував цей город, 2) про

* Друкується за виданням: Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів: Наша Батьківщина. 1938. 22 с. (Красзнавча бібліотека; вип. 2).

¹ Въ лѣто 6784... Князь же самъ ѣха с бояры и слоугами и оулюби мѣсто то надъ берегомъ рѣки Лыспы и отереби е, и потомъ сроуби на немъ городъ и нарче имя емоу Каменѣць, зане бысть земля камена.

Полное Собрание Русскихъ Лѣтописей, II. т., С.-Петербургъ. 1908. 876. ст.

ближчі умовини та докладну дату його заснування і 3) про те, відкіля він взяв свою назву.

Але таких оповідань про початки існуючих тепер осель находимо в наших історичних джерелах дуже мало, вони належать до рідких вийнятків. А бажанням людей, що цікавляться старовиною, було б мати такі вістки, коли вже не про всі, то бодай про важніші оселі нашої землі, тоб-то знати, хто та коли заснував дану оселю й чому вона саме так називається. Задля браку таких даних у літературних памятках, наука мусіла шукати відповіді на отсі питання в інших родах історичних джерел і переконалася, що в багатьох випадках відповідь дають самі назви.

Коли переглядати реєстр назов осель української частини давньої Галичини, не тяжко завважити, що ці назви, мимо їх позірно великої ріжноманітности, можна згуртувати у дві великі громади: а) назви, що мають краєзнавчий характер, б) назви, що походять від особових імен. Обі отсі громади охоплюють біля 2/3 всіх назов взагалі. Поза ними остає ще кілька менших груп, які мають інші властивості. Поговоримо про кожду з цих громад і груп зокрема.

I.

Краєзнавчі назви зазначають деколи лише, так сказати б, гієрархічне становище даної оселі, звичайно з додатком, для відрізнєння, прикметника або приіменника: Старе місто (Підгайці, Ст. Місто, Ланьцут)², Староміщина (Скалат), Нове місто (Доброміль), Передмісте (Рава Руська), Старе Село (Дрогобич, Люба-

² Назви вибираємо лиш з українських частин дав. Галичини; очевидно, не всі, тільки, як приклади, по кілька або кільканадцять з кожної категорії. В дужках подані назви повітів, в котрих дані оселі находяться.

чів, Бібрка), Нове Село (Добромилі, Рудки, Жовква, Любачів, Жидачів, Збараж), Руське Село (Перемишль), Волоське Село (Долина), Сілець (Сокаль, Самбір, Перемишль, Камінка Стр.), Сільце (Калуш, Підгайці), Сільці (Перемишль), Селище (Станиславів), Селиська (Березів, Перемишль, Львів, Бібрка, Рава Руська); Фільварки (Броди, Золочів, Бучач); Футори (Любачів); Посада (Старе Місто, Сянік); Двірці (Бережани, Жовква), Двориська (Підгайці, Перемишляни), Задвірє (Перемишляни, Ліско, Мостиська); Хатки (Підгайці), Халупки (Перемишль, Ярослав). Деякі назви зазначають пізніший у порівнянні до інших довколїшніх сіл час повстання даної оселі: Новосїлка та Новосїлки (з різними прикметниковими означеннями майже в усіх повітах східної Галичини), Новосїльці (Перемишль, Сянік, Бібрка), Новоселиця (Мостиська, Долина, Снятин).

Інші назви мають завдання зазначити якусь прикмету, властиву даній оселі, котра її відрізняє від інших. Такою прикметою буває:

а) Зовнішня форма оселі: Довга (Калуш), Довге (Стрий, Калуш, Дрогобич, Теревовля, Товмач), Довжка (Калуш, Долина), Довжки (Турка), Довжича (Ліско), Довжанка (Тернопіль), Довголука (Стрий), Довгополе (Косів); Кругле (Жидачів), Кругів (Золочів), Кругель (Перемишль, Ярослав); Крива (Горлиці), Криве (Ярослав, Березів, Добромилі, Ліско, Турка, Любачів, Радехів, Скалат, Бережани), Кривець (Богородчани, Косів), Кривеньке (Гусятин), Кривка (Ліско, Турка), Кривчиці (Львів), Кривиці (Перемишляни), Кривки (Тернопіль), Кривулянка (Камінка Стр.), Криволука (Чортків), Криворівня (Косів), Кривотули (Товмач); Чорнокінці (Гусятин); Кут (Скалат, Жидачів, Підгайці, Бережани, Гусятин), Кути (Косів, Золочів), Кутиська (Товмач), Кутище (Броди); Перехрестне (Косів).

б) Теренова або краєвидна признака: Біла³, (Чортків, Тернопіль, Рава Руська, Ряшів), Біле (Перемишляни), Білина (Самбір), Білінка (Самбір), Білянка (Горлиці, Ярослав), Білявці (Броди), Білявинці (Бучач), Білінівка (Скалат), Більче (Борщів), Білична (Грибів), Білівці (Борщів), Білківці (Золочів), Білоголови (Золочів); Чорна⁴ (Грибів, Ліско), Чорне (Горлиці), Чернів (Рогатин), Чернелів (Тернопіль), Чернилава (Яворів), Чернява (Мостиська), Чернявка (Ярослав), Чернихів (Рудки, Тернопіль), Чернихівці (Збараж), Чернятин (Городенка), Черношевичі (Львів), Чернелиця (Городенка); Червінка (Любачів); Зелена (Бучач, Гусятин, Скалат, Надвірна), Зелинці (Борщів); Жовтянці (Жовква), Жовква (Жовква), Жовчів (Рогатин); Руда⁵ (з різними прикметниками майже в кожному повіті), Рудка (Ярослав), Руденко (Радехів), Руданці (Львів), Руденка (Ліско), Рудки (Рудки), Рудава (Сянік); Багна (Косів), Бахновате (Турка), Болотня (Перемишль), Мочари (Ліско), Мокряни (Самбір, Мостиська), Топільниця (Самбір), Кальна (Долина) Кальне (Бережани, Зборів, Сколе), Кальниця (Ліско), Кальників (Мостиська); Луг (Горлиці, Ліско, Рава Р., Надвірна), Луги (Долина), Товстолуг (Тернопіль), Лука (Сомбір, Калуш, Золочів, Тернопіль, Бучач, Городенка), Луки (Рава Р.), Лучка (Тернопіль), Лукова (Ланьцут), Лукове (Ліско), Лукавець (Броди, Любачів), Луковець (Рогатин), Лукавиця (Любачів, Ліско, Самбір, Стрий); Поляна (Ліско, Добромиль), Поляни (Грибів, Коросно, Сянік, Жовква), Полянка (Коросно, Любачів, Львів), Полянки (Ліско, Сянік, Косів), Полянчик (Ліско), Поляниця (Долина, Надвірна); Гаї (з різними прикметниками: Дрогобич, Броди, Львів,

³ Звичайно від виступів крейди, вапняка, білої глини.

⁴ Звичайно від лісів.

⁵ Болотнисте пасовище.

Тернопіль); Садки (Заліщики), Садковиці (Самбір); Чагарі (Збараж); Діброва або Дуброва (Калуш, Любачів), Дубрівка (Ніско, Самбір, Любачів, Сянік), Дібровка (Березів), Дубравка (Жидачів), Дубровиця (Ніско, Ярослав, Городок), До [у] бровляни (Дрогобич, Калуш, Станиславів, Бібрка, Заліщики); Бірки (Ніско, Городок, Львів, Тернопіль, Скалат), Борове (Рава Р., Жовква); Ліско (Ліско, Камінка Стр.), Ліски (Сокаль, Коломия), Лісковате (Доброміль); Краснопуща (Бережани); Великополе (Городок), Доброполе (Підгайці); Долина (Сянік, Долина, Городок, Чортків, Товмач), Долини (Рава Р.), Долиняни⁶ (Городок, Рогатин), Суходіл (Долина, Бібрка, Гусятин), Суходоли (Броди); Глибока (Самбір), Глибоке (Сянік, Богородчани), Глибічок (Збараж, Тернопіль, Борщів); Надоляни (Сянік); Вікно⁷ (Скалат, Городенка); Могиляни (Жовква); Горбків (Сокаль), Горбачів (Львів), Чистогорб (Сянік); Гірка (Перемишль, Станиславів), Гірки (Рава Р.), Горигляди (Товмач), Гологори й Гологірки (Золочів); Скала (Борщів), Скальник (Ясло); Висоцько (Турка, Ярослав, Броди), Височанка (Станиславів), Височани (Сянік), Вижняни (Перемишляни); Горянка (Ліско), Нагірці (Жовква, Камінка Стр.), Погірці (Рудки), Нагірянка (Бучач), Нагіряни (Сянік, Львів, Заліщики), Горішняни (Самбір); Верхня (Калуш); Стоки (Бібрка).

в) Прикмета, що означає положення щодо особливостей околиці: Загіре (Калуш, Яворів, Рудки, Сянік, Львів, Зборів, Рогатин), Загіречко (Бібрка), Загірці (Золочів), Підгірки (Калуш), Підгірці (Стрий, Бібрка, Золочів), Підгіряни (Теребовля), Межигіре (Бучач), Межигірці (Станиславів); Підвисоке

⁶ Тут і в інших подібно утворених іменах (-ани, -яни) назва населення заступає назву оселі.

⁷ Лійкувата красова заглибина в терені.

(Бережани, Снятин), Підвисока (Снятин); Підкамінь (Броди, Рогатин); Підярків (Бібрка); Підлісе (Бучач, Рава Р., Скалат), Підліски (Мостиська, Львів, Бібрка), Залісе (Ряшів, Городок, Золочів, Чортків, Бучач, Борщів), Залісці (Бібрка), Заліщики (Бучач, Заліщики); Підбір (Рогатин), Підбіре (Рогатин), Підбірці (Львів), Забіре (Рава Р.); Задубрівє (Ярослав), Задубрівці (Снятин); Підсадки (Львів); Підзвіринець (Рудки); Підгайці й Загайці (Підгайці), Підгайчики (Рудки, Перемишляни, Зборів, Тереховля, Коломия); Залуче (Яворів, Городок, Збараж, Рогатин, Коломия, Снятин), Залуж (Сянік), Залуже (Рогатин, Збараж), Підлуже (Любачів, Станиславів); Зарудє (Зборів, Тернопіль, Збараж), Зарудці (Львів), Зарудечко (Збараж), Порудно й Поруденко (Яворів); Заболотів (Снятин), Заболотці (Сянік, Ярослав, Перемишль, Броди), Заболотівка (Чортків), Заболотівці (Жидачів).

г) Гідрографічні прикмети: Блищиводи (Жовква), Гниловоди й Маловоди (Підгайці), Доброводи (Підгайці, Збараж), Зимноводи й Зимновідка (Львів), Чорновода й Біловода (Новий Торг), Синевідсько (Сколе), Водники (Бібрка, Станиславів), Криниця (Новий Санч, Дрогобич), Керниця (Городок), Кернички (Гусятин), Білокерниця (Підгайці, Золочів); Теплиці (Ярослав); Потік (Ст. Місто, Рава Р., Рогатин, Бережани), Білий Потік (Чортків), Чорний Потік (Надвірна), Золотий Потік (Бучач), Сухий Потік (Турка), Потічок (Снятин), Поточиська (Городенка), Поточани (Бережани); Річка (Косів), Річиця (Рава Р.), Чорноріки (Коросно), Річичани (Городок), Поріче (Рудки, Городок), Заріче (Ярослав, Мостиська, Золочів, Сколе, Надвірна, Богородчани), Межиріче (Жидачів), Сухоріче (Львів); Чорторія⁸ (Бібрка, Тернопіль); Усте (Горлиці, Жидачів, Бучач, Борщів,

⁸ Вир у воді.

Снятин), Устечко (Заліщики), Устеріки (Косів), Устрики (Ліско); Розтока⁹ (Доброміль), Розтоки (Ліско, Косів), Розтічки (Долина); Озерце (Станиславів), Озірна (Зборів), Озерянка (Борщів, Зборів), Озеряни (Рогатин, Бучач, Борщів, Товмач); Ставки (Городок, Скалат), Ставища (Грибів), Сухостав (Гусятин), Ставчани (Городок), Заставне (Підгайці, Тернопіль), Заставе (Рава Р., Підгайці), Заставчик і Заставці (Підгайці), Красноставці (Снятин), Новоставці (Бучач); Саджава (Богородчани), Саджавка (Скалат, Надвірна); Підгать (Мостиська); Острів¹⁰ (Перемишль, Ярослав, Рудки, Сокаль, Камінка Стр., Львів, Бібрка, Станиславів, Тернопіль), Острівець (Любачів, Коломия), Острівчик (Золочів, Тереховля); Береги (Ліско, Самбір), Беріжок (Турка), Беріжки (Ліско), Бережани (Бережани), Бережанка (Борщів), Бережниця (Ліско, Калуш, Жидачів, Стрий), Підбереж (Долина), Підбережці (Броди, Львів), Побереже (Жидачів, Станиславів), Забереже (Станиславів).

д) Якість ґрунту: Камінь (Калуш), Білий Камінь (Золочів), Камінна (Надвірна), Камінна Гора (Підгайці, Рава Р.); Камінне (Сянік), Камениця (Ярослав), Камінка (з різними прикметниками: Долина, Сянік, Рава Р., Камінка Стр.), Камянка (Коломия), Камянки (Ліско, Скалат); Глинна (Львів, Бережани), Глинне (Ліско, Самбір), Глинсько (Жовква), Глинки (Любачів, Надвірна), Глиняни (Перемишляни); Вапенне (Горлиці); Піски (Мостиська, Рудки, Жовква, Львів, Броди), Пісочна (Жидачів), Піщатинці (Борщів); Роміш¹¹ (Сокаль).

е) З а с о б и л у ч б и (к о м у н і к а ц і ї): Мости (Рудки), Мости Великі (Жовква), Мости Малі (Рава Р.), Зубів Міст (Жовква), Княжий Міст (Мостиська), Містки

⁹ Місце, де ріка ділиться на рамена.

¹⁰ Місце, де ріка робить закрут, обливаючи оселю із трьох сторін.

¹¹ Мішанина піску із глиною.

(Львів), Мостиська (Мостиська), Замостє (Ярослав, Перемишляни), Підмостє (Перемишль); Загробеля (Тернопіль, Скалат); Пристань (Жовква); Броди (Броди), Брідки (Львів), Межибрід (Сянік), Межиброди (Стрий), Каменобрід (Городок); Перевозів (Сокаль), Перевозець (Калуш, Бучач), Перегінсько (Долина), Перетоки (Сокаль); Переволока¹² (Бучач), Переволочна (Золочів), Підволочиська (Скалат); Кобиловолоки (Теребовля); Розпутте (Доброміль).

ж) Р і с т н я (ф л ь о р а): Деревня (Жовква), Заде-
ревач (Долина); Яблінка (Богородчани, Березів, Турка),
Яблінки (Ліско), Яблонів (Турка, Рогатин, Коломия, Гу-
сятин), Яблонівка (Камінка Стр., Підгайці), Яблониця
(Березів, Надвірна, Косів); Грушка (Товмач), Грушів
(Дрогобич, Яворів), Грушова (Дрогобич), Грушівка (Бе-
резів), Грушовичі (Яворів), Грушатичі (Перемишль);
Судова Вишня (Мостиська), Вишнів (Рогатин), Вишнів-
чик (Перемишляни, Підгайці), Вишенка (Городок, Мос-
тиська), Годвишня (Рудки)¹³; Сливки (Калуш), Сливни-
ця (Перемишль, Ст. Місто); Черемха (Сянік), Черемхів
(Бібрка, Підгайці, Коломия); Липа (Доброміль, Доли-
на), Липе (Турка), Липна (Горлиці), Липина (Любачів,
Жовква), Липиця (Рогатин), Липиці (Дрогобич), Липо-
вець (Сянік, Дрогобич, Любачів), Липовиця (Долина),
Липівці (Перемишляни), Липник (Рава Р.), Липники
(Мостиська), Підлипці (Золочів), Підлипе (Підгайці),
Залипе (Рогатин); Ясінь (Ліско, Калуш), Ясінка (Горли-
ці, Турка), Ясенів (Рудки, Броди, Городенка, Косів), Ясе-
нівка (Рава Р.), Ясениця (Доброміль, Дрогобич, Турка),
Ясеновець (Долина), Ясенівці (Золочів); Вербів (Бере-
жани, Підгайці), Вербна (Ярослав), Вербівка (Боршів),
Вербиця (Рава Р., Бібрка), Вербіж (Сокаль), Вербовець

¹² Місце, в котрім переволікали човни з одної ріки до другої.

¹³ Можливе, що декотрі з цих назов стоять у звязку зі словом «вижний».

(Теребовля, Косів), Вербівці (Городенка), Вербляни (Яворів, Камінка Стр.), Верб(л)ятин (Бучач), Вербівчик (Броди), Вербилівці (Рогатин), Підвербці (Городенка); Топольниця (Ст. Місто); Дубна (Сянік), Дубе (Броди), Дубно (Ланьцут), Дубне (Нов. Санч), Дубще (Бережани), Дубки (Городенка), Дубенко (Бучач), Дубецько (Перемишль), Дубляни (Самбір, Львів), Дубівка (Борщів), Дубовиця (Калуш), Дубівці (Станиславів, Тернопіль), Дубківці (Скалат), Піддубці (Рава Р.); Граб (Ясло), Грабів (Долина), Грабич (Товмач), Грабова (Камінка Стр.), Грабівка (Березів, Калуш), Грабовець (Ярослав, Стрий, Сколе, Богородчани, Тернопіль), Грабник (Самбір), Грабківці (Зборів), Грабівно (Рудки), Грабовниця (Березів, Добромиль); Бук (Ліско), Букова (Самбір), Буковець (Ліско, Турка), Буківна (Товмач), Бучина (Броди), Буківсько (Сянік), Буковина (Бібрка), Буковинка (Турка, Рава Р.); Берест (Грибів), Бересток (Заліщики), Берестяни (Самбір); Явора (Турка), Яворе (Ясло), Яворки (Нов. Торг), Яворів (Турка, Яворів, Долина, Косів), Яворець (Ліско), Яворівка (Калуш), Явірник (Сянік, Добромиль); Березів (Березів, Ст. Місто, Коломия), Березка (Ліско, Добромиль), Березець (Рудки), Березова (Ясло), Березовець (Ліско), Березівка (Бучач), Березина (Бібрка, Жидачів), Березниця (Ліско), Березівці (Бібрка), Березовиця (Збараж, Тернопіль), Підберезці (Львів, Зборів), Білоберезка (Косів); Ольхова (Ліско), Вільховець (Коросно, Ліско, Бібрка, Городенка), Вільхівка (Долина), Вільхівці (Сянік), Вільхівчик (Гусятин), Вільховиці (Бережани, Борщів), Вільшани (Перемишль), Вільшаник (Самбір), Вільшанка (Рава Р., Золочів), Вільшаниця (Ліско, Яворів, Золочів, Товмач)¹⁴; Тисів (Долина), Тисова (Перемишль), Тисна й Тисовець (Ліско); Соснів (Підгайці),

¹⁴ Можливе, що декотрі із цих назов стоять у зв'язку з іменем Ольга.

Соснина (Жовква), Сосниця (Ярослав), Підсоснів (Бібрка); Смерек (Ліско), Смереків (Жовква), Смеречне (Коросно), Смеречка (Доброміль, Турка), Смерековець (Горлиці); Ялина (Любачів), Ялинкувате (Сколе); Орховець (Скалат), Оріхівці (Перемишль), Орішківці (Бібрка, Гусятин), Оріхівчик (Броди); Ліщин (Бібрка), Ліщина (Горлиці, Доброміль); Тернівці (Перемишль), Тернава (Доброміль Ліско, Турка), Тернавка (Ланьцут, Доброміль, Сянік, Ст. Місто, Жидачів, Сколе, Борщів); ДERNІВ (Камінка Стр.), Деренівка (Теребовля); Калинів (Самбір), Калинівка (Бібрка), Калинівщина (Чортків); Черемха (Сянік), Черемхів (Бібрка, Підгайці, Коломия), Черемошня (Золочів); Тростяна (Коросно), Тростянець (Доброміль, Долина, Жидачів, Турка, Яворів, Бережани, Зборів, Золочів, Снятин), Тростянци (Бучач), Тростянка (Коломия), Тростинка (Рава Р.); Лози (Рава Р.), Лозова (Тернопіль), Лозина (Городок), Лозівка (Збараж), Залізці (Броди, Зборів); Бзовиця (Зборів); Малинівка (Львів), Малинівці (Березів); Виноград (Товмач, Коломия), Винятинці (Заліщики); Хміль (Ліско), Хмільно (Радехів), Хмелева (Золочів, Городенка, Заліщики), Хмелівка (Теребовля, Богородчани), Хмелиська (Скалат); Макова (Доброміль), Маковисько (Ярослав); Горохівці (Перемишль), Горохлина (Богородчани); Гарбузів (Зборів); Бураківка (Заліщики); Капустинці (Збараж, Борщів); Хренів (Камінка Стр.); Пшеничники (Товмач); Просівці (Збараж); Цвітова (Калуш, Бучач); Рожанка (Сколе, Жовква), Рожанівка (Заліщики); Барвінок (Коросно); Лопушна (Самбір, Бібрка, Рогатин), Лопушка (Ланьцут), Лопушанка (Доброміль, Турка, Ст. Місто), Лопушниця (Доброміль), Лопушани (Зборів); Кропивна (Золочів), Кропивник (Доброміль, Дрогобич, Калуш, Долина), Кропивище (Коломия), Покропивна (Тернопіль).

з) З вірня (фавна): Кінське (Березів), Конів (Ст. Місто); Кобиля (Збараж), Кобиляшня (Самбір), Кобилець (Коломия), Кобильниця (Любачів); Волове (Бібрка, Коломия), Воловець (Горлиці); Биків (Перемишль), Биківці (Сянік); Теляче (Підгайці); Баранів (Бучач), Баранівка (Бережани), Баранчиці (Самбір); Скопів (Перемишль), Скопівка (Товмач); Цапи (Любачів), Цапівці (Заліщики); Кізілів (Камінка Стр., Бережани), Козова (Бережани), Козьова (Сколе), Козівка (Бережани, Тернопіль), Козіївка (Любачів), Козина (Станиславів, Скалат), Козиці (Львів); Котів (Доброміль, Бережани), Котівка (Гусятин), Котятичі (Калуш), Коцурів (Бібрка); Сарни (Яворів), Сарнки (Рогатин); Диків (Любачів); Медвежа (Дрогобич, Рава Р.), Медведня (Жовква), Медведівці (Бучач); Вовків (Львів, Перемишляни), Вовча (Ст. Місто), Вовче (Турка), Вовківці (Борщів), Вовчків (Станиславів), Вовчківці (Зборів, Смятин), Вовчинець (Станиславів), Вовчатичі (Бібрка), Вовчагора (Яворів), Вовковия (Ліско), Вовчишовичі (Мостиська); Туря (Долина), Туре (Ст. Місто, Радехів), Турка (Турка, Коломия), Турівка (Скалат), Турянське (Сянік), Турянівці (Бібрка), Потуриця¹⁵ (Сокаль); Зубря (Львів), Зубрець (Бучач), Зубрик (Новий Санч); Лосі (Новий Санч, Горлиці), Лосяч (Борщів), Лосинець (Турка); Лисівці (Заліщики), Лисятичі (Стрий), Лисовиці (Долина), Лисями (Любачів); Яричів (Львів); Білка (Львів, Перемишляни, Городенка), Більче (Дрогобич, Борщів), Білошкірка (Тернопіль); Видрна (Березів), Видрне (Ліско); Бібрка (Ліско, Бібрка), Бобрівка (Ярослав), Бобрка (Турка); Соболівка (Золочів); Хомяків (Станиславів), Хомяківка (Чортків, Товмач, Коломия); Щуровичі (Броди); Качорівка (Радехів); Труханів¹⁶ Сколе); Гусаків (Мостиська),

¹⁵ Називають також Путориця (метатеза).

¹⁶ Трухон = индик.

Гусятин (Гусятин); Голубиця (Броди); Вороблик (Коросно, Сянік), Вороблячин (Рава Р.), Воробіївка (Тернопіль, Скалат), Воробловичі (Дрогобич); Чайковиці (Рудки); Чаплі (Самбір), Чапляки (Яворів); Куликів¹⁷ (Жовква, Радехів), Куличків (Сокаль); Ворона (Товмач), Воронів (Рава Р., Рогатин, Городенка), Вороняки (Золочів), Гайворонка (Підгайці); Сорока (Скалат), Сороки (Львів, Бучач, Коломия), Сороцько (Скалат); Зазулі (Золочів), Зазулинці (Заліщики); Ластівки (Дрогобич); Журавно (Жидачів), Журавин (Ліско), Журавці (Рава Р.), Журавенко (Рогатин), Журавиця (Перемишль), Журавків (Жидачів), Журавички (Ярослав), Журовинці (Бучач); Косів (Чортків, Косів), Косовець (Городок); Дроздовичі (Перемишль, Городок); Чижки (Самбір, Мостиська, Львів, Золочів), Чижіс (Золочів) Городок); Чижки (Самбір, Мостиська, Львів, Золочів), Чижів (Золочів), Чижиків (Львів), Чижичі (Бібрка), Чижовиці (Мостиська); Гоголів (Сокаль); Пугачі (Любачів); Сокіл (Станиславів), Соколя (Мостиська, Камінка Стр.), Соколе (Ліско), Соколів (Жидачів, Стрий, Підгайці, Камінка Стр., Бучач), Соколівка (Бібрка, Золочів, Косів), Соколин (Яворів), Соколець (Бучач), Соколики (Турка); Білозорина¹⁸ (Надвірна); Шувльганівка (Чортків); Яструбець (Станиславів), Яструбів (Нов. Санч), Яструбків (Львів), Яструбичі (Сокаль); Крогулець (Гусятин); Орелець (Ліско, Снятин); Рибне (Ліско, Добромиль), Рибно (Станиславів, Косів), Рибник (Дрогобич); Коропець (Бучач, Золочів); Плотича (Бережани, Тернопіль); Пстружне (Горлиці); Жабє (Косів), Жабин (Зборів), Жабче (Сокаль), Жабинці (Гусятин); Раків (Долина), Ракова (Сянік, Самбір), Раковець (Львів, Підгайці, Богородчани, Городенка), Раківчик (Коломия), Раківкут

¹⁷ Кулик = водяний дрозд.

¹⁸ Білозір = сокіл.

(Гусятин); Змиєвиська (Яворів); Комара (Перемишль), Комарів (Стрий, Станиславів, Сокаль), Комарівка (Бережани, Бучач), Комарно (Рудки), Комаровиці (Доброміль); Жуків (Любачів, Золочів, Бережани, Городенка), Жуківці (Тернопіль), Жукотин (Турка, Коломия).

Ціла отся велика громада назов має безперечно своє значення для науки. Вона дає м. ін. підставу до вивчення поширення біля 50 гатунків рістні й понад 60 гатунків звірні в тих часах, коли повставали ними названі оселі. При допомозі цих назов можна також досліджувати стан залісіння нашого краю в давнині. Одначе, для розвязки питань, поставлених на початку нашої статті, краєзнавчі назви не приносять майже нічого. Вони не кажуть, хто позасновував названі ними оселі, ані не означають часу, коли їх засновано. Майже всі досі вичислені оселі могли повстати або ще дуже давно, в передісторичних часах, або у князівський чи литовсько-польській добі, або зовсім недавно. Лише в деяких зовсім вийняткових випадках краєзнавча назва вказує також приблизно вік оселі. Оселі з назвами звірів, що вже взагалі вигинули, як, наприклад, тур, або, яких вже від давна нема в нашім краї, як, напр., лось, зубр, бібр, безперечно, походять із давніх, старовинних часів. Так само на старовинну добу вказують назви, що означають давні примітивні способи лучби, як, наприклад, Переволока, Переволочна й ін. Навпаки, такі назви, як: Новосілки, Новоселиця, Фільварки, Хатки, Халупки, свідчать, що зазначені ними оселі повстали в пізніших, новіших часах. Але головна маса краєзнавчих назов не подає навіть таких приблизних вказівок.

II.

Зовсім інакше представляється справа з особовими назвами. Тут кожна назва подає імя засновника й

первісного власника або управителя оселі. Особові назви виступають у двоякій постаті: іменниковій або прикметниковій; кожна з цих постатей має окремі властиві собі закінчення, що, звичайно, відповідають способові та часові повстання оселі. На цій підставі ділимо цілу громаду особових назв на кілька окремих відділів або груп.

а) Іменникові назви на **-ичі, -иці**. Ці закінчення повстали зі старослов'янського **-иштѣ**, що первісно надавало слову зменшуюче значення (демінітивум, а відтак прийняло патронімічну прикмету. Визвук пня може перед закінченням відпасти або перейти на **-ов**. Назви осель із цим закінченням мають звичайно форму множини. Возьмім, як приклад, назву села Бояничі в сокальському повіті. Вона зложена з імени Боян (від бой = бій, боротьба) та закінчення **-ичі**. Це закінчення надає назві значення патронімічне, проте назва Бояничі значить: родина, потомки, челядь Бояна. Так само назва села Мальчиці в городецькому повіті, зложена з імени Малк(о), здрібнілого з Мал = малий, та закінчення **-иці**, значить: родина, потомки, челядь Малка. З цього ж імени утворено також назву сіл Малковичі в перемиському та городецькому повітах. Як знаємо, хоч би з Початкового літопису, первісне поселювання слов'янських племен відбувалося родами. Оселя складалася з головного двора, в котрім жив голова роду з найближчою ріднею, а біля двора тулилися добудівки для інших членів роду та челяди, котру також зараховували до роду, та різні господарські будинки. Від імени голови роду діставав назву цілий рід; назва оселі відповідала на питання: хто живе в цьому дворі?

З цього бачимо, що оселі з патронімічними назвами повстали ще у прадавніх, доісторичних часах початкової колонізації нашого краю українським населенням. Це потверджують також прадавні поганські імена

осіб, із котрих ці назви утворені. Впопереду наведених прикладах Боян – це ім'я, яке носив також напів мітичний співець, згадуваний у «Слові о полку Ігоревім»; ім'я Мал відоме з Початкового літопису, як ім'я деревлянського князя, з котрим в X-ому ст. воювала київська княгиня Ольга. Очевидно, не всі імена, що виступають у назвах осель, дадуться віднайти в наших старовинних літературних пам'ятках; багато давно вживаних імен заховалося тільки у цих саме назвах і тому патронімічні назви осель це заразом цінне джерело до пізнання нашої стародавньої ономастики осіб та родів.

До цієї групи назв належать: Бабичі (Перемишль – від баба = старуха, бабуня¹⁹, Баличі (Мостиська, Жидачів – від імени Бал), Бирчичі (Рудки – від Бирко, Берко), Бойовичі (Мостиська – від Бой), Болестрашичі (Перемишль – від Болестраш), Боневичі (Добромиль – від Бон), Боратичі (Перемишль – від Бората), Бориничі (Бібрка – від Борина), Братковичі (Городок – від Братко), Вишатичі (Перемишль – від Вишата; так називався київський воєвода в XI. ст., згаданий у Початковому літописі), Войславичі (Сокаль – від від Войслав), Войковичі або Вуйковичі (Мостиська – від Войко), Воютичі (Самбір – від Воюта), Глібовичі (Бібрка, Перемишляни – від Гліб, імени багатьох князів), Глуховичі (Львів – від Глух), Гонятичі (Рудки – від Гонята), Гориславичі (Мостиська – від Горислав; так називає «Повість временних літ» чернігівського князя Олега Святославича), Гиновичі (Бережани – від Гон), Гнатковичі (Перемишль – від Гнатко [із пня гна = гнати, проганяти, не має із християнським Ігнатієм нічого спільного), Городиславичі (Бібрка – від Городислав), Даровичі (Перемишль

¹⁹ Частина з поданих тут імен пояснив відомий славіст Фр. Мікльосіч у праці: «Bildung der slavischen Personennamen», наново виданій у Гайдельбергу, 1927.

– від Дар; це імя стрічається у зложеннях: Даро-слав, Даро-мисл), Дерезиці (Дрогобич – від Дерез; стрічається у здрібнілому: Держко й у зложеннях: Держи-край, Держи-мир, Держи-слав), Дитятичі (Мостиська – від Дитятя), Дідушиці (Стрий – від Дідух), Добковичі (Ярослав – від Добко), Добряничі (Перемишляни – від Добрян, споріднене з Добриня, іменем дядька Володи-мира Великого), Дроговичі (Бібрка – від Дрог, виступає у зложеннях: Дрого-мил, Дрого-мир, Дрого-люб і ін.), Дуньковичі (Перемишль – від Дунило, здрібніле Дунко), Жидовичі (Перемишляни) й Жидятичі (Львів) походять від кореня жьд = ожидати, з якого повстали імена Ждан і Жидята (відомий новгородський проповідник) та не мають із жидівським народом нічого спільного; Завидовичі (Городок – від Завид), Кривичі (Львів – від Крив, здрібніле Кривко), Крисовичі (Мостиська – від Крѣс, виступає у зложенні: Креси-мир), Куровичі (Перемишляни – від Кур), Лисеничі (Львів) і Лисятичі (Стрий) – від Лыс = лисий, Маличковичі (Львів – від Мал, здрібніле Маличко), Мервичі (Жовква – від Мерв), Милошовичі і Милятичі (Львів – від Мил, здрібнілі Милош і Милята), Мишлятичі (Мостиська – від Мысл, виступає у зложеннях: Добро-мисл, Радомисл, Пере-мисл, Мисли-бор і ін.), Молодовичі (Перемишль – від Млад = молодий), Мужиловичі (Яворів – від Мжжь= муж, згрубіле Мужило), Надичі (Жовква – від Над, в жін. роді Нада = надія), Нестаничі (Раде-хів – від Стан, Нестан, виступає у зложеннях: Стани-мир, Стани-слав і ін.), Нижатичі (Ланьцут – від Нѣга = веселість), Ниновичі (Сокаль – від Нин, виступає у зложеннях: Нино-гнів, Нино-мисл, Нино-слав), Нігови-чі (Рудки – від Нѣга = веселість), Первятичі (Сокаль – від Первята), Пикуличі (Перемишль), Пикуличі (Львів) і Пикуличі (Стрий) – від Пжк, згрубілі: Пукала, Пикула,

Пукина; Полнятичі (Ярослав – від Полнята), Путятичі (Городок від Пжть = дорога, Путята, імя воеводи, згадуваного в «Повісті врем. літ»), Радичі (Мостиська) й Радошичі (Сянік) – від Рад = швидкий, Радина, Радоша; Рихтичі (Дрогобич – від Рихта), Русячичі (Бібрка – від Рус = русий, рудавий, Русята), Садковичі (Самбір – від Садко), Страшевичі (Ст. Місто – від Страх), Судковичі (Мостиська – від Сад, здрібніле Судко, виступає у зложеннях: Суди-вой, Сули-мир, Суди-слав), Сулятичі (Жидачів – від Сул = сильний, Сулята; виступає у зложеннях: Сули-мир, Сули-слав), Тамановичі (Мостиська – від Том = томити, непокоїти, Томан, виступає у зложенні: Томи-слав), Тустановичі (Дрогобич – від Стан, Тустан; див. Нестаничі), Унятичі (Дрогобич – від Ун = ліпший, Унята; виступає у зложенні: Уни-слав), Хлопичі (Ярослав від Хлап = невільник), Ходовичі (Стрий – від Ход = ходити, провадити; споріднене зі знаним із літописів іменем Ходота), Худиківці (Борщів – від Худ = худий, здрібніле Худик), Чудовичі (Ярослав – від Чудо, виступає у зложенні Чудо-мил), Ярославовичі (Зборів – від Яр = строгий, суворий, зложене: Ярослав) і інші.

Коли розміщення осель із патронімічними назвами слідимо на мапі, переконуємося, що вони найгустіше виступають у перемиському повіті. Відтак стрічаємо їх у більшій кількості в повітах: самбірському, рудецькому, мостиському, ярославському, львівському, дрогибицькому, городецькому, сокальському й перемишлянському. В інших повітах виступають лише спорадично, а на схід від лінії Стрий – Перемишляни – Радехів майже зовсім зникають. Треба ще згадати, що не всі оселі з назвами, закінченими на **-ичі**, **-иці**, походять безумовно із прадавніх, передісторичних часів. Подекуди надавано й пізнішим оселям назви з такими ж закінченнями просто по аналогії до сусідніх. Так, зустрічаємо оселі,

з назвами такими, як, напр.: Катериничі (Рудки), Михалевичі (Дрогобич), Максимовичі (Самбір), Ильковичі (Сокаль), Дмитровичі (Мостиська, Львів), Олексичі (Стрий) та ін. Тут патронімічне закінчення – дочіплене до християнських особових імен: Катерина, Михайло, Максим, Илько, Дмитро, Олекса – й саме тому пізнати пізніше походження цих осель. Подекуди знову стрічаємо закінчення **-ичі, -иці**, дочіплені до звіринних назв, напр.: Вовчатичі, (Бібрка), Лисовичі (Долина), Щуровичі (Броди), Чайковиці (Рудки), Дроздовичі (Перемишль, Городок), Яструбичі (Сокаль), так, що тяжко вирішити, чи це назви краєзнавчі, чи патронімічні, похідні від особових імен: Вовк, Лис (= лисий, Щур, Чайка, Дрозд, Яструб²⁰).

б) Прикметникові назви, закінчені на **-ь, -ів, -ин**. Назви и закінченнями на **-ь, -ів, -ин**, мають значення присвійних (посесивних) прикметників і відповідають на питання: чий це двір або город? Напр., Перемишль = город Перемисла, Павлів = двір Павла, Боратин = двір Борати. Ці назви вже не вказують на спільне родове господарство, але на приватне особисте посідання. Тому мусимо приймати, що вони походять із дещо пізніших, ніж патронімічні назви, часів, із доби розвитку приватної особової власності й державної влади, що забезпечувала цю власність.

Найстарший гурт зпоміж цих осель творять оселі із прикметниковим закінченням на **-ь**, про що свідчить вже сама старинність цієї граматичної форми, тепер уже неживаної, бо її місце займила присвійна форма на **-ів**. Сюди належать: Борислав [ль] (Дрогобич – із Борь = боротьба + Слава), Будомир [ь] (Яворів – із Буд = чувати

²⁰ Т. Wojciechowski, Chrobacia, Kraków, 1873, зараховував ці останні назви до т. зв. військових осель, але до цього нема ніякої підстави.

+ миръ = супокій), Вербіж (Рудки, Сокаль – із Врѣб, котрого значення не з'ясоване), Добромиль (– із Добрь + Миль = милий), Добротвір [ь] (Камінка Стр. – з Добрь + Творъ = творити, робити), Домажир [ь] (Городок – із Домъ = дім + Жиръ = життя), Дрогомишль (Яворів – із Дрогъ = дорогий + Мысль = думка), Жизномир [ь] Бучач – із Жизнь = життя + миръ), Збараж (– із Събы, Збы = статися, діятися), Калуш (– із Каль = чорний), Любінь (Городок – із Любъ = люблений), Мединь (Збараж – із Медь = мід), Остробіж (Рава Р. – з Остръ = острий + Богъ), Перемишль (див. вище), Поздимир [ь] (Сокаль – із Поздѣ = пізно + Миръ), Самбір [ь] (– із Самъ + Боръ = боротьба, (Μονόμαχος) Станимир [ь] (Перемишль – із Станъ = стояти + Миръ), Тумир [ь] (Станиславів – із Томъ = знуцання + Миръ), Тустань (Станиславів – із Ту + Станъ = стояти), Урмань (Бережани – з Ур, невідомого значення, з котрого повстало сербське ім'я Урош, + Ман), Хотимир[ь] (Городенка – з Хотъ = бажання, воля + Миръ), Хотинь (Калуш – із Хотъ), Ярослав [ль] (– із Яръ = строгий, суворий + Слава) й інші. Як бачимо, закінчення **-ь** виступає виключно у зв'язку зі старовинними поганськими іменами, що також вказує на стародавність осель, означених цими назвами.

Закінчення **-ів** – це найзвичайніша й найбільше поширена присвійна форма особових назов. Оселі з так закінченими назвами зустрічаються в більшій кількості в усіх повітах заселеної українцями частини Галичини²¹. Наведемо лиш кільканадцять для прикладу: Бенів (Золочів – із Бен = вбивство), Блажів (Самбір – із Благъ = добрий), Бовшів (Рогатин) і Болахів (Долина) – з Боль = більше, ліпше, здрібніле Болек; Божиків (Підгайці – з Богъ, здрібніле Божик), Буянів (Журавно – з Бой =

²¹ До цього типу належить і назва с. Семигінева, котру Я. Рудницький обговорив у 12. ч. «Нашої Батьківщини».

боротьба, Боян), Видинів (Снятин – із Видь = вид, зір), Витків (Сокаль, Радехів – із Вить = користь, зиск), Глухів (Сокаль) і Глушків (Городенка) – із Глухь, Дідилів (Камінка Стр. – з Дѣдь = предок, згрубіле Дідило), Доброгостів (Дрогобич – із Добрь + Гость), Дорошів (Жовква) і Дрогоїв (Перемишль) – із Драгъ = дорогий милий; Зборів (із Изборъ = вибір), Лисків (Журавно – з Лысь = лисий, здрібніле Лиско), Любачів (із Любъ = люблений), Малів (Теребовля – з Маль = малий), Малехів (Бібрка, Львів – із Маль, здрібніле Малик), Мужилів (Підгайці – Мжжь = муж, згрубіле Мужило), Немилів (Радехів – із Миль – Немиль), Ожидів (Золочів – із Жьда = ждати), Перемилів (Гусятин – із Пере-миль = дуже милий), Русилів (Камінка Стр., Бучач – із Русь = русий, згрубіле Русило), Радехів (із Радъ = швидкий, здрібніле Радик), Стоянів (Радехів – із Стой = стояти), Станьків (Стрий – зі Стань = стояти, здрібніле Станько), Ходорів (Бібрка – з Ходъ = ходити, вести), Хоробрів (Сокаль, Бережани – із Храбрь = хоробрий), Чернихів (Рудки, Тернопіль – із Чрьнь = чорний, здрібніле Черник). У всіх отсих назвах прикметникове закінчення **-ів** виступає у сполуці зі старовинними поганськими іменами, які ще до кінця XIV. ст. мали на Русі більшу популярність, ніж християнські. Значить, названі вище оселі походять ще з давньої доби нашого державного життя.

Але не менш часто стрічаємо закінчення **-ів** у сполуці з церковними християнськими іменами. Тут у першу чергу доводиться згадати Львів, заснований, як знаємо з Галицько-Волинського літопису, около половини XIII. ст. королем Данилом у честь свого сина Льва. Сюди належить: Василів (Рава Р.), Викторів (Станиславів), Григорів (Рогатин, Бучач), Дмитрів (Радехів), Іванків (Борщів), Карлів (Снятин), Миколаїв (Жидачів, Бібрка, Радехів), Михалків (Коломия, Борщів), Олешків (Сня-

тин), Павлів (Радехів), Петриків (Тернопіль), Семенів (Теребовля), Сидорів (Гусятин), Янів (Самбір, Городок, Теребовля) й багато інших. Замітимо, що оселі з назвою Янів не мусять бути польського походження, бо імя Ян було розповсюджене також і на Русі за княжих часів (напр., відомий боярин Ян Вишатич). Оці оселі походять вже з пізнішої доби, починаючи від XIII. ст. аж до найновіших часів.

Рівнорядно та рівночасно з особовими назвами, закінченими на **-ів**, повставали назви, закінчені на **-ин**. Це присвійне прикметникове закінчення дочіплювано до особових імен із визвуком **-а**, або на мяку шелестівку. Тут треба також відрізнити назви, утворені зі старовинних поганських імен, від пізніших християнсько-церковних. До першої категорії належать: Бабин (Самбір, Калуш, Косів – див. Бабичі), Берлин (Броди, імя Берла – з Беръ = брати, забирати), Бобятин (Сокаль, імя Бобя-та – з Боб, невиясненого значення), Богутин (Зборів, імя Богута – з Богъ), Боратин (Ярослав, Сокаль, Броди, імя Бората – з Боръ = боротьба), Будинин (Сокаль, імя Будина – з Бъд, Буд = чувати), Дитятин (Рогатин, імя Дитя-та), Добрачин (Сокаль) і Добрусин (Жовква) – з Добръ = добрий, Душатин (Сянік, імя Душата – з Душа = дух), Жогатин (Доброміль, імя Жогата = Жегота – з Жег = палити), Журатин (Камінка Стр., імя Журата), Космирин (Бучач, імя Космира – з миръ = супокій), Коростятин (Бучач, імя Коростята – із Кръсть = хрест), Лабшин (Жидачів) і Лапшин (Бережани) – з Лаб, не виясненого значення, Ладичин (Тернопіль, імя Ладики – з Лад = краса), Лопатин (Радехів, імя Лопата), Мачишин (Жовква, імя Мачиха – з Мат), Милятин (Городок, Камінка Стр., імя Милята – з Миль = милий), Митулин (Золочів, імя Митула – з Мит, невиясненого значення), Мокротин (Жовква, імя Мокрота із Мръкъ = темний), Ператин

(Радехів, імя Перата – з Пер, не виясненого значення), Поручин (Бережани, імя Порука), Рогатин (імя Рогата – з Рогъ = ріг), Славятин (Підгайці, імя Славята – зі Слава), Собетин (Ярослав, імя Собета – зі Собъ = допомога), Станин (Радехів, імя Стана – зі Станъ = стояти), Стратин (Рогатин, імя Страта – зі Страт = стратити), Тішатин (Ярослав, імя Тішата – з Тъха = потіха), Хлопятин (Сокаль, імя Хлопята – із Хлапъ = невільник), Шибалин (Бережани, імя Шибала), Яротин (Ніско, імя Ярота – з Яръ = строгий). Назви, утворені із християнсько-церковних імен, стрічаються в цій групі доволі рідко: Васютин (Рогатин, імя Васюта – Василь), Олексин (Бережани), Савчин (Сокаль, імя Савка), Хомчин (Косів, імя Хома, здібніле Хомка), Насташин (Рогатин, імя Настася), Янчин (Перемишляни, імя Янка). Сюди належить правдоподібно також Снятин (імя Коснята = Константин, при чім перший склад відпав. Інтересно, що особові назви осель із прикметниковим закінченням на **-ин** виступають найчисленніше в сокальському, а відтак в рогатинському, бережанському та ярославському повітах.

в) І менникові назви на **-івці**, **-инці**. Ці назви повстали при допомозі дочіплення додаткового закінчення **-ці** до назов осель із присвійними прикметниковими закінченнями **-ів**, **-ин**, на означення населення, що жило в цих оселях. І так двір чи хутір, заснований Яцком, первісно називався Яцк-ів, а люди, що жили в цьому дворі, Яцк-ів-ці; згодом ця остання назве витиснула попередню й перейшла на самий двір. Так само двір чи хутір, заснований Микитою, початково називався Микит-ин, а люди що в ньому жили, Микит-ин-ці; відтак назва Микитинці приросла до самого хутора. Ці подвійні закінчення зустрічаємо так при старовинних поганських іменах, як також і при християнсько-церковних. Очевидно, перші з них – старші, другі – молодші,

пізніші. До першої категорії належать: Беньківці (Рогатин – із Бен = убивство, див. Бенів), Богатківці (Підгайці – з Богать = багатий), Болехівці (Дрогобич – із Боль = більше, див. Болехів), Братківці (Стрий, Станиславів – із Братрь = брат, здрібніле Братко), Гинківці (Заліщики – з Гын, невідомого значення), Дитківці (Броди) і Дятьківці (Коломия) – з імени Детко²², Курівці (Тернопіль – Кур = спів), Малашівці (Бібрка – з Маль, див. Маличковичі, Малів, Малехів), Мичківці (Ліско – з Мик – невідомого значення), Негівці (Калуш – з Нѣга = веселість, див. Ніговичі), Семаківці (Городенка, Коломия, Чортків), Семиківці (Підгайці, Станиславів) і Смиківці (Тернопіль) – із Сѣм, Станківці (Долина, Бібрка – зі Стань – стояти, див. Нестаничі, Станмир, Станин), Худийвці й Худиківці (Борщів – із Худь = худий); – Бабинці (Рогатин, Борщів – із Баба, див. Бабичі, Бабин), Балинці (Коломия – з Балъ, Бала), Вітошинці (Перемишль – із Вить = зиск, див. Витків), Путятинці (Рогатин – із Пать = дорога, див. Путятичі), Скородинці (Чортків – зі Скорь = скорий) і інші.

До назов, що повстали із християнсько-церковних імен, належать: Андрушківці (Сянік), Васильківці (Гусятин), Гринівці (Товмач), Гринківці (Гусятин), Данилівці (Зборів), Давидківці (Чортків), Іванівці (Жидачів, Коломия), Івашківці (Турка, Збараж), Климківці (Збараж), Касперівці (Заліщики), Лавриківці (Зборів), Марківці (Сянік, Товмач), Матіївці (Коломия), Несторівці (Зборів), Остапківці (Коломия), Томашівці (Калуш), Янківці (Ліско, Тернопіль), Яцківці (Зборів); – Варваринці (Теребовля), Илинці (Снятин), Микулинці (Тернопіль, Снятин), Микитинці (Станиславів, Косів), Олексинці (Борщів).

²² Так називався боярин, що правив Галицькою Державою після смерти князя Болеслава-Юрія II. (1340. р.).

г) Іменникові назви на **-івка**. Це закінчення надає назві характер здрібнілий, пестливий, і тому можемо догадуватися, що первісно цього рода назви надавано невеличким, побічним оселям. Ще досі назви з цим закінченням мають переважно т. зв. кути (окремі частини села), присілки, фільварки, відокремлені групи хат, тощо – хоч попадають тут також і більші села. Оселі з назвами цього типу повстали вже в пізніших історичних часах, як вислід колонізаційної діяльності володарів та великих землевласників. Перші оселі з особовими назвами, закінченими на **-івка**, стрічаємо щойно в актах із XIV. ст. Очевидно, імена, до котрих дочіплювано це закінчення, це вже християнсько-церковні, деякі з них мають навіть чужинецький характер. Одиноким, наскільки ми могли перевірити, винятком є Пакошівка (Сянік), що має назву, утворену зі старовинного слов'янського імени Пакош (із Пакъ = сильний, здоровий²³). Назви цього типу поширені в усіх українських частинах Наддністрянщини. Наводимо декілька для прикладу: Августівка (Бережани), Адамівка (Ярослав, Жидачів, Бережани), Богданівка (Зборів, Збараж), Вікторівка (Бережани), Казимирівка (Золочів), Климівка (Горлиці, Сянік), Михайлівка (Ярослав, Підгайці), Панасівка (Броди, Скалат), Романівка (Рудки, Радехів, Тернопіль, Терехівля), Семенівка (Городенка), Тарасівка (Збараж), Теклівка (Тернопіль, Заліщики), Якубівка (Городенка).

III.

Поруч із краєзнавчими та особовими назвами можна серед назв галицьких осель підмітити ще кілька менших груп, з яких згадаємо найважливіші.

²³ Пригадуємо, що малопольський вельможа Пакослав володів кілька літ по умові у Спіжу (1214. р.) Любачівщиною, а Перемиська земля зі Сяніччиною тоді належала до Польщі.

а) Кольонізаційні. Чимало осель має назви, які означають різні племена, що живуть у ближчій або дальшій сусідстві нашого краю. Ці оселі повстали, очевидно, шляхом поселення людей, приналежних до цих племен. Отже, маємо тут до діла з чужеплемінною кольонізацією й то, здебільша, недобровільною, примусовою. Відома річ, що в давнину, коли великі простори землі лежали облогодом задля браку поселенців, людська робуча сила мала велику ціну. Тому при нагоді воєнних походів було змагання забрати якнайбільше полонених, що їх відтак уживали, як невільників, до послуги або осаджували на ґрунтах. Такі оселі називано назвою племені, з якого походили поселенці. Час повстання цих осель можна приблизно означити на підставі відомостей, які історична наука збрала про політичні та етнографічні відносини в різних добах. Так, напр., три оселі з назвою Дуліби (Стрий, Бібрка, Бучач) походять ще з передісторичних часів і правдоподібно є слідами останків того племені, що його головні маси пересунулися в VII-ому ст. під напором аварів дальше на північ. Щодо назов Деревляни (Камінка Стр.) й Поляни (Грибів, Коросно, Сянік, Жовква), то вони надто розповсюджені у словянському світі, – всюди були дерева (ліси) й поля, – щоби їх доконче взяти з літописними деревлянами й полянами, тому вважаємо їх радше за краєзнавчі, ніж кольонізаційні назви. З більшою правдоподібністю можемо за кольонізаційну признати оселю Лучани (Бібрка). З початкової доби руської державности походять оселі: Козара (Рогатин) і Козарки (Надвірна), з часів боїв із хозарами. Цінною вказівкою є назва містечка й села Варяжа (Сокаль), тимбільше, що літературні джерела нічого не згадують про варягів в цих сторонах. З XI ст. походять: Печеніжин (назва повстала з особового імени Печеніга), Торки (Перемишль, Сокаль), Торське (Заліщики), Торчановичі (Самбір) і мабуть також Турка

(Турка, Коломия) від степового племені, розгромленого синами Ярослава Мудрого в 1060. р., якого останки ці князі порозселювали по своїх землях. На місце торків насунули зі сходу половці, з якими українські князі продовж цілого півтора століття зводили люті бої. Сліди цього племені остали в оселях: Половці (Сянік, Чортків), Полове (Радехів – людей із цього села зовуть половчанами) й Команча (Сянік), що походять мабуть із часів галицько-волинського князя Романа Мстиславича, погромника половців. Сини Романа, Данило та Василько, та Данилів син Лев вели війни з ятвягами, що жили над долішнім Бугом і Наровою, отже, оселі з назвою Ятвяги (Рудки, Мостиська, Бібрка) повстали в XIII. ст. Коли в 70-их та 80-их рр. XIII ст. Німецький Орден переводив систематичне завоювання Пруссії, литовське плем'я прусаків масово кидало свою вітчизну, шукаючи захисту перед гнобителями. Головна частина найшла захист у Литовській державі, де кн. Тройден поселював їх по городах на Чорній Русі; дрібніші гуртки загналися до Гальцько-Волинської Держави й дали початок оселями: Пруси (Самбір, Львів), Прусє (Рава Р.), а мабуть також: Поморяни (Зборів й Поморці (Бучач). З XII. і XIII. ст. походить також доволі значна угорська кольонізація: Мадярки (Сокаль), Угорці (Золочів), Угерці (Ліско, Самбір, Рудки, Городок), Угорники (Станиславів, Товмач), Угорка (Ярослав), Угерсько (Самбір, Стрий) та оселі, засновані особами, що походили з Угорщини: Угринь (Новий Санч, Чортків), Угринів (Калуш, Станиславів, Сокаль, Підгайці), Угринківці (Заліщики). Також не бракує татарських осель: Татари (Самбір), Татарсько (Стрий), Татарів (Надвірна), Татаринів (Рудки). На польське походження вказують: Ляшки (Ст. Місто, Ярослав, Рудки, Мостиська, Яворів, Львів, Бібрка, Перемишляни), Ляшків (Радехів), Ляцько (Доброміль), Ляцьке (Золочів, Бучач, Товмач), Ляховичі (Жи-

дачів), Ляхівці (Богородчани). Час повстання цих осель зі самих назв тяжко встановити, бо деякі з них могли бути осаджені полоненими ще за часів Галицької Держави, інші прихожими кольоністами за польських або австрійських часів; до цих останніх належать безперечно оселі: Мазури (Рава Руська) й Мазурівка (Жидачів). Зв'язок із козацтвом мали оселі: Козаки (Любачів), Козаччина й Козачівка (Борщів), також Черкаси (Львів – так українських козаків називано в московських актах) і Черкащина (Чортків). До пізнішої доби належать оселі: Голендри (Підгайці – їх спрваджували за польських часів, як спеціалістів до осушування багон), Чехи (Броди), Чехів (Бучач), Чехова (Коломия), Цигани (Борщів). Доволі багато слідів оставило волоське (румунське) осельництво. Сюди належать не тільки: Волохи (Броди), Волоське Село (Долина), Волоща (Самбір), Волощина (Бібрка, Підгайці), Волошинова (Ст. Місто), Болохів (Калуш), Молдавсько (Турка), – але також оселі на Покутті, що затримали румунські назви: Акрешори, Баня, Рунгури й мабуть сама Коломия (від *culmea* = верх, горб) в коломиїському повіті, Белелуй (так називають селяни, не Белелуя) у снятинському, Брустури, Шешори, Ферескула в косівському, і ще декілька інших. Так само чужими назвами виявляється німецька кольонізація: Brundorf, Burtal, Ebenau, Hartfeld, Neuhof, Vorderberg, Weissenberg і ін. в городецькому й багато в інших повітах. Ці оселі походять здебільша вже з австрійської доби, головню з кінця XVIII ст.

б) Ф о р т и ф і к а ц і й н і. Цілий ряд осель має назви, що вказують на різні засоби оборони краю перед нападами ворогів. В першу чергу сюди належать назви, що мають зв'язок із городом, найдавнішою слов'янською формою укріплень, вживаною ще в передісторичній, а відтак і в князівській добах. Город (Косів) і зложені: Балигород (Ліско), Голігради (Заліщики),

Звенигород (Бібрка, Бучач, Борщів), Мригород (Сянік), Старгород (Сокаль), Червоногород (Залішки); відтак: Городище (Самбір, Сокаль, Бібрка, Бережани, Тернопіль), Городисько (Доброміль), Городок (Ліско, Городок, Залішки), Городилів (Золочів), Городниця (Скалат, Гусятин, Городенка), Городенка, Городловичі (Сокаль), Городовичі (Ст. Місто), Городиславичі (Бібрка), Городятичі (Городок, офіційна назва Rodatycze), Підгороді (Рогатин, Станиславів), Підгородці (Сколе), Підгородище (Бібрка). Ці городи були обведені ровом і валом, на якому стояла дерев'яна огорожа (паркан або частокіл); відсіля технічний вислів на будівництво міста «рубити городь»²⁴; тільки у виняткових випадках мурували стіни й вежі. На існування валів вказують назви осель: Завале (Снятин, Борщів), Завалів (Підгайці); Окопи (Рава Р., Борщів) походять уже з пізніших часів. В цілі утруднення ворогам нападів на край полишали у пригряничних полосах невикорчовані смуги лісу. Зі старих чеських джерел довідуємося, що такі охоронні пограничні ліси (*silva finalis*) мали там назву «*hvozd*²⁵»; що цей термін існував також і в наших землях, доказують назви осель: Гвозд (Надвірна), Гвоздець (Коломия, місто й село), Загвіздь (Станиславів). Щоби уможливити торговельну лучбу, вирубували в лісах шляхи, звані просіками; відсіля назви осель: Просік (Сянік, офіційна назва Prusiek) і Посіч (Турка, Богородчани). Для оборони таких просік робили в них засіки, т. зв. брани (борони); відсіля оселя Брониця (Дрогобич). В засіках були тісні переходи, ворота: Воротище (присілки до с. Дуби, Долина й до с. Довголуцька Воля, Стрий), Вороців (Городок), Пшевротне (Ряшів, в Гал.-Вол. літописі назване Воротами), які було дуже легко оборонити.

²⁴ Див. цитат із літопису в заввазі на початку цієї статті.

²⁵ Richly Prähistorische Verbindungen, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Bd. 29, Wien, 1899.

Почавши від XIV. ст., укріплені місця стали називати замками: Замок (Рава Р.), Замочок (Жовква). Під охороною замків радо поселювалися люди, повставали нові оселі: Підзамче (Перемишль, Стрий, Львів, Камінка Стр., Зборів), Підзамочок (Бучач).

в) С л у ж б о в і. Деякі оселі мають назви, що вказують на рід зайняття їх населення. Це походить відсіля, що в давнину князі, замкові старости, вельможі або й багаті монастирі осаджували на своїх грунтах людей, що за отриману землю мали обов'язок виконувати для них якусь означену роботу, робити якусь службу. Населення цих осель називано назвами, що означували чинність, рід служби, який вони виконували, і ці назви (подібно, як особові назви зі закінченням на **-івці**) перейшли відтак на самі оселі. Тому службові оселі мають завжди форму іменникову в 1-ому відмінку множини. Так от, саме з назов службових осель довідуємося, яку службу робило їх населення в давнину. Здебільша було це плекання різних звірят або полювання на звірину. Сюди належать: Конюхи (Бережани), Конюшки (Перемишль, Рудки, Мостиська, Рогатин), Стадники (Яворів, присілок до Шкла), Псарі (Рогатин), Козярі (Збараж), Козільники (Львів), Бобровники (Бучач), Курники (Яворів, Збараж, Тернопіль), Пташники (Камінка Стр.), Сокольники (Львів, Підгайці), Куропатники (Бережани, Рогатин), Перепельники (Золочів), Журавники (Львів), Стрілки (Бібрка), Сарники (Бібрка), Вовчухи (Городок), Рибники (Бережани), Бортники (Бібрка, Бучач, Товмач). Інші виконували різні роди ремесла: Ковалі (Рава Р.), Шклярі (Сянік), Щитівці (Заліщики), Коритники (Перемишль), Тенетники (Рогатин, виплітали сильні сіті, тенета, на грубого звіра), Винники (Дрогобич, Сокаль, Львів – вином називали горівку), Мельники (Льбачів), Рудники (Жидачів, Мостиська, Підгайці, Снятин), Золотники (Підгайці), Скоморохи (Сокаль, Рогатин,

Тернопіль, Бучач); ці останні виступали, як дієві особи, на ігрищах та забавах, маючи за головне завдання розвеселити публіку. Ще інші дбали про захист поодиноких частин панського маєтку. Лісники (Бережани), Возники (Бібрка, Станиславів), Сторожі (Сянік)²⁶. Деякі роди служби годі означити, напр., Девятники (Бібрка), Пшеничники (Товмач), Комарники²⁷ (Турка).

Тут згадуємо також про деякі оселі з назвами іншого типу. Як відомо, за давніх польських часів мужики-селяни були обов'язані до панщизняних робіт і до данин, але не відбували військової служби. Всежтаки існували села, що їх населення було звільнене від панщизняних повинностей та податків і за це мусіло відбувати піхотинну військову службу. Такі села називано «вибранецькими» і слід по них остав у назві осель: Вибранівка в бобрецькому, гусятинському та косівському повітах. В актах Галицької та Львівської земель із тих же часів серед останків невіЛЬНОЧОЇ верстви стрічаємо т. зв. «ординців». Це були мабуть люди, визволені з татарського полону, що через це попадали в кабальну залежність від того, хто їх визволив; як зазнайомлених із татарськими звичаями, евентуально й мовою, їх уживали до послуг при посольствах, висиланих у магомеданські краї. Слід по них находимо в назві оселі Ордів у радехівському повіті.

г) В і л ь г о т н і. Брак робучих рук до управи пустих просторів землі спонукав польських королів, чи їх старостів, і взагалі всіх власників лятифундій вживати різних способів, щоби привабити поселенців. Найзвичайнішим способом було надання вільгот. Землевласники оголошували, що кожному хто поселиться на їх ґрунтах, передають до вжиткування означену кількість землі та, щоби дати йому спромогу загосподаритися, через

²⁶ Можливо, що «сторожі» виконували публичну сторожу, напр., при лісових просіках і бранах.

²⁷ Може Коморники (?).

довший час не вимагатимуть від нього ніяких чинитьб ані оплат. Вимір такого вільготного часу залежив від якості землі та від стану, в якому вона находилася, тобто від величини праці, яку треба було вложити, щоби землю (напр., викорчуванням лісу або висушенням мокро-вину) зробити придатною під управу, й колибався від 15-30 літ. Основані цим способом нові оселі діставали назву: «Воля», або «Слобода». Коли минули вільготні літа, нові поселенці ставали звичайними панщизняни-ми людьми, значить мусіли, як всі інші хлібороби, від-робляти панщину та платити різні данини – хоч оселя й дальше звалася «Волею» чи «Слободою». Такий спосід кольонізації пустих просторів почався в нашому краї в XIV. ст. і тривав аж до скасування панщини в 1848. р. Так повстали назви осель: Воля, Волиця, Волянка, Во-лянщина, Вілька, Воляни, Слобода, Слобідка. Ці оселі розсіяні по всіх повітах Галичини. Щоби їх відрізнити від себе, додавано у прикметниковій формі назву села, на якого ґрунтах, чи в сусідстві якого, повсталала нова оселя, напр., Воля Олешицька (коло с. Олешич, Люба-чів), Вілька Сушенська (на ґрунтах с. Сушна, Радехів), або імя підприємця, що осаджував оселю (осадчого), напр., Воля Петрова (Сянік), Воля Якубова (Дрого-бич), або взагалі якийсь прикметник, напр., Велика, Мала Воля (Жидачів), або в кінці якусь іншу додаткову назву, напр., Купичволя (Жовква), Суховоля (Городок, Броди). Пізніше в багатьох випадках підставовий тер-мін Воля, як анахронізм, відпадав. Студіюючи перед кільканадцяти літами осельництво на польсько-укра-їнському пограниччі, ми переконалися, що теперіш-ні оселі Тринча і Маркова (Ланьцут), Висока (Ясло), Искрина (Коросно), Йорданівка (Ряшів) і ін. в актах із першої половини XV. ст. називалися: Тринча Воля, Маркова Воля, Висока Воля, Искрина Воля, Йорданова Воля. Те ж саме, безперечно, діялося і в інших частинах

нашого краю й тому можна догадуватися, що значна частина осель із краєзнавчими й особовими назвами, закінченнями на **-а**, **-я**, напр., Середня (Перемишль), Зелена (Скалат, Гусятин, Бучач, Надвірна), Вовча (Ст. Місто), Олеша (Бучач, Товмач), Павлова (Ярослав) і багато інших – це давніші Волі чи Слободи.

д) Лісові. Деякі назви осель – звязані із примітивним способом осельництва. В давнину ліси займали величезні простори краю й не приносили майже ніякого доходу. Щоби досягнути з них користь, висилано у глибину лісів робітників, що мали розвести лісові промисли. Вони поселювалися в шатрах, зладжених з галуззя й листя, що звалися будами або салашами. Буди ставили звичайно в чотирокутник, замикаючи в середині площу, звану з-туруцька майданом. Ці назви попереходили відтак на рільничі оселі, що пізніше, по викорчуванні лісу, повставали на місцях цих обозовищ. Такий був початок теперішніх осель із назвами: Буда, Будка, Буди, Будки, Будів, що стрічаються в багатьох повітах, здебільша, як кути більших сіл або невеликі присілки; Салаш, (Ярослав), Салаші (Любачів, Рава Р.), Салашка (Броди); Майдан (Дрогобич, Калуш, Ярослав, Любачів, Рава Р., Жовква, Городок, Радехів, Броди, Перемишляни, Станиславів, Надвірна, Гусятин), звичайно із прикметниковими додатками, як: Горішній, Середній, Старий і ін. Інші назви вказують на зайняття цих первісних лісових поселенців. Вони випалювали поташ та витоплювали скло в гутах і відсіля повстали оселі з назвами: Гута, з різними прикметниковими додатками для відрізнєння від себе, напр., Гута Стара (Любачів), Гута Зелена (Рава Р.), Г. Сілецька (Сокаль), Г. Полоницька (Камінка Стр.), Г. Шкляна (Радехів), Загутинь (Сянік) і багато інших; Шкло (Яворів), Шклярки (Горлиці). Також випалювали доготь, смолу та вуголь у мазарнях, смолярнях і вуглівках і там повстали оселі: Мазарня (Любачів,

Яворів, Радехів, Камінка Стр.), Мазярня Бербекова, М. Чернихівка, М. Гоголево, М. Камінецька, М. Ваврикова (Камінка Стр., всі 5), Мазярки або Вуглярки (Жовква); Смолянка (Тернопіль), Смолин (Рава Р.), Смольна (Дрогобич), Смольниця (Доброміль, Ст. Місто), Смільник (Ліско, 2 села), Смільно (Броди); Вуглярка (Самбір, Золочів), Вуглярки (Радехів). А треба зазначити, що оселі з цього рода назвами скупчуються в ок. 50 км широкій лісовій смузі, що в давнину простягалася від долішнього Сяну аж по Стир і з якої ще досі заховалися доволі значні лісові останки.

е) Церковні. В колонізаційній діяльності брали участь поруч зі світськими також і церковні інституції, а в першу чергу багатші єпископства й монастирі, що, посідаючи просторі маєтності, закладанням нових осель старалися збільшити вартість та дохідність свого маєтку. Деякі з цих осель вже своїми назвами зраджують свій колишній зв'язок із церковним світом. Сюди належать: Крилос (Станиславів), Церковна (Долина), Костельники (Рудки, Бучач, Заліщики), Усте Єпископське (Борщів), Черче (= чернече, Рогатин), Черчик (Яворів), Монастир або Манастир²⁸ (Ярослав, Дрогобич – 2 села, Рава Р., Жовква, Городенка), Монастирок (Рава Р., Радехів – 2 села, Борщів), Монастирець (Ліско, Самбір, Жидачів, Стрий, Рудки), Монастирсько (Косів), Монастириська (Бучач), Монастирчани (Богородчани), Підмонастир (Бібрка), Підмонастирок (Дрогобич, Радехів).

Закладаючи оселі церковні інституції надавали їм деколи імена святих або назви празничних свят, що ставали разом патронами побудованих у цих оселях церков. Сюди належать: Спас (Ст. Місто, Долина, Камінка Стр.), Испас (Коломия), Спасів (Сокаль), Богородчани, Богородичин (Товмач), Трійця (Доброміль, Радехів,

²⁸ Також і в дальше наведених назвах, як Монастирок, Монастирець і ін., виговір у першому складі колибається між **о** й **а**.

Снятин, Борщів), Трійці (Перемишль), (В) Оскресінці (Рогатин, Коломия), Йорданівка (Мостиська, Рава Р.), Знесіння (Львів Тереховля), Покровці (Жидачів), Пятниця (Доброміль), Пятницьке (Ст. Місто), Святкова Вел. й Мала (Ясло).

ж) Коршмарські. В давнину, коли ще не було новочасних способів вигідної та швидкої їзди, велике значення для подорожних мали коршми, що повстали при головніших шляхах, а головню на роздоріжжях. Вони відогравали тоді ролю теперішніх готелів та гостинниць. Туди поступали подорожні, щоби переночувати, завітися взимі або взагалі найти для себе та коней хвилиний відпочинок, т. зв. попас. Ці коршми називано загально заїздами, вигодами, забавами, деколи жартівливо завадами, бо нераз спокушували переїзних до зупинки без конечної потреби, тільки на те, щоби забавитися, повеселитися. Біля деяких коршем повставали згодом невеличкі оселі, фільварки або й більші села й на них переносилися коршмарські назви. Такий початок мали оселі: Заїзд (Городок), Уїзд (Рогатин), Завіз (Ліско), Вигода (Заліщики і дрібні присілки та фільварки у 22-ох інших повітах), Забава (Перемишль), Забаришка (Бучач), Завада (Мостиська, Сокаль), Завадка (Ліско, Сянік, Ст. Місто, Турка, Калуш), Завадів (Яворів, Мостиська, Львів, Стрий), Завадівка (Турка, Львів, Бібрка, Рогатин, Підгайці), Завади (Жовква), а правдоподібно також Весела (Мостиська, Рава Р., Підгайці, Товмач).

з) Жартівливі. Подекуди стрічаємо оселі з доволі дивоглядними назвами, що мають жартівливий або радше глумливий характер. Граматична форма більшости цих назов вказує, що вони не відносяться до самих осель, як таких, лише до їх населення. Збираючи від довшого часу з народніх уст топографічні назви, ми переконалися, що населення села дуже часто має серед населення сусідніх осель своє жартівливе або глумли-

ве прізвище. Привід до таких прізвищ дають окремішні прикметм одягу, вигляду, вдачі, поведення, способу зарібкування або якісь особливі події чи пригоди, які притрапилися у прозваному селі. Напр., людей зі Синевідська Вижного визивають у сусідніх селах «каштанами», бо вони торгували цим продуктом. Звичайно такі прізвища вважаються за приватну, а навіть довірочну справу, їх нерадо переказують чужим людям, боячись пімсти від населення визваного села. Одначе, в деяких випадках ці прізвища добули собі таку популярність, що стали загально прийнятими, офіційними назвами даних осель. Сюди належать: Тулиголови (Ярослав, Мостиська), Товстоголови й Білоголови (Зборів), Товстобаби (Підгайці), Сторонибаби (Золочів), Кривотули Старі й Нові (Товмач) Нисколизі²⁹ (Бучач), Конотопи (Сокаль), Паликорови (Броди), Печихвости (Жовква), Передриміхи Великі й Малі (Жовква), Мочеради (Мостиська), Боброїди (Рава Р.), Ракобовти (Камінка Стр.), Жнибороди (Бучач), Жабокруки (Бібрка, Городенка); Чуперносів (Перемишляни), Ходачків (Тернопіль), Сновидів (Бучач), Голодівка (Рудки, Мостиська), Полупанівка (Скалат), Балагурівка (Городенка).

На цьому кінчимо, зазначуючи, що серед назов осель нашого краю находиться ще чимало таких, які можна би згуртувати в окремі групи й таким чином вияснити їх походження та значення. Метою нашої розвідки не було вичерпати цілий предмет – до цього ще доволі далеко, – лише подати товчок до дальших дослідів на цьому, нажаль, досі зовсім занедбаному, полі.

²⁹ Так в офіційних рестрах, мабуть Мисколизі.

ДЕ ЛЕЖАВ СТАРОВИННИЙ ГОРОД ХМЕЛІВ?*

Середнє Подністров'я належить до найтемніших у давнину закутин Української землі. В княжу добу були часи, коли сюди поверталася експансія Галицької держави, починаючи ще з перших Ростиславичів та досягаючи свого maximum'у за Ярослава Осмомисла, то знову наставали люті часи, коли могутні хвилі припливу монгольських орд (Печенігів, Половців, Татарів) заливали, раз меншу, раз більшу, частину Подністров'я. Тому й серед ріжних проблем історії Галицького, відтак Галицько-Волинського князівства до найбільше інтересних і найменше вияснених належить питання про південно-східню границю сеї держави, а се через майже повний брак яких-небудь певніших джерельних даних.

Не ліпше представляється ся справа і в найближчих десятиліттях після упадку державної самостійности галицької України. В другій половині XIV в. на середнім Подністров'ю виринає доволі загадкова Шипинська земля. Осередком її був безперечно город Шипинці, що лежав на горбовині між Прутом та Дністром, на північний захід від пізнішої столиці Буковини, Чернівців, на території теперішнього села сеї-ж таки назви, відомого з богатих неолітичних знаходок. Договірна грамота угорського короля Жигмонта з польським королем Володиславом Ягайлом та литовським великим князем Витовтом з 15 березня 1412 р.¹⁾ дає спромогу бодай

* Друкується за виданням: Кордуба М. Де лежав старовинний город Хмельів? Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістьдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності / Українська Академія Наук. Київ. 1928. Т. 1. С. 153-155. (Українська Академія Наук. Історико-філологічний відділ; зб. №76).

¹ Documente privitoare la istoria Romanilor, cul. Hurmuzaki 1, 2, стор. 483-487.

приблизно визначити межі сеї області. З неї бачимо, що Шипинська земля сягала на південь по лісисту горбовину, котра творить вододіл між Прутом та Серетом, північною границею був безперечно Дністер.

Передову ролю в сій Шипинській землі грають три городи: Хотин, Цецин і Хмелів. Два останні згадуються вперше в грамоті з 1395 р., котрою молдавські бояри Брагул, Станислав Михал і Шяндр прирікають від імени свого воєводи Степана зложити королеві Ягайлові чолобитну, не згадувати більше про Коломию, Снятии і Покуття, а про Цецин та Хмелів умовитися особисто з королем²).

В чолобитній грамоті молдавського воєводи Олександра 1404 р. між свідками виступає Хотько Цяцинський³.

Хотин згаданий вперше в грамоті з 8 жовтня 1408 р., що дав її воєвода Олександр львівським купцям на право свобідної торгівлі в Молдавській державі⁴. Приналежність сих трьох городів до Шипинської землі засвідчена зовсім виразно в грамоті молдавського воєводи Іллі, котрою він у винагороду за шкоду, що заподіяв Коломийщині та Снятинщині його батько, воєвода Олександр, відступає Польщі Шипинську землю з городами сеї землі: Хотином, Цецином і Хмелевом⁵. Що се були не тільки оборонні замки, але й осідки органів вищої адміністрації, осередки окремих округ, бачимо з ріжних сучасних грамот. І так польський король

² Памятники, изд. Я. Головацкій, XII; Акты зап. Россіи, I, 27; Уляницькій, Матеріали, № 8.

³ Documente... 1, 2 app. II, 826; Уляницькій, Матеріали, № 18.

⁴ Akta grodzkie i ziemskie, VII, app. ст. 13-21; Акты Зап. Россіи, I, 30; у видавців помилково 1407 рік. Хотин і Цецин згадані також і в каталогі городів у Воскресенськiм літоп. (П. С. Л., VII, 240); сей останній у зіпсованій формі «Нечюнь».

⁵ Documente... 1. 2, app. 11,871 - 2; Уляницькій, Матеріали, №47.

Володислав Ягайло грамотою з 13 грудня 1433 р. стверджує воєводу Степана в посідання Молдавії і дає йому городи Цецин і Хмелів з приналежними «волостями и сели»⁶. Воєвода Ілля надав 18 жовтня 1434 р. своєму бояринові Станові Бабичеві село Собранець (теперішній Шубранець) «у цѣцинской держави»⁷, а в рік опісля додає йому ще «*duas villas im districtu Chocimensi*»⁸. Маринка, жінка воєводи Іллі, відступає краківському кастелянові Іванові з Чишова і ріському старості Петрові Одровонжеві зі Спрови «*castra sua Choczyn, Czczyn et Chmyelow cum districtibus ibidem spectantibus*»⁹.

З сих трьох городів лишився донині лишень Хотин – се загально відоме повітове місто Басарабії на правім березі Дністра. Обидва інші городи тепер уже не існують. Означення положення Цецина не робить труднощів, бо ся назва заховалася досі в імені гори на правім березі Прута, кілька кілометрів на захід від міста Чернівців; на верховині сеї гори ще й нині можна оглядати останки укріплень і замку. Зате Хмелева досі не вдалося відшукати.

Що правда, дотеперішні дослідники історії сих областей не багато завдавали собі труда для розв'язання сеї загадки, вдоволяючися, як Прохаска¹⁰, фразою, що тепер дуже тяжко означити положення Хмелева, або, як Кайндль¹¹, вирішенням, що ся справа зовсім безнадійна через брак джерельних вказівок. Першу спробу бодай приблизно означити положення Хмелева подали ми у студії про найдавнішу молдавсько-польську границю

⁶ Documente... 1. 2, app. II, 846-7; Уляницькій, Матеріали, № 33.

⁷ Documente... 1.2, app. 859-60.

⁸ Zrodla dziejowe, X, № 1, 31.

⁹ Documente... f, 2, стр. 699.

¹⁰ Sprawy woloskie w Polsce, Kwart. histor., V, 582.

¹¹ Geschichte der Bukowina, II, 15.

на Покуття¹². Там ми звернули увагу на те, що в протоколі розмежування маєностей радовецької єпископії з 1782 р. (виданім у Вікенгазера, *Molda*, IV, 1, ст. 166) є згадка про дві грамоти, по котрим границю сих маєностей від села Іванківців мала творити х м е л і в с ь к а д о р о г а; але в 1782 р. вже ніхто не тямив сеї дороги. Спираючися на сю звістку, ми висловили здогад, що город Хмелів лежав на захід від села Іванківців, на лівім березі Прута, десь недалеко від Снятина, і так примістили його на доданій до студій мапі.

Пізніше збірка топографічного матеріалу, котру ми переводили на етнографічній українській території Буковини з уст народу в 1912–1914 рр., напровадила нас на ліпший слід і дала спромогу зовсім певно й докладно означити положення города Хмелева. Виявилося, що частина області села Карапчева, положеного на південь від містечка Вашківців, носить досі назву Х м е л і с ь к е, та пливучий туди маленький струмочок, що вливається до Глібичка, правої притоки Черемоша, зветься також Х м е л и с ь к и й. Узгір'я на північний захід від Хмелиського має назву Г о р о д и щ е, а узбіччя ще далі на захід, котре знижується до долини потоку Глібичка, місцеве населення зве П а р к а н о м. Вже всі отсі топографічні назви показують, що тут у давнину мусіли знаходитися якісь укріплення, якийсь город або замок. Докладніше дослідження терену виявило, що на Хмелиськім, на горбі, що підіймається над яругою струмочка Хмелиського (кота 388), є дуже виразні сліди рова й валу. Вони творять прямокутник, звернений коротшими боками до півночі і полудня, і є останками давнього укріплення. Се місце відоме місцевому

¹² М. Кордуба, Молдавсько-польська границя на Покуття до смерті Стефана Великого, *Наук. Збірн. присвяч. проф. М. Грушевському*, Львів, 1906, стор. 166, зам. 3.

населенню під назвою Великий Городок. Яких тисячу кроків відсіля в північно-західньому напрямі, на узгір'ю Городище знаходимо знову рови з валом, але у формі доволі правильного кола, т.зв. М а л и й Г о р о д о к. Все отсе не лишає ніяких сумнівів, що сі сліди укріплень в області Карапчева се останки старовинного города Хмелева.

Таким чином тепер докладно означене положення Хмелева виявляє велику схожість з положенням Цецина. Обидва сі городи лежали на північному узбіччю лісистого горбовинного хребта, котрий творить вододіл між Прутом і Серетом, обидва панували над широкою долиною Прута та долішнього Черемоша, що творить вигідний шлях зі сходу на Покуття, боронячи zarazом доступ до неї від півдня. Подібне положення займав Хотин над крутою долиною Дністра. Всі три шипинські городи разом творили оборонну лінію, немов систему фортифікації, звернену проти південного сходу, проти областей, доступних кочовим ордам.

МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ І ПЕРШІ ДОСЛІДИ НАД УКРАЇНСЬКИМИ ГЕОГРАФІЧНИМИ НАЗВАМИ*

Вже з давних давен стрічаємо поодинокі способи пояснювання географічних назв, але строго наукове вихіснування цих назв стало щойно тоді можливе, коли Франц Боп, Вільгельм Гумбольдт і др. своїми епохальними працями поклали підвалини під науку про порівнянню граматику мов. Се сталося в першій чвертині ХІХ в. і щойно від сього часу географічні назви стають новим дуже важним жерелом історичних, суспільних і фільольогічних наук.

Одними з перших учених, що почали вихіснювати се нове жерело у своїх наукових дослідах були Чех Павло Осип Шафаржик і Німець Каспар Цойс (Zeuss). Саме минає 90 літ як майже одночасно появилися «Slovanske starožitnosti» першого з них і «Die Deutschen und ihre Nachbarstämme» другого, де оба учені між докази на підперте своїх научних тез притягають також і географічні назви.

Та одночасно зробив сю саму спробу ще третій учений, Українець. В сім-же самім році (1837) вийшла в Київі невеличка розвідка Михайла Максимовича, видана під привабливим заголовком: «Откуда идетъ русская земля?» Тут молодий ще тоді (33-літний) професор ботаніки московського університету забирає слово у палкій полеміці про початки давної Руси, що саме тоді розгорілася між сторониками норманської теорії Початкової літописи і її противниками. Стараючися доказати, що назва Русь від найдавніших часів звязана з Київщиною, зі землею

* Друкується за виданням: М.Кордуба. Михайло Максимович і перші досліди над українськими географічними назвами. Записки НТШ. 1928. Т. 149. С. 1-8.

Полян, а не з областю новгородських Словінів, автор притягає й географічні назви. Вказує на ріку Рось або Русь, котра низше Канева праворуч вливається у Дніпро, на її притоку Росаву, на літописну назву цілої області над обома сими ріками: Поросе або Порусе (подібно як було Посуле, Посеме і т. д.), на річку в катеринославських степах Русинову Балку, на село Русанів по лівім березі Дніпра коло Борисполя. Згадує, що на Бопляновій карті України зазначена ще одна річка Росава, що коло Ямполья вливається до Дністра. Вкінці зазначає, що мабуть ще чимало можнаби найти річок і урочищ зі схожими на слово Русь назвами, але «по неприведенію ихъ еще въ извъстность» годі ними хіснуватися, тобто висказує жаль, що їх ще ніхто не визбирав і не списав. Значить вже тоді, з 1837 р., Михайло Максимович відчував потребу збирання географічних назв, і то не тільки осель і річок, але й ріжного рода урочищ і своїм висловом немов кинув заохоту взятися за діло, яке в західній і середущій Європі щойно недавно почали переводити пляново та систематично, а у нас, на Україні, ще досі не вийшли поза перші незорганізовані, доривочні спроби його здійснення. Кільканайцять літ пізнійше відчув сю потребу сеніор істориків галицької України Денис Зубрицький. Не можучи у своїм підручнику історії Галицького князівства дати вияснення деяких географічних назв згаданих у літописи, зазначає, що сі назви зовсім певно далисьби відшукати в книгах Йосифинського поміру ґрунтів з 1786 р., або в «ґрунтовій метриці» з 1821 р., і до пошукувань за сим заохочує молодших дослідників¹.

Очевидно Зубрицькому й на думку не прийшло, що є куди повнійше і більше авторитетне жерело для справок в топографічнім матеріалі, а саме живуча серед народних мас устна традиція.

¹ Денись Зубрицький: Історія древняго галичско-русскаго княжества, ч. III. Львовь 1855, ст. 72, замѣтка 63.

Михайло Максимович, відчуваючи дуже добре велику вагу географічних назв для історичних дослідів, постійно ними цікавився і мабуть принагідно вибирав та записував, бодай в тих околицях, в яких йому доводилося перебувати. Се слідно в його численних статтях та замітках про історичну топографію Київа та околиць, які містив в альманасу «Кієвлянинъ» з 1840 і 1841 рр., в «Кієвских Епархіаль. Вѣдомостях» 1866–1871 р. і в «Письмах о Кієвѣ» 1871 р.; тут наводить чимало місцевих народних назв річок, горбів, ярів, піль, урочищ, стараючися при їх помочи визначити (зльокалізувати) деякі літописні назви та взагалі розв'язати ріжні спірні питання про давню топографію Київа і околиці.

Попри се Максимович, як визначний фільольог, робить перші спроби вияснення значення деяких географічних назв на Україні. В статті п. заг. «Воспомінанія о городахъ Пересопницѣ и Дубровицахъ», поміщеній в «Кієвлянині» за 1840 р., зв'язує назву волинського міста Пересопниці (над р. Стублою, лівою притокою Горині) зі старо-українським словом п е р е с о п (пересип) = земляний валовий насип, котре то слово стрічається ще в київських межевих актах XVII в. Правдоподібність сього звязку підтверджує вказівкою на се, що в околиці Пересопниці ще досі знаходяться валові насипи не то оборонних валів, не то граничних знаків. До порівняння притягає ще й назву оселі Переспа коло Новгород-Сіверського². Спроби пояснення назв В о л ы н ь і Л у ц ь к стрічаємо в статті: «Волынъ до XIX. вѣка» в «Кієвлянині» за 1841 р. Опісля Максимович ще двічі зачіпає сю тепер так актуальну і важну справу. В отвертій листі до М. П. Погодина п. заг.: «О десяти городахъ и нѣкоторыхъ

² Від себе додамо, що назва «Переспа» повтаряється на Волині доволі часто; прим. село сеї назви лежить в Галичині на південний схід від Сокаля.

селахъ древней України», друкованім в «Москвитянині» з 1854 р. (ч. 1, ст. 1-7) показує Погодинови деякі промахи в його «Изслѣдованіяхъ» що до історичної топографії України і при сій нагоді дає свої пояснення про походження назв осель: Ж о в н и н (в Золотоношському пов.) від птиці жовни, Д в е р е н – Дерен (над Росією) від деренового дерева, Я н ц и н о від княгині Янки. Ще чотири роки перед своєю смертю в письмі до відомого археолога гр. А. С. Уварова, читанім на засіданню І. Археологічного зїзду в Москві 18. марта 1869 р. і надрукованім в Трудах сьогож зїзду Максимович піднімає питання про походження таких географічних назв, як К и т а й – г о р о д, назви кількох осель на правім боці Дніпра (також Китай-городище коло Київѣ); К у г у м и, могили між Сулою і Супоєм; У г о л, ріка (тепер Орел), притока Дніпра; И н ж и р і Т а т и н е ц ь, броди на Дніпрі – оспорюючи дотеперішні спроби вияснення подані Гедеоновим, Надеждиним і Неволиним та подаючи про деякі зі сих назв свої здогади.

Інший також важний бік сеї справи зачіпив Максимович в статті п. заг.: «О малороссійскомъ произношеніи мѣстныхъ именъ», друкованій в «Москвитянині» з 1843 р., ч.10. Інтересна генеза сеї розвідки. В Київі Максимович побачив етнографічну карту Славянства зладжену Шафаржіком. На сій карті його вразили форми деяких географічних назв з української території, як Переяслів, Васильків, Півтава, Перекіп. Не роздумуючи довго, написав лист до Погодина, в котрім висказав своє негодованне, що хтось із надто ревних Українців піддував чеського ученого, підсовуючи йому такі звульгаризовані на український лад форми назв, яких сам нарід, само населенне даних міст і областей ніколи не вживало і не вживає, і просив подати се Шафаржікови до відома, щоби в найблизшій виданню

свої карти справив сі назви на правильні: Переяслов, Васильков, Полтава, Перекоп. Погодин видрукував сей лист в 2. ч. «Москвитянина» за 1843 р. У відповідь на се в ч. 5-ім сьогож часопису появилася стаття підписана буквами Г. N., в котрій автор (О. Бодяньський) обстоює правильність форм поданих на карті Шафаржіка, признає їх за місцеві, народні, і висказує своє счудованне, що Максимович, живучи вже дев'ятий рік на своїй вітчизні, не чув і не знає сих назв. Власне відповідю на замітку Бодяньського була висше згадана розвідка Максимовича в ч. 10. «Москвитянина». Тут Максимович з цілою рішучістю підтримує своє попередне твердження і впевняє, що хоча нераз стикався з місцевим простолюдем сих осель, форм «Переяслів, Васильків, Півтава» ніколи не чував, також не чув, щоби котрий чумак говорив про «Перекіп». Форму «Переяслів» можна почути хибань лише серед чужих переселенців з півночі, т. зв. «Литвинів», котрі, стараючися говорити як найчистіше по українськи, «не скажуть по простому, а все навиворіт». Очевидно, Максимович був лише в части правий, тобто що до форм «Переяслів» і «Півтава», та для нас інтересне се, що оба спорячі зі собою українські учені, Максимович і Бодяньський, станули згідно вже тоді, в 40-их роках минулого століття, на становиську, що підставовим жерелом пізнання автентичних форм географічних назв є місцевий народний виговор. Сей принцип тепер признаний всіма спеціалістами дослідниками географічних назв, але – на ділі ще нині мало-де переведений послідовно. Не кажучи вже нічого про т. зв. офіційальні показчики, шематизми і лексикони, повні нераз найдивоглядніших перекручувань та наломлювань, згадаємо хочби зовсім новеньке двотомове виданне латвійських географічних назв: «Latvijas

vietu vardi», зладжене ученим дослідником Endzelin-ом, котрий сам признається, що подає назви не в оригінальній народній, лише в «приноровленій до літературної мови формі!»

Почин до систематичної збірки географічних назв на придніпрянській Україні задумав дати дослідник нашої старовини Олександр Лазаревський, автор відомого «Описанія Старой Малороссіи». Вибраний членом губерніяльного статистичного комітету в Чернигові, Лазаревський виступив з початком 1863 р. з проєктом-запискою про переведення основних розслідів Чернигівської губернії під етнографічним зглядом при помочи сільських священників і заразом зладив квестіонар для збирання відомостей. З 20 пунктів сього квестіонара 7 перших присвячені справі географічних назв, а саме: 1) Назва села або містечка, якого повіту? 2) Чому виникла назва? 3) Чи нема переказів про заснування його? 4) Чи не поділяється село на кутки і які їх назви? 5) При якій річці або озері стоїть село? 6) Чи не збереглося переказу про річки та озера? 7) Чи не збереглося в околиці могил та інших урочищ, з якими булиб зв'язані перекази? Як бачимо, сей квестіонар був ще дуже неповний, але його вага в сім, що се перша програма збірки українських географічних назв. Ся програма була надрукована і розіслана священникам та іншим представникам сільської інтелігенції. Але вислід був дуже марний. Відповіді надійшли тільки з 30 сіл, між ними чимало було зроблено недбало, «аби збути з рук». В «Записках Статистического Комитета» видруковано опісля описи двох сел, а саме Локоток Глухівського і Меленська Стародубського повітів³.

³ Акад. Микола Василенко, Олександр Матвієвич Лазаревський (1834–1902). Матеріали до його біографії. «Україна» Київ 1927 кн. 4, ст. 36-37.

Майже одночасно з Лазаревським почав сю роботу на галицькій Україні Венедикт Площанський. Вже в 1861 р. в часописи «Слово» (р. I, ч. 87) оголосив: «Возваніє къ благополезному дѣлу», де заохочує читачів присилати йому матеріали для зложення топографічно-статистично-історичної описи «Червоної Руси». До відозви додав коротенький квестіонар, але ні одно питання а сім квестіонарі не дотикає ще справи топографічних назв. В рік опісля в сім-же «Слові» (р. II, ч. 18-19) відзивається вдруге в сій справі і з подякою згадує кількох співробітників, котрі надіслали йому бажані матеріали, а саме Ант. Шнайдера, Ів. Дрималика, Г. А. Лукашевича і Корн. Сушкевича. Знова два роки пізніше, в 1864 р., у фейлетонах «Слова» (р. IV, ч. 69-74, 76) примістив довшу розвідку в сій-же самій справі. Покликується на свої попередні відзиви, на котрі дістав тільки невеличке число вдоволяючих відповідей; подає до відома, що зладив новий квестіонар, котрий велів видрукувати в 3000 примірниках і розсилає його у всі закутини Галичини, головно священикам; крім сього вніс проханне до гр. кат. консисторії у Львові та Перемишли, щоби вони поручили підчиненому собі духовенству помогти в сім хосеннім ділі, і львівська консисторія видала відповідне зарядженне в серпни 1864 р. Відтак автор передруковує сей новий квестіонар і пояснює на примірах, як давати відповіді на поставлені там питання. Тут Площанський звертає увагу вже й на назви. Він домагається, щоби попри офіціальну назву оселі записувати ще й «місцеву» (народну), бо ся остання часто відмінна від урядової; каже звертати увагу також на назви поодиноких частин кожної оселі: передмість, улиць, базарів; розпитувати за переказами про заснованне оселі та її початки; записувати назви гір, лісів, ставів, озер, мочарів, рік, потоків, жерел.

Головною метою, до котрої стремів Площанський, було зладженне історично-географічного словаря галицької України, тому справа самих назв мала для нього тільки підрядне значінне. Всеж таки колиби йому вдалося було вповні перевести намічений плян, ми малиби нині незвичайно цінну збірку географічних назв, котрої моглиби нам позавидувати інші народи. Але суспільність, до котрої Площанський відкликався за допомогою, не розуміла ваги справи і відповіді надходили дуже скупо і пиняво. Вислідом цілої акції була серійка коротеньких описів галицьких осель (всіх разом 101), котрі Площанський з кінцем 60-их і в 70-их рр. минулого століття оголошував в «Сборнику Гал. – Рус. Матиці» і в «Слові»⁴.

⁴ Ось опис сих осель:

Адамівка	Витвиця	Зарванця	Нагірці
Айнзінген	Войнилів	Звенигород	Настасів
Артищів	Волоша	Зіболки	Немаї
Белелуя	Волоща	Золочів	Нинів Дол.
Белз	Глинсько	Кодлубиська	Нівочин
Бервінкова	Гусаків	Кадобне	Новосілка
Берлин	Добрачин	Кальне	Опорець
Берлоги	Доброміль	Камінка Вол.	Орявчик
Бзовиця	Добростани	Кійків	Петрилів
Биків	Дорошів Вел.	Корпин	Підпечари
Бистриця	Дорошів Мал.	Кропивник	Плаве
Болехів	Дрогобич	Куликів	Поникови- ця Мал.
Бонів	Дудин	Лагодів	Попівці
Броди	Жовква	Лавочне	Раковець
Бузьк	Журавенко	Лаврів	Ременів
Бутани	Завале	Майнич	Рибно
Бучач	Зади	Малковичі	Розвадів
Буянів	Задубрівці	Мельнич	Розгірче
Вислобоки	Замочок	Могильниця	Самбір
Семенівка	Страч	Тисовець	Яворів
Скоморохи	Стрий	Тухолька	Ярослав
Славсько	Струтин	Фирлїв	Яструбичі
Слобідка	Судова Вишня		Хитар
Солотвина	Темерівці		Ценів
Станиславів	Тернавка		Черляни

До збирачів географічних назв, з українських земель сеї доби слід зарахувати також відомого дослідника нашої старини крилошанина Анто́на Петрошевич а⁵. Б. Дідицький у своїм біографічному начерку про сього ученого подає з автопсії, що Петрушевич мав дуже багатий матеріал до історично-географічного словаря прикарпатської України. По свідоцтву Дідицького, Петрушевич головну увагу звертав на оселі, в котрих находилися останки старинних укріплень, або котрі хочби назвами вказували на істнування т. зв. городищ, маючи на меті зладити карту розміщення городів Галицького князівства від найдавніших часів до середини XIV в. Сей матеріал перейшов мабуть разом з бібліотекою ученого до бібліотеки «Народного Дому» у Львові, де досі переховується невихіснуваний.

Дуже багато інтересного матеріалу принесла безпретенсійна праця священника Л. Похилевича п. заг. «Сказанія о населенныхъ мѣстностяхъ Кіевской губерніи», котра вийшла в Київі 1864 р.

Тут на 763 сторонах вел. 8° автор подає значну кількість назв не тільки осель, кутків і хуторів, але також горбів, ярів, долин, річок, курганів, урочищ і багато народних переказів про заснування поодиноких осель, або звязаних з курганами і урочищами. Очевидно сій праці ще дуже далеко до повноти, але вона цінна особливо сим, що автор збирав свій матеріал переважно між простонароддем і подає назви здебільша у місцевій, уживаній серед народу формі, з чого навіть вважає потрібним оправдатися у передмові.

⁵ Матеріали кь бібліографіи и исторіи словесности галицко-русской. VI. Сочиненія Анто́нія С. Петрушевича. (Изъ записокъ Б. А. Дѣдицкого). Литературный Сборникъ изд. Галицко-Русскою Матицею. 1885 г. вып. IV, ст. 233. Львів 1886.

Впрочім в працях старої генерації українських істориків, як Ів. Вагилевича, Ант. Петрушевича, Із. Шараневича, Ом. Партицького, стрічаємо принагідні, більше або менше вдатні спроби пояснювання географічних назв там, де вони їм потрібні як докази для підпертя їхніх тверджень. До повного зрозуміння научного значіння географічних назв та до обхоплення проблеми у цілій її ширині доходить щойно М. Ф. Сумцов під впливом праць Мікльосіча («Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen» і «Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen»).

В двох статтях: «Малорусская географическая номенклатура» і «Мѣстныя названія въ украинской народной словесности», оголошених в журналі «Кіевская Старина» за 1886 р., учений харківський дослідник звертає увагу на різні способи пояснювання географічних назв, на величезне багатство т. зв. межевих назв (назв піль, лісів, лугів, горбів, багон і т. п.), ділить назви на підставі їхніх закінчень, подає список особових імен, від котрих творено топографічні назви, обговорює різні категорії назв осель після їхнього походження, а вкінці вказує на необхідність пильного вибирування місцевих переказів, звязаних з назвами.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

І. БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК НАЙВАЖЛИВІШИХ ГЕОГРАФІЧНИХ (ЗА СУТНІСТЮ ТА ЗМІСТОМ) ПРАЦЬ МИРОНА КОРДУБИ

а) Неопубліковані

1. Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Бібліографія історії України. 72 972 картки.
2. Державний архів Львівської області. Ф. Р. 2923. Кордуба Мирон Михайлович, історик, професор Львівського державного університету 1876–1947 рр. Оп. 1:
3. Підготовчі матеріали до підручника з географії. ДАЛО, Ф. Р. 2923. оп. 1. спр. 45, 82 арк.
4. Стаття про перекручення деяких географічних назв у підручниках географії та історії. Державний архів Львівської області. Ф. Р. 2923 Оп. 1. Спр. 10. 5 арк.
5. Картотека географічних назв з бібліографічними посиленнями. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 80. 883 арк.
6. Рецензії невстановлених авторів на «Географічний атлас» М. Кордуби. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Оп. 1. Спр. 82. 17 арк.

Державний архів Чернівецької області:

7. Матеріали про прийняття державних екзаменів у випусника філософського факультету Кордуби Мирона (1900-1902 рр.). Держ. архів Чернівецької обл. Ф. 216. Чернівецький університет. Оп. 2. Спр. 125.
8. Переписка з Міністерством культів і освіти і II-ю державною гімназією в м. Чернівці про призначення і перевід вчителів гімназії та надання їм відпусток (1912–1913 рр.). Держ. архів Чернівецької обл. Ф. 211. Оп. 1. Спр. 12354. 127 арк.
9. Переписка з Міністерством культів і освіти і II державною гімназією в м. Чернівці про переклад підручників на українську мову (1904 р.). Держ. архів Чернівецької обл. Ф. 211. Оп. 2. Спр. 1013. 23 арк.

10. Переписка з Міністерством культів і освіти і II державною гімназією в м. Чернівці про дозвіл користування підручниками на українській мові та оплату гонорару викладачеві Кордуба Мирону за переклад підручника з географії на українську мову (1905–1906 рр.). Держ. архів Чернівецької обл. Ф. 211. Оп. 2. Спр. 1059. 22 арк.

11. Переписка з Міністерством культів і освіти і II державною гімназією в м. Чернівці про призначення і переведення викладачів гімназії, виплати їм зарплати і грошових допомог, накладання арешту на зарплату викладачів гімназії в рахунок погашення їх заборгованостей та по іншим питанням, що стосувалися викладачів гімназії (1905 р.). Держ. архів Чернівецької обл. Ф. 211. Оп. 1. Спр. 7888. 211 арк.

12. Переписка з Міністерством культів і освіти і II державною гімназією в м. Чернівці та іншими установами про призначення вчителів гімназії (1911–1912 рр.). Держ. архів Чернівецької обл. Ф. 211. Оп. 1. Спр. 11917. 193 арк.

13. Річний звіт II державної гімназії м. Чернівці за 1904/1905 навчальний рік (1905 р.). Держ. архів Чернівецької обл. Ф. 211. Оп. 1. Спр. 7818. 31 арк.

14. Списки і особові листки викладачів середніх шкіл Буковини, що знаходилися на фронті, у резервних військових частинах австрійської армії і тих, що отримали відстрочку від мобілізації на фронт (1917 р.). Держ. архів Чернівецької обл. Ф. 211. Оп. 2. Спр. 2182. 181 арк.

15. Кордуба М. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. 7447 арк.

16. Баб'як П., Дзьобан О., Домбровська Є., Трегуб М. Особисті архівні фонди відділу рукописів: анот. покажч. / за ред. д-р іст. наук Л. Крушельницької. НАН України, ЛННБ ім. В. Стефаника. Вид. 2-ге, випр. і доповн. Львів, 1995. С. 104–105.

17. За класифікацією Пакун М. «Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини» (1910–1923) як складова частина особистого архіву Мирона Кордуби Відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. 2013. Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. № 5. С. 422–434:

18. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Алфавітний список словникових позицій. Список повітів з належними до нього селами. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 23. 49 арк.

19. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Алфавітний список словникових позицій. Список сіл з відповідністю до повіту. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 24. 163 арк.

20. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Алфавітний список словникових позицій. Список сіл за повітами польською мовою. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Ф. 61. Оп. 1. од. зб. 25. 18 арк.

21. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Алфавітний список словникових позицій. Список сіл з належністю до повіту, угрупованих за ідентичністю закінчень. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 26. 77 арк.

22. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Бібліографічні виписки, листи кореспондентія М. Кордуби. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 50. 29 арк.

23. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Збірка топографічних назв населених пунктів (відповіді на питання Археографічної комісії НТШ. – Квестіонар). Автографи різних осіб. Частина словника – А-Б. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Ф. 61. Оп. 1. од. зб. 27. 144 арк.

24. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Збірка топографічних назв населених пунктів (відповіді на питання Археографічної комісії НТШ. – Квестіонар). Автографи різних осіб. Частина словника – Б. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 30. 87 арк.

25. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Збірка топографічних назв населених пунктів (відповіді на питання Археографічної комісії НТШ. – Квестіонар). Автографи різних осіб. Частина словника – Е-Ж.

Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 31. 29 арк.

26. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Збірка топографічних назв населених пунктів (відповіді на питання Археографічної комісії НТШ. – Квестіонар). Автографи різних осіб. Частина словника – 3-І. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 32. 87 арк.

27. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Збірка топографічних назв населених пунктів (відповіді на питання Археографічної комісії НТШ. – Квестіонар). Автографи різних осіб. Частина словника – К. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 33. 191 арк.

28. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Збірка топографічних назв населених пунктів (відповіді на питання Археографічної комісії НТШ. – Квестіонар). Автографи різних осіб. Частина словника – Р. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 39. 84 арк.

29. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Збірка топографічних назв населених пунктів (відповіді на питання Археографічної комісії НТШ. – Квестіонар). Автографи різних осіб. Частина словника – С. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 40. 157 арк.

30. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Збірка топографічних назв населених пунктів (відповіді на питання Археографічної комісії НТШ. – Квестіонар). Автографи різних осіб. Частина словника – Т. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 41. 72 арк.

31. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Збірка топографічних назв населених пунктів (відповіді на питання Археографічної комісії НТШ. – Квестіонар). Автографи різних осіб. Частина словника – У-Х.

Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 42. 74 арк.

32. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Збірка топографічних назв населених пунктів (відповіді на питання Археографічної комісії НТШ. – Квєстіонар). Автографи різних осіб. Частина словника – Ю-Я. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 44. 59 арк.

33. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Карти населених пунктів в алфавітному порядку. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 49. 71 арк.

34. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Топографічні описи, зроблені різними особами. Матеріали зібрані о. Андрієм Мельником порядку. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 45. 76 арк.

35. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Топографічні описи, зроблені різними особами. Матеріали у вигляді щоденників та звітів учнів гімназій (топоназви від А до М). Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. Од. зб. 49. 169 арк.

36. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Топографічні описи, зроблені різними особами. Матеріали у вигляді щоденників та звітів учнів гімназій (топоназви від Н до Я). Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. од. зб. 47. 200 арк.

37. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Топографічні описи, зроблені різними особами. Діалектні топоназви. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 61. Оп. 1. од. зб. 48. 17 арк.

38. Rigorosen der Miron Korduba. Archiv der Universität Wien. PN 1086/z 137. I bid, rigorosentax Conto, Empfangs – bestätigung.

39. Akt Nowych w Warszawie. Zespół Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Archiwum Główny. Akta osobowe, Sygn. 3488. Miron Korduba. 144 k.

б) Опубліковані

40. Korduba M. *Historya nowożytna do r. 1700*. Kwartalnik Historyczny. 1895. R. 9. S. 582-588.

41. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1895. Т. 5, кн. 1. 6-7 с. Рец. на кн.: Грот К.Я. *Мадьяры и Славяне въ прошломъ*. Варшава, 1893. 34 с.

42. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1895. Т. 5, кн. 1. 5 с. Рец. на кн.: Филевичъ И.П. *Угорская Русь и связанные съ нею вопросы и задачи русской исторической науки*. Варшава, 1894. 32с.

43. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1895. Т. 7, кн. 4. С. 38-39. Рец. на кн.: Kraushar A. *Kartki historyczne i literackie*. Kraków, 1894. 152+192 s.

44. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1895. Т. 8, кн. 4. С. 39-44. Рец. на кн.: Эварницкий Д.И. *Исторія Запорожских козаковъ*. СПб., 1895. Т. 2. 624 с.

45. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1895. Т. 5, кн. 1. С. 11-12. Рец. на кн.: Strakosch-Grassman Gustaw. *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1242*. Innsbruck, 1893. VI+227 s.

46. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1895. Т. 8, кн. 4. С. 58-61. Рец. на кн.: Krček Fr. *Pisanki w Galicji*. Szkoła. 1894.

47. Кордуба М. [Рецензія]. Kwartalnik Historyczny. 1895. R. 9. S. 173. Рец. на кн.: Hauvette A. *Herodote, historien des mèdiques*. Paris, 1894.

48. Кордуба М. [Рецензія]. Kwartalnik Historyczny. 1895. R. 9. S. 395-397. Рец. на кн.: *Mitteilungen des Institut fur oesterr. Geschichtsforschungen*. 1894. Bd. 15.

49. Кордуба М. Звернення і питальник щодо збирання матеріалів про писанки. Записки НТШ. 1896. Т. 11. Розд. 3 товариства. С. 4-5.

50. Кордуба М. *Исторія Руси*. Перший Руско-Американскій Календар на р. 1897. 1896. С. 5-13.

51. Кордуба М. *Перша держава славянська: розвідка історична*. Записки НТШ. 1896. Т. 13, кн. 5. С. 1-12.

52. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1896. Т. 9, кн. 1. С. 52-55. Рец. на кн.: Миколаєвич Я. Опис географічно-статистичний повіта Камянецького. Львів. 1894. VIII+120 с.

53. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1896. Т. 10, кн. 2. С. 12-15. Рец. на кн.: Голубинский Е. История канонизации святыхъ въ Русской церкви. 1894. 267 с.

54. Кордуба М. Розвідки д-ра Р. Кайндля з етнографії руської. Записки Наукового товариства Шевченка. Львів, 1896. Т. 11. Кн. 3. С. 1-10. Рец. на праці: Die Wahrheit über die Huzulen; Galizisch-ruthenische Weinachtbräuche; Die volksthümlichen Rechtsanschauungen der Ruthenen und Huzulen; Jud Zelman; Liebesorakel. Das Alpdrücken. Der Eid im Volksleben. Diebglauen. Bida Hexenleiter. Warum gehen Spuckgeister kopflos um; Die Wetterzauberei bei den Ruthenen und Huzulen; Bada Jaudocha Dokia; Die Seele und ihr Aufenthaltsort nach dem Tode im Volksglauben der Ruthenen und Huzulen; Zauberglaube bei den Ruthenen in der Bukowina und Galizien; Aus dem Volksglauben der Ruthenen in Galizien; Kosmogonische Sagen der Ruthenen und Huzulen; Die Chorna Hora als Kultstätte der Huzulen; Die Ruthenen in der Bukowina, I-II; Die Huzulen; Die Lippowaner; Neue Beiträge zur Ethnologie und Volkskunde der Huzulen.

55. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1896. Т. 11, кн. 3. С. 10-12. Рец. на кн.: Buk Woldemar. Der deutsche Handel in Howgorod bis zur Mitte des XIV Jh.(Jahresbericht des St. Anna Schule) SPb., 1895. 90 s.

56. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1896. Т. 12, кн. 4. С. 2-7. Рец. на кн.: O religii pogańskich slowian. Pogląd ze stanowiska kulturalno-historycznego. Lwów, 1894. – 647 s.

57. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1896. Т. 12, кн. 4. С. 7-8. Рец. на кн.: Филевичъ И. Очеркъ Карпатской территоріи и населенія. Журнал министерства народнаго просвещенія. 1895. Т. 4-5.

58. Кордуба М. [Рецензія]. Зоря, 1896. Річник 17. С. 217-218. Рец. на кн.: Бачинський Ю. Україна Irredenta. Львів, 1895.

59. К. Огляд. Kwartalnik Historyczny, 1896, R. 10. S. 870-871. рец. на кн.: Franz Adolf Wickenbauser 1809–1891. Kaindl R. Fr.

– Czernowitz, 1894; Geschichte der Bukowina Bd. 1, 2. Kaindl R. Fr. – Czernowitz, 1895; Kurze Landeskunde der Bukowina. Kaindl R. Fr. – Czernowitz, 1895; Bericht über die Arbeiten zur Landeskunde der Bukowina I-V. Kaindl R. Fr. – Czernowitz, 1891–1895; Die Huzulen. Kaindl R. Fr. – Wien, 1894.

60. Korduba M. [Рецензія]. Kwartalnik Historyczny, 1896. R. 10. S. 413. Рец. на кн.: Чешихин Е.В. Краткая история Прибалтийского края. Рига, 1894. 74 с.

61. Korduba M. [Рецензія]. Kwartalnik Historyczny, 1896. R. 10. S. 692-693. Рец. на кн.: Стукалич В.К. Белоруссия и Литва. Очерки из истории городов в Белоруссии. Витебск, 1894.

62. Korduba M. [Рецензія]. Kwartalnik Historyczny, 1896. R. 10. S. 693-694. Рец. на кн.: Альбовский Е. Битва при Мацейовичах и плен Костюшки. Русская старина. 1895. Январь. С. 157-182.

63. Кордуба М. Участь Данила в битві під Крессенбрунн. Записки НТШ. 1896. Т. 10, кн. 2. Розд. Miscellanea. С. 1-2.

64. Korduba M. [Рецензія]. Записки НТШ, 1897. Т. 20, кн. 6. С. 31-32. Рец. на кн.: Бѣлинський П. Тернопіль и его околиця. Тернопіль, 1895. Ч. 1; 1896. Ч. 2.

65. Кордуба М. Історія «Січи». «Січ», 1868-1898: альманах в пам'ять 30-х роковин заснування товариства «Січ» у Відні. Львів: Коштом і заходом т-ва, 1898. С. 5-24.

66. Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1897 р. [Початок]. Записки НТШ. 1898. Т. 22, кн. 2. Розд. Наукова хроніка. С. 1-42.

67. Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1897 р. (Кінець). Записки НТШ. 1898. Т. 25, кн. 5. Розд. Наукова хроніка. С. 31-80.

68. Х. Труды Киевской Духовной Академии (Огляд часописей за 1897 р.: часописи видавані на російській Україні). Записки НТШ. 1898. Т. 25, кн. 5. Розд. Наукова хроніка. С. 10-13.

69. Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та

штуки в 1898 р. Записки НТШ. 1899. Т. 28, кн. 2. Розд. Наукова хроніка. С. 1-36.

70. Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1898 р. [Продовження]. Записки НТШ. 1899. Т. 29, кн. 3. Розд. Наукова хроніка. С. 1-31.

71. Кордуба М. Орнамент писанок на Галицькій Волини = Die Ornamentik der Ostereier in dem galizischen Volynien. Записки НТШ. 1899. Т. 31-32, кн. 5-6. С. 13-14 (укр.); С. 24-25 (нім.).

72. Кордуба М. Писанки на Галицькій Волини. Матеріали до українсько-руської етнології: видання Етнографічної комісії НТШ. Львів, 1899. Т. 1. С. 169-210.

73. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1899. Т. 27, кн. 1. С. 4-7. Рец. на кн.: Goetz Leopold Karl. Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyryllus) und Methodius, quellenmässig untersucht und dargestellt. Gotha, 1897. VIII+272 s.

74. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1899. Т. 27, кн. 1. С. 34. Рец. на кн.: Юдин П. К біографії Т.Г. Шевченка. Русский Архивъ. 1898. Вып. 3. С. 463-476.

75. Korduba M. [Рецензія]. Vestnik Slovanskych Starožytnosti. Praha, 1899. S. 66. Рец. на кн.: Грушевський М. Історія України-Руси. Львів, 1898. Т. 1.

76. Стінна карта Європи (Wandkarte Europas) / після укладу і під наглядом Вінкента Гардта виконана в Географічному інституті Е. Гельцля у Відні; перевів на руску мову др М. Кордуба. Відень: Накл. Е. Hölzel, [1899]. – 1 карт. на 4 л. Кольоровий друк. 154×118 см. – online catalog.

77. Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття. Записки НТШ. 1899. Т. 31-32, кн. 5-6. С. 1-42.

78. Korduba M. Die Bojarenpolitik und ihre Parteiungen im Fürstenthume Haličbis zur Mitte des XIII Jahrh. Записки НТШ. 1899. Т. 31-32, кн. 5-6. С. 16-17.

79. Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1898 р. (Кінець). Записки НТШ. 1900. Т. 33, кн. 1. Розд. Наукова хроніка. С. 1-30.

80. Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1899 р. Записки НТШ. 1900. Т. 37, кн. 5. Розд. Наукова хроніка. С. 1-28.

81. Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки [за 1899 р.]. Записки НТШ. 1900. Т. 38, кн. 1. Розд. Наукова хроніка. С. 1-30.

82. Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1899. Записки НТШ. 1900. Т. 38, кн. 6. Розд. Наукова хроніка. С. 26-38.

83. Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1899 р. [Кінець]. Записки НТШ. 1901. Т. 39, кн. 1. Розд. Наукова хроніка. С. 1-56.

84. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1901. Т. 39, кн. 1. С. 16-18. Рец. на кн.: Guèrin Alphonse. Un arôtre de l'union des èglises au XVII-e siècle. Saint Josaphat et èglise greco-slave en Pologne et en Russie. Paris; Poitiers, 1897-1898. Vol. 1,2.

85. Кордуба М. Біблія в освітленю найновіших вавилонських розкопів: (реферат відчитаний на II загальних зборах Історичного товариства в Чернівцях). ЛНВ. 1903. Т. 21, кн. 2. С. 179-190.

86. Борба на Буковині. Діло. 1903. 1 жовт. (чис. 221). С. 1-2. Без підп.

87. Велике народне съвято в Полтаві. Буковина. 1903. 5 верес. (чис. 106). С. 1; 7 верес. (чис. 107). С. 2; 12 верес. (чис. 109). С. 1. Без підп.

88. Всенародне руске віче в Чернівцях. Діло. 1903. 26 черв. (чис. 140 і 141). Додаток. С. 1. Без підп.

89. Кордуба М. Лисенкове съвято в Чернівцях. Діло. 1903. 1 груд. (чис. 270/271). С. 1.

90. Кордуба М. Нова політична акція на Буковині. Діло. 1903. 19 мая (чис. 110).

91. Побіда польсько-румунської кліки на Буковині. Діло. 1903. 23 лип. (чис. 164). С. 1-2. Без підп.

92. Побіда Русинів над румунсько-польською клікою на Буковині. Діло. 1903. 31 жовт. (чис. 247). С. 1-2. Без підп.

93. Політичні відносини на Буковині. Діло. 1903. 1 лют. (чис. 25). С. 1. Без підп.

94. Політичні відносини на Буковині. Буковина. 1903. 5 лют. (чис. 16). С. 1-2. Без підп.

95. Кордуба М. Торжество Лисенка в Чернівцях. Діло. 1903. 1 груд. (чис. 270/271). Додаток. С. 2.

96. Фуфі. Європа а Русини. Буковина. 1904. 9 лип. (чис. 81). С. 1.

97. Кордуба М. Коротка історія Буковини. Ілюстрований буковинський православний календар на р. зв. 1905. 1904. Чис. 44-47.

98. Омікрон. Лисенкове сьвято в Чернівцях. Діло. 1904. 24 квіт. (чис. 91). С. 2.

99. Омікрон. Листи з Буковини. Діло. 1904. 6 лют. (чис. 28).

100. Кордуба М. Маркиян Шашкевич: вступне слово, виголошене на концерті філії тов-а «Просвіта» в Камінці Струм. Руслан. 1904. 28 лип. (чис. 168). С. 2-3; 29 лип. (чис. 169). С. 2-3.

101. Кордуба М. Надзвичайні загальні збори Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Буковина. 1904. 28 берез. (чис. 37/38). С. 3.

102. Кордуба М. Наші дезідерати на поли буковинської істориографії: відчит на зборах «Історичного Товариства». Буковина. 1904. 6 лют. (чис. 16). С. 1-2.

103. Кордуба М. Писанки. Буковина. 1904. 28 берез. (чис. 37/38). С. 1-2.

104. Побіда. Діло. 1904. 10 лип. (чис. 153); 12 лип. (чис. 154). (Закінч. під назвою «Єще про вибори на Буковині»). Без підп.

105. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1904. Т. 57, кн. 1. С. 46-50. Рец. на кн.: Кулжинській С.К. Лубенській музей Е.Н. Старжинской. Этнографическій отдѣль. Описание коллекціи народных писанокъ. Москва. 1899. Вып. 1. 176 с. +45 табл.

106. Кордуба М. Росія і демократія (після Г'Еурорєен). Буковина. 1904. 20 черв. (чис. 73). С. 1-2.

107. Соймові вибори на Буковині. Діло. 1904. 7 черв. (чис. 126). Без підп.

108. Кордуба М. Утраквізм в гімназії. Буковина. 1904. 17 листоп. (чис. 137). С. 1; 19 листоп. (чис. 138). С. 1; 21 листоп. (чис. 139). С. 1-2; 26 листоп. (чис. 141). С. 2.

109. Кордуба М. Утраквізм в гімназії. Додаток до «Проміня». Чернівці, 1904. 44 с.

110. Буковинські справи. Діло. 1905. 24 трав. (чис. 116). Без підп.

111. Виборча компанія на Буковині. Діло. 1905. 1 верес. (чис. 196). Без підп.

112. Кордуба М. Кілька слів про руску географічну номенклятуру. Промінь: сусп.-наук. орган русько-укр. учительства. Вашківці над Черемошем. 1905. – 1 квіт. (чис. 7). С. 103-104.

113. Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого [Резюме]. Хроніка НТШ. 1905. Чис. 23. С. 7.

114. Кордуба М. Найдавніші оселі на Буковині. Буковина. 1905. 17 квіт. (чис. 45/46). С. 3-4.

115. Кордуба М. Наука історії рідного краю в буковинських народних школах Bukowiner Schule. 1905. Н. 4. S. 208-212.

116. Нова констеляція на Буковині. Діло. 1905. 24 трав. (чис. 105). Без підп.

117. Перші збори «Національної Ради» русинів на Буковині. Діло. 1905. 3 листоп. (чис. 247). Без підп.

118. Положенє на Буковині. Діло. 1905. 13 жовт. (чис. 230). Без підп.

119. Др М. К. Борба за конституцію в Росії на початку XIX в.: за очерками Б. Глиньского / Буковина. – 1906. – 24 мая (чис. 61). – С. 1; 26 мая (чис. 62). – С. 1-2; 31 мая (чис. 64). – С. 1-2; 2 черв. (чис. 65). – с. 1.

120. Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: Руська Бєсїда, 1906. 87 с., 12 л. іл.

121. Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого. Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894-1904). Львів: Виданє Комітету, 1906. С. 158-184.

122. Кордуба М. Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.). Додаток: [29 листів з Віденського архіву за 1649-1650 рр. – переписка венецького посла у Відні Н. Сарредо з А. Віміною]. Записки НТШ, 1907. Т. 78, кн. 4. С. 51-89.

123. Вибори до 3-ої думи. Діло. 1907. 22 жовт. (чис. 228). С. 2. Без підп.

124. Михайлович М. Думська дебата над заявою правительства. Діло. 1907. 11 груд. (чис. 267). С. 1.

125. Михайлович М. Листи з Москви. Діло. 1907. 8 жовт. (чис. 215). С. 1; 9 жовт. (чис. 216). С. 1-2; 16 жовт. (чис. 222). С. 1-2; 18 жовт. (чис. 224). С. 1; 19 жовт. (чис. 225). С. 1-2; 24 жовт. (чис. 229). С. 2; 25 жовт. (чис. 230). С. 1-2; 28 жовт. (чис. 232). С. 1-2; 4 листоп. (чис. 238). С. 2; 18 листоп. (чис. 249). С. 2-3; 19 листоп. (чис. 250). С. 2; 29 листоп. (чис. 258). С. 2; 12 груд. (чис. 268). С. 2.

126. Перед отворенем третьої думи. Діло. 1907. 14 листоп. (чис. 246). С. 3. Без підп.

127. Михайлович М. Перші кроки третьої Думи. Діло. 1907. 28 листоп. (чис. 257). С. 1.

128. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1907. Т. 76, кн. 2. С. 188-189. Рец. на кн.: Westberg Fr. Zur Topographie des Herodot. Klio. Beiträge z. alten Geschichte. Bd. 4. S. 259-268.

129. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1907. Т. 76, кн. 2. С. 202-213. Рец. на кн.: Jorga N. Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen. Gotha, 1905. Bd. 1-2.

130. Третя дума. Діло. 1907. 4 листоп. (чис. 238). С. 1. Без підп.

131. Третя дума і Україна. Діло. 1907. 3 листоп. (чис. 239). С. 1. Без підп.

132. Хто ми?. Веселка: Календар Української Соціал-демократичної Партії на рік 1907. 1907. С. 78-87. Без підп.
133. Кордуба М. Хто ми? Письмо з «Просвіти». 1907. Річник 1. Чис. 12. С. 2-5. Без підп.
134. Кордуба М. Хто ми? Просьвітні листки. 1907. Чис. 11. С. 4-16.
135. Korduba M. Das Schulwesen in der Bukowina und die Ruthenen. Ukrainische Rundschau. 1907. N 1. S. 14-19.
136. Мирон Кордуба. З життя українських студентів у Москві. 1864–1908. «Січ»: альманах в пам'ять 40-их роковин основання тов. «Січ» у Відні / зібрали і видали Зенон Кузеля і Микола Чайківський. Львів, 1908. С. 494-499.
137. О гімназію в Вижници. Діло. 1908. 24 жовт. (чис. 240). С. 1. Без підп.
138. Кордуба М. Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею. Записки НТШ. 1908. Т. 84, кн. 4. С. 5-32.
139. Кордуба М. Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею. Хроніка НТШ. 1908. Чис. 35. С. 7-8.
140. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1908. Т. 83, кн. 3. С. 217-219. Рец. на кн.: Акты шведскаго государственнаго архива, относящіеся къ исторіи Малороссіи, 1649–1660. Архивъ Юго-Западной Россіи. Київ, 1908. Ч. 3, т. 6. 58+419 с.
141. Кордуба М. [Рецензія]. Записки НТШ, 1908. Т. 85, кн. 5. С. 210-211. Рец. на кн.: Kubala L. Zaprzepaszczona Kraina. Kwartalnik Historyczny. 1907.
142. Скандалі Ончула в буковинськiм соймі. Діло. 1908. 16 жовт. (чис. 233). С. 2. Без підп.
143. Korduba M. Abgeordneter Jan Zamojski als Geschichtsforscher. Ukrainische Rundschau. 1908. Bd. 2. S. 15-20.
144. Кордуба М. В справі наміреного утравізму в українськiм семінарі Тов. Педагогічного. Діло. 1909. 24 жовт. (чис. 87). С. 1-2.
145. Буковинець. Вісти з Буковини. Діло. 1909. 17 трав. (чис. 105).

146. Кордуба М. Дещо з бувальщини міста Чернівців. З нагоди 500-літної річниці першої згадки про Чернівці, яку святкувала столиця Буковини в минулім році, видав професор тутешнього університету Др. Раймунд Фр. Кайндль історію сего міста. Із сеї праці виймаємо декілька найінтересніших черт. Буковина. 1909. с січ. (чис. 6). С. 5-6.

147. Кордуба М. [Огляд]. Наша школа, 1909. Кн. 3-4. Розд. Огляд журналів і часописей. С. 174-175.

148. Кордуба М. [Рецензія]. Буковина, 1909. 29 черв. (чис. 137). С. 3. Рец. на кн. : Лепкий Б. Начерк історії української літератури. Кн. 1 (до нападів татар). Коломия, 1909. 320 с.

149. Друга державна гімназія в Чернівцях. Діло. 1909. 29 лип. (чис. 164). Без підп. С. 2.

150. Кордуба М. З кривавих днів: образець з історії Буковини. Буковинський православний календар на зв. 1910 р. Чернівці, 1909. С. 180-191.

151. (К. б.). З політичного життя Буковинських Русинів. Діло. 1909. 20 груд. (чис. 281); 21 груд. (чис. 282); 23 груд. (чис. 283).

152. Кордуба М. Камо грядемо? Каменярі. 1909. 25 черв. (чис. 6). С. 4-6.

153. Кордуба М. Картини із Всесвітньої Історії для народних і виділових шкіл. Чернівці: Вид. тов. «Українська школа», 1909. VIII+128 с.: іл.

154. Мужичька організація на Буковині. Діло. 1909. 1 верес. (чис. 191). Без підп.

155. (К. б.). Перед новою сесією буковинського сойму. Діло. 1909. 27 груд. (чис. 296).

156. По той бік Черемоша... Діло. 1909. 5 черв. (чис. 120). Без підп.

157. Кордуба М. Українські підручники в середних школах на Буковині: реферат з рамени Тов. ім. Сковороди в Чернівцях, читаний д. 26. IX. 1909 р. на засіданню анкети в справі українських підручників для середних шкіл в Австрії. Наша школа. 1909. Чис. 3/4. С. 91-97.

158. Як політикують на Буковині. Діло. 1909. 4 трав. (чис. 93). Без підп.

159. M. K. Das Gouvernement Cholm. Ukrainische Rundschau. 1909. Bd. 7. S. 213-214.

160. Korduba M. Die Lage der Ukraine und die Politik Mazepa's vor der Schlacht bei Poltawa. Bukowiner Post. 1909. N 2423/2424.

161. Korduba M. Zur Frage über die moldavisch-polnische Grenze in den Jahren 1433-90. Jahresbericht des K. K. II Staatsgymnasiums Czernowitz, Schuljahr 1909/10. S. 1-8.

162. (§). З буковинського сойму. Діло. 1910. 11 січ. (чис. 7).

163. Кордуба М. З новітших публікацій Буковини. Записки НТШ. 1910. Т. 98, кн. 6. – Розд. Наукова хроніка. – С. 163-172. – Рец. на кн.: Kaindl R. F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Auf Veranlassung der Czernowitzer Stadtgemeinde. Czernowitz: Pardini, 1908; Kaindl R. F. Die Bukowina im Jahre 1809. Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 16 Jahrg. – Czernowitz, 1909. – S. 17-25; Nistor J. Zur moldauisch-pokutischen Grenzfrage. Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 16 Jahrg. – Czernowitz, 1909. – S. 3-16; Polek J. Zur Frage der Errichtung eines röm. kath. Bistums in der Bukowina. Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 16 Jahrg. – Czernowitz, 1909. – S. 26-51; Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31 December 1900 im Herzogtume Bukowina / Veröffentlicht von Anton Zachar // Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. – Czernowitz, 1907. – H. 11; Litwinowicz M. Die Hypothekarverschuldung des Grossgrundbesitzes physischer Personen in der Bukowina. Des Grundbesitzes in der Landeshauptstadt Czernowitz u. des Kleingrundbesitzes physischer Personen im Gerichtsbezirke Czernowitz, von... Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. – Czernowitz, 1907. – H. 12. – 93 S.; Die Bevölkerung des Herzogtums Bukowina nach dem Berufe / veröffentlicht von Anton Zachar – Teil 1. 2 // Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. – Czernowitz, 1907. – H. 13.

164. (§). Листи з Буковини (Статут краєвого банку: Міська виборча реформа. – Вибір віцебурмістра. – Справа «Буковини»). Діло. 1910. 22 січ. (чис. 15). С. 1-2; 29 січ. (чис. 28). С. 3.

165. (§). Листи з Буковини. Мужичський університет. Діло. 1910. 18 лют. (чис. 36). С. 4-5.

166. Людовий мужичський університет в Чернівцях. Діло. 1910. 4 квіт. (чис. 74). С.4-5. Без підп.

167. Кордуба М. Михайло Грушевський: з нагоди 25-літнього ювілею літературної діяльності. Каменярі. 1910. Чис. 13/14. С. 2-3.

168. Кордуба М. Народно-просвітна діяльність Б. Грінченка. На могилу Бориса Грінченка: три промови, виголошені В. Сімовичем, З. Кузелею і М. Кордубою на жалібній академії дня 22 мая в Чернівцях. Чернівці, 1910. – С. 21-26. – (Світова бібліотека; чис. 6).

169. (§). По сесії Буковинського сойму. Діло. 1910. 23 лют. (чис. 40). С. 2.

170. Кордуба М. Сучасна літопись. Буковинський православний календар на зв. р. 1911. Чернівці, 1910. С. 76-100.

171. Учений – на зеленій Буковині. Письмо з Чернівців. Діло. 1910. 23 груд. (чис. 285). С. 5. Без підп.

172. Кордуба М. Хто ми є? Про українську народність, державу і мову. Чернівці: Друк. Т-ва «Руської Ради», 1910. 47 с.

173. Кордуба М. Акти до Хмельниччини (1648-1657). Т. 5 / зібрав і видав М. Кордуба; передм. М. Кордуби: «Боротьба за польський престол по смерті Володислава IV» (с. 1-60). Львів: Вид. Комісія Археограф. НТШ, 1911. 545 с.

174. Кордуба М. Буковинський православний календар на перест. р. 1912. Бібліотека товариства «Руська бесіда». Чернівці, 1911. С. 7-8.

175. Буковинські непорозуміння. Діло. 1911. 25 листоп. (чис. 262). С. 2. Без підп.

176. Кордуба М. В справі нашої бібліографії: [відозва]. Каменярі. 1911. Чис. 1. С. 12.

177. М. К. З кривавих днів [ч. 2]. Товариш: народний ілюстрований календар на зв. р. 1911. 1911. С. 159-168.

178. Отворене буковинського сойму. Діло. 1911. 28 черв. (чис. 141). С. 1. Без підп.

179. Капітуляція буковинських Дудикевичівців (Від власного справоздавця). Діло. 1911. 12 трав. (чис. 103). С. 3-4. Без підп.

180. Н.К. [Кордуба М.]. Народи Буковини. Читальня. 1911. Ч. 5. С. 20-25.

181. Кордуба М. [Рецензія]. Наша школа, 1911. Кн. 2/3. С. 103-105; Кн. 4. С. 71-74. Рец. на кн.: Чайківський Й. Всесвітня історія. Коломия, 1910. Т. 1-2.

182. Korduba M. [Рецензія]. ZOEG, 1911. Bd. 1. S. 297-299. Krevečukj I. 1846-1850. Teilung Galiziens. Рец. на кн.: Кревецький І. Справа поділу Галичини в рр. 1846-1850. Записки НТШ, 1910. Т. 93, кн. 1. С. 54-69; Т. 94, кн. 2. С. 58-83; Т. 95, кн. 3. С. 54-82; Т. 96, кн. 4. С. 94-115.

183. Кордуба М. [Рецензія]. ZOEG, 1911. Bd. 1. S. 287; Bd. 2. S. 215. Špytkovšukj I. 1768. Bauernaufstand in der Ukraine. Рец. на кн.: Шпитковський І. Матеріали до історії Коліївщини. Записки НТШ, 1910. Т. 96, кн. 4. С. 58-93; Т. 97, кн. 5. С. 26-73.

184. Антонович В. Виклади про козацькі часи на Україні / із переднім словом про жите та діяльність Антоновича, із портретом автора, образами гетьманів, картою України і увагами д-ра Мирона Кордуби. 2-ге вид. Чернівці, 1912. XXIV. 232 с. + карта.

185. Антонович В. Коротка історія Козаччини / із переднім словом про жите та діяльність Антоновича, із портретом автора, образами гетьманів, картою України і увагами д-ра Мирона Кордуби. 2-ге вид. Коломия, 1912. XXIV. 232 с.

186. (X). Буковинський сойм. Діло. 1912. 18 жовт. (чис. 235). С. 2-3; 21 жовт. (чис. 237). С. 1-2; 22 жовт. (чис. 238). С. 2.

187. (X). Віче черновецьких виборців. Чернівці 12 падолиста 1912. Діло. 1912. 14 падолиста (чис. 257). С. С. 4-5.

188. Кордуба М. Географічний атлас. (Містить 24 карт головних і 11 побічних). Коломия: Галицька накладня Я. Оренштайна, 1912. 24 с.

189. Кордуба М. Де живуть Українці. Читальня. 1912. Рік 2. Чис. 2. С. 3-6.

190. (X). З буковинської політики. Діло. 1912. 23 листоп. (чис. 264). С. 2-3.

191. (X). Законопроект буковинського краєвого виділу про уживання мов в автономних урядах. Діло. 1912. 17 жовт. (чис. 234). С. 2.

192. (X). На Буковині (3 кругів буковинської інтелігенції). Діло. 1912. 17 серп. (чис. 186). С. 1-2.

193. (X). На Буковині (3 поля середнього шкільництва). Діло. 1912. 19 верес. (чис. 212). С. 6.

194. Омікрон. Наші гімназії на Буковині в світлі цифр. Нова Буковина. 1912. 25 верес. (чис. 100). С. 3-6.

195. Кордуба М. Огляд важніших подій в 1912 р. Буковинський православний календар на зв. р. 1913. Чернівці, 1912. С. 85-113.

196. Кордуба М. По уступленню п. Стоцького. Діло. 1912. 13 листоп. (чис. 256). С. 1-2; 19 листоп. (чис. 261). С. 2.

197. Кордуба М. З нашої наукової літератури. Діло. 1912. 12 жовт. (чис. 230). С. 1-3. Рец. на пр.: Іван Джиджора. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710 до 1730 рр. Записки НТШ, 1910. Т. 98, кн. 6; 1911. Т. 101, кн. 1; Т. 103, кн. 3; Т. 105, кн. 5.

198. Кордуба М. Похід Наполеона на Москву 1812 р. Буковинський православний календар на зв. р. 1913. Чернівці, 1912. С. 50-60.

199. Омікрон. Причинок до відносин в П ц. к. гімназії в Чернівцях. Нова Буковина. 1912. 2 жовт. (чис. 102). С. 2.

200. Кордуба М. Филимон Калитовський (посмертна згадка). Буковинський православний календар на зв. р. 1913. Чернівці, 1912. С. 116.

201. Кордуба М. Яким чином Буковина перейшла до австрійської держави. Читальня. 1912. Рік 2. Чис. 5. С. 19-28.

202. Korduba M. Die Anfänge des ukrainischen Kosakenthums [про нові публікації М. Грушевського та І Крип'якевича]. ZOEG. 1912. Bd. II, N. 3. S. 367-381.

203. Кордуба М. [Рецензія]. ZOEG, 1912. Bd. 2. S. 120-121. Hruševskýj M. Anfänge des slavischen Lebens. 1911. Рец. на кн.: Грушевський М. Нові конструкції початків

словянського і українсько-руського життя. Критичні замітки. 1911. Записки НТШ, 1912. Т. 103, кн. 3. С. 5-27.

204. Кордуба М. [Рецензія]. ZOEG, 1912. Bd. 2. S. 128. Krevečkyj I. 1787–1804. Zur Geschichte des sogenannten «Studium Ruthenum» an der Lemberger Universität. Рец. на кн.: Кревецький І. Неоправдані докори. До історії т. зв. «Руського Інституту» (Studium Ruthenum) на львівському університеті. 1911. Записки НТШ, 1911. Т. 102, кн. 2. С. 116-126.

205. Кордуба М. [Рецензія]. ZOEG, 1912. Bd. 2. S. 126-127. Sozański I. XVII Jahrhundert. Geschichte der Stadt Brody. 1911. Рец. на кн.: Созанський І. З минувшини м. Бродів. Причинки до історії міста в XVII в. 1911. Записки НТШ, 1910. Т. 97, кн. 5. – С. 5-25; Т. 98, кн. 6. С. 10-30.

206. Korduba M. [Рецензія] Zaporogen Kozaken in Banat. ZOEG, 1912. Bd. 2. S/ 127. Рец. на кн.: Линниченко І.; з передм. М. Грушевського. Записки Гендлбівіка про банатських запорожців. 1911. – Том 101. Записки НТШ, 1912. Т. 101, кн. 1. С. 134-141.

207. Korduba M. [Рецензія]. «1767». Entwurt einer Bauernkonstitution. ZOEG, 1912. Bd. 2. S. 136-137. Рец. на кн.: Шпитковський І. «Projekt konfederacyi chłopskiey». Записки НТШ, 1911. Т. 102. С. 148-156.

208. Х. Дещо із статистики про буковинське населене. Україна. 1913. Чис. 38. С. 4.

209. З буковинських справ. Діло. 1913. 19 лют. (чис. 37). С. 4. Без підп.

210. З буковинської «політики». Діло. 1913. 10 лют. (чис. 31). С. 6. Без підп.

211. Кордуба М., Бережан І. За управляючу раду. [Оголошення]. Україна. 1913. Чис. 47. С. 6. Поведене, якому нема назви. Діло. 1913. 23 січ. (чис. 16). С. 2-3. Без підп.

212. Korduba M. [Рецензія]. Dżydzora I. Die Wirtschaftspolitik der russischen Regierung gegenüber der Ukraine in den Jahren 1710–1730. ZOEG, 1913. Bd. 3. S. 112-115. Рец. на кн.: Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. Записки НТШ, 1910. Т. 98, кн. 6. С. 55-74; 1911. Т. 101, кн. 1. С. 6-100; Т. 103, кн. 3. С. 54-97; Т. 105, кн. 5. С. 50-91.

213. Korduba M. [Рецензія]. Džydzora I. 1720–1730. Zur Geschichte der kosakischen General Militarkanzlei. ZOEG, 1913. Bd. 3. S. 115-116. Рец. на кн.: Джиджора І. До історії Генеральної Військової Канцелярії. Записки НТШ, 1912. Т. 107, кн. 1. С. 39-51.

214. Korduba M. [Рецензія]. Hordynský J. 1869. Mychajlo Kuzemskýj als Kandidat auf dem Lemberger Metropolitanstuhl. ZOEG, 1913. Bd. 3. S. 131. Рец. на кн.: Гординський Я. Михайло Куземський кандидатом на митрополичий престіл. Записки НТШ, 1912. Т. 112, кн. 6. С. 124-128.

215. Korduba M. [Рецензія]. Hruševskýj M. 1851–1911. Dem Andenken Jakiv Šulhyns. ZOEG, 1913. Bd. 3. S. 119. Рец. на кн.: Грушевський М. Пам'яті Якова Шульгина. Записки НТШ, 1912. Т. 107, кн. 1. С. 5-9.

216. Korduba M. [Рецензія]. Krevečkyj I. 1849-1850. Ukrainisches Bergschützen Bataillon in Galicien. ZOEG, 1913. Bd. 3. S. 118. Рец. на кн.: Кревецький І. Баталіон руських гірських стрільців. 1849-1850. Записки НТШ, 1912. – Т. 107, кн. 1. С. 52-72.

217. Korduba M. [Рецензія]. ZOEG, 1913. Bd. 3, H. 2. S. 249-250. Томашівський С. Матеріяли до історії галицько-руського шкільництва XVIII–XIX ст., Львів, 1909.

218. Korduba M. [Рецензія]. Sribnyj F. Ende 16 bis Mitte 17 Jahrhundert. Organisation der Lemberger Stauropigial Brüdersschaft. ZOEG. 1913. Bd. 3. S. 108-110; 1913–1914. Bd. 4. S. 119-121. Рец. на кн.: Срібний Ф. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до полов. XVII ст. Записки НТШ, 1911. Т. 106, кн. 6. С. 25-40; 1912. Т. 111, кн. 5. С. 5-24; Т. 112, кн. 6. С. 59-73; 1913. Т. 114, кн. 2. С. 25-56; Т. 115, кн. 3. С. 29-76.

219. Кордуба М. [Рецензія]. Teršakovec M. 1830–1843. Zur Lebensgeschichte Markijan Šaškevyš. ZOEG. 1913. Bd. 3. S. 118. Рец. на кн.: Тершаковець М. До житєписи Маркіяна Шашкевича. Записки НТШ. 1911. Т. 105, кн. 5. С. 92-115; Т. 106, кн. 6. С. 77-134.

220. Кордуба М. [Рецензія]. 1837. Teršakovec M. Über den Verlag der «Rusalka Dnistrova». ZOEG. 1913. Bd. 3. – S. 117.

Рец. на кн.: Тершаковець М. Про наклад «Русалки Дністрової». Записки НТШ. 1912. Т. 108, кн. 2. С. 117-139.

221. Кордуба М. [Рецензія]. Vasylenko M. Zur Verfassungsgeschichte des unter russischer oberhoheit verbleibenden Tites der Ukraine. ZOEG. 1913. Bd. 3. S. 111-112. Рец. на кн.: Василенко М. З історії устрою Гетьманщини. Записки НТШ. 1912. Т. 108, кн. 2. С. 103-116.

222. Кордуба М. [Рецензія]. Vozniak M. Kleine Beiträge zur Charakteristik Markijan Šaškevyčs. ZOEG. 1913. Bd. 3. S. 118. Рец. на кн.: Возняк М. Дві дрібнички до характеристики Маркіяна Шашкевича. Записки НТШ. 1911. Т. 105, кн. 5. С. 165-168.

223. Кордуба М. [Рецензія]. 1848–1849. Krevečkyj I. Versuche der Organisierung ukrainischer Nationalgarden in Galizien. ZOEG. 1913–1914. Bd. 4. S. 130-131. Рец. на кн.: Кревецький І. Проби організованя руських національних гвардій у Галичині. 1848–1849. Записки НТШ. 1913. Т. 113, кн. 1. С. 77-146.

224. Кордуба М. [Рецензія]. 1696-1708. Modzalevskyj V. Aktenstücke zur Geschichte der rechtsseitigen Ukraine. ZOEG. 1913–1914. Bd. 4. S. 123. Рец. на кн.: Модзалевський В. Архивні дрібниці з Гетьманщини. Записки НТШ. 1912. Т. 112, кн. 6. С. 120-124.

225. Кордуба М. [Рецензія]. Modzalevskyj V. 1657–1695. Zur Geschichte der Güterverleihungen in der linkseitigen Ukraine. ZOEG. 1913–1914. Bd. 4. S. 121-122. Рец. на кн.: Модзалевський В. З історії роздавання свобідних військових земель в XVII віці. Записки НТШ. 1913. Т. 113, кн. 1. С. 69-76.

226. Кордуба М. [Рецензія]. Parchomenko Wl. Drei Zentren des alten Rus. ZOEG. 1913–1914. Bd. 4. S. 585-586. Рец. на кн.: Пархоменко В. Три центра древнейшей Руси. ИОРЯС. 1913. Т. 18, кн. 2. С. 79-87.

227. Кордуба М. [Рецензія]. Vozniak M. Aus dem Kulturleben der Ukraine im XVII bis XVIII Jahrhundert. ZOEG. 1913–1914. Bd. 4. S. 122. Рец. на кн.: Возняк М. З культурного життя України XVII – XVIII вв. Записки НТШ. 1912. Т. 108, кн. 2. С. 57-102; Т. 109, кн. 3. С. 10-38.

228. Кордуба М. [Рецензія]. *Vozniak M. Anfänge der ukrainischen Presse in Galizien. ZOEG. 1913–1914. Bd. 4. S. 129. 1848.* Рец. на кн.: Возняк М. З зараня української преси в Галичині. Записки НТШ. 1912. Т. 111, кн. 5. С. 140-159.

229. Розлам серед українського учительства на Буковині. *Наша школа.* 1913. Зош. 6. С. 347-352. Без підп.

230. Санация фінансових відносин на Буковині . Діло. 1913. 10 січ. (чис. 6). С. 3. Без підп.

231. Галичина в часі війни. Радехівщина. Діло. 1914. 17 серп. (чис. 183). С. 3-4. Без підп. – Початок і кінець статті сконфісковано.

232. Кордуба М. Географічний атлас. (Містить 24 головних карт і 11 побічних). 2-ге вид. Коломия: Галицька накладня Я. Оренштайна, 1914. 24 с.

233. Кордуба М. М. Грушевський про «нашу політику». *Вістник Союзу визволення України.* Відень. 1916. 4 груд. (чис. 127). С. 786-787.

234. Кордуба М. Ми і волохи. Буковинський православний календар на зв. р. 1917. Відень, 1916. С. 123-142.

235. Кордуба М. Приїзд проф. Грушевського до Львова: особисті спомини. *Вістник Союзу визволення України.* 1916. 10 груд. (чис. 128). С. 795-796.

236. Кордуба М. Етнографічна територія України. *Вістник Союзу визволення України.* 1917. 16 груд. (чис. 181). С. 802-808; 23 груд. (чис. 182). С. 819-824; Кордуба М. Населення та етнографічні території України. *Вістник Союзу визволення України.* 1917. 30 груд. (чис. 183). С. 836-839.

237. Кордуба М. Північно-західна Україна. Передрук з «Вістника Союзу визволення України»: див. №142-152. Накл. Союзу визволення України. Відень, 1917. 89 с. + 1 мапа.

238. Кордуба М. Північно-західна Україна. 1. Географічний огляд. *Вістник Союзу визволення України.* 1917. 19 берез. (чис. 12). С. 182-183.

239. Кордуба М. Північно-західна Україна. 2. Історична минувшина. *Вістник Союзу визволення України.* 1917. 25 берез. (чис. 13). С. 205-207.

240. Кордуба М. Північно-західна Україна. (Продовжен-
не). Вістник Союзу визволення України. 1917. 8 квіт. (чис.
15). С. 229-230.

241. Кордуба М. Північно-західна Україна. 3. Національ-
ні відносини. Вістник Союзу визволення України. 1917. 15
квіт. (чис. 16). С. 247-251.

242. Кордуба М. Північно-західна Україна. 4. Освіта. Ві-
стник Союзу визволення України. 1917. 29 квіт. (чис. 18).
С. 286-288.

243. Кордуба М. Північно-західна Україна. (Продовжен-
не). Вістник Союзу визволення України. 1917. 6 трав. (чис.
19). С. 296-298.

244. Кордуба М. Північно-західна Україна. (Продовжен-
не) 5. Рільництво й годівля домашніх звірят. Вістник Союзу
визволення України. 1917. 25 черв. (чис. 26). С. 412-413.

245. Кордуба М. Північно-західна Україна. (Продовжен-
не) 5. Рільництво й годівля домашніх звірят. Вістник Союзу
визволення України. 1917. 29 лип. (чис. 31). С. 492-494.

246. Кордуба М. Північно-західна Україна. (Продовжен-
не) 5. Рільництво й годівля домашніх звіря. Вістник Союзу
визволення України. 1917. 26 серп. (чис. 35). С. 554-557.

247. Кордуба М. Північно-західна Україна. (Продовжен-
не) 6. Промисл. 7. Торговля. Вістник Союзу визволення
України. 1917. 28 жовт. (чис. 44). С.699-703.

248. Кордуба М. Північно-західна Україна. (Кінець) Тор-
говля. Вістник Союзу визволення України. 1917. 4 листоп.
(чис. 45). С. 717-719.

249. Буковинець. Події на Буковині. Нова рада (Київ).
1918. 27 листоп. (чис. 224). С. 2.

250. Х. Справа Австрійської України на мирних перего-
ворах. Січковий стрілець. 1918. Чис. 1. С. 15.

251. Кордуба М. Територія і населення України. Відень:
Вид-во «Вістника політики, літератури й життя», 1918. 24 с.

252. Др К. В 350-ту річницю Люблинської унії. Воля.
1919. 23 серп. (чис. 11). С.1.

253. Др К. Загранична преса про українські справи . Рес-
публика. 1919. Чис. 90. С. 3.

254. Др К. Політика Франції супроти Росії і України (Дебата у французьким парламента). Свобода. 1919. 13 мая (чис. 4). С. 3-4.

255. Буковинець. Румунське панованне на Буковині. Свобода. 1919. 20 цвіт. (чис. 1). С. 3-4.

256. Др К. Українська національна територія в Галичині і австрійська урядова статистика. Воля. 1919. 2 серп. (чис. 8). С. 3.

257. Korduba M. Bukowina v nástinu historickém etnografickém. Кујив; Praha: V-vo Družstva «Čas», 1919. S. 7-11.

258. Korduba M. Le territoire et la population de l'Ukraine: contribution géographique et statistique. Berne: R. Suter, 1919. 111 p., 1 carte.

259. Korduba M. Territorium und Bevölkerung der Ukraine: ein geographisch-statistischer Beitrag. Wien: Wistnyk žytia, 1919. 32 S.

260. (ОО). Англія і Схід Європи. Громадська думка. 1920. 12 черв. (чис. 136); 13 черв. (чис. 137).

261. Апостольський візитатор для України. Громадська думка. 1920. 24 март. (чис. 71). С. 2. Без підп.

262. (ОО). Бесарабія. Громадська думка. 1920. 4 квіт. (чис. 80). С. 2.

263. В справі збірки топографічних назв: [Відозва Наукового товариства імені Шевченка]. Громадська думка. 1920. 25 марта (чис. 72). Без підп.

264. В справі збірки топографічних назв: [Відозва Наукового товариства імені Шевченка]. Вперед. 1920. 28 марта (чис. 73). С. 4. Без підп.

265. (ОО). Границі з 1772 р. Громадська думка. 1920. 28 марта (чис. 75). с. 1.

266. (ОО). До всіх! Громадська думка. 1920. 25 квіт. (чис. 97). С. 1.

267. (ОО). Імперіалізм і заборчість. Громадська думка. 1920. 19 квіт. (чис. 92). С.1.

268. (ОО). Львівська республіка. Громадська думка. 1920. Чис. 24. С. 4-5.

269. (ОО). На маргінесі конференції в Ревлі. Громадська думка. 1920. 24 квіт. (чис. 96). С. 1.

270. (ОО). Над Дніпром! Громадська думка. 1920. Чис. 106.

271. (ОО). Не гасить світла! З приводу віча львівських українців. Громадська думка. 1920. Ч. 67. С. 1.

272. (ОО). Переворот в Німеччині. Громадська думка. 1920. 22 марта (чис. 70). С. 1.

273. (ОО). По виборах на Буковині. Громадська думка. 1920. 18 черв. (чис. 141). С. 1.

274. (ОО). Польсько-українська умова. Громадська думка. 1920. 30 квіт. (чис. 101); 1 мая (чис. 102). С. 1.

275. (ОО). Ревізія Версальського договору. Громадська думка. 1920. 26 берез. (чис. 73). С. 1.

276. (ОО). Румунія й Україна. Громадська думка. 1920. 10 мая (чис. 109). С. 1.

277. Співомовки. Українська [Громадська] думка. 1920. 1 жовт. (чис. 1). Без підп.

278. (ОО). Стаття 87. Громадська думка. 1920. 17 мая (чис. 115). С. 1.

279. (ОО). Сумерк монгольських держав [Туреччиний Угорщини] в Європі. Громадська думка. 1920. 7 черв. (чис. 132). С. 1.

280. (ОО). Україна і Московщина. Громадська думка. 1920. 29 мая (чис. 125). С. 1.; 30 мая (чис. 126). С. 1; 31 мая (чис. 127). С. 1; 3 черв. (чис. 128) С. 1.

281. Українське шкільництво у Львові: промова проф. д-ра Мирона Кордуби. Вперед. 1920. 17 марта (чис. 63). С. 2.

282. Федерация чи самостійність?. Громадська думка. 1920. 28 черв. (чис. 150); 30 черв. (чис. 151) С. 1. Без підп.

283. Кордуба М. Як записувати топографічні назви?: Квестіонар. Львів: Вид. Археогр. Комісії НТШ, 1920. 4 с.

284. Кордуба М. Договір в Ризі і межі України. Український вістник (Львів). 1921. 6 квіт. (чис. 58).

285. Кордуба М. З мартирології Буковини. Український вістник (Львів). 1921. 9 верес. (чис. 182).

286. Кордуба М. Простір і населення України. Львів: накл. Укр. книгарні і антикварні, 1921. 19 с.

287. Кордуба М. Старі й нові держави: Головні держави світу; Нові держави в Європі і Азії на основі мирових договорів . Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1922. Львів, 1921. Річник 44. С. 79-86.

288. Кордуба М. Географічний атлас. (Містить 24 головних карт і 11 побічних). 3-тє переробл. і допов. вид. Київ; Ляйпціг: Укр. накладня, 1922. 24 с.

289. Кордуба М. [Рукоп. текст]. Методологія історії: виклади. 1921 шк. р. Львів, 1922. 47 с. Циклостиль.

290. Кордуба М. Ми і волохи [із цензурними скороченнями тексту] . З тривожних днів: [зб. худ.-публ. тв.]. Чернівці, 1922.

291. Кордуба М. Між Замостем та Зборовом: сторінка зносин Семигороду з Україною і Польщею. Записки НТШ. 1922. Т. 133; М. Грушевському в двадцятилітте наукової й культурної діяльності для Галицької України. С. 39-56.

292. Кордуба М. Про історичну повість, а зокрема про повість Осипа Назарука «Князь Ярослав Осмомисл» . ЛНВ. 1922. Т. 77, кн. 5. С. 168-177.

293. Кордуба М. [Рецензія]. Письмо з «Просвіти». 1922. Чис. 11/12. С. 98-99. Рец. на кн.: Ковалевський М.Є. Історія Греції та Риму для школи й само науки. Катеринослав; Лейпціг, 1920.

294. Кордуба М. Українські землі під польською владою. Письмо з «Просвіти». 1922. Річник 9. Чис. 3/4. С. 28-29.

295. Холодний П., Кордуба М., Прокопович В., Шендрик І. Від Комітету Музею-Архиву Визволення України. Світло. 1922. Чис. 4-6. С. 131-132.

296. Кордуба М. [Ротокопія машинопису]. Доба Людовіка XIV: виклади на Українському університеті у Львові. 1922/23 шк. р. Львів, 1923. 48 арк. Друк з обох сторін.

297. Кордуба М. Нові жерела до всесвітної та рідної історії . Історичний вістник: орган студентів-істориків Укр. ун-ту у Львові. 1923. Чис. 2/3. С. 1-7.

298. Кордуба М. Переворот на Буковині: з особистих споминів. ЛНВ. 1923. Т. 81, кн. 10. С. 135-141; Кн. 11. С. 229-239; Кн. 12. С. 321-333.

299. Кордуба М. [Рецензія]. ЛНВ. 1923. Т. 80, кн. 6. С. 185-191. Рец. на кн.: Дорошенко Д. Слов'янський світ в його минулому й сучасному: в 3 т. Берлін, 1922. Т. 1. 210 с. Т. 2. 258 с.; Т. 3. 264 с.

300. Кордуба М. Відповідь VI . Літопис політики, письменства і мистецтва. Берлін. 1924. Зош. 17, кн. 2. 26 квіт. С. 253-254.

301. Кордуба М. До перевороту на Буковині . ЛНВ. 1924. Т. 82, кн. 3/4. С. 344-346.

302. Буковинець. За ґратами румунської тюрми. Вісті. 1924. 11 груд. (чис. 126).

303. Кордуба М. Звенигород. Стара Україна. 1924. Чис. 12. С. 186-187.

304. Кордуба М. Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне. Стара Україна. 1924. Чис. 7/8. С. 93-97. Додаток: Квєстїонар.

305. Кордуба М. [Рецензія]. Стара Україна. 1924. Чис. 7-8. С. 117-118. Рец. на кн.: Zborowski J. Wskazówki do zbierania nazw geograficznych. Warszawa; Kraków, 1923; Стрипський Я. Гдѣ документи старшей исторіи Подкарпатской Руси? О межевых названіях. Ужгород, 1924.

306. Кордуба М. Смерть царя Миколи II і його рідні. ЛНВ. 1924. Т. 83, кн. 7/9. С. 366-371.

307. Кордуба М. Яблуко Медеї. Дїло. 1924. 6 січ. (чис. 6). С. 1-2.

308. Кордуба М. «Білий лис» . ЛНВ. 1925. Т. 88, кн. 11. С. 246-256; Кн. 12. С. 308-320.

309. Кордуба М. Винуватці світової війни. Дїло. 1925. 7 січ. (чис. 6). С. 5.

310. Кордуба М. Західне пограниче Галицької держави між Карпатами та долишнім Сяном (З картою). Записки НТШ. Т. 138/140: Праці Історично-філософїчної секції / під ред. І Крип'якевича. 1925. С. 159-245.

311. Кордуба М. [Рецензія]. Стара Україна. 1925. Чис. 11-12. С. 207-208. Рец. на кн.: Щербаківський В. Основні елементи орнаментациї українських писанок та їхне походження. Прага, 1925.

312. Кордуба М. [Рецензія]. Українська історія нової Європи. Діло. 1925. 28 квіт. (чис. 91). С. 2; 29 квіт. (чис. 92). С. 2-3. Рец. на кн.: Шульгин О. Нариси з нової історії Європи. Перехід від середніх віків до нових часів. Релігійна боротьба в XVI–XVII вв. Розвиток європейських держав. Міжнародні відносини в XVIII в. / Прага: Укр. Гром. Вид. фонд, 1925. 219 с.

313. Кордуба М. Українська національна територія і кількість українців у Польщі. Народній ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1926. Річник 48. Львів, 1925. С. 57-60.

314. Кордуба М. Академик Михайло Грушевський як історик: з нагоди ювілею. ЛНВ. 1926. Т. 91, кн. 12. С. 346-357.

315. Кордуба М. Нові причинки до початків Хмельниччини. Записки НТШ. Т. 144/145: Праці Історично-філософської секції / під ред. І. Крип'якевича. – 1926. С. 209-215.

316. Кордуба М. Розвій українського населення в Галичині за останні сто літ. Світ. 1926. Чис. 13/14. С. 4-7.

317. Кордуба М. Територія і населення Радянської України. Народній ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний р. 1927. Річник 49. Львів, 1926. С. 37-44; 1 карта.

318. Кордуба М. Конференція істориків у Варшаві. Україна. 1927. Кн. 5. С. 197.

319. Наукове єднання: з'їзд істориків східно-європейських держав і Слав'янщини. Діло. 1927. 6 лип. (чис. 148). Без підп.

320. Кордуба М. Володимир Антонович. ЛНВ. 1928. Т. 96, кн. 6. С. 156-167.

321. Кордуба М. Вражіння з поїздки до Києва. Діло. 1928. 15 квіт. (чис. 84). С. 8.

322. Кордуба М. Де лежав старовинний город Хмелів?. Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістдесятієї річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. / Українська Академія Наук. Київ, 1928. Т. 1. зб. №76. С. 153-155.

323. Кордуба М. Де лежав старовинний город Хмелів? (В скороченні). Час. Чернівці. 1928. 23 груд. (чис. 70). С. 6.

324. Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною. Україна. 1928. Кн. 5. С. 33-78: 2 л. іл., 1 портр.

325. Кордуба М. Михайло Максимович і перші досліді над українськими географічними назвами. Записки НТШ. 1928. Т. 149. С. 1-8.

326. Кордуба М. Папський посол на Україні в рр. 1245-1247: (Із Записок І Пляно Карпіні). Нова зоря. 1928. 1 берез. (чис. 15). С. 4.

327. Кордуба М. Потреба організації збирання географічних назв. Conference des historiens des E'tats de l'Europe Orientale et du Monde Slave. Varsovie, le 26-29 juin 1927. Compterendu et Communications. Varsovie: Société Polonaise d'Histoire, 1928. Part 2. P. 101-108.

328. Професор Кордуба про Радянську Україну. Український хлібороб (Порто Уніон). 1928. 30 трав. (чис. 19). С. 3.

329. Топографічні назви. Історико-географічний словар Галичини: Квестіонар. Нова зоря. 1928. 12 лют. (чис. 10). Без підп.

330. Кордуба М. Історія Буковини. Рідний край (Чернівці). 1929. -27 січ. (чис. 4). С. 2-3; лют. (чис. 5). С. 2-3; 10 лют. (чис. 6). С. 1; 17 лют. (чис. 7). С. 1-2; 24 лют. (чис. 8). С. 2; 10 берез. (чис. 9-10). С. 3-4; 17 берез. (чис. 11). С. 1-2; 24 берез. (чис. 12). С. 1-2; 31 берез. (чис. 13). С. 2; 7 квіт. (чис. 14). С. 2; 14 квіт. (чис. 15). С. 2-3; 21 квіт. (чис. 16). С. 2; 28 квіт. (чис. 17). С. 2; 5 трав. (чис. 18). С. 2; 12 трав. (чис. 19). С. 2-3; 19 трав. (чис. 20). С. 1-2.

331. Кордуба М. Найновіші теорії про початки Руси. ЛНВ. 1929. Т. 100, кн. 12. С. 1082-1096.

332. Кордуба М. [Рецензія]. Україна. 1929. Кн. 35. С. 136-139. Рец. на кн.: Petrov A. Karpatoruské pomístni nazwy z pol. XIX a z roč. XX st. Praha, 1929. 220 s.

333. Кордуба М. [Рецензія]. Україна. 1929. Кн. 38. С. 134-137. Рец. на кн.: Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. Wyd. 4, uzupełnione Warszawa; Kraków: Gebethner i Wolf, 1927. Т. 1. 296 s.; Т. 2. 332 s.

334. Korduba M. La literature historique ukrainienne en Pologne et dans l'emigration ukrainienne (1927-1928). Bulletin

d'information des sciences historiques eu Europe Orientale. 1929. Vol. 2, N 1-2. P. 73-119.

335. Кордуба М. В посольстві до гетьмана: уривок із щоденника. Літопис Червоної Калини. 1930. Жовт. (чис. 10). С. 12-14; листоп. (чис. 11). С. 5-10; груд. (чис. 12). С. 11-15.

336. Кордуба М. Історична границя між Галицькою державою і Польщею. Наш прапор: ілюстр. календар-альманах на р. 1930 (Перемишль). 1930. С. 46-51.

337. Кордуба М. Найважніший момент в історії України. ЛНВ. 1930. Т. 102, кн. 6. Річник 29. С. 539-546.

338. Кордуба М. Початки української нації: (у відповідь Українському Історично-Фільологічному Т-ву в Празі) . Діло. 1930. 26 груд. (чис. 286). С. 2-3.

339. Кордуба М. Причинки до життєпису призабутого ученого і редактора. Діло. 1930. 14 січ. (чис. 9). С. 12-14.

340. Кордуба М. Причинки до урядничої служби Куліша: (від губернського секретаря до надвального радника). Прилога: Акти. Записки НТШ. 1930. Т. 100: Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського; ч. 2: Праці історичні. С. 327-377.

341. Кордуба М. [Рецензія]. ЛНВ. 1931. Т. 105, кн. 3. С. 283-287. Рец. на зб.: Dr V. Zalozeckyj. Das geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart / herausgegeben von... Münster, 1930. 219 S.

342. Кордуба М. У справі збирання географічних назв . Діло. 1930. 14 січ. (чис. 9). С. 22. Додаток: Квестіонар.

343. Кордуба М. В обороні історичної правди. ЛНВ. 1931. Т. 106, кн. 5. Річник 30. С. 424-438.

344. Кордуба М. Ще кілька слів у справі «найважнішого моменту в історії України» (акад. Степанови Смаль-Стоцькому у відповідь). ЛНВ. 1931. Т. 107, кн. 10. С. 902-903.

345. Кордуба М. Ще про найважніший момент в історії України: (до заміток д-ра Миколи Чубатого). Діло. 1931. 18 лют. (чис. 36). С. 2; 19 лют. (чис. 37). С. 2-3.

346. Кордуба М. Як записувати топографічні назви?: Квестіонар. Літопис Байківщини. Самбір. 1931. Чис. 1. С. 159-162.

347. Korduba M. Les theories les plus récents sur les origines de la Ruthénie. *Le Monde Slave*. 1931. Vol. 3, août. P. 213-235.

348. Korduba M. Ukazy Jugenheimskie (Dażności i ludzie). Księga pamiatkowa Uniwersytetu Warszawskiego celem uczczenia 350-ej rocznicy założenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Warszawa, 1931. S. 87-174.

349. Кордуба М. Січові гості: сторінка особистих споми-нів. Над синім Дунаєм: ювіл. Збірник Укр. Акад. т-ва «Січ» у Відні / ред. Остап Грицай, Теодор Марітчак. Відень: Захо-дом і коштом ювілейного комітету, 1932. С. 28-35.

350. Korduba M. Der Ukraine Niedergang und Aufschwung. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*. 1932. Bd. 6, H. 1. P. 36-60; H. 2. P. 193-230; H. 3. P. 358-385.

351. Korduba M. Kilka uwag w kwestji genezy narodowości białoruskiej: (na marginesie artykułu Dra Jana Stankiewicza). *Sprawy Narodowościowe*. 1932. – №2/3. S. 203-217.

352. Korduba M. Najnowsze teorie o początkach Rusi. *Przegląd Historyczny*. Warszawa. 1932. T. 10. Z. 1. S. 58-74.

353. Кордуба М. [Рецензія]. *Der Ukraine Niedergang und Aufschwung*. ZOEG. 1932. Bd. 6. S. 36-60; 193-230; 358-385. Рец. на кн.: М. Грушевський. *Історія України-Руси*. 1922. Т. 8; 1928. Т. 9.

354. З'їзд істориків: звіт в НТШ. *Нова зоря*. 1933. 10 ве-рес. (чис. 68). С. 4; 14 верес. (чис. 69). С. 3; 17 верес. (чис. 70). С. 5; 21 верес. (чис. 71). С. 3. Без підп.

355. Кордуба М. З'їзди істориків у Варшаві. *Вістник*. 1933. Рік. 1. Кн. 10. С. 771-774.

356. Х. На сторожі ідеї. *Дзвони*. 1933. Чис. 11/12. С. 548-551.

357. Кордуба М. У кривім зеркалі: (з нагоди появи книж-ки Омеляна Поповича «Відродження Буковини: спомини». – Львів, 1933). *Літопис Червоної Калини*. 1933. Чис. 6. С. 9-12.

358. Korduba M. Die Entstehung der ukrainischen Nation. *Contributions à l'histoire de l'Ukraine au VII-e Congrès international des sciences historiques, Varsovie, août 1933 / La Société scientifique au nom de Chevchenko*. Léopol, 1933. P. 19-67.

359. Кордуба М. [Резюме]. Die Entstehung der ukrainischen Nation. VII-e Congrès international des sciences historiques. Résumés des communications presents au Congrès. Varsovie, 1933. Part. 2. P. 207-210.

360. Korduba M. Die Ostgermanischen Handelswege durch vor Chr. Geb. (Wschodnio-germańskie drogi handlowe przez Ukrainę około połowy I. tysiąclecia przed nar. Chr.). Światowit: Rocznik museum Archeologicznego im. Er. Majewskiego T-wa Naukowego Warszawskiego / red. Wł. Antoniewicz, prof. Uniwersytetu i dyrektor Muzeum. T. 15: 1932/33. Warszawa, 1933. S. 178-191.

361. Korduba M. «Element prowokacji w stosunkach polsko-ukraińskich». Biuletyn Polsko-Ukraiński. 1933. N 22. S. 3-4.

362. Кордуба М. [Рецензія]. Вістник. 1933. Т. 3, кн. 7/8. С. 622-623. Рец. на кн.: Tisserand R. La vie d'un peuple. L'Ukraine, preface de Réne Pinon. Paris, 1933. 298 p.

363. Кордуба М. [Рецензія]. ZOEG. 1933. Bd. 7. H. 1. S. 113-116. Рец. на кн.: Frąś L. Obrona Zbaraża w r. 1649. Kraków, 1932. 71 s.

364. Korduba M. Stosunki polsko-ukraińskie w w X-XIII. Sprawy Narodowościowe. 1933. N 6. S. 755-759.

365. Korduba M. Ukraina (USRR). Minerva-Zeitschrift. 1933. Jahr. 9. H. 9/10. S. 147-162; H. 11/12. S. 203-208.

366. Korduba M. W sprawie uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie. Biuletyn Polsko-Ukraiński. 1933. N. 2. S. 4-8.

367. Кордуба М. Де перебував Шевченко під кінець 1843 і 1844 рр. Вістник. 1934. Т. 4, кн. 10. С. 753-756.

368. Кордуба М. [Рецензія]. ZOEG. 1934. Bd. 9, H. 1. S 108-117. Рец. на кн.: Paszkiewicz H. Jagiellonowie a Moskwa. T. 1: Litwa a Moskwa w XIII I XIV wieku. Warszawa, 1933. 454 s.

369. Korduba M. Jeremias Wiśniowiecki im Lichte der neuen Forschung. Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. 1934. Bd. VIII, H. 2. S. 221-238.

370. Korduba M. Kilka dat z dziejów dążeń społeczeństwa ukraińskiego do uzyskania własnego uniwersytetu. Biuletyn Polsko-Ukraiński. 1934. N 4. S. 1-4.

371. Korduba M. Michał Hruszewskýj jako historyk (Z powodu Jego śmierci). Biuletyn Polsko-Ukraiński. 1934. N 50. S. 1-4.

372. Кордуба М. [некролог]. Michał Hruszewskýj. Pion. 1934. N 51. S. 6-9.

373. Кордуба М. Буковина – до 1848. Українська Загальна Енциклопедія. 1935. Т. 3. С. 671-674.

374. Кордуба М. Буковина 1914-1918. Українська Загальна Енциклопедія. 1935. Т. 3. С. 679-674.

375. Кордуба М. Інститут св. Миколая і Остап Макарушка: жмут споминів. Двадцятьп'ятиліття Товариства «Учительська громада»: ювіл. наук. збірник. Львів: накл. Т-ва «Учительська громада», 1935. С. 244-247.

376. Кордуба М. Шевченко як краєзнавець і археолог. Т. Шевченко. Повне видання творів: у 16 т. / Укр. Наук. Ін-т; за ред. П. Зайцева. Варшава; Львів, 1935. Т. 6: «Назар Стодоля» та різні твори. С. 256-280.

377. Korduba M. Agnieszka, córka Bolesława Krzywoustego (1137 po 1187). PSB. 1935. T. 1. S. 30-31.

378. Korduba M. Anastazja żona Bolesława, ks. Sandomierskiego, sieradzkiego I mazowieckiego. PSB. 1935. T. 1. S. 88-89.

379. Korduba M. [Лист до редакції]. Czy strzelali do Lwowa zamiast bronić Kijowa?. Biuletyn Polsko-Ukraiński. 1935. N 10.

380. Korduba M. Michał Hruszewskýj jako uczoney. Przegląd Historyczny. 1935. T. 12. S. 389-406.

381. Korduba M. Rozwój imperializmu rosyjskiego. Evolution of Russian imperialism. Warszawa: Wyd-wo Kwartalnika «Wschód», 1935. 26 s.

382. Korduba M. [Відповідь рецензентові] Відповідь на рецензію Я. Трипуцька (Balticoslavica, 1933) на статтю Кордуби «Найважливіший момент в історії України». Balticoslavica. 1936. Т. 2. S. 424.

383. Korduba M. Bolesław, syn Bolesława IV Kędzierawego. PSB. 1936. T. 2. S. 262.

384. Korduba M. Borkowski Jerzi Bazyli Dunin (1640-1702). PSB. 1936. T. 2. S. 232.

385. Korduba M. Rozwój i obecny stan badań nad latopisami staroruskiemi. *Balticoslavica* / Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. Wilno, 1936. T. 2. S. 160-203.

386. Korduba M. Brzuchowiecki (Brjuchowećkyj) Iwan Martynowicz (1623-1668), hetman Ukrainy Lewobrzeżnej. PSB. 1937. T. 3. S. 70-71.

387. Burlag. PSB. 1937. T. 3. S. 138. Без підп.

388. Korduba M. Chanenko Michał (ur. ok. 1620, zm. ok. 1680), hetman kozacki. PSB. 1937. T. 3. S. 261-262.

389. Korduba M. Chmielnicki Bohdan Zenobi (ur. ok. 1595†1657). PSB. 1937. T. 3. S. 329-334.

390. Korduba M. Chmielnicki Jerzy (uk. 1640†ok. 1681), najmłodszy syn Bohdana. PSB. 1937. T. 3. S. 334-336.

391. Korduba M. Chmielnicki Michał (†1620), ojciec Bohdana. PSB. 1937. T. 3. S. 336-337.

392. Korduba M. Chmielnicki Paweł (zm. po r. 1678) syn Jana, dlatego zwykle Janenką zwany. PSB. 1937. T. 3. S. 337.

393. Korduba M. Chmielnicki Tymosz (1632-1653), najstarszy syn Bohdana. PSB. 1937. T. 3. S. 337-338.

394. Korduba M. "Dlaczego Rusini, a nie Ukraińcy?". Biuletyn Polsko-Ukraiński. 1937. N 2. S. 13-15.

395. Korduba M. Hruszewski Michał. Encyklopedia Nauk Politycznych. Warszawa, 1937. T. 2. S. 642-643.

396. Кордуба М. [Рецензія]. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 1937. N. 4. S. 658-670. Рец. на кн.: Кучуїнський С. М. Земле Чернігівсько-Сіверське під правлінням Литви. Warszawa, 1936.

397. Кордуба М. Два міжнародні історичні з'їзди в Ціріху. Діло. 1938. 4 верес. (чис. 195). С. 9.

398. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Наша Батьківщина. 1938. Чис. 2. С. 31-37; Чис. 3. С. 59-65; Чис. 5. С. 125-131.

399. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів: Наша Батьківщина, 1938. 22с.

400. Korduba M. Czajłyj Sawa, także Czalenkiem zwany (†1742), watażka z okresu hajdamaczyzny. PSB. 1938. T. 4. S. 163-164.

401. Korduba M. Czetwertyński Światopełk Gedeon (*1690), prawosławny metropolita kijowski. PSB. 1938. T. 4. S. 361-362.

402. Korduba M. Czetwertyński Światopełk Stefan Sylwester (†1727), prawosławny biskup białoruski. PSB. 1938. T. 4. S. 365-366.

403. Korduba M. [Résumé] Die dominierende Stellung des Fürstentums Halič-Volynien im europäischen Osten während der zweiten Hälfte des XIII Jh. Proceeding of the Eight International Congresses of Historical Sciences (Zürich, 1938), Bulletin of the International Committee on Historical Sciences (Paris). 1938. Vol. 10, N 39. Part 2. P. 245-246.

404. Korduba M. La littérature historique soviétique-ukrainienne. Compte-rendu, 1917-1931. Varsovie: Bulletin d'information des sciences historiques eu Europe Orientale. 1938. Vol. 7/8. 277 p.

405. Korduba M. [Рецензія]. Kwartalnik Historyezny. 1938. Roczn. 52. Z. 3. S. 458-460. Рец. на кн.: / Hiltebrandt's Conrad Jacob. Dreifache Schwedische. Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen der Ukraine und Constantinopel (1656-1658). Mit Unterstützung des Kungl. Samfund för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia zu Stockholm nach der Stettiner Handschrift herausgegeben und erläutert von Franz Babinger. Leiden, 1937. S. XXX+259.

406. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель. Рідна мова. 1939. Чис. 1. С. 18-23; чис. 2. С. 82-87; чис. 4. С. 169-174; чис. 5. С. 194-199; чис. 6. С. 242-246.

407. Кордуба М. Болеслав-Юрій II: останній самостійний володар Галицько-Волинської держави: з нагоди 600-ліття його смерті. Краків: Укр. вид-во, 1940. 28 с. (Минуле й сучасне; чис. 7).

408. Кордуба М. Болеслав-Юрій II: останній самостійний володар Галицько-Волинської держави: з нагоди 600-ліття його смерті. Краківські вісті. 1940. 17 черв. (чис. 52). С. 6-7; 19 черв. (чис. 53). С. 4-5; 21 черв. (чис. 54). С. 4-5; 24 черв. (чис. 55). С. 4-5.

409. Кордуба М. Київ і Ренбург: (сторінка з давніх взаємин України з Німеччиною). Краківські вісті. 1940. 2 верес. (чис. 85). С. 4-5.

410. Кордуба М. Холмщина і Підляшшя. Краківські вісті. 1940. 1 лип. (чис. 58). С. 4-5.

411. Кордуба М. Богдан Хмельницький у Белзчині і Холмщині (в жовтні й листопаді 1648 р.). Краків: Укр. вид-во, 1941. 40 с. (Минуле й сучасне; чис. 19).

412. Кордуба М. Богдан Хмельницький у Белзчині і Холмщині (в жовтні й листопаді 1648 р.). Краківські вісті. 1941. 11 черв. (чис. 122). С. 3; 12 черв. (чис. 123). С. 3; 13 черв. (чис. 124). С. 3; 15 черв. (чис. 126). С. 3; 17 черв. (чис. 127). С. 3; 18 черв. (чис. 128). С. 3; 19 черв. (чис. 129). С. 3; 20 черв. (чис. 130). С. 3; 21 черв. (чис. 131). С. 3; 22 черв. (чис. 132). С. 3; 24 черв. (чис. 134). С. 3.

413. Кордуба М. Історія Холмщини й Підляшшя. Краків: Укр. вид-во, 1941. 128 с.: іл., табл., мапа. – (Минуле й сучасне; чис. 10).

414. Кордуба М. Михайло Грушевський. Краківські вісті. 1941. 28 верес. (чис. 39). С. 5-6.

415. Кордуба М. Чи Підляшшя було білоруське? Нація в поході. 1941. Чис. 3-4. С. 12-14.

416. Кордуба М., Зілінський І., Лепкий Б., Раковський І., Шухевич С. До високошкільної української молоді. Краківські вісті. 1941. 22 берез. (чис. 62).

417. Кордуба М. Актуальна публікація. Львівські вісті. 1942. 18 берез. (чис. 59). С. 2. Рец. на кн.: Handbuch der Ukraine. Leipzig, 1941.

418. Кордуба М. Большевицьке шевченкознавство. Березанські вісті. 1942. 8 берез. (чис. 18(61)). С. 2.

419. Кордуба М. Володимир Антонович. Львівські вісті. 1942. 11 квіт. (чис. 77). С. 2; 12-13 квіт. (чис. 78). С. 2.

420. Кордуба М. [Рецензія]. Львівські вісті. 1942. 1 трав. (чис. 94). С. 2. Рец. на кн.: Ukraine. Die Bücherei des Ostraumes / herausgegeben von G. Leibbrand. Berlin, 1942.

421. Кордуба М. Актуальна і потрібна книжка. Краківські Вісті. 1943. 23 лют. (чис. 36). Рец. на кн.: Dorošenko D. Die Ukraine und das Reich. Leipzig, 1941.

422. Кордуба М. Діяльність Теофана Лебединцева в Холмщині: до історії шкільництва на українських землях. Львів; Краків: Укр. вид-во, 1943. 51 с.

423. Кордуба М. Діяльність Теофана Лебединцева в Холмщині: до історії шкільництва на українських землях. *Краківські вісті*. 1943. 27 серп. (чис. 188). С. 3; 28 серп. (чис. 189). С. 3-5; 29 серп. (чис. 190). С. 3-5; 31 серп. (чис. 191). С. 3-5; 1 верес. (чис. 192). С. 3-5; 2 верес. (чис. 193). С. 4-5.

424. Кордуба М. Василь Сімович на Буковині: жмут спогадів. *Краківські вісті*. 1944. 22 берез. (чис. 62). С. 2-3.

425. Korduba M. Demko (Damian) Michajłowicz z przydomkiem Łysowець (†1654), generalny asawuł wojsk kozackich za hetmaństwa Bohd. Chmielnickiego. *PSB*. 1939-1946. T. 5. S. 105.

426. Korduba M. Doroszenko Michał (†1628), hetman kozacki. *PBS*. 1939-1946. T. 5. S. 335-336.

427. Korduba M. The Reign of Casimir. P. 1: 1648-1654. *The Cambridge History of Poland. Vol. 1: From the Origins to Sobieski (to 1696)* / ed. By W. F. Reddway, J. H. Penson, O. Haleski, R. Dyboski. Cambridge: University Press, 1950. P. 502-517.

428. Korduba M. Bukovina. Ukraine. *A Concise Encyclopaedia* / ed. By V. Kubijovuč. – Toronto; University of Toronto Press, 1963. Vol. 1. P. 787. According to the article in the *Ukrains`ka Zahal`na Entsyklopediia*.

429. Кордуба М. Територія і населення України. *State college*. Pa. 1970. 44 с., карта, табл. (Серія «Життя і школа»). online catalog.

430. Korduba M. The Reign of John Casimir: Part 1. 1648-1654. *The Cambridge History of Poland. Vol. 1: From the Origins to Sobieski (to 1696)* / ed. By W.F. Reddway, J.H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski. New York: Octagon Books, 1971. P. 502-517. First published 1950.

431. Korduba M. La littérature historique soviétique-ukrainienne. *Compterendu*. 1917–1931. Reprint of the Warsaw 1938 edition with an editor's preface, a bibliography of Korduba's works, three additional surveys. And new indexes. München: Wilhelm Fink Verlag, 1972. 365 p. (Harvard Series in Ukrainian Studies; vol. 10).

432. Korduba M. La territoire et la population de l'Ukraine: contribution géographique et statistique (Bern, 1919). *Ukraine:*

irredentist and nationalist questions in Central Europe, 1913–1939. Nendeln: Kraus Reprint, 1973. 405 с. (Series: Seeds of conflict). online catalog.

433. Кубійович В. Іван Зілинський, Мирон Кордуба, Богдан Лепкий, Іван Раковський, Степан Шухевич, Іван Фещенко-Чопівський. Заклик українських учених до української високошкільної молоді. Українці в Генеральній Губернії. 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. С. 539-542.

434. Кордуба М. Михайло Грушевський як учений. Український історик. 1984. Т. 21 (чис. 1/4). С. 33-47.

435. Кордуба М. [Лист до Івана Раковського від 4 квітня 1940 р., Варшава]; вступ. ст. і публ. Л. Винара. Український історик. 1985. Т. 22 (чис. 1/4). С. 214-215.

436. Кордуба М. [Лист до К. Студинського від 20 серпня 1908 р., Камінка Струмилова] У півстолітніх змаганнях: вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / упоряд.: О. Гайова, У. Єдлінська, Г. Сварник. Київ: Наук. думка, 1933. С. 217-218.

437. Кордуба М. [Лист до К. Студницького від 13 липня 1924, Сушно]. У півстолітніх змаганнях: вибрані листи до Кирила студницького (1891–1941) / упоряд.: О. Гайова, У. Єдлінська, Г. Сварник. Київ: Наук. думка, 1993. С. 427.

438. Кордуба М. [Листи до Ф.К. Вовка]; публ. і комент. В. Наулка. Університет. 2005. № 4. С. 67-75.

439. Кордуба М. Земля свідком минулого. Історія української географії. Всеукр. наук.-теорет. Часопис. Тернопіль, 2006. Вип. 2(14). С. 31-34.

440. Кордуба М. Земля свідком минулого. Новітня українська суспільна географія: хрестоматія для студентів геогр. та екон. ф-тів і ф-тів міжнар. відносин / упоряд. О. Шаблій. Львів: Вид. Центр ЛНУ ім І. Франка, 2007. С. 199-206.

441. Кордуба М. Північно-західна Україна. Новітня українська суспільна географія: хрестоматія для студентів геогр. та екон. ф-тів і ф-тів міжнар. відносин / упоряд. О. Шаблій. Львів: Вид. Центр ЛНУ ім І. Франка, 2007. С. 155-199.

442. Кордуба М. Переворот на Буковині: (з особистих споминів). Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914–1921 рр.): До 90-річчя Буковинського віча 1918 р. / Добржанський О., Старик В. Одеса: Маяк. 2008. С. 823-855. Друкується за: ЛНВ. 1923. Т. 81, кн. 10-12.

443. У кривім зеркалі: (з нагоди появи книжки Омеляна Поповича «Відродження Буковини: Спомини». Львів, 1933). Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914-1921 рр.): До 90-річчя Буковинського віча 1918 р. / Добржанський О., Старик В. Одеса: Маяк. 2008. С. 888-896.

444. Кордуба. М. Уривки зі щоденника (1921). Бажаємо до України!: Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914–1921 рр.): До 90-річчя Буковинського віча 1918 р. / Добржанський О., Старик В. Одеса. 2008. С. 1120-1121.

445. Кордуба М. Вибрані статті / упоряд.: Н.В. Ткачова, О.С. Ткачова. Тернопіль: [б, в.], 2011. 175, [1] с.: іл.

446. Кордуба М. Найважливіший момент в історії України. Український історичний журнал. 2016. №4. С. 173-184.

447. Кордуба М. Оцінка наукової діяльності Івана Юліана Шпитковського. Вістник НТШ. Львів, 2016. Чис. 55: Весна - літо. С. 75-77: фот.

448. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / упоряд., авт. вступ. розділів і наук. коментаря О. Купчинський. Львів, 2016. 422, [1], [36] арк. іл.: портр., фотоіл., факс. (Українознавча наукова бібліотека НТШ / Наукове товариство ім. Шевченка; чис. 43).

II. ЛІТЕРАТУРА ПРО М. КОРДУБУ ТА ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Батюк Т. Мирон Кордуба та газета «Діло»: особливості співпраці. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобиць-

кого державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2016. Вип. 15. С. 5-10.

2. Батюк Т. На захисті національних інтересів: публіцистика Мирона Кордуби у міжвоєнний час. Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2017. Спец. вип. 3. С. 249-256.

3. Батюк Т. Наукова та публіцистична праця Мирона Кордуби в роки Другої світової війни. Наукові записки. Серія: Історія / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2015. Вип. 1, ч. 2. С. 171-175.

4. Батюк Т. Публіцистична діяльність Мирона Кордуби у міжвоєнний час. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2014. Вип. 34: Історія. С. 4-15.

5. Батюк Т. Публіцистичне кредо Мирона Кордуби: (віденсько-буковинський період). *Scriptorium nostrum*. Херсон, 2016. №2. С. 26-47.

6. Білінський Б. Мирон Кордуба в контексті епохи. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колячука. С. 192-198.

7. Білінський Б. Спогад про дідуся. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Львів, 2003. Вип. 5/6. С. 373-375.

8. Білінський Б. Спогад про дідуся. Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Мирон Кордуба – подвижник національної ідеї»: Пошанування 130-річчя від дня народження видатного вченого, історика, письменника, публіциста, Тернопіль, 2 березня 2006 р.: збірник тез. Тернопіль, 2006. С. 8-12.

9. Бучко Д.Г. М.М. Кордуба – збирач і дослідник української топонімії. Повідомлення Української ономастичної комісії. Київ, 1967. Вип. 3. С. 36-45.

10. Бучко Д. Роль Мирона Кордуби у становленні української топоніміки. Історія української географії і картографії. Тернопіль, 1995. С. 179-182.

11. Великопольська У. Епістолярій в особовому фонді Мирона Кордуби: (з листів М. Антоновича до М. Кордуби). Пам'ятки: археографічний щорічник. Київ, 2008. Т. 8. С. 271-278.

12. Великопольська У. Малознана праця Мирона Кордуби «Методологія історії»: спроба аналізу. Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2005. Вип. 39/40. С. 628-640.

13. Великопольська У. Особовий фонд Мирона Кордуби у Державному архіві Львівської області. Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ, 2007. Вип. 12/13. С. 210-216.

14. Великопольська У. Теоретико-методологічні праці Мирона Кордуби. Історичний журнал. 2008. – №2. С. 70-80.

15. Великопольська У. Теоретичні аспекти джерелознавства у науковій спадщині Мирона Кордуби. Архіви України. 2008. – №3/4. С. 84-99.

16. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / Упорядник; автор вступних розділів і наукового коментаря Олег Купчинський. Львів, 2016. 422 с.

17. Вісьтак О. Розвиток суспільної географії українськими вченими Галичини у міжвоєнний період. Історія української географії. Всеукр. наук.-теорет. Часопис. Тернопіль. 2003, Вип. 8(2). С. 98-105.

18. Вісьтак О., Шаблій О. Географічні атласи професора Мирона Кордуби. Суспільна географія: книга четверта. У пошуках істини [Вибрані праці]=Human Geography. Volume Four. In Search of the Truth: Selected Works. Львів: ЛНУ імені І. Франка. 2019. С. 558-563.

19. Галик В. Історик Мирон Кордуба – кореспондент Івана Франка. Мандрівець. 2011. – №6. С. 35-40.

20. Головин Б. Відроджена пам'ять про Мирона Кордубу. Нації негасний смолоскип: статті, інтерв'ю, спогади: монографія / ред. Б.Головин. Тернопіль, 2003. С. 113-116.

21. Головин, Б. Кордуба Мирон – історик, політичний та громадський. Нації негасний смолоскип: статті, інтерв'ю, спогади: монографія / ред. Б.Головин. Тернопіль, 2003. – С. 126-135.

22. Головин Б. Кордуба Мирон – педагог-новатор. Нації негасний смолоскип: статті, інтерв'ю, спогади: монографія / ред. Б.Головин. Тернопіль, 2003. С. 135-138.

23. Головин Б. Кордуба Мирон: найважливіші віхи життя і наукової діяльності. Тернопілля'96: регіональний річник. Тернопіль, 1996. С. 109-110.

24. Головин Б. Михайло Грушевський і становлення Мирона Кордуби як ученого Нації негасний смолоскип: статті, інтерв'ю, спогади: монографія / ред. Б.Головин. Тернопіль, 2003. С. 110-113.

25. Дашкевич Я. Мирон Кордуба. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури: монографія / ред. Ярослав Дашкевич. 2-ге випр. й допов. вид. Львів, 2007. С. 591-606.

26. Дашкевич Я. Мирон Кордуба зблизька. Пам'ять століть. 2001. №6. С. 114-119.

27. Дашкевич Я. Мирон Кордуба та його «Бібліографія історії Буковини». Український археографічний щорічник. Нова серія. Київ, 2001. Вип. 5/6. С. 16-24.

28. Дашкевич Я. (С. Пісковий). Мирон Кордуба та його «Бібліографія історії України». Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. Київ, 1963. №6.

29. Зайцева З. Мирон Кордуба й українські наукові товариства. Український історичний журнал. 2002. №6. С. 108-122.

30. Костюк С. Фонд Мирона Кордуби у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї. Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Мирон Кордуба – подвижник національної ідеї»: Пошанування 130-річчя від дня народження видатного вченого, історика, письменника, публіциста, Тернопіль, 2 березня 2006 р.: збірник тез. Тернопіль, 2006. С. 32-34.

31. Кравець Я. Літературознавча і перекладацька діяльність Мирона Кордуби. Каменярь. Львів, 2013. №9.

32. Кульчицька Т. Лекції Мирона Кордуби в Українському таємному університеті у Львові (1921-1925) в контексті тогочасних циклографічних видань вищої школи. Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: збірник наукових праць. Львів, 2008. Вип. 1 (16). С. 167-177.

33. Кульчицька Т. Мирон Кордуба (1876–1947): історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2012. 236, [10] с.: фот.

34. Кульчицька Т. Мирон Кордуба у польських-історичних та суспільно-політичних періодичних виданнях (1895–1939). Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Львів, 2007. Вип. 15. С. 112–136.

35. Кульчицька Т. Топономастика як історичне джерело в науковій концепції Мирона Кордуби. Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Львів, 2011. Вип. 4 (19). С. 520–530.

36. Кульчицька Т. Участь Мирона Кордуби у виданнях Наукового товариства ім. Шевченка у Львові у 1895–1939 рр. Бібліографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (1895–1939 рр.): напрями діяльності та постаті: збірник наукових праць. Львів, 2010. С. 170–186.

37. Купчинський О. З листів Мирона Кордуби до Михайла Грушевського. На службі Клію: збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. С. 288–302.

38. Купчинський О. З листів Мирона Кордуби до Михайла Грушевського: питання творчих взаємин і співпраці учня і вчителя. Михайло Грушевський і Львівська історична школа: матеріали конференції, Львів, 24–25 жовтня 1994 р. Нью-Йорк; Львів, 1995. С. 174–186.

39. Купчинський О. З листів Мирона Кордуби до Михайла Грушевського: питання творчих взаємин і співпраці учня і вчителя. Відомі та маловідомі постаті національної науки і культури. Львів, 2011. С. 355–362: порт., іл.

40. Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Мирон Кордуба – подвижник національної ідеї»: Пошанування 130-річчя від дня народження видатного вченого, історика, письменника, публіциста, Тернопіль, 2 березня 2006 р.: збірник тез / упоряд. С. Костюк; Тернопільський обласний краєзнавчий музей. Тернопіль: Меркюрі-Тернопіль, 2006. 40 с. – (Бібліотека журналу «Джерело») (Постаті; вип. 1).

41. Негрейчук І.О. Кордуба Мирон Михайлович. Українські бібліографи. Київ, 2008. Вип. 1. С. 196-198.

42. Огорчак А., Білинський Б. Мирон Кордуба в спогадах онуків. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2012. Вип. 21. С. 889-896.

43. Ольшанська С. Мій батько: Мирон Кордуба. Тернопілля'96: регіональний річник. Тернопіль, 1996. С. 110-111.

44. Пақун М. «Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини» (1910–1923) як складова частина особистого архіву Мирона Кордуби Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. 2013. №5. С. 422-434.

45. Піх О. До джерела науково-бібліографічної діяльності Мирона Кордуби. Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. Львів, 2007. Вип. 2. С. 158-171.

46. Піх О.М. Картотека Мирона Кордуби «Бібліографія історії України»: структура та принципи складання. Український історичний журнал. 2007. №4. С. 175-183.

47. Піх О. Мирон Кордуба (1876–1947). Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2012. 70, [1] с.: фотоіл., факс. – (Історики України; вип. 10).

48. Піх О. Мирон Кордуба – життя і творчість: (До 140-ї річниці від народження). Вісник НТШ. Львів, 2016. Чис. 55: Весна літо. С. 43-47.

49. Піх О. Мирон Кордуба та розвиток української історичної географії, краєзнавства і топоніміки в Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століття. Історичне краєзнавство (за матеріалами картотеки Мирона Кордуби). Ч. 1: Історичне краєзнавство, історична географія та картографія українських земель / Упоряд. Олег Піх, Оксана Руда. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; КІУС. 2015. С. 11-44.

50. Піх О.М. Науково-бібліографічна діяльність Мирона Кордуби: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 /

НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2007. 20 с.

51. Піх О. Науково-освітня діяльність Мирона Кордуби у Варшаві (1928–1940). Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. С. 184-191.

52. Піх О. Українська радянська історична література в оцінці Мирона Кордуби. Наукові записки. Серія Історія / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2015. Вип. 3. С. 182-199.

53. Поліщук Ю. Джерелознавча спадщина Мирона Кордуби. Переяславський літопис. 2017. Вип. 12. С. 95-102.

54. Поліщук Ю.А. Мирон Кордуба як історіограф, археограф і джерелознавець. Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2019. 274 с.

55. Поліщук Ю. Українська романтична історіографія у дослідженнях Мирона Кордуби. Емінак. Київ; Миколаїв, 2017. №2 (18), т. 3. С. 84-91.

56. Прага – Харків – Соловки: Архівно-слідча справа академіка Степана Рудницького / упоряд., передм., комент.: Бабак О.І., Даниленко В.М.Ю Плекан Ю.В, К. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. 2007. 260 с.

57. Прицак О. Краєзнавча діяльність Мирона Кордуби. Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету: збірник наукових праць. Львів, 1999. Вип. 2. С.

58. Прицак О. Мемуаристика Мирона Кордуби. Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету: збірник наукових праць. Львів, 1997. Вип. 1. С.

59. Прицак О. Мирон Кордуба: історик, публіцист. Тернопілля'96: регіональний річник. Тернопіль, 1996. С. 107-109.

60. Прицак О. Мирон Кордуба і його життя. Дзвін. 1990. №7. С. 144-146.

61. Рубльов О.С. З історії наукових контактів Галичини і Наддніпрянщини 1920-х рр.: відвідини УСРР львівськими

істориками М. Кордубою та І. Крип'якевичем. Історія України: маловідомі імена, події, факти. Київ, 2001. Вип. 14. С.

62. Руда О. Рецензійна діяльність Мирона Кордуби на сторінках «Kwartalnika Historycznego» («Історичного квартальника»). Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колячука. С. 141-152.

63. Руденко В., Грек К. Етногеографічні напрацювання професора Мирона Кордуби. Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. Чернівці: Чернів. нац. ун-т. 2018. Вип. 803: Географія. С. 10-13.

64. Руденко В., Грек К. Професор Мирон Кордуба: географічна спадщина. Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. Чернівці: Чернів. нац. ун-т. 2018. Вип. 795: Географія. С. 20-30.

65. Руденко В., Грек К. «Географічний атлас» професора Мирона Кордуби. Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. Чернівці: Чернів. нац. ун-т. 2019. Вип. 814. С. 64-69.

66. Руденко В., Грек К. Доктор Мирон Кордуба про проблеми географічної освіти і виховання у двомовних гімназіях Австро-Угорщини. Географія, картографія, географічна освіта: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 30-річчю відкриття кафедри Географії України та регіоналістики і 80-річчю утворення Чернівецької області (м. Чернівці, 7-9 травня 2020 р.) Чернівці: Місто. 2020. – С. 97-100.

67. Руденко В., Грек К. Дослідження доктором Мироном Кордубою проблем географії населення Буковини. Науковий вісник Чернівецького ун-ту: зб. наук. пр. Чернівці: Чернів. нац. ун-т. 2020. Вип. 824: Географія. С. 89-95.

68. Руденко В.П, Грек К.В. Перші вчителі у становленні Мирона Кордуби як географа. Часопис соціально-економічної географії. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2020. Вип. 28. С. 89-95.

69. Руденко В.П, Грек К.В. «Територія і населення України» (1918) як фундаментальна географічна праця доктора

Мирона Кордуби. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. Тернопіль: СМП «Тайп». 2021. №1 (випуск 50). – 220 с.

70. Rudenko Valeriy, Grek Kateryna. Professor Myron Korduba's Contribution Into Geographical Shevchenkiana. Journal of Education, Health and Sport. 021;11(5):110-118. ISSN 2391-8306. DOI <https://zenodo.org/record/4810871>

71. Серкіз Я. Мирон Кордуба в оцінці сучасників. Україна – Польща; історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. С. 179-183.

72. Снітинський В. Він презентував Україну. Вісник Львівського товариства «Тернопільщина». Львів, 2001. Вип. 1. С. 3-5.

73. Ставничий Т. Український шкільний атлас. Діло. 1912. 26 верес. (чис. 217). С. 7.

74. Трубочанінов С.В. Історична географія в творчості Мирона Кордуби. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 86-101.

75. Трубочанінов С.В. «Чернівецький період» в житті Мирона Кордуби (1900–1918): наукова та навчально-методична діяльність. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський. 2017. Вип. 10: Прісвячено 100-річчю Української революції 1917–1921 рр. С. 398-413.

76. Рудницький С. [Рецензія]. Наша школа. 1912. Чис. 4/5. С. 62-66. Рец. на кн.: Кордуба М. Географічний атлас. Коломия, 1912. 24 с.

77. Федорищак Р.Л. Культурно-просвітницька діяльність Мирона Кордуби наприкінці ХХ століття – на початку ХХ століття. Наукові записки. Серія: Педагогіка / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2012. Вип. 4. С. 57-63.

78. Федорищак Р.Л. Мирон Кордуба та українське підручникотворення на початку ХХ століття. Наукові записки.

Серія: Педагогіка / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2012. Вип. 3. С. 35-40.

79. Федорищак Р.Л. Педагогічна діяльність Мирона Кордуби в роки Другої світової війни та повоєнної відбудови. Наукові записки. Серія: Педагогіка / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2013. Вип. 1. С. 3-8.

80. Федорищак Р.Л. Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність Мирона Кордуби (1876–1947 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 /Дрогоб. держ. пед. ун-т імені Івана Франка. Дрогобич, 2014. 21 с.

81. Федорів І. Громадсько-політична і наукова діяльність Мирона Кордуби: історіографія проблеми та джерельна база. Наукові записки. Серія: Історія / Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2003. Вип. 1. С. 247-259.

82. Федорів І. Діяльність Мирона Кордуби у варшавський період життя в контексті українсько-польських взаємин (1929–1940). Наукові записки. Серія: Історія / Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2002. Вип. 5. С. 125-130.

83. Федорів І. Дослідження Мирона Кордуби в галузі історичної та етнічної географії України. Регіональне географічне краєзнавство: теорія і практика. Тернопіль, 2002. Ч. 1. С. 66-72.

84. Федорів І.О. Концепція етногенезу українського народу Мирона Кордуби в контексті історіографічного дискурсу 1930-х рр. Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. Київ, 2008. Т. 9. С. 330-337.

85. Федорів І. Літературно-перекладацька і публіцистична спадщина Мирона Кордуби. Наукові записки. Серія: Історія / Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2004. Вип. 1. С. 97-103.

86. Федорів І.О. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.). Тернопіль, 2001. 128 с.: порт., іл.

87. Федорів І. Мирон Кордуба і НТШ. Збірник праць Тернопільського осередку Наукового товариства імені Шевченка. Тернопіль, 2004. Т. 1. С. 226-240. (Видатні постаті в науці).

88. Федорів І. Мирон Кордуба як вчений: життя і діяльність. Історія української географії. Тернопіль, 2006. Вип. 14. С. 12-23.

89. Федорів І. Михайло Грушевський і Мирон Кордуба: творчі стосунки та співпраця. Наукові записки. Серія: Історія / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2006. Вип. 1. С. 118-128.

90. Федорів І. Місце етнонаціонального у державотворчій концепції Мирона Кордуби. Наукові записки. Серія: Історія / Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2001. Вип. 13. С. 104-108.

91. Федорів І.О. Науково і громадсько-політична діяльність Мирона Кордуби (1876–1947 рр.): автореф. Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Історія України/ Прикарп. Ун-т імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.

92. Федорів І. Наукова спадщина Мирона Кордуби. Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Мирон Кордуба – подвижник національної ідеї»: Пошанування 130-річчя від дня народження видатного вченого, історика, письменника, публіциста, Тернопіль, 2 березня 2006 р.: збірник тез. Тернопіль, 2006. С. 21-31.

93. Федорів І. Наукова спадщина Мирона Кордуби в контексті розвитку української історіографії першої половини ХХ ст. Українська історична біографістика: забуте і невідоме. Тернопіль, 2008. Ч. 2. С. 74-82. (Наукові записки. Серія: Історія; вип. 2).

94. Шаблій О.І. Кордуба Мирон Михайлович. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / відп. ред. О.М. Маринич. Київ. Укр. Енциклоп., 1993. Т. 3. С. 476.

95. Шаблій О. Професор Мирон Кордуба. Суспільна географія: книга четверта. У пошуках істини [Вибрані праці]

= Human Geography. Volume Four. In Search of the Truth: Selected Works. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2019. С. 555-557.

96. Шаблій О.І. Передмова. Професор Мирон Кордуба / Упоряд. О. Шаблій. Львів. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2017. С. 2-3.

97. Шаблій О.І., Вісьтак О.І. Географічні атласи Мирона Кордуби. Історія української географії. Всеукр. науково-теорет. часопис. Тернопіль, 2017. Вип. 36. С. 60-63.

98. Шаблій О. Професор Мирон Кордуба. Новітня українська суспільна географія: хрестоматія для студентів геогр. та екон. ф-тів і ф-тів міжнар. відносин / упоряд. Проф. О. Шаблій. Львів. Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка. 2007. С. 152-154.

99. Юсова Н. Питання щодо «спільно руськості» Київської Русі у доробку Мирона Кордуби. Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Київ, 2004. Вип. 4. С. 384-401.

100. Ющишин І. [Рецензія]. Учителське слово. 1912. №4. С. 135-136. Рец. на: Кордуба М. Географічний атлас. Коломия. 1912. 24 с.

101. Zhukovsky A. Korduba, Myron (1876-1947). Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovych. Toronto. Buffalo. London: University of Toronto Press. 1988. Vol. II. P. 608.

ЗМІСТ

Передмова	5
I. Життєвий та творчий шлях Мирона Кордуби в географії	13
II. Географія населення України	57
1. Хто ми є? Український етно- і націогенез	57
2. Етногеографічні особливості Буковини	64
3. Демогеографічні проблеми буковинського краю.....	72
4. «Територія і населення України».....	85
III. Економіко- та політико-географічні крає- і країнознавчі дослідження	121
1. Суспільно-географічна регіоналістика. «Північно-західна Україна»	121
2. Тарас Шевченко як краєзнавець і археолог	166
3. Кордони та межі України: державні, етнічні та адміністративні.....	172
4. Політико-географічні студії	213
5. Країнознавчі дослідження. «Старі й нові держави» світу	228
IV. Географо-педагогічні та картографічні праці	255
1. Утраквізм в гімназіях	255
2. «Підготовчі матеріали до підручника географії»....	260
3. «Географічний атлас»	293
V. Історико-географічна та географо-топонімічна спадщина	312
1. Історико-географічні розвідки.....	312
2. Географічні дослідження в українській топоніміці....	345
Післямова	375
З національної скарбниці: вибрані географічні праці Мирона Кордуби	377
Що кажуть нам назви осель?	377
Де лежав старовинний город Хмелів?	412
Михайло Максимович і перші досліді над українськими географічними назвами	417
Список джерел	427
I. Бібліографічний покажчик найважливіших географічних праць М. Кордуби.....	427
II. Література про М. Кордубу та використані джерела	466

TABLE OF CONTENTS

FOREWORD	5
I. MYRON KORDUBA'S LIFE'S COURSE AND CREATIVE CAREER IN GEOGRAPHY	13
II. GEOGRAPHY OF POPULATION OF UKRAINE ...	57
1. Who we are. Ukrainian ethnic and national genesis....	57
2. Ethnic-geographical specificities of Bukovyna	64
3. Demographic problems of Bukovynian land.....	72
4. «Territory and Population of Ukraine».....	85
III. ECONOMIC-GEOGRAPHIC AND POLITICAL-GEOGRAPHIC REGIONAL AND CROSS-CULTURAL STUDIES	121
1. Social-geographic regional studies. «North-Western Ukraine»	121
2. Taras Shevchenko as local historian and archaeologist ..	166
3. Borders and limits of Ukraine: state, ethnic and administrative	172
4. Political-geographic studies	213
5. Cross-cultural studies. «Old and New States» of the world	228
IV. GEOGRAPHIC-PEDAGOGIC AND CARTOGRAPHIC WORKS	255
1. Utraquism in senior high school	255
2. Preparatory materials to manual in geography	260
3. Geographical Atlas.....	293
V. HISTORIC-GEOGRAPHIC AND GEOGRAPHIC-ECONOMIC HERITAGE	312
1. Historic-geographic surveys	312
2. Geographic studies in Ukrainian toponymics	345
AFTERWORD	375
NATIONAL TREASURY: SELECTED GEOGRAPHIC WORKS BY MYRON KORDUBA	377
What Can the Names of Estates Tell Us?	377
Where Did the Old Town of Khmeliv Lie?	412
Mykhaylo Maksymovych and First Surveys of Ukrainian Geographical Names	417
LIST OF REFERENCES. BIBLIOGRAPHIC INDEX OF MYRON KORDUBA'S MOST IMPORTANT GEOGRAPHICAL WORKS	427

Наукове видання

В. П. Руденко, К. В. Грек

**ПРОФЕСОР МИРОН КОРДУБА:
українська географічна спадщина**

Редактор *Л.В. Звенигородська*
Комп'ютерна верстка *А.Т. Басараби, Н.Д. Бучко*
Перекладач *В.М. Грохольський*

Підписано до друку 21.12.2021. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 27,9. Електронне видання. Зам. 37.

ТОВ «Видавництво “Наші книги”».
58000 Чернівці, вул. Вавілова, 9, оф. 8, тел./факс 8 (0372) 58-53-57.
*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої
справи ДК №2821 від 12.04.2007 р.*